Ege ve Eski Yunan Tarihi-1

Tarih Öncesi Çağlardan Klasik Çağa Kadar

Sadece İncelemek İçindir
Ücreti Yoktur
İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız.

Mehmet Ali KAYA

Levent Sahverdi Arşivi

YAYIN NO: 788

EGE VE ESKİ YUNAN TARİHİ - I
Tarih Öncesi Çağlardan Klasik Çağa Kadar
Prof. Dr. Mehmet Ali Kaya

© Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No: 16228

1. Basım: Ekim 2016

ISBN: 978 - 605 - 9241 - 88 - 5

Genel Yayın Yönetmeni: *Ahmet Nuri Yüksel*
Kitap Editörü: *Derya Önder*
Kapak: *Kenan Özcan*
Sayfa Düzeni: *Nurel Naycı*
Baskı-Cilt: *Çevik Matbaacılık*
Davutpaşa Cad. Besler İş Merkezi No: 20/18-19 Topkapı / İstanbul
Tel: (0212) 501 30 19
Kapak Baskı: *Azra Matbaacılık*

BİLGE KÜLTÜR SANAT
Nuruosmaniye Cad. Kardeşler Han No: 1 Kat: 1 34110 Cağaloğlu / İstanbul
Tel: (0212) 520 72 53 (Pbx) Faks: (0212) 511 47 74
bilge@bilgeyayincilik.com www.bilgeyayincilik.com

Levent Şahverdi Arşivi

EGE VE ESKİ YUNAN TARİHİ

I

Tarih Öncesi Çağlardan Klasik Çağa Kadar

Prof. Dr. MEHMET ALİ KAYA

BİLGE
KÜLTÜR
SANAT

Levent Şahverdi Arşivi

Prof. Dr. Mehmet Ali Kaya

26.10.1961 Denizli-Çardak doğumlu. İlköğrenimini Denizli ili Çardak ilçesi Gemiş köyünde, orta ve lise eğitimini Çardak Lisesi'nde tamamladı. 1985 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü'nden mezun oldu. 1986-1993 yılları arasında Türk Tarih Kurumu Eskiçağ Bilim ve Uygulama kolunda uzman yardımcısı ve uzman olarak kamu görevi yaptı. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda 1992'de yüksek lisansını, 1997'de doktorasını tamamladı. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde 1993-1997 yılları arası araştırma görevlisi, 1998-2001 yılları arasında yardımcı doçent olarak görev yaptı. 2001 yılında doçent, 2007 yılında profesör oldu ve halen aynı üniversitede öğretim üyeliği görevini sürdürmektedir. 2002-2003 yılları arasında Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü müdür yardımcılığı ve Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı başkanlığı (2005-2011) yaptı. E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu üyeliği (2003-2004), E.Ü. Edebiyat Fakültesi Yönetim Kurulu ve Fakülte Kurulu üyelikleri (2003-2004 ve 2007) yaptı. Lisans düzeyinde Ege ve Eski Yunan Tarihi, Roma Tarihi, Uygarlık Tarihi, Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları, Eski Anadolu Tarihi gibi dersler vermeye devam etmekte olan Prof. Dr. Mehmet Ali Kaya'nın bugüne kadar yayımlanmış yedi kitabı; kırkın üzerinde makalesi daha vardır. Bunlar:

1. *E.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarihi* (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 2001).
2. *Anadolu'da Galatlar ve Galatya Tarihi* (1. baskı E.Ü. Ed. Fak. Yayınları, İzmir 2000; 2, 3, 4. baskılar İlya Yayınları, İzmir 2005-2010; 5. baskı Çizgi Kitabevi, Konya 2011; 6. baskı Bilge Kültür Sanat Yayınları 2016).
3. *Roma'nın Afrikalı İmparatoru Septimius Severus* (Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007).
4. *Türkiye Tarihi ve Uygarlığı: I. Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi ve Uygarlığı. Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar* (İlya Yayınları, İzmir 2012).
5. *Türkiye Tarihi ve Uygarlığı: II. Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi ve Uygarlığı. Pers Hâkimiyeti ve Hellenistik Dönem* (İlya Yayınları, İzmir 2012).
6. *İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı* (Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2015).
7. *Güncelden Tarihi Türkiye'nin Siyaset Gündemleri* (Hel Yayıncılık, Ankara 2016).

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 11
GİRİŞ 15

BİRİNCİ BÖLÜM

DENİZLER, YARIMADALAR, ADALAR, BÖLGELER, KENTLER, DAĞLAR VE IRMAKLAR

I.1. Ege'nin Akdeniz'i 25
I.2. Ege'nin Yarımadaları 26
I.3. Adalar 28
I.4. Traklar, Trakya ve Makedonya 30
I.5. Yunanistan: Dağlık Deniz Ülkesi 31
I.5.1. Bölgeler ve Ovalar 33
I.5.2. Irmaklar 35
I.5.3. Korinthos Kıstağı 35
I.6. Türkiye'nin Bölgeleri 36
I.6.1. Khersonesos 36
I.6.2. Troas, Bithynia ve Mysia 37
I.6.3. Aiolis, İyonya ve Karia 39
I.6.4. Likya, Pamphylia ve Kilikya 43
I.6.5. Diğer Bölgeler 47

İKİNCİ BÖLÜM

EGE VE ESKİ YUNANİSTAN'IN TARİH ÖNCESİ

II.1. Ege Dünyası'nın Paleolitik Çağı 49
II.2. Frankti Mağarası 50
II.3. Ege Dünyası'nın Neolitik Çağı 51
II.4. Ege Dünyası'nın Maden Çağı 54
II.5. Ege Dünyası'nın Tunç Çağı 55
II.6. Tunç Çağı'nın Efsanevi Ege Halkları 56
II.6.1. Karlar 58
II.6.2. Lelegler ve Pelasglar 60

Levent Şahverdi Arşivi

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GİRİT: MİNOSLAR

III. 1. Girit Adası ve Efsanevi Kral Minos 64
III. 2. Girit Arkeolojisi ve Kronolojisi 67
III. 3. Saraylar Öncesi Dönem 68
III. 4. Girit Sarayları ve Mimari 71
III. 5. Minos Sanatı ve Zanaatçılığı 73
III. 6. Din 77
III. 7. Yazı: Linear A 78
III. 8. Minos Monarşisi ve Bürokrasi 79
III. 9. Girit Halkı 81
III.10. Köleler ve Kadın 83
III.11. Ticaret 84
III.12. Minos Uygarlığı'nın Sonu 87

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MİKENLER

IV.1. Mikenler 90
IV.2. Mikenlerin Yunanistan'a Gelişi 91
IV.3. Akhalar, Danaolar ve Mikenler 93
IV.4. Troya Savaşı 95
IV.4.1. Savaşın Nedeni 95
IV.4.2. Savaşın Tarafları, Kuvvetleri ve Süreci 98
IV.4.3. Savaşın Sonu 102
IV.4.4. Savaşının Tarihi 103
IV.5. Troyalılar ve Mikenlerin Komşuları 105
IV.6. Ahhiyava 109

BEŞİNCİ BÖLÜM

MİKEN VE TROYA ARKEOLOJİSİ

V.1. Troya Arkeolojisi 112
V.1.1. Heinrich Schliemann 112
V.1.2. Schliemann Sonrası Troya Kazıları 114
V.2. Yunan Klasik Çağı ve Sonrasında İlion 116
V.3. Miken Arkeolojisi 119
V.3.1. Kronoloji 119
V.3.2. Orta Tunç Çağı 121

Levent Şahverdi Arşivi

V.4. Geç Tunç Çağı: Mimari ve Sanat ... 122
V.4.1. Mezarlar ... 122
V.4.2. Kaleler ve Saraylar ... 124
V.4.3. Sanat ... 127
V.5. Miken Yazısı: Linear B ... 129

ALTINCI BÖLÜM

SOSYOPOLİTİK VE EKONOMİK BAKIMDAN MİKENLER

VI.1. Ticaret ve Ekonomi ... 131
VI.2. Orta Tunç Çağı Mikenleri ... 135
VI.3. Yetenekli Denizciler ... 136
VI.4. Kale Devletleri ... 137
VI.5. Kahramanlık Çağı ... 138
VI.6. Monarşi ve Bürokrasi ... 141
VI.7. Savaş ve Silahlar ... 142
VI.8. Miken Toplumu ... 143
VI.9. Özgürler ve Köleler ... 143
VI.9.1. Aile ve Kadın ... 144
VI.9.2. Din ... 145

YEDİNCİ BÖLÜM

EGE GÖÇLERİ, DORLARIN YUNANİSTAN'A GELİŞİ VE BATI ANADOLU KIYILARI

VII.1. Ege Göçleri ya da Deniz Kavimleri ... 147
VII.2. Türkiye'ye Göçler ... 150
VII.3. Yunanistan'a Göçler ... 152
VII.4. Dorlar: Heraklesoğulları ... 153
VII.5. Aioller, İyonlar ve Dorlar ... 156

SEKİZİNCİ BÖLÜM

KARANLIK ÇAĞ VE HOMEROS ÇAĞI

VIII.1. Karanlık Çağ ya da Yunan Orta Çağı ... 163
VIII.2. Homeros Çağı ... 166
VIII.2.1. Sosyal Yapı ... 166
VIII.2.2. Çok Krallı Monarşi ... 168
VIII.2.3. Ekonomik Koşullar ... 173
VIII.2.4. Mimari: Tapınaklar ve Evler ... 175
VIII.2.5. Yunan Dili, Birliği ve Barbarlar ... 176
VIII.2.6. Hellas ve Hellenler ... 177
VIII.2.7. Spor: Şenlikler ve Oyunlar ... 178
VIII.2.8. Yunan Alfabesi ... 180

Levent Şahverdi Arşivi

DOKUZUNCU BÖLÜM

POLİSLER VE KOLONİCİLİK

IX.1. Polislerin Ortaya Çıkışı ... 185
IX.2. Özellikleri Bakımından Polisler ... 188
IX.3. Kolonicilik: Süreci, Nedenleri ve Özellikleri ... 191
IX.4. Koloniler ve Koloniciler ... 195
IX.5. Güney İtalya ve Sicilya Kolonileri ... 196
IX.6. Akdeniz'in Güney Kıyılarında Koloniler ... 198
IX.7. Güney Fransa Kolonileri ... 200
IX.8. Kuzey Ege, Marmara ve Trakya Kolonileri ... 201
IX.9. Karadeniz Kolonileri ... 202

ONUNCU BÖLÜM

DESTANLAR VE DİN: HOMEROS VE HESİODOS

X.1. Destanlar Çemberi ... 204
X.2. Homeros ve Destanları ... 206
X.2.1. Homeros ... 206
X.2.2. *İlyada* ve *Odysseia* ... 209
X.3. Hesiodos ve Eserleri ... 212
X.3.1. Hesiodos ... 212
X.3.2. *İşler ve Günler* ... 214
X.3.3. *Tanrıların Doğuşu* ... 218
X.4. Olympos Tanrıları ... 220
X.5. Ölümden Sonra Yaşam: Ölüler Ülkesi ... 224

ON BİRİNCİ BÖLÜM

ARKAİK ÇAĞ

XI.1. İyonya, Aiolis ve Lidya Krallığı ... 226
XI.2. Metal Para (Sikke) ... 229
XI.3. Ağırlık, Uzunluk ve Hacim Ölçü Birimleri ... 231
XI.4. Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Değişim ... 232
XI.4.1. Deniz Ticareti ve Ekonomik Refah ... 232
XI.4.2. Sosyal Değişim ... 233
XI.4.3. Köleler ... 234
XI.5. Aristokratik Oligarşi ... 236
XI.6. Tiranlık ... 240
XI.7. Ünlü Tiranlar ... 242
XI.8. Yasakoyucular ... 247

Levent Şahverdi Arşivi

ON İKİNCİ BÖLÜM

SPARTA

XII.1. Sparta'nın Karanlık Çağı ... 251
XII.2. Sparta ve Komşuları: Messenia Savaşları ... 253
XII.3. Peloponnesos Birliği ... 254
XII.4. Lykurgos ve Sparta'nın Anayasal Düzeni ... 256
XII.4.1. Lykurgos ... 256
XII.4.2. Sparta'nın Anayasal Kurumları ... 258
XII.4.3. Sparta Halkı ... 261
XII.5. Sparta'da Eğitim ... 263
XII.6. Sparta'da Evlilik ve Kadın ... 264

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ATİNA

XIII.1. Arkaik Çağ Öncesinde Atina ... 266
XIII.2. Atina'nın Attika'sı ... 268
XIII.3. Atina Halkı ... 270
XIII.4. Atina'nın Anayasal Kurumları ... 272
XIII.5. Kylon ve Drakon ... 276
XIII.6. Solon ve Reformları ... 277
XIII.7. Atina'nın Tiranları: Peisistratos ve Oğulları ... 282
XIII.8. Kleistenes ve Atina Demokrasisi ... 286

BİBLİYOGRAFYA ... 291

DİZİN ... 305

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ÖNSÖZ

Ege ve Yunan tarihi denildiğinde genellikle bugünkü Yunanların atalarının tarihi akla gelir. Gerçekten öyle mi? Sorunun yanıtını bulmaya yönelik ilk araştırma 20. yüzyıl başlarının tarihçisi J. Philipp Fallmerayer tarafından yapıldı. Fallmerayer, bu araştırmalarını 1930 yılında kitaplaştırdığında anlaşıldı ki Avrupa'daki Yunan ırkı, 8. yüzyıldaki Slav göçleriyle bitmişti.[1] Fallmerayer'in dillendirdiği bu görüş, abartılı bulundu fakat hepten reddedilmedi. Çünkü İÖ 5. yüzyıl Klasik Çağ uygarlığını yaratan Yunanların tarihi, aynı zamanda kendilerine siyasal anlamda hükmeden başka halkların ya da kavimlerin de tarihidir. Onlar ilkin Makedonyalıların hâkimiyeti altında yaşadılar. İÖ 2. yüzyılın ikinci yarısında Romalıların hâkimiyetine girdiler. Yunan kent devletleri, zamanla birer Roma kenti olacak şekilde bağımsızlıklarını kaybettiler. Her ne kadar Yunanca konuşmaya devam etmiş olsalar da Roma dönemi Yunan kültürü, özellikle dinsel inançlar bakımından Hıristiyanlık lehine değişmeye başladı. Roma İmparatorluğu'nun çöküşü sürecinde yaşanan istilalar ise ırksal anlamda değişimin en etkili unsurları oldu. İlk istilacılar, Gothlar ve Vandallar gibi Germen kökenli kavimlerdi. Onları Hunlar ve Avarlar izledi. 8. yüzyılda Slavlar Yunanistan'a göç edip bu ülkeyi istila etmeye başladılar. Onlar Yunan ırkının bozulmasında çok etkiliydiler. Yunanistan'ın demografik yapısını yerli Yunanlar aleyhine neredeyse tamamıyla değiştirdiler. Eski Yunan yer adları Slavca isimleri ile değiştirildi.

Yunanistan'nın demografik yapısındaki değişim Slavların istilasıyla son bulmadı. Değişime 12. yüzyılda Franklar, 14. yüzyılda Arnavutlar katkıda bulundu. Zira Yunanistan bu yüzyıllarda Franklar ve Arnavutlar tarafından istila edildi. İlkin Hıristiyan tarikatları bazı Yunan kentlerinin akropolislerini ve tapınaklarını Hıristiyan dinin merkezleri haline getirdiler. Nihayet 15. yüzyılda Türkler geldi veYunanistan'ın yeni efendileri oldu. Böylece Yunanistan Türk-İslam kültürüyle tanıştı. Ancak bu tarihte Türklerin muhatapları, eski Yunan kültürünü yaratanlar değil, Yunanca konuşan Hıristiyan halkıydı. Bir Yunan kenti olarak "Byzantion" adıyla kurulan

1 Das Geschlech der Hellenen ist in Europa ausgerottet. Bkz. J. Philipp Fallmeyarer, *Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters.* Kısım 1: *Untergang der Peloponnesischen Hellenen und wiederbevölkerung des leeren Bodens durch Slavische volksstämme.* Stuttgart, 1930, s. 55.

Levent Şahverdi Arşivi

Doğu Roma'nın başkenti İstanbul'un demografik yapısı zamanla Türkler lehine tamamen değişti. Tüm bunlardan da anlaşılacağı üzere günümüz Yunanlarının ırksal ve kültürel anlamda eski Yunanlar olduklarını düşünmek zor. Öte yandan eski Yunan alfabesi bugünkü Yunanların da kullandığı alfabedir. Bugünkü Yunanların konuştukları dil her ne kadar eski Yunanca olmasa da eski Yunanca ile hiç alakası olmayan bir dil de değildir.

Günümüz Yunanlarının bu kitabın konusunu oluşturan eski Yunanlarla, alfabe ve konuştukları dil hariç hemen hemen hiçbir bağı kalmamış olsa bile yaşadıkları ülke, eski Yunanların ülkesidir. Eski Yunanlar gibi günümüz Yunanları da kendilerinden "Elen" (orijnali Hellen) diye söz etmektedirler. Yaşadıkları ülkenin, yani Yunanistan'ın adı da eski Yunan çağında olduğu gibi, yani "Hellas" (modern Ellas) olarak muhafaza edildi. Fakat eski Yunan uygarlığının temellerinin atıldığı yer bugünkü Yunanistan toprakları değil, günümüzde Türkiye'nin Ege Denizi'ne kıyısı olan bölgelerinde kurulmuş İyon kentlerinde atıldı. Örneğin Batı edebiyatının ilk anıtsal eseri olarak kabul edilen destanların (*İlyada* ve *Odysseia*) yazarı olan Homeros, büyük olasılıkla eski adı Smyrna olan bugünkü İzmir'de yaşadı. Bir başka İyonya kenti olan Miletos, doğa filozofları da denilen ilk eski Yunan filozofların (Thales, Anaksimandros, Anaksimenes) yaşadığı kentti. Dünyanın ilk tarih yazarı olarak adını tarihe geçirmiş olan Herodotos da Yunanistan'da değil bugünkü Türkiye topraklarında yaşadı. Onun doğup büyüdüğü kent eski adı Halikarnassos olan bugünkü Bodrum'du. Ancak eski Yunan Klasik Çağı'ndan (İÖ 5. yüzyıl) itibaren edebi eser yazarlarının sayısı arttı. Akdeniz ve Karadeniz kıyılarının hemen her tarafında kurulan Eski Yunan kentlerinin birçoğu filozof, tarihçi, coğrafyacı, biyografi yazarı, hatip, şair, mimar, heykeltraş, ressam, matematik ve tıp üzerine yazan bilim insanları yetiştirdi.

19. yüzyıla kadar tarihçilerin Eskiçağ tarihini yazmak için başvurdukları iki önemli yazılı kaynaktan biri bu nedenle eski Yunan dilinde yazılmış bulunan edebi eserler, ikincisi latince yazılmış Yunan etkili edebi eserlerdi. Yunan ve Roma dünyası dışındaki halklar, devletler ve uygarlıklara ilişkin tüm bilgilerin kaynakları da eski Yunanca ve Latin dilinde yazılmış bulunan eserlerdi. Fakat bu eserlerin en erken tarihli olanları, Latin dilinde değil eski Yunan dilinde yazılmış olanlardı. Mevcut ilk edebi eserlerin eski Yunan dilinde yazılmış olması, yazarlarının bir etkilenme olmaksızın bu eserleri üretmiş olduklarının düşünülmesine neden oldu. Bu düşünce de "Yunan mucizesi" tabirinin kullanılmasına yol açtı. Fakat 19. yüzyılda başlayan arkeolojik araştırmalar, böyle bir mucize olmadığının anlaşılmasını sağladı. Eski Yunan uygarlığı, Mısır, Mezoptamya, Fenike gibi uygarlıkların etkisiyle gelişip özgünleşmişti. Onların özgünlüğünün ne denli etkileyici olduğunu ise günümüzde hâlâ eski Yunan filozoflarına, tarihçi ve coğrafyacılarına yapılan atıflardan, kuramlarının (örneğin Pisagor teoremi) geçerliliğini korumakta olduğundan tahmin edilebilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Tüm bunlardan da anlaşılacağı üzere iki cilt olarak planlanan *Ege ve Eski Yunan Tarihi*, bugünkü Yunanların değil, Ege ve Akdeniz dünyasını kültürel anlamda etkisi altına almış bir Eskiçağ uygarlığının tarihidir. Elinizdeki bu kitap *Ege ve Eski Yunan Tarihi*'nin ilk cildidir. Ege dünyasının tarih öncesi çağlarından başlayarak eski Yunan Klasik Çağı'na (İÖ 5. yüzyıl) kadar binlerce yıllık bir zaman dilimiyle ilgilenen bu cildin ilk bölümü Ege Denizi ve çevresinin coğrafyasına ayrıldı. Ege dünyasının yarımadaları, adaları, ülkeleri, bölgeleri, ovaları, dağları, ırmakları, kentleri ve kentlerinin önemli yanları ya da iyi bilinen özellikleri anlatıldı. İkinci bölümün konusunu Ege ve eski Yunan dünyasının Paleolitik Çağı'ndan itibaren tarih öncesi çağları oluşturdu. Üçüncü bölüm, Ege dünyasının ilk uygarlığı olarak ortaya çıkan Minoslara (Girit) ayrıldı. Sonraki üç bölümde Ege dünyasının Geç Tunç Çağı uygarlığı olan Mikenler, Miken ve Troya arkeolojisi anlatıldı. Yedinci ve sekizinci bölümlerin konularını Ege Göçleri ve sonrası Karanlık Çağ oluşturdu. Dokuzuncu bölümde *Polis* denen Eski Yunan kent devletlerinin ortaya çıkışı ve özellikleriyle Yunan koloniciliği anlatıldı. Onuncu bölümde eski Yunan edebiyatının ilk edebi eser yazarları olan Homeros ve Hesiodos ile onların eserlerinden ve diğer destanlardan söz edildi. Sonraki üç bölüm Ege ve eski Yunan tarihinin Arkaik çağıyla ilgilidir. Bu bölümlerden ilkinde genel anlamda Arkaik Çağ koşulları anlatılırken, sonraki ikisi Yunanistan'ın Arkaik Çağ ve sonrası tarihine damgasını vuracak olan iki ünlü kentine, yani Sparta ve Atina'ya ayrıldı.

Kitapta ülke, bölge, kent, halk, devlet adları konusunda orjinaline bağlı kalındı. Ancak bazı ülke ya da bölge isimleriyle halkların isimleri konusunda Türkçede çok kullanılan yazılış biçimleri (örneğin Phrygia ve Phryg yerine Frigya ve Frig; Lydia, yerine Lidya; Thrake yerine Trakya; Kilikia yerine Kilikya; İon ve İonia yerine İyon ve İyonya; Myken yerine Miken) tercih edildi. Ancak bu isimlerin orijinallerinin ne olduğunun anlaşılması için en azından ilk geçtiği yerde parantez içinde belirtildi. Eskiçağ yer adlarının bugünkü adları da parantez içinde verildi. Türkçesi olmayan kamu görevi unvanları ya da diğer tarihsel terimler olduğu gibi kullanıldı. Kitapta anlatılan tüm olay ve olgular, milattan önceki dönemlere aittir. Bu nedenle tarihlerin önünde İÖ (İsa'dan Önce) kısaltmaları kullanıldı. Miladi yıllarla ilgili bir tarih söz konusu olduğunda ise İS (İsa'dan Sonra) kısaltması kullanıldı. Kitap içerisinde Akdeniz ve Ege dünyasıyla ilgili dört haritaya yer verildi. Bunların çizimi için vakit harcayan değerli doktora öğrencim Aytun Yazgı'ya teşekkür ediyorum. Ayrıca yazdığım hemen her kitapta olduğu gibi bu kitabın tashihinde de en büyük yardımı sevgili eşim Selma'dan aldım. Bu konudaki değerli yardımları için kendisine teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Mehmet Ali Kaya
Ekim 2016, İzmir

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Ege ve eski Yunan tarihi denildiğinde anlaşılması gereken coğrafi bölge öncelikle Ege Denizi ve bu denizin etrafındaki ülkeler, yani Yunanistan, Makedonya, Trakya ve Türkiye'nin denize kıyıları olan bölgeleridir. Fakat eski Yunanlar, Ege Denizi ve bu denizin etrafındaki ülkeler ve bölgelerle sınırlı bir coğrafyada yaşamadılar. İÖ 5. yüzyılda yaşayan Atinalı filozof Platon'un (Eflatun) *Phaidon* (109 B) adlı eserinde aktardığı şu bilgilerden de anlaşılacağı üzere onlar, Akdeniz kıyılarının her tarafına dağılmışlardı:

> Biz (Yunanlar), tıpkı bir gölet etrafında tünemiş olan kurbağalar ya da karıncalar gibi Deniz'in (Akdeniz) etrafında yaşıyoruz.

Fakat eski Yunanlar, Akdeniz'e "mare nostrum" diyen Romalılar gibi Akdeniz üzerinde siyasal sahiplik iddasında hiçbir zaman bulunmadılar ve onların böyle bir iddiada bulunmaları için gereken emperyalist siyaseti ve askeri başarıları da yoktu. Yine de Akdeniz'e bir isim vermeden yalnızca "pontos" yani "deniz" diyecek kadar Akdeniz'in içindeydiler. Zira Ege dünyası, Roma İtalya'sı gibi hem coğrafi bakımdan hem iklim koşullarıyla hem de kültürel anlamda Akdeniz dünyasının bir parçasıydı. Nitekim Avrupa'yı Afrika'dan ve Asya'dan ayıran üç boğazın da bilinen en eski isimlerini eski Yunanlardan öğreniyoruz. Bunlardan biri Akdeniz'i Atlas Okyanusu'ndan ayıran ve adını Tarık bin Ziyad'dan alan Cebelitarık (Tarık'ın Dağı) Boğazı'dır. Yunanlar bu boğaza Herakles (*lat.* Herküles) Sütunları diyorlardı. Diğer iki boğaz, Türkiye'nin sınırları içerisinde bulunan Çanakkale ve İstanbul boğazlarıdır. Yunanlar, bunlardan ilkine Hellespontos (Hellen Denizi), ikincisine Bosphoros diyorlardı. Fakat bir Bosphoros da Azak Denizi'nde vardı. İkisini birbirinden ayırmak için ilkine Bosphoros Thrakios (Trakya Bosporos'u), ikincisine Bosphoros Kimmerios (Kırım Boğazı) dediler. İkincisinin Karadeniz'de olmasından anlaşılacağı üzere eski Yunanlar, yalnızca Akdeniz kıyılarına değil Karadeniz kıyılarına da

Levent Şahverdi Arşivi

yerleştiler. Akdeniz ve Karadeniz kıyılarındaki eski Yunan kentlerinin tarihi kolonicilik döneminde (İÖ 750-550) başlar.

Eski Yunan dilinde yazılmış edebi eserlerin aktardığı bilgilere göre Yunanlar, Karadeniz'e ilkin "konuk sevmez deniz" (*pontos akseinos*) diyorlardı. Karadeniz kıyılarında koloniler kurduktan sonra "konuk sevmez" anlamına gelen "akseinos"un yerini "konuksever" anlamına gelen "eukseinos" almış ve böylece bu denizin adı Pontos Eukseinos (konuksever deniz) olmuş. Ancak eski Yunan kaynaklı bu bilgiler, tarihsel gerçekliği olmayan uydurma bir hikâyedir. Bu hikâyenin ortaya çıkışının tarihini ya da hangi halklar ya da ilişkiler sayesinde mümkün olduğunu kesin olarak bilmek olanaklı değil. Fakat Karadeniz'in eski Yunanların iyi bildiği bir deniz haline gelişi Troya (Troia) Savaşı'ndan önce Kafkasya'ya gitmiş olduğu söylenen Akhalılarla başladığı düşünülebilir. Zira efsane geleneğinden aktarılan bigilere göre Troya Savaşı'ndan önce de Troya'ya bir sefer düzenlenmiş ve bu sefere katılan Telemon Troya kentini ele geçirdikten sonra kral Priamos'un kızlarından biriyle evlenmiş (Apollodoros, II.6.4). Bu savaştan sonra sefere katılan kimi Yunanlar, ülkelerine dönmek yerine daha doğuya gitmeye karar vermişler ve Kafkaslara ulaşmışlar. Tarihi dönemlerde bu bölgenin Heniokhlar ve Zygiler, Akha kökenli olduklarını hiç unutmamışlar.

Ege Denizi'nin bilinen ilk adı ise Aigaios Pontos'tu. Türkçede Aigaios'tan bozularak "Ege" (İngilizcede Aegean) olan denizin adının kökeniyle ilgili kesin bir bilgiye sahip değiliz. Bu konuda bize kadar ulaşmış bulunan farklı rivayetler vardır. Bunlardan birine göre Aigaios (Ege), eski Yunanların Kahramanlık Çağı'nda (İÖ 13. yüzyıl) yaşamış olabileceği düşünülen Atinalı efsanevi kral Theseus'un babası Aigaios'tur. Efsaneye göre Aigaios, Panatheneia şenliklerinde yarışlara katılan Giritli atlet Androgeos'u öldürtmüş ve bu nedenle Girit kralı Minos'un katlanılması zor olan cezasına maruz kalmış. Kral Minos tarafından Aigaios'a verilen bu ceza, Atina gençleri arasından 7'si erkek 7'si kız olmak üzere toplam 14'ünü Girit'teki Minotaruros'a (Minos boğası) yedirilmek üzere her yıl göndermekmiş. Theseus, Atinalı gençlerin bu şekilde her yıl kurban edilmesine bir son vermek üzere Minotauros denilen boğa başlı bu canavarı öldürmek için Girit'e gitmeye karar vermiş. Theseus, yola çıkarken, Girit'e gitmesini istemeyen babası Aigaios'a Minotauros canavarını öldürmeyi başarırsa gemisine beyaz yelken çekmiş olarak döneceğini söylemiş. Fakat babasına verdiği sözü unutmuş ve siyah yelkenleriyle geri dönmüş. Aigaios, limana yaklaşan oğlunun gemisinde beyaz yelken olmadığını görünce öldüğünü sanmış ve denize atlayarak intihar etmiş.

Levent Şahverdi Arşivi

Böylece Aigaios, Ege Denizi'nin adı olmuş.[2] Bize kadar ulaşan bir başka bilgiye göreyse Ege adının kökeninde, Khios (Sakız) Adası yakınındaki bir adanın keçi sıçrayışına benzeyen görüntüsü bulunmaktadır (Plinius, IV.51). Bu bilgiye göre Ege Denizi, Keçi Denizi anlamına gelmektedir. Fakat günümüze kadar ulaşmış bulunan bu bilgiler, doğruluğu test edilebilir değildir. "Ege" isminin kökeni bilinmemektedir.

Yunanistan'da yaşayan Yunanlar, bugün de dahil tarihin hiçbir döneminde kendilerine "Yunanlar", ülkelerine de "Yunanistan" demedikleri gibi bugünkü batı dünyasında kullanılan "Grekler" adıyla da kendilerini tanımlamadılar. Onlar yaşadıkları ülkeye (Yunanistan) her zaman "Hellas", kendilerine de "Hellen" (bugün Elen) dediler. Her ne kadar Ege Denizi'nin doğusundaki Türkiye'nin batı kıyıları, Yunan kolonicilerce iskân edilmiş olsa da Hellas'ın bir parçası olarak görülmedi. Hellas'ın tüm Yunanistan'ı tanımlayan bir ülke adı olarak ortaya çıkması ise öyle görülüyor ki İÖ 8. yüzyıl sonrasıyla ilgiliydi. Zira Homeros'un *İlyada* (II.683-85) adlı destanında geçen şu bilgiden de anlaşılacağı üzere Mikenler döneminde ve hatta Mikenler sonrası Karanlık Çağ'da Hellas denildiğinde anlaşılması gereken Akhilleus'un memleketi, yani Tesalya'nın (Thessalia) bir bölgesiydi ve orada yaşayanlara da Hellen deniyordu:

> Phthie'de, güzel kadınlı Hellas'ta otururlar,
> Myrmidon, Hellen, Akha derler onlara.
> Akhilleus'tur komutanı elli tane geminin.

Strabon'un (431-432) aktardığı bilgilere göre de kendilerine "Hellen" diyen Yunanların "Hellas" dedikleri anayurtlarının Orta Yunanistan'daki Tesalya bölgesi olduğu anlaşılmaktadır. Yunanlara bugünkü batı dünyasının "Grekler" demesinin nedeni ise Romalılardır. Zira Romalıların tanıdıkları ilk Yunanlar, Güney İtalya'ya gidip orada Kyme kentini kuran kolonistlerdi. Euboia adasından giden bu kolonistler, Grai/Grae (Gralar) kabilesiydi. Romalılar Gralar (Grai/Grae) dolayısıyla Yunanca konuşanlara "Gralar" dediler. Gralar adı, zamanla Graeci'ye (Grekler) dönüştü ve Yunanca konuşanların ülkesinin adı (Yunanistan) da "Graecia" oldu. Graeci (Grekler) adı Romalılar vasıtasıyla günümüz Avrupa ülkelerine yayıldı. Böylece Yunanlar, batı dünyasında "Grekler" adıyla tanınmış oldular.[3]

2 Pausanias, I.22.4-5. Plutarkhos, *Theseus*, 22.

3 En azından Aristoteles'in yaşadığı İÖ 4. yüzyılda bile Dodona dolaylarına vaktiyle "Graikoi" denildiği ve Hellenlerin oradan geldikleri şeklinde rivayetler anlatılıyordu ki bu Romalılarca kullanılan "Graeci" adının kökeni konusunda farklı bir izahı gerektirebilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Doğu dünyası ise Yunanca konuşan halkları Anadolu'nun batısındaki İyonlarla tanıdılar ve "İon" adı, Türkçede "Yunan"a dönüşmüş olarak günümüze kadar ulaştı. Ortaçağ'da Yunanistan, Doğu Roma İmparatorluğu'nun sınırları içindeydi ve bu imparatorluğa "Byzans İmparatorluğu" da denildi. İmparatorluğun resmi dili de artık Latince değil Yunancaydı. Fakat Yunanlar o zaman kendilerine "Byzanslılar" değil, "Romaioi" (Romalılar) dediler. Buradan bizim dilimize de "Rum(lar)" kelimesi geçmiş oldu.

Eski Yunanlar, Ege Denizi'nin doğusundaki ülkeye yani bugünkü Türkiye'ye günümüz Eskiçağ tarihçileri gibi "Küçük Asya" ya da "Anadolu" demiyorlardı. Çünkü bugünkü Türkiye toprakları onların yaşadığı antikçağda siyasal mekân birliğini kurmuş bir devletin ülkesi değildi. Ancak Frigler (Phrygler) bu ülkenin orta kesimine egemen bir krallık iken, Lidya (Lydia) Krallığı Batı Anadolu'ya egemen bir devletti. Kızılırmak'ın doğusu kısa bir süreliğine Medlerin iken daha sonra Perslerin olmuştu. Persler, Lidya Krallığı'nı ortadan kaldırdıktan sonra hâkimiyet sınırlarını Ege Denizi'ne kadar genişlettiler ve takriben iki yüzyıl hâkimiyetlerini korudular. Eski Yunanlar buna rağmen bugünkü Türkiye topraklarını bir bütün olarak tanımlayacak isim üretmediler. Onların nazarında her bir bölge bir ülke gibiydi. Bu nedenle Frigya, Lidya, Likya, Kilikya, Karia, Bithynia, İyonya, Aiolis, Troas, Kappadokya, Galatya, Pontos gibi isimler korundu.

"Asya" adının kullanıldığı ilk yazılı eser, Homeros'un *İlias* (ya da İlyada) adlı destanıdır. Troya Savaşı'nı anlatan bu destanda "Asya", Türkiye'nin batısındaki Küçük Menderes (Kaistros) Irmağı'nın her iki yanını da kapsayan ovanın adıydı (Strabon, XIII.4.8). Bize kadar ulaşmış bulunan *Coğrafya* (Geographika) adlı eserini, miladi yılların ilk on yılı tamamlandıktan sonra yazmış olan Amaseialı (Amasya) Strabon'a (XII.3.27) göre Homeros'un çağında dünya üç kıtaya ayrılmış olarak bilinmiyordu ve bu anlamda ne "Asia" ne de Avrupa isimleri kullanılıyordu. "Asia"nın bir kıta adı olarak kullanılmaya başlanmış olduğu tarih, İÖ 5. yüzyıldan daha erken değildir. O zaman "Asia" adlı bu kıta ile eski adı Halys olan Kızılırmak'ın doğusunu da içine alan, fakat en doğusundaki sınırları kesin tanımlı olmayan bir coğrafya (bölge) kastediliyordu. Fakat Herodotos'un yaşadığı zamanda (İÖ 5. yüzyıl) dünyanın üç bölgesini (Afrika, Avrupa ve Asya) ayıran sınırlar, Afrika'da doğup Akdeniz'e dökülen Nil Nehri ile bugünkü Gürcistan'da doğup Karadeniz'e dökülen Phasis (Rioni) ırmaklarıydı. Amaseialı (Amasya) coğrafya yazarı Strabon'a (İÖ 64-İS 21) göre ise Avrupa ve Asya kıtalarını birbirinden ayıran sınır bugünkü Rusya'dan doğup Azak Denizi'ne dökülen Tanais (Don) Nehri oluşturuyordu. Yani Asya ve Avrupa kıtalarını birbirinden ayıran sınır, Herodotos'un yaşamış olduğu zamandan takriben 400 yıl sonra değişmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

Herodotos (IV.45), "Asia" adının menşei konusunda ise iki farklı rivayet aktardı. Bunlardan birine göre "Asia" adı, Prometheus'un karısının adından gelmektedir. Diğerine göre "Asia" adı, Mısır firavunu Manes'in torunu Asias'tan gelir ki bu rivayetin kaynağı Libyalılardır. Fakat "Asia" adını Lidya (Lydia) boylarından biri olan Asiadların da taşıdığı söylenmektedir.

Romalılar, bugünkü Türkiye topraklarında İÖ 130-126 yılları arasında kurdukları ilk eyaletlerine de "Asia" (provincia Asia=Asia Eyaleti) adını verdiler. Eyalet, Pergamon Krallığı'nın toprakları üzerinde kurulmuş olduğu halde "Pergamon" adını almamıştı. Romalılar, daha önce Kartaca Devleti'ni ortadan kaldırdıktan sonra orada kurdukları eyalete "Kartaca" adını vermeyerek, kurulan eyaletin içinde bulunduğu kıtanın adını (Afrika Eyaleti) verdikleri gibi, Asya kıtasındaki bu ilk eyaletlerine de kıtanın adını (Asia Eyaleti) vermişlerdi (Strabon, XIII.4.2). Böylece bir kıta adı olan Asya'nın yanı sıra sınırları yaklaşık bugünkü Türkiye'nin Ege Bölgesi'ni içine alan daha küçük bir Asya ortaya çıkmış oldu. Strabon'un da *Geographika* (XIII.8.15) adlı eserinde "burada Asia'yı özel bir anlamda kullanıyorum" derken, kastettiği takriben Roma Asya'sıydı. Zira Strabon (XII.1.3) bir başka pasajında, kastettiği daha küçük Asya'nın sınırlarını kabaca tanımlamıştır ki bu sınırların içinde Likya, Karia, İyonya, Aiolis, Frigya Epiktetos, Mysia, Troas, Hellespontos, Bithynia, Lidya ve Paphlagonia varken, Toros dağları ve bu dağların güneyi, Kappadokya, Paphlagonia'nın doğusundaki Pontos ve Trakya yer almaz.

Strabon'un kullanmadığı "Küçük Asia" tabiri, öyle görülüyor ki Eskiçağ'ın son coğrafya yazarı Ptolemaios'un (Batlamyos) yaşamış olduğu İS 2. yüzyılda bir bölgeyi tanımlayan coğrafi terim olarak bilinir olmaya başlamıştı. Zira "Küçük Asia" (Asia Minor) adı ilk kez Ptolemaios (*Tetrabiblos*, II.3) tarafından kullanıldı. Fakat Ptolemaios, Küçük Asya'nın sınırlarıyla ilgili bir bilgi aktarmaz, "Kıbrıs ve Küçük Asya kıyı bölgeleri" şeklinde bir ifadeyle yetinir. Ancak Küçük Asya'nın Ege'nin doğu kıyılarını içine aldığı, Kıbrıs'ın ise Küçük Asya'nın bir parçası olmadığı anlaşılmaktadır. Muhtemelen Ptolemaios'un sözünü ettiği Küçük Asya sınırları, Strabon'nun kıta adı olan Asya'dan ayırarak tanımladığı Asia'nın sınırlarından farklı değildi. Fakat zamanla Toros dağlarının güneyini de içine alarak, kabaca bugünkü Sinop'tan İskenderun Körfezi'ne çekilecek olan kuzey-güney hattının batısında kalan, Trakya hariç, Türkiye toprakları anlaşılmaya başlandı. Bu kesim, Strabon'un şu satırlarından da anlaşılacağı üzere İÖ 1. yüzyılda Türkiye'nin yarımada olan tarafıydı:

Levent Şahverdi Arşivi

> [...] Bunlar yarımadanın bölümleridir. Söylediğim gibi berzah, İssos'tan (Yumurtalık) Amissos'a (Samsun) ya da kimilerine göre Sinope'ye (Sinop) uzanan düz hattır (Strabon, XIV.3.1).

Strabon'a (XII.1.3) göre bu hat, Herodotos'un "Halys'ün bu tarafındaki ülke" derken, bu ülkenin dışında tuttuğu Kappadokya'nın doğu sınırını belirliyordu.

Türkiye'nin yarımada olan batı tarafının şeklinin neye benzediği konusunda günümüzden 2 bin yıl önce yapılan tartışmalara da Strabon (XIV.5.22), yarımadanın şeklinin dörtgen olduğunu izah ederek son vermiş görünüyor. Zira onun şu satırlarından anlaşılacağı üzere Türkiye'nin yarımada olan kısmının önceden üçgen şeklinde olduğu düşünülüyordu:

> Fakat en büyük anlaşmazlık şudur: (Apollodoros) yarımadanın şekil olarak üçgen olduğunu ve dış kenarlarının sayısının üç olduğunu söyler... Bir kimse yarımadanın üçgen şeklinde olabileceğini kabul edebilir, ancak onun tarafından sözü edilen dar geçitlerin İssos (Yumurtalık) ve Sinope (Sinop) arasında üç bin stadia (yak. 520 bin km) uzunluğunda olsa bile bunun gibi dörtgen bir şekli üçgen olarak adlandırmak cahillik, korografi bilgisinden yoksunluktur...

"Anadolu" adı ise Yunancadaki "Anatole" sözcüğünün Türkçeye geçmiş biçimidir. Türkçede yön bildiren "doğu" sözcüğünün karşılığı olan ve "güneşin doğduğu yer" anlamına gelen, bugün bizim ülkemizin doğusundaki bölgeleri için kullandığımız "doğu" sözcüğü ile kastettiğimize benzer bir anlam içeren Yunancadaki "Anatole" sözcüğünün İÖ 5. yüzyıldan itibaren edebi eserlerde yer almaya başlamış olduğunu biliyoruz. Fakat "doğu" anlamında kullanılan "anatole" sözcüğünün hangi tarihte coğrafi bir bölgenin ya da ülkenin adı olarak kullanılmaya başlandığı belli değil. En azından Eskiçağ'da "anatole" sözcüğünden türetilmiş bir ülke ya da bölge ismi yoktu. Muhtemelen Doğu Roma İmparatorluğu tarafından erken Ortaçağ'da, yani 8. yüzyılın başlarında kurulan "Thema Anatolikon" adlı eyaletlerin kurulmasından önce de "anatole" sözcüğünden türetilmiş bir bölge ya da ülke ismi yoktu. Sözünü etmiş olduğumuz "Thema Anatolikon"dan zamanla yalnızca "Anatolikon" diye söz edildi. "Anatolikon" denilen bu coğrafi bögenin batı sınırının, en azından 12. yüzyılda İstanbul Boğazı'nın Asya yakasına geçildiğinde başladığı bilgisi, bu yüzyılda yaşamış bugünkü Denizli'nin Honaz (eski adları: Kolossai ve Khonai) ilçesinde doğup büyüyen Niketas Khoniates'in *Historia* [Tarih] adlı eserinden (I.5, 87) gelmektedir. Bu nedenle "Anadolu" adı,

Levent Şahverdi Arşivi

Anatolikon'un bozularak günümüze gelmiş biçimidir ve tarihi erken Ortaçağ'dan daha önceye gitmez.

Ege ve Eski Yunan tarihinin kaynaklarına gelince: Bunlar yazılı ve yazısız kaynaklar olmak üzere ikiye ayrılır. Yazısız kaynakları arkeolojik araştırmaların ortaya çıkarmış olduğu maddi kültür kalıntıları oluşturur. Söz konusu kalıntılar, insan ya da başka canlıların iskeletleri ve diğer mezar buluntuları, toprak ya da madenden yapılmış çanak çömlekler ya da kırıkları, yapı elamanları ve malzemeleri, heykeller, kabartmalar, resimler, mücevherler, süs eşyaları, taş ya da madenden yapılmış silahlar ve diğer her tür araç gereçtir. Yazılı materyaller ve sikkeler de arkeolojik kazılarda keşfedilebilirler. Fakat onlar, Ege ve eski Yunan tarihi araştırmalarının yazılı kaynaklarını oluştururlar. Bu yazılı kaynaklara epigrafik ve numismatik kaynaklar diyoruz. Yazılı kaynakların bir diğer grubunu da antik edebi eserler oluşturmaktadır.

Epigrafik kaynaklar, taş, metal, tahta, mermer, çanak çömlek üzerine eski Yunanca ve Latince yazılmış kitabeleri (yazıtlar) kapsar. Yasalar, kararlar, kataloglar, mezar yazıtları, spor ve oyunlarla ilgili yazıtlar, sınır, adak, vasiyet ve onurlandırma yazıtları olarak karşımıza çıkan epigrafik kaynaklar, epigraflar tarafından yazıldıkları dile ya da bölgelere veya kentlere göre toplanıp corpuslar halinde (örneğin IG, CIG, MAMA, SEG, IK)[4] yayınlanmıştır. Numismatik kaynaklar eski Yunan dünyasında kullanılan sikkeleri, yani metal paralar oluşturur. Bunlar da katologlar halinde (örneğin BMC[5]) yayınlanmıştır.

Antik edebi kaynakları eski Yunanca ve Latince yazılmış eserler oluşturmaktadır. Bu eserlerin bazıları doğrudan tarih eserleridir. Yani tarih yazmak amacıyla yazılmış olanlardır. Diğerlerini destanlar, şiirler, söylevler, felsefe eserleri, tragedyalar ve komedyalar gibi edebiyatın diğer türleri oluşturmaktadır. Bu eserlerin yazımında yazı materyalleri olarak papirüsler ve parşömenler kullanılmıştır. Fakat bugün elimizde bulunan edebi eserlerin hiçbiri ilk yazıldığı haliyle bize kadar ulaşmış değildir. Daha sonra yapılan kopya elyazmaları sayesinde günümüze ulaşan bu eserlerin çoğu 9. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar olan 300 yıl içinde yapılmış kopyalardır.

Elinizdeki bu kitabın yazılmasında en çok başvurduğumuz edebi eserler Homeros'un *İlyada* ve *Odysseia* adlı eserleridir. Diğer ikisi Hesiodos tarafından yazılmış *Theogonia* [Tanrıların Doğuşu] ve *Ergai kai*

4 Bu kısaltmalar ve açılımları şöyledir: IG (Inscriptiones Graecae, consilio et autoritate Academiae Literarum (Regiae) Borussicae), CIG (Corpus Inscriptionum Graecarum), MAMA (Monumenta Asiae Minoris Antiquae), SEG (Supplementum Epigraphicum Graecum), IK (Inschriften griechischer Stadte aus Kleinasien).

5 *Cataloque of Grek Coins in British Museum.*

Levent Şahverdi Arşivi

Hemerai [İşler ve Günler] adlarını taşıyan iki edebi eserdir. Her iki yazar ile eserlerinden bu kitabın onuncu bölümünde geniş bir şekilde bahsedildi. Yararlandığımız diğer önemli kaynakların yazarları ise şunlardır: Herodotos (İÖ 480-420), Thukidides (İÖ 460-400), Aristoteles (İÖ 384-322), Sicilyalı Diodoros (İÖ 90-120), Strabon (İÖ 64-İS 21), Plutarkhos (İS 46-120), Pausanias (İS 2. yüzyıl).

İÖ 1. yüzyıldan beri "Tarihin Babası" diye anılan (Cicero, *de Legibus*, I.1.5) Herodotos'un (İÖ 484-420) eseri, *Historiai* [Tarih] adını taşımaktadır. Karia bölgesinin Halikarnassos (Bodrum) kentinde soylu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Herodotos'un bu eseri yazma nedeni, çocukluğunda yapılmış Pers Savaşları'nın unutulmaması ve nedenlerinin bilinmesiydi. Fakat Herodotos eserini yazarken Pers Savaşları'yla sınırlı kalmadı, yaşadığı çağın dünyasıyla ilgili pek çok bilgiyi ve bu dünyanın sözlü geleneğinde üretilmiş pek çok efsaneyi ve mitosu da kitabına taşıdı. Türkçeye "Herodot Tarihi" başlığıyla çevrilmiş olan Herodotos'un bu eseri, her biri esin tanrısının adını taşıyan dokuz kitaptan oluşur. Fakat eseri dokuz kitap halinde düzenleyen Herodotos'un kendisi değil İskenderiyeli bilginlerdir.

Atinalı Thukidides (Thukydides), köken itibariyle Trakyalıdır. Kendisinin de donanma komutanı (strategos) olarak dahil olduğu Peloponnesos Savaşları'nı yazan Thukidides'in eserinden bu ciltte yararlanma olanağımız çok sınırlı kaldı. Zira Peloponnesos Savaşları, elinizdeki kitabın kapsamı dışındadır.

Küçük bir Makedonya kenti olan Stageira'da dünyaya gelmiş olan Aristoteles, tarihçi değil bir filozoftur. Doğa, gök olayları, fizik, mantık, biyoloji, ahlak, hitabet, yasalar ve siyaset gibi daha pek çok konu üzerinde yazılar yazan ve bu nedenle ilkçağın ansiklopedicisi diye de anılan Aristoteles'in özellikle iki eseri, *Ege ve Eski Yunan Tarihi*'nin elinizdeki ilk cildi için değerlidir. Türkçeye de çevrilmiş olan bu eserlerden biri *Politika*, diğeri *Athenaion Politeia* [Atinalıların Yasaları] adını taşımaktadır.

Sicilyalı Diodoros'un eseri *Bibliotheke Historike* [Tarihi Kitaplık] adını taşır. Tarih öncesi dönemlerden İÖ 60 yılına kadar olan zaman dilimini kapsayan ve bir dünya tarihi niteliğindeki bu eser, 40 kitaptan oluşur. Fakat bunların yalnızca 15'i günümüze kadar ulaşmıştır. Diğer kitaplardan bize kadar gelenler sadece fragmanlardır.

Strabon, eski adı Amaseia olan bugünkü Amasya'da doğup büyüdü. Temel eseri, *Georaphika* [Coğrafya] adını taşır ve 17 kitaptan oluşmuştur. Anlattığı ülkeler, bölgeler ve kentleri tanımlarken onların tarihlerini de ihmal etmeyen Strabon'un eserinin bugünkü Türkiye topraklarını ilgilendiren 12. ve 14. kitapları Türkçeye de çevrilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yunanistan'ın Boiotia bölgesi kentlerinden biri olan Khaironeia'da dünyaya gelen Plutarkhos'un iki eseri vardır. Bunlardan biri *Paralel Yaşamlar* (Bioi Parelleloi), diğeri *Ahlak* (Ethika, *lat.* Moralia) adını taşımaktadır. Bu iki kitaptan ilkinde sayısı 50 civarında olan Yunan ve Romalı devlet adamının biyografisine yer verilmiştir. Elinizdeki kitap için Plutarkhos'un özellikle iki biyografisinden (Lykurgos ve Solon) yararlanılmıştır.

Eski adı Magnesia ad Spylum olan bugünkü Manisa'da doğup büyümüş Pausanias'ın eseri *Yunanistan'ın Tasviri* (Perihegesis tes Hellados) adını taşır. On kitaptan oluşan bu eserde konular Yunanistan'ın bölgelerine göre tasnif edilerek anlatılmıştır. Bu kitap için yararlandığımız diğer kaynaklar arasında, Aiskhylos, Euripides, Sophokles gibi tragedya yazarlarının eserleriyle Platon ve Diogenes Laertios gibi filozoflar, epik ya da lirik türde yazılmış şiirler ve edebiyatın diğer türlerinde yazılmış eserler de yer almaktadır. Bu kaynaklar, kitabın sonunda "Bibliyografya" başlığı altında, alfabetik sıralı olarak verilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

BİRİNCİ BÖLÜM

DENİZLER, YARIMADALAR, ADALAR, BÖLGELER, KENTLER, DAĞLAR VE IRMAKLAR

I.1. Ege'nin Akdeniz'i

İÖ 5. yüzyılda yaşamış olan Platon'un söylediği gibi eski Yunanlar, Akdeniz'in her tarafına yerleşmişlerdi. Yerleştikleri her yere Ege'ye özgü kültürlerini taşıdılar. Akdeniz dünyası onların sayesinde kültürel bütünlüğe sahip bir bölge oldu. Halikarnassos Balıkçısı olarak adını duyurmuş olan Cevat Şakir Kabaağaçlı'nın Akdeniz'den "Altıncı Kıta" diye söz etmiş olması da bu nedenle anlamlıdır. Fakat Akdeniz, kimi araştırmacıların iddialarına göre Buzul Çağı'nın (Pleistosen) sonuna kadar bugünkü bütünlüğüne sahip değildi. İki ayrı deniz halindeydi. Bu iki denizi Doğu ve Batı olarak ayıran orta çizgi, Sicilya ve Malta adalarının bulunduğu bölgeydi. Holosen Çağı'nın başında (İÖ 11000), buzulların erimesiyle bugünkü halini almıştı. Birleşmeye neden olan koşullar ise hiç kuşkusuz bir doğa felaketi yaratmış ve bunun Akdeniz dünyasının insanları üzerindeki etkisinin izleri, insanlığın hafızasında binlerce yıl muhafaza edilecek kadar büyük olmuştu. Zira Havari Paulos'un yaşadığı İS 1. yüzyılın ortalarında bile Malta Adası'nın bulunduğu bölgeye "iki denizin birleştiği yer" deniliyordu ki aynı bilgi "Kur'an'ın Keft suresinde (60-61) Musa Peygamber ile ilgili şu şekilde yansımış gibi görünmektedir:

> Bir vakit Musa genç adamına demişti ki "durup dinlenmeyeceğim, ta iki denizin birleştiği yere kadar varacağım yahut senelerce yürüyeceğim." Her ikisi iki denizin birleştiği yere varınca balıkları unuttular. Balık denize bir yol tutup gitmişti.

Akdeniz'i bugünkü hale getiren iki denizin birleşmesiyle ilgili koşulların insan hafızasındaki bakiyeleri, ilk kez Sümerlerin çivi yazılı tabletlerinde karşımıza çıkan tufan efsanesini de üretmiş olabilir. İbranilerin kutsal

Levent Şahverdi Arşivi

kitabında ve Zerdüşt dinin bir tanrısı olan Mithra inacında tufan olayına işaret eden referanslar bulunmaktadır. Öyle görülüyor ki Ege ve Yunan dünyası da iki denizin birleşmesiyle ilgili olması gereken tufan olayının insan hafızasındaki bakiyelerinden efsane üretme geleneğinin dışında kalmadı ve "Deukalion" mitosunu üretti. Bu mitosa göre gökyüzü tanrısı Zeus, insanların günahlarına çok öfkelenmiş ve bir tufanla insanları yok etmeye karar vermiş. Zeus'un öfkesini ve insanlara vereceği cezayı bilen Prometheus, oğlu Deukalion'u olacaklardan haberdar etmiş. Bunun üzerine Deukalion kendisi ve karısı için bir gemi yapmış ve sular çekilinceye kadar bu gemide oradan oraya sürüklenmişler. Gemi nihayetinde Parnassos Dağı'nda (ya da Athos veya Othrys Dağı) karaya oturmuş. Yolculuk sırasında bir güvercinin kılavuzluğuna sığınan Deukalion'un fırlattığı taşlardan erkekler, karısı Pyrrha'nın fırlattığı taşlardan ise kadınlar doğmuş. Daha sonra da Deukalion ve Pyrrha'dan Yunanlara adını verecek olan oğulları, yani "Hellen" doğmuş.[6]

Tufan (katuklusmos) olayının insan hafızasındaki bakiyeleriyle ilgi bir referans da *Coğrafya* (Geografika) adlı eserini miladi yılların ilk on yılı tamamlandıktan sonra yazmış olan Strabon (XIII.1.25) tarafından Atinalı filozof Platon'a atfen şöyle yansıtılmıştır:

> [...] Tufandan (katuklusmos) sonra üç aşamalı bir yaşam biçimi (politeia) oluştu. Dağların tepesinde oluşan birincisi, ilkel ve vahşiydi. O zaman insanlar ovaları örten derin sulardan korkuyorlardı. Yamaçlarda oluşan ikincisinde, sular ovalardan çekilmeye başladığı için insanlar yavaş yavaş cesaretlenmeye başlamışlardı. Üçüncüsü ovalardaydı. Dördüncü, beşinci ve hatta daha da fazlasından söz etmek mümkündür...

I.2. Ege'nin Yarımadaları

Ege ve Yunan dünyası, her ne kadar Doğu Akdeniz'in bir parçası olsa da kültürel anlamda Batı'ya özgü olanın dünyasıydı. Zira Batı kültürünün temel taşları, irili ufaklı pek çok adayı içinde barındıran Ege Denizi ile bu denizinin doğusu ve batısındaki ülkelere yerleşmiş eski Yunanlar tarafından atıldı ki bu ülkelerin her ikisi de birer yarımadadır. Bu yarımadalardan biri bugünün Yunanistan'ı, diğeri bugünün Türkiye'sidir. Yunanistan, istikameti kuzey-güney yönünde olan Akdeniz'in üç yarımadasından en doğuda olanıdır. Ortadaki çizme biçimli İtalya, en batıdaki ise İspanya (ya da İber) yarımadasıdır. Fakat İspanya yarımadası, İtalya ve Yunanistan'dan farklı olarak üç yönden de Akdeniz'in içinde değildir. İspanya yarımadasının batısında

6 Apollodoros, I.7.2; III.8.1. Pausanias, VIII.2.1; 3.1; X.38.1. Pindaros, *Olympian Odes*, IX.42. Ovidius, *Metamorphoseon*, I.137 vd, 317.

Levent Şahverdi Arşivi

Atlas Okyanus'u vardır. Bu yönüyle İspanya, Türkiye'ye benzer. Zira Türkiye'nin kuzeyinde de Karadeniz vardır. Fakat Türkiye'nin Akdeniz'e ait olan bu üç yarımadanın hepsinden farklı iki yönü daha vardır. Bunlardan birincisi, istikametinin kuzeyden güneye değil, uygarlığın akış yönüne işaret edercesine doğudan batıya doğru olmasıdır. İkincisi Trakya hariç tüm toprakları Asya kıtasının bir parçasıdır.

Yunanistan'ın Türkiye de dahil Akdeniz'in sözünü etmiş olduğumuz diğer iki adasından bir farkı da iki yarımadadan oluşan bir yarımada özelliğine sahip olmasıdır. Zira güneydeki Peloponnesos (Mora) Yarımadası, anakaraya adı Korinthos olan (Korinthos Kıstağı) çok dar bir kıstakla bağlıdır. Eski Yunanlara göre yarımada adını Pelops adlı bir efsanevi kahramandan alıyordu. Pelops, Paphlagonia'da ya da bugünkü Manisa dolaylarında veya İzmir'in kuzeyindeki Yamanlar Dağı'nda hüküm sürmüş olduğuna inanılan efsanevi kral Tantalos'un oğluydu. Fakat Eskiçağ'da bile bu yarımadanın bilinen tek adı Peloponnesos değildi ve görünümünün dut yaprağına benzediği biliniyordu. Bu nedenle Peloponnesos Yarımadası'nın adı, Romalıların dili olan Latincede "dut yaprağı" anlamına gelen "Mora" idi. Bugün de bu yarımadaya "Mora" diyoruz.

Ege ve eski Yunan dünyası ile ilgili burada üzerinde durulması gereken iki önemli yarımada daha vardır. Her ikisi de Ege Denizi'nin kuzey kıyılarındadır. Bunlardan biri, İÖ 4. yüzyılın ikinci yarısında Makedonya'nın sınırlarına dahil olmuş bulunan Kalkhidike'dir. Üç ince parmağı olan bir el gibi denize çıkıntı yapan Kalkhidike Yarımadası, Ege Denizi'nin tam olarak kuzeybatı köşesindedir. Yarımadanın en kuzeyindeki parmağı, bugün Aynaroz (kutsal dağ anlamına gelen Yunanca Agion Oros'tan bozulma) adıyla da bilinen antik Athos Dağı'nın denize girinti yapan yeri, yani Athos burnu şiddetli fırtınalarıyla tanınıyordu. İÖ 5. yüzyıl başlarında Mardonios komutasındaki bir Pers donanması, orada fırtına yüzünden büyük kayıp vermişti. Bu nedenledir ki Pers kralı Kserkses, Yunanistan seferine çıktığında (İÖ 479) benzer bir tehlikeyi donanmasına yaşatmamak için Athos (Aynaroz) Yarımadası'nı bölen bir kanal açtırdı (Herodotos, VII.22).

Ege Denizi'nin kuzey kıyılarından denize çıkıntı yapan bir diğer yarımada ise eski Yunanların "Khersonensos" (Yarımada) dedikleri bugünkü Gelibolu'dur. Görünümü dile benzeyen bu yarımada, Tuna Nehri'nden Ege Denizi'ne kadar çok büyük topraklar üzerine yayılmış Trakların adıyla anılan ülkenin (Trakya) bir parçasıydı.

Levent Şahverdi Arşivi

I.3. Adalar

Ege ve eski Yunan dünyasının tam ortasında bulunan Ege Denizi'nin Akdeniz'den farklı en bariz özelliği, irili ufaklı çok sayıdaki adalarıdır. Bu nedenle Ege Denizi'ne Adalar Denizi de denilmiştir. Jeolojik çöküntünün ürünü olan Ege adaları, Ege dünyasının insanlarına hem sahip oldukları limanlarıyla hem de kıtalar arası ulaşımı kolaylaştırmış olmalarıyla önemli hizmet vermiştir. Adaların pek çoğunun limanları iyi korunaklıydı. Komşusuyla arasındaki uzaklığı hiçbir yerde 40 km'den daha fazla olmayan adaların her birinden çıplak gözle görülebilir uzaklıkta olan bir kara parçası vardır. Bu özelliğiyle Ege adaları, Ege Denizi'nin etrafını çeviren ülkeler arasında hem ulaşım hem kültür hem de ticari anlamda gidiş gelişleri kolaylaştıran bir köprü ya da atlama taşı misyonunu üstlenerek ülkeler ya da kıtalar arası ilişkilerin gelişmesine katkıda bulundular. Fakat bu adaların büyük çoğunluğu hem küçük hem de susuz ve çoraktır. En büyük adası, Ege Denizi'nin Akdeniz sınırındaki Girit'tir. Ege'nin ilk uygarlığı bu adada doğmuştur.

Girit Adası'nın kuzeyinde Kiklad adaları yer almaktadır. Yunanistan'ın Attika bölgesi ile Peloponnesos (Mora) Yarımadası'nın doğusunda, Anadolu'nun güneybatısındaki Karia kıyılarının ise batısında yer alan bu adalara Kikladlar denilmesinin nedeni, halkaya benzer bir şekilde dairesel dizilmiş olmalarıdır. Zira eski Yunancada "kyklades" sözcüğü, halka/daire anlamına gelmektedir. Bu adaların tarihteki işlevleri bakımından en önemlisi tanrı Apollon ve kardeşi tanrıça Artemis'in tapınaklarının bulunduğu Delos Adası'ydı. Bu kutsal ada İÖ 2. yüzyılın ikinci yarısında, Korinthos'un Romalılar tarafından yerle bir edilmesinden sonra artan zenginliğiyle ünlendi. "Tüccar! Oraya git, gemini boşalt, herşey satılır" atasözü (Strabon, XIV.5.2), aynı günde 10.000 esiri hem alabilen hem de sevk edebilen olarak da ünlenmiş Delos Adası'nı anlatmak için kullanılıyordu. Bir diğer ada ise Thera (Santorini/Santaron) Adası'dır. Volkanik bir ada olan Thera, İÖ 15. yüzyılın ikinci yarısında patladı ve bu volkanik patlamanın neden olduğu deprem ve dev dalgalar, Girit'teki ilk Ege uygarlığının sonunu getirdi. Tarihsel önemiyle burada sayılmaya değer olan Kikladların diğer adaları şunlardır: Naksos (Nakşa), Paros ve Melos (Milos). Kikladların en büyükleri olan bu üç adadan ilki tanrı Dionysos kültünün merkezi olması ve mermeriyle tanınırken, Paros Adası Eskiçağ'da aranan mermerleriyle ünlüydü. Aphrodite heykeliyle (Louvre Müzesi'ndeki Venüs de Milo) ünlü olan Melos (Milos) Adası, bir doğal cam olan obsidyenleriyle adını duyurmuştu. Fakat Kiklad adalarının tamamının

Levent Şahverdi Arşivi

en önemli özelliği, Anadolu ile Yunanistan arasındaki ulaşımı kolaylaştırmak, kültürel ve ekonomik ilişkileri geliştirmek anlamında Ege'nin diğer adalarından çok daha fazla işlevsel olmalarıydı.

Ege Denizi'nde serpiştirilmiş görüntüleriyle iki kıta arasındaki mesafeyi kısaltan ya da köprü görevini gören ve bu özelliğiyle Kiklad adalarına benzer bir işlev üstlenmiş çok sayıda ada grubu vardır. Sporatlar denilen bu ada grupları, Kuzey, Güney ve Doğu Sporatları olmak üzere üç ayrı tasnife tabi tutulur. Teselya Adaları, Euboia (Eğriboz) Adaları ve Şeytan Adaları adlarıyla da bilinen Kuzey Sporatlarının en büyüğü Euboia (Eğriboz) Adası'dır. Eskiçağ'da sığır diyarı olarak da ünlenmiş olan bu adanın ovası, tarım ve hayvancılık bakımından Yunanistan'ın değerli bölgelerinden biridir. Adanın Khalkis kenti koloniciliğiyle ünlüdür.

Günümüzde Doğu Ege Adaları adlarıyla da bilinen Doğu Sporatlarının en önemlileri kuzeyden güneye doğru şunlardır: Lesbos (Midilli), Khios (Sakız) ve Samos (Sisam). İlki eski Yunanların ünlü kadın şairi Sapho'nun memleketidir. Sapho'nun hemcinslerine yazdığı aşk şiirleri, memleketi Lesbos'un lezbien kelimesinin türetilmesinde esin kaynağı olmuştur. Adanın bir diğer ünlüsü ise 7 sesli notayı ilk kez kullanan müzisyen Terpandros'tu. On İki Adalar ve Saruhan Adaları da denilen Güney Sporatları ise Anadolu'nun güney sahiline yakındır. En önemlilerinden biri Rodos, diğeri Kos (İstanköy) Adası'dır. İlki Akdeniz ticaretinin önemli üstlerinden biri ve egemeniydi. İÖ 2. yüzyılda Hellenistik dünyanın siyasi tarihine damgasını vuracak kadar güçlü olan bir cumhuriyetin (Rodos Cumhuriyeti) ülkesiydi. Kos Adası ise tekstilde adını duyurmuş, özellikle üretmiş olduğu zarif giysileriyle ün salmıştı. Adayı ünlendiren bir diğer başarısı ise sahip olduğu kütüphanesi ve yetiştirdiği hekimleriydi.

Ege'nin diğer adaları, Trakya kıyılarına ve Hellespontos'a (Çanakkale Boğazı) yakın adalardı. Bugün Kuzey Ege Adaları, Trakya Adaları ve Boğazönü Adaları gibi adlarla tanınan bu adaların en önemlileri şunlardır: Lemnos (Limni/Ilımlı), Imbros (İmroz/Gökçeada), Thasos (Taşöz), Samothrake (Semadirek/Semendirek) ve Tenedos (Bozcaada). Bunlardan ilki volkanik bir adadır ve bu ada, Türkiye'nin yakın tarihi açısından Mondros Mütarekesi dolayısıyla önemlidir.[7] Eskiçağ'da tanrı Hermes'in adası olarak da tanınmış olan İmbros'ta (Gökçeada) zanaatçıların tanrısı olan Hephaistos'un da kültü vardı. Eski Yunan dilinde yazılmış edebi eserlerde adı anılan Pelasglar adlı kavimin de yurdu olduğu söylenen İmbros, Türkiye'nin Ege Denizi'ndeki en büyük adasıdır. Samothrake

7 Mondros, Lemnos Adası'nın bir yerleşmesidir. Ada, Lozan Barış Antlaşması'yla Yunanistan'a bırakıldı.

Levent Şahverdi Arşivi

(Semadirek) Adası, gizem dinleriyle tanınıyor, Thasos'un (Taşoz) önemi sahip olduğu altın madenlerinden kaynaklanıyordu. Bir başka ada, Attika bölgesinin tam karşısında bulunan Salamis'tir. Atinalıların Perslere karşı zaferle sonuçlandırdıkları deniz savaşı bu ada çevresinde oldu ve bu nedenle savaş, Salamis Deniz Savaşı olarak tarihe mal oldu.

I.4. Traklar, Trakya ve Makedonya

Şarabı ve atı ile ünlü olan Trakya (Thrake), coğrafi anlamda Ege ve eski Yunan dünyasının bir parçasıydı. Kuzey sınırını eski adı Danuvius olan bugünkü Tuna Nehri oluşturuyordu. Illyria ve Makedonya, Trakya'nın komşusu olan ülkelerdi. Doğu sınırını ise Karadeniz, Çanakkale (Hellespontos) ve İstanbul (Bosphoros) boğazları ve Marmara (Propontis) Denizi oluşturuyordu. Roma döneminde Haimos Dağı'nın kuzeyinde kalan kesimi Moesia (Yunanca Moisia) adıyla anıldı.

Traklar Yunan değillerdi. Ege Denizi'nin diğer kıyılarında olduğu gibi Trakya'nın bu denize kıyıları olan bölgelerinde de Yunan kolonileri kurulmuştu. Traklar Yunanlar gibi *polis* denilen kent devletlerine de sahip değillerdi. Fakat onlar da siyasi anlamda birleşik olan bir devlet kurmada pek yetenekli değildiler. Pausanias (I.9.5), Plinius (IV.40) ve Halikarnassoslu (Bodrum) tarih yazarı Herodotos (V.3) onların nüfusunun büyüklüğüne ve gücüne dikkat çektiler. İlkine göre Traklar Keltlerden sonra nüfusu en kalabalık olan halktı. İkincisine göre Traklar, Avrupa'nın en güçlü halkıydı ve Romalılar öncesinde hiçbir devletin egemenliğine girmemişlerdi. Herodotos'un aktardığı şu bilgilerden ise Trakların dünyanın ikinci büyük nüfusuna sahip olduğu anlaşılmaktadır:

> Dünyada Hintlilerden sonra en kalabalık olanlar Trakyalılardır. Onlar tek kişinin emrinde ya da tek idare altında hareket etseler hiç yenilmezler ve bana göre ulusların en güçlüsü ve en kalabalığı olurlardı. Fakat Traklar için imkânsızlık buradaydı ve bu birlik hiçbir zaman kurulamadı.

Traklar, bu satırların yazarı olan Herodotos'u yanılttılar. Zira Trak kabileleri, Herodotos'un kitabının yayınlanmış olduğu zamandan kısa bir süre sonra Odrysae kralı Teres'in egemenliğinde birleştiler. Fakat kurulan krallık, Trakları ne yenilmez ne de ulusların en güçlüsü yaptı.

Bugünkü Yunanistan'ın kuzeyindeki Makedonya da Traklar gibi Ege ve eski Yunan dünyasının tarihinde bu dünyanın merkezi bölgesinde sayılacak kadar önemli rol oynadılar. Bir ülke adı olarak Makedonya da Trakya gibi ilkçağdaki adını hiç değiştirmeden günümüze kadar korudu.

Levent Şahverdi Arşivi

Fakat eski Yunan Klasik çağında bu ülke, güneyde Olympos Dağı ile kuzeydeki Strymon Irmağı arasında kalan toprakları kapsıyordu. Olympos Dağı Makedonya ile Yunanistan arasındaki sınırı oluştururken Strymon Irmağı Makedonya'yı Trakya'dan ayırıyordu. Therma (Selanik) Körfezi'nin batı ve kuzey kıyısı boyunca uzanan topraklar Makedonya'ya aitti. Ancak Makedonya'da yaşayan halklar günümüzde olduğu gibi İlkçağ'da da etnik anlamda Yunan değildi. Dahası hem Trakya hem de Makedonya üzerinden Yunanistan'a gelen göçlerin etkisi, Yunanistan'da yaşayan halkları etnik anlamda homojen olmaktan çıkaracak kadar güçlü oldu.

I.5. Yunanistan: Dağlık Deniz Ülkesi

Ege dünyası çok dağlık olan yapısıyla da Akdeniz'in bir parçasıydı. Bu dağlık yapı, Ege Denizi'nin her iki yanındaki ülkelerin insanlarının yaşamlarını biçimlendirdi. Hayatlarını idame ettirecekleri koşulların oluşmasını sağladı ve dışarıdan gelecek bir düşman saldırısını bertaraf edebilmelerinde de bu dağlık yapı onların kolaylıkları oldu. Nitekim Pers kralı Kserkses'in emrindeki büyük Pers ordusuna 300 kişiden oluşan bir Sparta askeri gücünün Thessalia ve Lokris bölgeleri arasındaki Thermopylai geçidinde meydan okumasına yol açan koşullar, öncelikle "Dağlık Deniz Ülkesi" denilen Yunanistan'ın fiziki yapısının sağladığı savunma kolaylığıydı. Zira Thermopylai geçidi, Yunanistan'ı kuzeydoğu yönünde Makedonya ve Trakya'dan ayıran Pindos Dağı silsilesinin uzantılarından biri olan Oita Dağı'nın Ege Denizi'ne çıkıntı yaptığı yerdeydi. Bu çıkıntı Euboia Adası'nın karşısındadır.

Yunanistan'ın bel kemiği diye tanımlanan Pindos sıradağlarının bir başka önemli uzantısıysa Orta Yunanistan'da ortaya çıkan ve Yunanistan'ın kabaca kuzey sınırını oluşturan Olympos Dağı'ydı. 3.000 metreye yakın rakımıyla Yunanistan'ın en yüksek dağı olan Olympos'un bulutlarla kaplı zirvesinin Homeros'un Olympos dininin 12 tanrısının meskeni olduğuna inanılıyordu. Thesselia Ovası da kuzeyden bu yüksek dağ ile sınırlanır. Epeiros'un doğusundan orta Yunanistan'a giren Pindos Dağı silsilesinin diğer bir önemli uzantısı ise orta Yunanistan'da yönünü kısmen doğuya çeviren Phokis bölesindeki Parnassos Dağı ile Boiotia bölgesindeki Helikon Dağı'dır. İkincisinin Eskiçağ'da esin tanrıçaları olan Musaların meskeni olduğuna inanılıyordu. Helikon Dağı'nın kuzeybatısında uzanan ve en yüksek yerinde rakımı 2.460 m olan Parnassos Dağı'nın güney eteklerinde Apollon Tapınağı ile ünlü kutsal Delphoi kenti vardı. Peloponnesos Yarımadası'ndaki önemli dağ silsilesi ise Taigesos Dağı'dır. Yunanistan'ın

Levent Şahverdi Arşivi

diğer tüm dağları gibi Taigesos Dağı da kuzeyden güneye doğru uzanmakta ve dağın en güneyindeki uzantısını, Messenia bölgesini Lakonia bölgesinden ayıran Tainaron Dağı'nın denize çıkıntı yapan burnunu (Tainaron Burnu) oluşturmaktadır.

Balkan Yarımadası'ndan başlayarak tüm Yunanistan'ı kuzey-güney istikametinde boydan boya kateden sarp dağ silsileleri, Yunanistan anakarasını tarım için elverişli olmaktan çıkarmış ve bu ülkede yaşayan insanlar için % 20 ya da en fazla % 30 oranında ekilebilir alan bırakmıştır. Fakat bu haliyle Yunanistan, Eskiçağ'ın silahları ve savaş tekniğiyle kolay kolay fethedilemeyecek doğal savunmalı bir ülke olmuştur. Zira üç tarafı denizle çevrili bir yarımada olan Yunanistan'ın meskûn alanları, rakımı 2.500 metreyi bulan yüksek dağlarla birbirinden ayrılmış yüksek vadilerdir ve bu vadiler, sayısı az ve aşılması zor geçitlerle birbirine bağlıdır. Bu nedenle Antikçağ'da karayoluyla yalnızca kuzeyden gelebilme olasılığı bulunan istilacı düşman saldırısı, bir engeli aştığında karşısında bir başkasını bulabiliyordu.

Yüksek dağlar veya dağlar ile deniz arasında sıkışıp kalmış olmaları nedeniyle birbirinden kopuk vadiler, bir de kendi içlerinde daha alçak dağlar ya da tepelerle bölünmüşlerdir. Fakat orta büyüklükte bir vadi bile tek başına bir dünya yaratılmasını sağlayacak olanaklara sahipti ve vadilerin bu özelliği eski Yunanlara özgü ve onların polis dedikleri etrafı surlarla çevrili kent devletlerini ortaya çıkardı. Bir Polis'in birbirine akraba olan kendi halkına karşı aşırı despot olması ve insanlarını öldürmesi bu kapalı kuru topografyasından kaynaklandı. Buna rağmen eski Yunanlar, polis dışında bir otorite tanımadılar ve polise yönelik her türlü saldırıyı devlete yönelik bir despotizm olarak gördüler. Bu tezat, dünya tarihinde bildiğimiz ilk demokratik rejimin "polis" denilen bu kent devletlerinde ortaya çıkmış olmasında önemli rol oynadı.

"Dağlık Deniz Ülkesi" denilen Yunanistan'ın kent devletlerinin çoğu denize çok yakındır. Denize bir günlük yürüyüş mesafesinden daha uzakta olan bir polis (kent) Yunanistan'da yoktu. Klasik Çağ Yunanistan'ını siyasi ve ekonomik anlamda en iyi temsil eden kentleri ise şunlar olmuştur: Atina, Sparta, Thebai, Korintos, Aigina, Megara.

Eski Yunanların mensubu oldukları polise bağlılıkları ile Yunanistan'ın engebeli fiziki yapısı, dışarıdan gelen saldırılara karşı da onların avantajıydı. Kuzey-güney istikametindeki yüksek dağlar, deniz yoluyla Yunanistan'ın istila edilmesini zorlaştırıyordu. Daha önce de belirttiğimiz gibi Yunanistan'ın karadan istilaya uygun tek yönü kuzeyiydi. Bu yönden

Levent Şahverdi Arşivi

gelecek ciddi bir istilayı ortaya çıkarabilecek harekete de yüksek dağların aşılması zor ve sayısı az olan geçitleri engel teşkil ediyordu. Bu nedenle bir istila ordusu, karşısına çıkan ilk direnişi bir ihmal ya da ihanet sayesinde aşmış olsa bile, yeniden karşısına çıkan ikincisiyle baş etmek zorundaydı. Eskiçağ'ın savaş taktikleri ve silahları, Yunanistan'ın istila edilmesi anlamında bu zorluklarını aşmada yetersizdi. Öteyandan merkezden yönetilen bir Yunan siyasal birliğinin kurulamamış olmasının nedeni de Yunanistan'ın sözünü etmiş olduğumuz engebeli olan dağlık yapısıydı. Bu durum, panhellenist siyasetlere rağmen merkezden yönetilen bir Yunan birliğinin kurulmasının ulusal bir zorunluluk olduğu düşüncesinin tüm Yunanlarca benimsenmesini de imkân dahilinden çıkardı.

I.5.1. Bölgeler ve Ovalar

Dağlar ve tepeler arasındaki vadiler ile ırmakların denize dökülürken suladıkları ovalar, Yunanistan'ın verimli bölgeleriydi. Bu bölgelerin en büyüğü Yunanistan'ın kuzeyinde yer alan Tesalya (Thessalia) idi. Dağlık bir araziyle birbirinden Batı ve Doğu olmak üzere iki ana bölgeye ayrılmış Tesalya ovalarının ikincisine Pelasgiotis deniliyordu ve bu ova üzerinde biri Larissa, diğeri Pherai olmak üzere iki önemli kent vardı. Batı Ovası üç bölgeye (Histiaiotis, Tessaliotis, Etiotis) ayrılmıştı. Ovaların tümü tahıl üretimine uygundu. Fakat bu ovalar en çok at yetiştiriciliği ile ünlendi. Tesalya kadar olmasa da toprağa bağlı ürün yetiştirme bakımından uygun olan bir diğer büyük bölge de Peloponnesos (Mora) Yarımadası'nın güneyindeki Messenia'ydı. Güney rüzgârları sayesinde bol yağış alan Messenia Ovası, sahip olduğu zengin bitki örtüsü bakımından Yunanistan'ın birincisiydi.

Yunanistan'ın geniş ovalara sahip diğer ovalarının sayısı ise beşi geçmez. Bunlardan üçü Peloponnesos Yarımadası'ndaki Lakonia, Argolis ve Elis'tir. Diğer ikisi Orta Yunanistan'daki Boiotia ve Attika bölgeleridir. Lakonia, Peloponnesos'un güneyinde bulunan ve biri Ege Denizi'ne diğeri Akdeniz'e uzanan iki yarımadasını kapsar. Bu bölge topraklarının verimliliğini eski Yunanların "bol sazlıklı" diyerek tanımladıkları Eurotos Nehri'ne borçluydu. Argolis, Peloponnesos'un kuzeydoğusundaki yarımadasıdır ve anakara Yunanistan'ın Attika bölgesine parelel olarak Ege Denizi'ne uzanır. Bölgenin en önemli kenti Argos'tur. Peloponnesos'un en batısında yer alan, kuzeyden Akhaia'ya, doğudan Arkadia'ya ve güneyden Messenia'ya komşu olan Elis'in ovaları ise Peloponnesos Yarımadası'nın en büyük nehri olan Alpheios tarafından sulanıyordu. Fakat

Levent Şahverdi Arşivi

bu bölge, eski Yunanlar arasında verimli ovasıyla değil Olympia'sı ile meşhurdu. Zira Olympia, Yunan dünyasının vazgeçilmezlerinden olan spor yarışlarının ve şenliklerin yapıldığı yerdi. Dünyanın yedi harikası arasında sayılan Zeus Heykeli de Olympia'daydı. Orta Yunanistan'daki Attika bölgesi, dağlık ve büyük ölçüde çorak bir bölgeydi. Fakat dağları maden (gümüş) ve mermer bakımından zengindi. Tanrıça Demeter ve kızı Persephone kültüyle ve gizem tapımıyla ünlü olan Eleusis bu bölgedeydi. Attika bölgesini ise eski Yunanların her bakımdan çok parlak kenti Atina temsil ediyordu. Atina, adını taşıdığı tanrıça Athena'nın tapınağına sahip olmakla da ünlüydü. Fakat Yunanistan'ın verimli olan bu ovaları, eski Yunanların hububat ihtiyacına yetmedi. Bu nedenle Yunan kentleri, özellikle kendi aralarındaki savaşları sırasında hububat gereksinimlerini ithal ederek karşıladılar. Spartalıların hububatı Sicilya'dan, Atinalılarınki Trakya'dan temin edildi.

Yunanistan'ın yukarıda saymış olduğumuz tarıma daha uygun olan beş bölgesi dışındaki bölgelerini kuzey-güney doğrultusunda saydığımızda ilk sırada eski Yunanlar tarafından Yunanistan'ın bir parçası olarak görülmemiş olan Epeiros gelir. Yunanistan'ın en eski tapınaklarından biri olan Zeus Tapınağı'nın bulunduğu Dodona, Epeiros'taydı. İkinci sırada Akarnania bölgesi gelir. Orta Yunanistan'ın kuzey kısmını işgal eden dağlık Akarnania'nın sakinleri olan Yunanlar, yaşadıkları toprakların fiziki yapısına uygun kabilesel yaşamlarıyla kendilerini fark ettirmişlerdi. Yunanca konuştukları halde Yunanlar arasında kendilerine "barbar" denilmesinin nedeni buydu. Akarnanialılara benzer bir yaşam süren bu nedenle Akarnanialılar gibi "barbar" denilen Yunanların meskûn oldukları bir başka bölge ise Akarnania'nın güneybatı komşusu Aitolia idi. Aitolia'nın güneybatı yönünde ise birbirleriyle sınırı olan arka arkaya üç bölge bulunmaktaydı. Bunlardan ilki Phokis, ikincisi Lokris, üçüncüsü işgal ettiği alanın görünümüyle üçgene benzeyen Attika'dır. Attika'dan yukarıda söz ettik. Phokis, Eski Yunanlar arasında zamanla neredeyse ulusal tanrı olacak kadar büyük önem kazanmış Apollon'un tapınağının bulunduğu ünlü kehanet merkezi Delphoi ile ünlüydü.

Peloponnesos'un yukarıda saydığımız dört bölgesinden (Messenia, Lakonia, Elis ve Argolis) başka iki bölgesi daha vardır. Bunlardan biri Akhaia, diğeri Arkadia'dır. İlki Peloponnesos'un kuzeybatısını işgal eder. Arkadia ise Akhaia'nın güneyindedir. Her ikisi de dağlık bölgelerdir ve sakinleri kabilesel yaşam sürerlerdi. Kimi tarihçilerin de söylediği gibi bu bölgelerde yaşayan Yunanlar, yoksul ve kültür fakiriydiler. Fakat Arkadialılar

Levent Şahverdi Arşivi

müziğe olan düşkünlükleriyle de adlarını duyurdular. Akhaia ise Hellenistik Dönem'de Peloponnesos'ta kurulan siyasal birliğe adını verecek kadar öne çıktı. Akhaia Birliği'nin rakibi, adını orta Yunanistan'daki Aitolia'dan alan Aitolia Birliğiydi.

I.5.2. Irmaklar

Yunanistan'ın hem enine hem de boyuna küçük bir ülke olmasından da tahmin edileceği üzere büyük ırmaklardan yoksundur. Nil Nehri'ni saymazsak, Ege dünyasının içinde bulunduğu tüm Akdeniz ülkelerinin de büyük ırmakları yoktur. Yunanistan'ın küçük ırmakları arasında daha büyük olan biri Peneios'tur. Tesalya Ovası'nı sulayan, Tempe vadisinden akarak Ege Denizi'ne dökülen bu ırmak, aynı zamanda Yunanistan'ın kuzeydoğu sınırını oluşturduğu için stratejik bir öneme sahiptir. Peloponnesos'un en uzun ırmağı, Messenia'nın kuzeydoğusundan kaynaklanan Alpheios Nehri'dir. Bu nehir, önce kuzeybatı, sonra batı yönünde akarak Elis Ovası'nı sular ve Akdeniz'e dökülür. Peloponnesos'un bir diğer önemli ırmağı, Lakonia Ovası'nı sulayarak Akdeniz'e akan ve içinde yetişen çok miktardaki sazlarıyla adından söz ettirmiş olan Eurotos Irmağı'dır. Yunanistan'ın burada adından söz etmeye değer iki ırmağı daha vardır. Bunlardan biri Ege Denizi'ne dökülen Haliakmon, diğeri Yunanistan'ın batısındaki İyon (İon) Denizi'ne dökülen Akheloos Irmağı'dır. Makedonya ve Trakya'nın önemli ırmakları ise şunlardır: Aksios, Strimon (Struma) ve Nestos.

I.5.3. Korinthos Kıstağı

Attika bölgesi, dar bir kıstakla Peloponnesos Yarımadası'na bağlanıyordu. Ancak kuzey ucundaki Korinthos kenti ile aynı adı taşıyan bu kıstağın (Korinthos Kıstağı) varlığı, Yunan deniz tacirleri tarafından ticaret yollarını uzatan bir engel olarak görüldü. Bu nedenle Korinthos Kıstağı'nın anakara Yunanistan ile Peloponnesos arasında bir kara köprüsü olma konumunu sona erdirmeye yönelik düşünceler üretilip, girişimlerde bulunuldu. Bu girişimlerden ilkinin sahibi Korinthos kentinin tiranı Periandros'tu. Peloponnesos'u bir ada haline dönüştürecek olan Periandros'un planları fikir aşamasından daha öteye gidemedi. Korinthos Kıstağı'nda bir kanal açmak girişiminde bulunan ikinci kişi, Büyük İskender'in ünlü generallerinden olan Antigonos Monophtalmos'un oğlu Demetrios'tu. Onun İÖ 3. yüzyıl başlarındaki bu girişimi de icra aşamasına gelmeden son buldu. Daha sonraki girişimlerin sahibi Romalılardı.

Levent Şahverdi Arşivi

İlkin Caesar, sonra Nero, bu kıstağın en dar yerinde kanal açma girşimlerinde bulundular. Sonuncusu kazı çalışmaları başlatacak kadar ileriye gitti. Fakat sonradan vazgeçti. Böylece kıstakta kanal açma düşüncesi, 1850 yıl askıda kaldı. Nihayet 1881 yılında yeniden başlayan kanal açma çalışmaları, 12 yıl sonra amacına ulaştı. Korinthos Körfezi'nde kanal açılarak, Peloponnesos Yarımadası, anakara ile karadan bağı kanalla koparılmak suretiyle yapay bir ada haline getirilmiş oldu. Açılan kanalın derinliği 8 m, uzunluğu yaklaşık 6.750 metreydi. Fakat açılan kanaldan ticari anlamda istenilen verim alınamadı.

1.6. Türkiye'nin Bölgeleri

1.6.1. Khersonesos

Ege Denizi'nin doğusunda, ünlü şair Nâzım Hikmet'in kısrak başına benzettiği bugünkü Türkiye bulunmaktadır. Türkiye'nin tamamı hiçbir zaman Ege ve eski Yunan dünyasının bir parçası olmadı. Fakat etrafını çeviren denizin kıyıları, en azından kültürel anlamda Ege ve eski Yunan dünyasının içindeydiler. Türkiye'nin Ege ve eski Yunan dünyasının içinde yer almış bölgelerinin en kuzeyindekine bugün Marmara Bölgesi denilmektedir. Bu bölgenin Avrupa kesimine hâlâ Trakya denilmeye devam edilmektedir. Eskiçağ'da adı Propontis olan Marmara Denizi'nden adını alan bölgenin Asya kıtasındaki toprakları, Ege ve Karadeniz bölgeleriyle komşudur. Türkiye'nin takriben güneybatı köşesinden itibaren Akdeniz'e paralel uzanan kıyı bölgesine ise bugün Akdeniz Bölgesi denilmektedir. Türkiye'nin adını saydığımız bu bölgelerinden başka üç bölgesi daha vardır ki bunları, bir yön sözcüğüyle birlikte tanımlanan "Anadolu" adlı bölgeler, yani "İç Anadolu", "Güneydoğu Anadolu" ve "Doğu Anadolu" oluşturur. Ancak günümüzde Anadolu denildiğinde anlaşılması gereken, Türkiye'nin Avrupa kıtasında yer alan Trakya'sı dışında kalan kısmı, yani Asya'daki büyük kısımdır. Fakat Eskiçağ'da bugün bildiğimiz yedi bölgenin hiçbirinin adı bir bölge adı olarak kulanılmış değildi.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Trakya'nın Çanakkale Boğazı'na (Hellespontos) paralel uzanarak Ege Denizi'ne giren dil biçimli yarımada kısmına eski Yunanlar yalnızca "Yarımada", yani "Khersonesos" diyorlardı. Strabon'a göre günümüzde "Gelibolu" adıyla bildiğimiz bu yarımadanın en iyi kenti Sestos'tu (Açıkbaş Limanı). Propontis'ten (Marmara) gelen akıntının uzağında kurulmuş olduğu için kentin limanı Çanakkale Boğazı'ndan karşıya geçişte çok uygundu. Yarımadanın adının "Khersonesos"tan "Gelibolu"ya nasıl ve ne zaman dönüşmüş olduğu ise

Levent Şahverdi Arşivi

kesin olarak bilinmiyor. Fakat Gelibolu adı kökeninde Keltler ve Galatlar adlarıyla da bilinen Galler ile ilişkili olduğundan, Gallipolis'ten (Galler kenti) Gallipoli'ye ve nihayet Gelibolu'ya dönüşmüş olduğundan kuşku duymak için bir neden görünmüyor. Galler ya da Galatlar (ya da Keltler) İÖ 279 yılında Trakya'ya geldiler ve oradan boğazlar yoluyla İÖ 277 yılında Anadolu'ya geçtiler. Onların İÖ 260'lı yıllarda yerleşmiş oldukları kabaca bugünkü İç Anadolu bölgesinin daha çok batıda kalan kesimine, Hellenistik Çağ'dan itibaren Galatya (Galatların ülkesi) denildi.

I.6.2. Troas, Bithynia ve Mysia

Kuzeybatısındaki Saros Körfezi'nden itibaren anakaradan çıkıntı yapan ve Çanakkale Boğazı'na paralel olarak Ege Denizi'ne giren dil biçimli Khersonesos'un (Gelibolu) karşı tarafındaki topraklar ise adını, eski Yunan tarihinde önemli bir yeri olan Troya (Troia) kentinden alan Troas bölgesine aitti. Dağlık bir bölge olan Troas'ın en ünlü kenti tarihi dönemlerde İlion adıyla tanınan Troya'ydı. Kentin Hellespontos'un (Çanakkale Boğazı) Ege Denizi ile birleştiği yerde kurulmuş olması, sakinlerine deniz ticareti olanaklarından en iyi şekilde yararlanabilme kolaylığını sağlamıştı. Güneyden ve güneybatıdan etrafını kuşatan İda Dağı (Kaz Dağı) eteklerine kadar uzanan ovası ise sakinlerine toprağa bağlı ürün elde edebilecekleri elverişli bir tarımsal alan sunuyordu. Fakat kentin ekonomik ve siyasi ünü, Troya Savaşı'ndan sonra bitti. İÖ 1. yüzyıla gelindiğinde evlerinin üzerinde kiremitleri bile olmayan küçük bir kasaba halindeydi. Anlaşılan İlion, Makedonya kralı Büyük İskender'in halefleri döneminde kurulan Aleksandria Troas'ın (Eski İstanbul/Dalyan) gölgesinde kalmıştı. Troas'ın bu yeni kenti, Antigonos Monophtalmos tarafından "Antigoneia" adıyla kurulmuştu. Sonradan İskender'in bir başka generali Lysimakhos tarafından, İskender adına kent kurmanın sevap getireceği inancına binaen adı değiştirilerek "Aleksandria" yapıldı. Bölgenin diğer önemli ve ünlü kentleri şunlardır: Abydos (Nara), Lampsakos (Lapseki), Antandros (Yarmataş) ve Dardanos (İntepe).

Bir Trak yerleşmesi olarak kurulan fakat sonradan Miletoslularca kolonize edilerek Trakyalı karakterini kaybeden bir körfez kenti olarak adını duyurmuş Abydos, Çanakkale Boğazı'ndan Khersonesos'a geçiş için uygun konumda bulunuyor olmasının yanı sıra altın madenleriyle de ünlüydü. Fakat kentin altın madenleri, Lidya bölgesindeki Tmolos Dağı'ndakiler (Bozdağ) gibi kullanıldığından İÖ 1. yüzyılda fakirleşmişti. Miletoslular (Milet/Balat) ve Phokaialılar (Foça) tarafından kolonize

Levent Şahverdi Arşivi

edilmiş Lampsakos, sahip olduğu korunaklı limanı ve şarabıyla ünlüydü. Miletos kolonisi olan Antandros ise gemi yapımında kullanılan kerestesi ve tersanesiyle tanınıyordu. Dardanos, tarihe kendi adıyla mal olmuş bir antlaşmayla (Dardanos Antlaşması) ünlendi. Dardanos'ta İÖ 85 yılında imzalanan bu antlaşma Romalı general Sulla ile ona yenilen Pontos kralı VI. Mithridates arasında imzalanmıştı.

Troas'ın batı ve güneybatı komşusu olan iki bölgeden biri Bithynia, diğeri ilkine göre daha dağlık olan Mysia'ydı. Her iki bölge de adını İÖ 13. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'ya gelmiş Trak kökenli kavimlerden aldı. Eski Yunanlar bu iki Trak kavminden Bithynler ve Mysler diye söz ettiler. İki bölge günümüzde Orhaneli Çayı olarak bilinen Rhyndakos Irmağı ile eski adı Olympos olan bugünkü Uludağ ile birbirinden ayrılır. Boğazlar ve Marmara Denizi ise Bithynia'yı Avrupa'dan ayıran sınırları oluşturur. Doğusundaki Paphlaogia bölgesinden Hitit çağında adının Sahiria olduğu düşünülen Sangarios (Sakarya) Irmağı'yla ayrılan Bithynia, Rhyndakos ve Sangarios'tan başka sularını Marmara Denizi'ne döken Makestos (Susurluk) ve Odrysses (Nilüfer) ırmaklarıyla sulanır. Bu ırmaklar, dağlık yapısına rağmen tarımsal zenginliğe sahip olmaları bakımından gereken verimli toprakları bu bölgeye sağlamışlardır. Bölgenin Antikçağ'da Prusa (Bursa), Nikaia (İznik) ve Kios (Gemlik) gibi önemli kentleri vardı. İlki Olympos Dağı'nın eteklerinde, ikincisi Askania (İznik) Gölü kıyısında kurulmuştu. Üçüncüsü bir körfez kentiydi. Bithynia, Hellenistik Dönem'in siyasi ve askeri bakımdan güçlü krallıklarından biri oldu.

Troas ve Bithynia'nın güneyindeki Mysia bölgesi, Aiolis, Lidya ve Frigya bölgeleriyle de komşudur. Kuzeyinde Propontis (Marmara) bulunmaktadır. Bu denizin bir adası olan beyaz mermeri ve Strabon'un "benzeri olmayan şarlatan" dediği Arimaspeion Destanı'nın yazarı Aristeas ile ünlü kenti Prokonnesos ve Strabon'un "Propontis'te (Marmara) bir ada olup, kıtaya iki köprü ile bağlıdır" dediği Kyzikos (Belkıs) da Mysia kentleriydi.

Ege Denizi'ne kıyısı olan bölgelerin en dağlık bölgelerinden biri Mysia Bölgesi'ydi. Bölgenin engebesini oluşturan yüksek dağ kitlelerinden ikisi batısındadır. Bunlardan biri Troas bölgesiyle sınırını oluşturan İda Dağı (Kaz Dağı), ikincisi, güneybatı ucuyla Pitane (Çandarlı) Yarımadası'nda Ege Denizi'ne çıkıntı (Aiga burnu) yapan Madra Dağı'dır. Bu dağın yarımada oluşturan çıkıntısına Antikçağ'da Kane Dağı (Karadağ) deniyordu. Mysia'nın diğer önemli dağları şunlardı: Olympos (Uludağ), Pindasos (Murat) Temnos (Demirci Dağı). Mysia bölgesi dağlık yapısı nedeniyle kereste sıkıntısının hiç yaşanmadığı bir bölgeydi. Gemi yapımında kullanılan keresteye uygun ormanlara sahip bölge, gümüş madeni

Levent Şahverdi Arşivi

bakımından da zengindi. İda Dağı yöresi ve Argyria kenti, bu madenin yataklarının olduğu ve çıkarıldığı yerlerdi. Bölgenin karasakızı, Batı Anadolu'da üretilenlerin en iyisiydi.

Mysia bölgesi, dağlık yapısına rağmen toprağa bağlı ürünlerin yetiştirilmesi bakımından uygun ovaları ve vadileri olan bir bölgeydi. Aiolis bölgesinden geçerek Ege Denizi'ne dökülen Kaikos (Bakırçay) Nehri'nin suladığı vadi ile Kyzikos (Belkıs) Ovası ve Thebe Ovası (Balıkesir Ovası), Mysia tarihinin İÖ 3 ve 2. yüzyıllarının siyasi tarihini temsil eden Pergamon Krallığı'nın tahıl ihtiyacını karşılayacak kadar verimliydi. Bu üç verimli düzlükten ilk ikisi zeytin, zeytinyağı, üzüm ve şarap üretimiyle de Mysia bölgesinin zenginliğiydi. Tüm bunların yanı sıra bölge tarihsel önemi olan ünlü kentlere sahip olmak bakımından da dikkati çeker. Bu kentlerden biri Daskyleion (Ergili) idi. Lydia kralı Gyges tarafından kurulan ve adını bu kralın babası Daskylos'tan alan Daskyleion, Perslerin İÖ 6. yüzyılın ikinci yarısından itibaren egemen oldukları Batı Anadolu'daki iki büyük satraplık başkentinden biriydi. Bir başkent olarak siyasi üne sahip ikinci Mysia kenti Pergamon'du. Kent, İÖ 240'lı yıllarda kurulan Attaloslar Krallığı'nın (Attalos Hanedanının) başkenti ve adıydı. Parşömenin mucidi olarak adını duyuran kent, sahip olduğu 200 bin kitaplı kütüphanesi, Zeus Sunağı ve hastanesiyle (Asklepeion) de ünlüydü. İS 2. yüzyılda yaşamış ünlü hekim Galenos, Pergamonluydu. Sözünü ettiğimiz Mysai bölgesinin bir başka önemli kenti ise Adremitteion (Edremit) idi. Bu kent daha çok zeytinyağı üretimiyle önemli ve ünlüydü.

I.6.3. Aiolis, İyonya ve Karia

Mysia'nın güneyinden itibaren kıyılarıyla Ege Denizi ve Akdeniz'i çevreleyecek şekilde sıralanmış diğer bölgeler ise şunlardır. Aiolis, İyonya, Karia, Lykya, Pamphylia ve Kilikya. Aiolis'e adını verenler, Yunanistan'dan göç edip gelen Aiollerdi. Aioller, eski adı Smyrna olan bugünkü İzmir'den kuzeyde Troya'ya kadar olan kıyı bölgelerine yerleşmişlerdi. Fakat Aiolis adıyla bilinen bölgenin kuzeyi, eski adı Pitane olan bugünkü Çandarlı Yarımadası'nı içine alacak şekilde sınırlanır. Bölgenin doğusunda Lydia bölgesi vardır. Ballarıyla ünlü Eleia (Zeytinbağ) kenti ile lahanalarıyla tanınan ve limana giren gemilerden vergi almadığı için alay konusu olacak kadar kötü ün salmış Kyme (Nemrut koyu) kenti, 12 kentli bu bölgenin yerleşimleriydi. Sapho ve Alkaios gibi ünlü şairlerin ülkesi Lesbos Adası da Aiolis sınırları içindeydi. Kuzeyden güneye doğru sıralanan Pindasos, Aspordene, Mastousia adlı büyük dağ kitleleri Aiolis'i iç

Levent Şahverdi Arşivi

kesimden ayırıyordu. Günümüzde Madra, Yunt ve Yamanlar adlarıyla bildiğimiz bu dağlar, Aiolis'i doğudan gelen soğuğa karşı korumaları ve kereste ihtiyacının karşılanabilmesi bakımından önemliydiler. Bu dağları birbirinden ayıran vadilerden akarak Ege Denizi'ne dökülen Kaikos (Bakırçay) ve Hermos (Gediz) nehirleri ise Aiolis'e verimli topraklar sağladılar. Bu nehirlerden ilkinin denize döküldüğü Pitane (Çandarlı) Körfezi'nin kuzeyi Aiolis'i Mysia'dan ayıran sınırı oluşturuyordu.

Aiolis'in güney komşusu olan İyonya'nın (İonia) doğu ve güney komşuları Lydia ve Karia'dır. Bölge adını, Aioller gibi Yunanistan'dan göç edip, adlarıyla anılan bölgeye gelip oraya yerleşmiş İyonlardan almıştı. İyonya'nın kuzey sınırında bulunan Smyrna (İzmir), ilkin bir Aiolis kentiydi. Sonradan İyonya'ya dahil oldu. Bölgenin güney sınırında Ege Denizi'ne dökülen Maiandros (Büyük Menderes) Nehri vardır. Fakat nehrin denize döküldüğü yerin güneyindeki Miletos (Milet/Balat) ve ona bağlı güneyindeki Didyma (Didim) İyonya bölgesine aittir. Hermos (Gediz), Kaistros (Küçük Menderes) ve Maiandros (Büyük Menderes) nehirlerinin suladığı verimli düzlüklere sahiptir. Ancak bu düzlükler, Milet (Balat) Ovası, iç kesimde bulunan ve Ales (Gümüldür) Çayı ile sulanan Cumaovası dışında büyük değildirler. Bu nedenle bölge kentleri zenginliklerini sahip oldukları korunaklı limanları sayesinde yaptıkları deniz ticaretine borçludurlar. İyonya'yı iç kesimden ayıran dağlar ise kuzeyden güneye doğru şunlardır: Mastousia (Yamanlar Dağı), Boz Dağlar ve Aydın Dağları ile son ikisinin uzantıları olan Nif Dağı, Teke Dağı, Mimas (Akdağ), Korykos (Kıran) Dağı, Paktyes (Ovacık) Dağı, Mykale (Samsun) Dağı, Thoraks (Gümüş) Dağı ve Dilek Dağları.

İyonya bölgesinin 12 kentinin hepsi çok iyi tanınan kentlerdi. Miletos ve Phokaia, kurdukları kolonilerle ünlendiler. Perslere karşı isyanın (İyonia İsyanı) liderliğini yapmış olmakla da tanınan Miletos özellikle yetiştirdirdiği entelektüelleriyle de ünlüdür. Matematik ve doğa felsefesi bilimini geliştiren bu entelektüellerden ilki Thales'tir (Resim 1). Thales, dünyanın yedi bilge kişisinden biri olarak ün saldı. İkincisi onun öğrencisi olan Anaksimandros ve üçüncüsü ikincisinin öğrencisi olan Anaksimenes'tir. Strabon'un (XIV.1.7) tarih yazarı dediği Hekataios ile İÖ 1. yüzyılda yaşamış hatip Aiskines, Miletos'un diğer ünlü entelektüelleridir. Kent planlayacısı olan mimar Hippodamos da Miletosluydu. Yedi bilgeden biri olan Bias ise bir başka İyonya kenti olan Priene (Güllübahçe) kentindendi. Miletos'un sahip olmakla ünlendiği bir diğer eseri tanrı Apollon'un kehanet ocağı olan Didyma Tapınağı'dır. Brankhidler ailesinden rahiplerin yönetimindeki Didyma Tapınağı, İÖ 5. yüzyılın ilk yirmi yılından sonra Pers kralı Kserkses

Levent Şahverdi Arşivi

tarafından yakılmış, hazineleri Brankhidler tarafından ona teslim edilmişti. Miletoslular bu olaydan sonra tapınağı yeniden inşa ettiler. Üstü hiç kapanmayan yeni tapınak dünyanın en büyük tapınağıydı (Resim 2). Strabon'a göre (XIV.1.5) tapınağın etrafını çeviren kutsal alan bir kasaba halkını içine alacak kadar genişti.

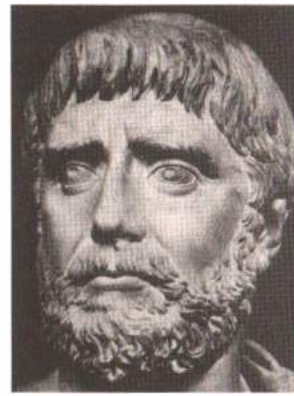

Resim 1, Thales

Tapınağı yakılan bir başka İyonya kenti de Ephesos'tu. Tanrıça Artemis için yapılmış bu tapınak (Artemis Tapınağı) dünyanın yedi harikasından biriydi. Homeros'un doğduğu kent olarak tanınan Smyrna ikliminin güzelliğiyle birinciydi. Erythrai (Ildırı), İyonya kentlerinin en güçlüsü olarak tanındı (Plutarkhos, *Ethika* III 245). Teos (Sığacık), Dionysos Tapınağı, Dionysos sanatçıları ve lirik şairi Anakreon ile adını duyurdu. İyonya'nın en soğuk suyu Lebedos'un (Gümüldür) kıyısı boyunca akan Ales (Gümüldür) Çayı'nın suyuydu. Klaros (Ahmetbeyli), Apollon'un tapınağı ve kehanet ocağıyla, Mopsos ve Khalkas gibi çok ünlü olan kâhinleriyle adını duyurmuştu. İyonya bölgesi, mermerleri, keten, yün ve dokuma ürünleri, şarapları, parfümleri ve parfüm yapımında kullanılan sarı reçineleri, ayakkabıları, seramikleri, değirmen taşları ve fırınlarıyla da ünlüydü. Teos'un (Sığacık) "Afrikano" denilen mermerleri özellikle aranan bir üründü. Ayakkabıda Smyrna ve Kolophon çok tanınmışlardı. Miletos ve Erythrai'ın ise (Ildırı) yünleri değerliydi.

Maiandros'un güneyindeki bölge, Karia'ydı. Çok dağlık bir fiziki yapıya sahip olan bu bölge, güneyden Likya (Teke Yarımadası), doğudan Frigya ve kuzeyden İyonya ile Lidya (Lydia) bölgeleriyle komşudur. Güneydoğusunda Milyas bölgesi vardır. Kuzey sınır bölgesindeki Messogis (Aydın) Dağları, Karia'nın güney-kuzey istikametinde uzanan dağlarından Maiandros (Büyük Menderes) Vadisi ile ayrılır. Güney-kuzey istikametinde uzanan bu dağların en batısında küçük bir tek dağ kitlesi olan Grion (Paşalı) Dağı yer alır. Bu dağın gerisinde Latmos (Beşparmak) Dağları bulunur. Bölgenin doğu sınır bölgesinde ise antik çağda Salbakos adıyla bilinen Babadağ yer alır.

% 60'ı ormanlarla kaplı Karia'nın en uzun ırmağı, aynı zamanda Ege Denizi'ne dökülen ırmakların da en uzunu olan Maiandros (Büyük

Levent Şahverdi Arşivi

Resim 2, Apollon Tapınağı (Dydima)

Menderes) Nehri'dir. Karia'nın İyonya ve Lidya yönlerinden sınır bölgesindedir. Bölgenin diğer önemli nehirleri, güney-kuzey istikametinde birbirine paralel akarak Maiandros'a karışan Marsyas (Çine Çayı) ve Harpasos'tur (Akçay). Her iki ırmağın da vadileri, Karia'nın az sayıdaki verimli düzlüklerinin bulunduğu yerlerdir. Bir diğer önemli ırmak ise Likya (Lykia) bölgesi sınırında yer alan ve 60 kolla beslendiği söylenen İndus (Dalaman) Çayı'dır. Bu ırmağın denize döküldüğü yere yakın bölgelerdeki düzlükler de Karia'nın verimli alanlarıdır. Kyberos (Sarıçay/Kandakdere), Kalbys (Dalyan), Morsynos (Vandalas), Khrysaoras (Sekendere) ve Eudonos (Tabakhane Çayı) bölgenin diğer akarsularıdır. Karia'nın en verimli bölgeleri, Maindros (Büyük Menderes) Irmağı ile bu ırmağın kolları olan Marsyas (Çine) ve Harpasos (Akçay) çaylarının içinden geçtiği vadiler ve ovalardır. Bunlardan en önemlileri Maiandros (Menderes) Ovası ile Mylasa (Milas) Ovası'dır. İlki Karia'nın en büyük ovasını oluşturmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

I.6.4. Likya, Pamphylia ve Kilikya

Sınır kenti Daidala'dan (İnlice) itibaren Karia'nın güney komşusu olan Likya (Lykia), bugünkü Teke Yarımadası'nın Eskiçağ'daki adıydı. Kabaca bugünkü Köyceğiz'den Antalya'ya çekilecek olan hattın güneyindeki dağlık bölgeyi içine alan bu bölge İÖ 2. binyılda "Lukka" adıyla biliniyordu. Mısır'daki Tel El-Amarna tabletlerinde ise Likya'dan "Likki" diye söz edildi. Doğusundaki komşusu Pamphylia bölgesiydi. Kuzeyinde Kabalis (Elmalı), Kybiratis (Horzum vadisi) ve doğu sınırı Milyas yöreleriyle Frigya (Phrygia) bölgesi vardı.

Likya bölgesi Anadolu'nun buraya kadar saydığımız batısındaki bölgelerin en dağlık olanıdır. Zira Orta Anadolu'yu Akdeniz kıyılarından ayıran Toroslar, Likya (Teke) Yarımadası'nda iki büyük dağ kitlesi halinde ortaya çıkar, bir dirsek yaparak yarımadadan çıkıp, Akdeniz kıyılarına paralel uzanarak doğuya gider. Bugün kaya mezarlarıyla (Resim 3) da ünlü olan Likya'daki bu iki dağ kitlesinden batıda olanına Eskiçağ'da Massikitos (Akdağ) deniyordu. Doğu kolunun günümüzdeki adı Bey Dağları'dır ve bu dağların doğusunda kıyıya paralel uzanan ve bölgeyi kuzeyden Pamphylia'dan ayıran yükseltisine Eskiçağ'da Solymna (Tahtalı) Dağı deniyordu.

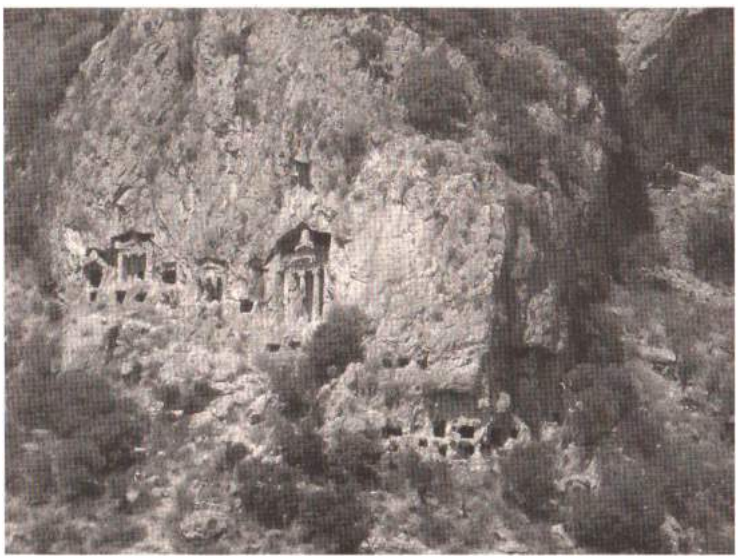

Resim 3, Likya Kaya Mezarları (Kaunos/Dalyan)

Levent Şahverdi Arşivi

Bölgenin Eskiçağ'da adları bilinen diğer dağları şunlardır: Kragos (Dodurga Dağı), Antikragos (Mendüs Dağı) ve Phoinikos (Musa Dağı).

Likya'nın en büyük akarsuyu, Massikitos (Akdağ) kitlesini batısındaki Kragos'tan ayıran verimli vadiyi sulayarak bir delta halinde Akdeniz'e dökülen Ksanthos (Eşen) Çayı'dır. Likya kentlerinin çoğu üzüm bağcılığı ile tanınan bu vadi (Ksanthos/Kınık) üzerinde ve kıyı bölgesindeydi. Bölgenin bir diğer önemli akarsuyu, Solymna (Tahtalı) Dağı'nın batısından akarak Akdeniz'e dökülen Limyros (Alakır) Çayı'dır. Aidesa (Akçay), Arykandos (Aykırıçay) ve Myros (Demre) Çayı, bölgenin diğer akarsularını oluşturur. Bunlardan ilki sularını Akdeniz'e değil Avlan Gölü'ne boşaltır. Lykia'nın tarıma uygun ve verimli diğer ovalarından biri Phoinikos (Fenike), diğeri Myra'dır (Demre).

Kaya mezarlarıyla da ünlü olan Likya'nın en önemli kentlerinden biri Ksanthos'tur. Harpyler (Kuş insanlar) anıtı ve sahip olduğu kutsal alanıyla (Letoon) iyi bilinen Ksanthos'un değerli mimari ve heykeltıraşlık eserleri, 1842 yılında İngiltere'ye götürüldü ve British Museum'da Ksanthos eserleri için ayrılan özel bir salonda (Ksanthos Salonu) sergilendi. Şarabıyla ünlü Telmessos (Fethiye), üç limanı ve yabangüllerinden ürettikleriyle meşhur Phaselis (Tekirova), güzel metropolis olarak tanınmış olan Tlos (Düver), Patara (Gelemiş) ve Myra (Demre), Likya'nın diğer önemli kentleriydi. Son ikisinin ünü Noel Baba (Hagia Nikolaos) dolayısıyladır. Patara, Noel Baba'nın doğduğu, Myra ise piskoposluk yaptığı kentti. Patara, Likya'nın en büyük kentlerinden biri olarak da adını duyurmuştu. Likya'nın bir kenti de kendisini tanrı Apollon'un kehanet ocağıyla tanıttı. Bu Likya kenti, Soura (Sura) idi. Likya'nın çok iyi tanınan bir özelliği de dağlık ülke olmasına rağmen halkının çok uygar (politeia) ve nezih bir yaşam sürmüş olmasıdır. Strabon'a (XIV.3.2) göre onların utanç verici kazanç istekleri hiç olmadı.

Likya'nın doğu komşusu Pamphylia'nın güneyinde Pisidia, Isauria ve Lykaonia bölgeleri vardı. Doğu sınır komşusu Kilikia Trakheia'ydı (Dağlık Kilikia: Taşeli). İÖ 2. binyılda Luvi kökenli halkların yaşadığı bölgelerden biri olan Pamphylia'ya Hititler Çağı'nda Tarhuntaşşa denildiği düşünülmektedir. Bölgeye Ege göçlerinden sonra Yunanistan'dan ve Troas bölgesinden gelen göçmenler yerleştiler. Bölge, Yunanca bir isme sahip olmasıyla Anadolu'nun diğer bölgelerinden farklıdır. Rivayete göre Pamphylia'nın adı da efsanevi bir göçmen lideri olan Mopsos'un kızı Pamphylia'dan (ya da kız kardeşi Pamphyle'den) gelmektedir. Fakat Pamphylia (bütün kabileler), kimi tarihçilerin de söylediği gibi Yunancada

Levent Şahverdi Arşivi

bütün, tüm anlamlarına gelen *pan* sıfatıyla, kabile mahalle anlamlarına gelen *Phyle* sözcüğünün birleşiminden türetilmiş gibi görünmektedir.

Pamphylia, buraya kadar saydığımız tüm bölgelerden sınırlarının küçük oluşu ve dağlık olmayan yapısıyla farklıdır. En büyük ovası, Pamphylia (Antalya) Ovası'dır. Bu ovanın kıyı boyu uzantıları Pamphylia'nın batı yönündeki sınır kenti Olbia'dan doğu yönündeki sınır kenti Korakesion'a (Alanya) kadar uzanır. Dik bir kaya üzerinde kurulan Korakesion, kolay tutsak bulan ve onları satan korsanların üslerinden biriydi. Bölgenin Likya ve Pisidia sınırlarını Solymna (Tahtalı) ve Solymnos (Güldere) dağları oluştururken, doğu sınırında ise Kebireis Dağı bulunmaktadır. Bu dağların eteklerinde, tepelerde ve özellikle Side ve Aspendos'un (Belkıs) üst taraflarında bolca zeytin yetişiyordu. Pamphylialılar korsanlıklarıyla ve Toros (Tauros) Dağları'nın güney yamaçlarında meskûn oldukları halde sınır komşularına yaşattıkları huzursuzluklarıyla tanındılar. Bu yönüyle onlar, doğu komşuları Dağlık Kilikyalılara benziyorladı (Strabon, XII.7.2).

Pamphylia, akarsuları bakımından da zengindir. Kuzeyden güneye doğru akarak Antalya Körfezi'ne dökülen bu ırmaklar batıdan doğuya doğru şunlardır: Katarraktes (Düden), Kestros (Aksu), Eurymedon (Köprüçay), Melas (Manavgat). Bu ırmaklardan ilki Attaleia'nın (Antalya) doğusundan, ikincisi Perge'nin doğusundan, üçüncüsü Aspendos'un batısından, dördüncüsü Side'nin doğusundan akarak Akdeniz'e dökülür.

Pamphylia'nın önemli kentleri, Aspendos (Belkıs), Perge, Side ve Attalieia (Antalya) idi. Yüksek kayalar üzerinde kurulanAspendos, yetiştirdiği atlarıyla ünlüydü. Side, tiyatrosu, *stadion*u, liman ve tersanesiyle önemli bir kentti. Ayrıca kentin Artemis Tapınağı'nda Pamhylialılara hitap eden yıllık festival düzenlenirdi. Pergamon kralı Attalos Philadelphos (İÖ 159-138) tarafından kurulan, adını kurucusundan almış Attaleia, limanıyla adını duyuran bölge kentlerindendi. Pamphylia'nın doğu sınırındaki ilk kenti Olbia, Eskiçağ'da büyük bir kale olarak tanımlandı (Strabon, XIV.4.1).

Pamphylia'nın doğusundaki Kilikya'nın (Kilikia) iç kesimden sınır komşusu olan diğer bölgeler batıdan doğuya doğru şunlardır: İsauria, Lykaonia, Kappadokia ve Syria. Fiziki doğal yapısı bakımından birbirinden tamamen farklı olan Kilikya'nın bu iki yöresinden batıda olanı dağlıktır ve bu nedenle Eskiçağ'da Kilikya'nın bu kesimine Dağlık Kilikya (bugün Taşeli) denildi. Dağlık Kilikya'nın Eski Yunan dilindeki adı Kilikia Trakheia, Latincedeki adı ise Cilicia Aspera'ydı. Kilikya'nın ovalık doğu kısmına ise Eskiçağ'da Ovalık Kilikya (Çukurova) deniliyordu. Kilikya'nın bu kesimine eski Yunanlar Kilikia Pedias, Romalılar Cilicia Campestris

Levent Şahverdi Arşivi

diyorlardı. Soli kenti bu iki yörenin sınır kentiydi. İssos ise Ovalık Kilikya kentidir. Soli, üç ünlü entelektüelliyle ünlüdür. Bunlardan biri stoacı filozof Khrysippos, ikincisi şiir türünde komedi eserleri yazan Philemon, üçüncüsü Phainomena adlı eserin yazarı Aratos'tu (Strabon, XIV. 5.8).

Dar kıyılı ve hiç düzlüğü olmayan Kilikya'nın batı yöresinin dağlık yapısını, Akdeniz kıyısına çok yakın uzanan Toros Dağları oluşturmaktadır. Orta Torosların Akdeniz kıyısına inen yamaçları çok dik ve uçurumlarla doludur. Bu yamaçlar kuzeyden güneye doğru akarak sularını Akdeniz'e boşaltan akarsu vadileriyle yarılmışlardır. Bu yönüyle olağanüstü güzel bir manzara sergiliyor olmasına rağmen yöre, aşırı dağlık yapısı nedeniyle tarımsal ürünlerin elde edilebilmesi bakımından fakirdir. Fakat Kilikya'nın dağlık bu kesimi (Kilikia Trakheia), bu özelliğiyle hem gemi yapımı için ihtiyaç duyulan keresteyi ziyadesiyle sağladı hem de korsanlığı besledi. Kilikia Trakheia'nın hem kereste hem de korsanlık bakımından en ünlü kenti, Pamphylia sınırı yönündeki Hamaksia (Sinek kalesi) kentiydi. Gemi yapımı için gerekli sedir ağacı bakımından diğer kentlerden çok daha verimliydi. İÖ 1. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Romalı ünlü triumvir Antonius, donanmanın gemilerinin inşası için gerekli keresteyi temin edebilmesi için Hamaksia'yı Mısır kraliçesi Kleopatra'ya armağan etmişti. Bölgenin önemli kentleri batıdan doğuya doğru şunlardır: Kelenderis, Elaiussa ve Seleukeia'dır. Bunlardan ilki bir liman kenti olarak adını duyurmuşken, diğer ikisi kraliyet başkentleri olarak tanındılar. Kalykadnos Nehri kıyısındaki Selukeia, Selukosların (Suriye Krallığı) kraliyet başkenti olmuş; Elaiussa, Kappadokya kralı Arkhelaos tarafından kraliyet merkezi yapılmıştır. Arkhelaos'un kraliyet ikametgâhı yaptığı bu kent, limanlarıyla, gemi yapımına elverişli kerestesinin bolluğuyla, gizli sığınaklarıyla, yüksek dağlarının üzerinde geniş yaylalara ve meralara sahip kabileleriyle korsanlığa çok uygundu. Ancak korsanlık yalnızca bu kentte gelişmiş değildi. Bölgenin sahip olduğu üç kaleden biri olan Olympos da korsanlıkla ünlendi. Zira bir korsan lideri olan Zeniketes, İÖ 1. yüzyılda, Strabon'un "Korykos, Phaselis ve Pamphylia'daki daha birçok kent, buradan görünür" dediği Olympos'ta tüm bölgeyi denetimi altına almıştı. Bölgenin diğer iki kalesinden biri Laertes, ikincisi Kharadrus'tu. Seleukosların Seleukeia'yı başkent yapmadan önceki yaşadıkları yer ise bir başka Kilikia Trakheia kenti olan Holmi'ydi. Bölgenin diğer iki kentinden biri Nagidos, ikincisi Anemurion'dur.

Kilikia Trakheia akarsular bakımından fakirdi. Sayısı üç olan yörenin akarsuları batıdan doğuya doğru şunlardır: Selinus, Kalykadnos ve Lamos. Sonuncusu iki Kilikya arasındaki sınırı oluşturur. Ovalık Kilikya'nın ilk

Levent Şahverdi Arşivi

kenti olan Soli (daha sonra adı Pompeiopolis oldu), bu nehirden sonra gelir. Kilikia Trakheia'nın adı, Korykos Burnu'ndaki mağarada yetişen çok iyi safranlarıyla, Athenaios ve Ksenarkhos adlı entelektüelleriyle de adını duyurmuştu. İÖ 1. yüzyılda yaşamış stoacı filozofların önde gelenlerinden olan bu entellektüellerin ikisi de Seleukeialıydı ve ikinci Amaseialı (Amasya) coğrafya yazarı Strabon'un da hocasıydı.

Kilikya'nın düzlük olan doğusundaki ovalık yöresi (Kilikia Pedias), toprağa bağlı ürünler bakımından zengin olanaklar sunan bugünkü Çukurova'dır. Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin suladığı bu büyük ova, batıda Mersin'den doğuda İskenderun Körfezi'ne kadar uzanır. Ovanın merkezi bölgesinde ise eski adı Adania olan bugünkü Adana bulunmaktadır. Strabon'a göre Kilikia Trakheia'yı Kappadokya'dan ayıran sınır, Trogitis (Suğla) ve Karalis (Beyşehir) gölleriyle İkonion (Konya) kentidir. Kappadokia kralı Arkhelaos tarafından iskân edilen Elaiussa ise Kilikya'nın bu kesimindedir. Daha önce de sözünü etmiş olduğumuz gibi Kappadokya kralı Arkelaos, zamanının çoğunu toprakları verimli olan bu kentte geçirdi (Strabon XII.1.3; 2.7; 6.1).

I.6.5. Diğer Bölgeler

Türkiye'nin denize kıyısı olan bölgeleri, burada sözünü etmiş olduğumuz bölgelerden ibaret değildir. Tarihsel ve kültürel anlamda Ege ve eski Yunan dünyasının parçası olan iki kıyı bölgesi daha vardı. Karadeniz'in güney sahillerini içine alan söz konusu bölgeler batı-doğu istikametinde şunlardır: Paphlagonia ve Pontos. Merkezi bölgesi Gangra (Çankırı) olan Pahlagonia, tarihinin hiçbir döneminde adını siyasi ve askeri başarısıyla duyurmuş bir krallığın ülkesi olmadı. Kıyı kesimleri eski Yunanlarca kolonize edilmiş Pontos, Hellenistik Dönem krallıklarından birinin adıydı. Bu krallık siyasi ve askeri başarısının zirvesine İÖ 2. yüzyıl sonlarında, ülkenin kralı VI. Mithridates ile ulaştı. Romalılarla yaptığı savaşlar, tarihe onun adıyla (Mithridates Savaşları) mal oldu.

Türkiye'nin sözünü ettiğimiz kıyı bölgeleri arasında ise kuzeyden güneye doğru şu bölgeler vardı: Lidya, Frigya, Lykaonia, Pisidia, İsauria. İlki, İÖ 13. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen Ege göçleri çerçevesinde Anadolu'ya gelmiş Trak kabilelerinin bir grubunca meskûn edilmiş gibi görünmektedir. Fakat Lidya adı İÖ 7. yüzyıl öncesinde bilinmeyendi. Merkezi bölgesi Gordion (Yassı höyük) olan Frigya'nın (Phrygia) adı, İÖ 13. yüzyılın ikinci yarısında Orta Anadolu'ya gelip yerleşmiş Trak kökenli Bryglerden gelir (Strabon, XII.3.20). Demir Çağı'nda Anadolu'nun

Levent Şahverdi Arşivi

erken krallıklarından biri (Phrygia/Frig Krallığı) bu bölgede kuruldu. İÖ 3. yüzyılın ilk otuz yılı sona erdiğinde bölgenin takriben merkezi kısmına kuzey Avrupa kökenli bir kavim olan Galatlar (=Keltler/Galler) gelip yerleştiler. Onlar yerleştikten sonra eski adı Ankyra (Ankara) olan merkezi bölge kuzey Frigya bölgesinin adı Galatia/Galatya oldu.

Frigya'nın güneyindeki dağlık bölge Pisidia, güneydoğusundaki Lykaonia'ydı. Pamphylia, Pisidia ve Dağlık Kilikya arasında bulunan İsauria da Lykaonia bölgesinin bir parçasıydı. İsaura Vetus ve İsaura Nova olmak üzere iki kenti olan bu bölge korsanlık için hem insan kaynağı hem de sığınak sağlamış olmakla ünlendi. İÖ 70'li yıllarda Romalı general Servilius'un "İsauricus" zafer unvanını adına eklemesinin nedeni, İsauria'daki korsan yuvalarını dağıtmış olmasıydı.

Toroslar üzerindeki bu bölgelerin adlarının ne zaman nasıl ortaya çıktığı, adlarının menşei bilinmiyor. İÖ 5. yüzyıl sonlarından önceki yazılı kaynakların hiçbirinde Pisidia'dan söz edilmez. Merkezi bölgesi İkonion (Konya) olan Lykaonia, Pers hâkimiyeti döneminden itibaren bilinen bir bölgeydi. Tarihinin hiçbir döneminde siyasi ve askeri başarısıyla adını tarihe geçiren bir devlet, bu bölgede kurulmadı. Bölge daha çok dağlık yapısı ve kabilesel yaşamın hüküm sürdüğü bir ülke olarak bilindi. Frigya'nın doğu komşusu ise Kappadokya idi. Eski adı Halys olan bugünkü Kızılırmak, iki bölgenin sınırını oluşturuyordu. Hellenistik Dönem krallıklarından biri de Kappadokya'da kurulmuştu. Fakat bu krallık, Hellenistik etkiye en uzak olandı. Kappadokya'nın batı sınırını eski adı Euphrates olan bugünkü Fırat Nehri belirliyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

İKİNCİ BÖLÜM

EGE VE ESKİ YUNANİSTAN'IN TARİH ÖNCESİ

II.1. Ege Dünyası'nın Paleolitik Çağı

İnsanlığın yazısız dönemlerinin kültür tarihi, insanlar tarafından kullanılan alet ve araçların hammaddesine, biçimsel ve teknolojik gelişimine göre tanımlanıp adlandırılan çağlara, yani Paleolitik, Mezolitik, Neolitik, Kalkolitik, Bronz ve Demir çağlarına ayrıldı. Tarih öncesi çağların kronolojisiyle ilgili bu terminoloji, 19. yüzyılda Danimarkalı akademisyen Thomsen tarafından müze koleksiyonlarını tarihlemek maksadıyla üretildi ve zamanla geliştirildi. Kendi içinde Alt, Orta ve Üst Paleolitik olmak üzere üç evreye ayrılan Paleolitik Çağ'ın (Eski Taş Çağı veya Yontma Taş Çağı) ikinci evresinin başlangıcı, günümüzden takriben 200 bin yıl kadar önceye tarihlendi.

Bilim insanlarına göre Paleolitik Çağ'ın bu evresinde yaşamış insan türünün, yani Homo Sapiens'in (düşünen/bilen insan) nüfusu görece çok arttı ve Antartika hariç dünyanın tüm kıtalarına yayıldı. Ege ve eski Yunan dünyasında da Homo Sapiens'in yaşam merkezlerine rastlandı. Karain, Çarkini, Kumburgaz mağaraları ve İzmir'de Özbek Yarımadası Ege ve eski Yunan dünyasının Türkiye tarafında olanlardan birkaçıdır. Bu yaşam merkezlerinden ilk üçü, Paleolitik Çağ'ın son evresine kadar, hatta Paleolitik Çağ sonrasında da insanlığın yaşam merkezleri olmaya devam etti. Selanik kenti yakınındaki Petrolana Mağarası ise Yunanistan'daki Homo Sapiens'in yaşam bölgesiydi. Bu mağaradaki Homo Sapiens yaşam izleri günümüzden 200 bin yıl öncesine tarihlendi. Bu zamandan 100 bin yıl kadar sonra da Homo Sapiens Neanderthalis denilen tür ortaya çıktı. Neanderthalis, günümüzden 40 bin yıl kadar önce insan türünün son halkası olan ve ilk fosilinin bulunduğu mağara dolayısıyla Cro Magnon İnsanı olarak da bilinen Homo Sapiens Sapiens (=Düşünen Bilen İnsan) ortaya çıktıktan sonra yok oldu. Homo Sapiens Sapiensler, ucu sivri ve keskin silahların ve

Levent Şahverdi Arşivi

aletlerin yanı sıra oltalar, balık ağı, ok, yay, boncuk, bilezik, matara, hatta hayvan ve kadın heykelcikleri ve resim yapıyorlar, giysiyi dikebiliyorlardı. Bu aletlerin ve eşyaların hammaddeleri toprak, taş, çakmaktaşı, kemik, deniz kabukları, deri, devekuşu yumurtası ve fildişiydi. İnsan türünün bu son halkasının yaşanmış olduğu Üst Paleolitik Çağ'a ait yaşam merkezlerine Ege ve eski Yunan dünyasını ilgilendiren ülkelerde rastlandı. Antalya yakınındaki Karain, Çarkini, Öküzini ve Trakya'da Kumburgaz ve Karahasanlı-Yatak mevki Üst Paleolitik Çağ'ın Türkiye'deki yaşam merkezleriydi. Yunanistan'ın pek çok yerinde yapılan araştırmalar ise bu ülkede bir düzineden fazla Üst Paleolitik yaşam merkezi tesbit etti. İnsan yaşam izlerinin bu merkezlerde günümüzden 40 bin yıl önce başladığı ve 10 bin yıl öncesine kadar devam etmiş olduğu bilinmektedir ki bunlardan biri de Frankti (Frankhthi) Mağarası'dır.

II.2. Frankti Mağarası

Yunanistan'ı temsil eden en önemli Üst Paleolitik Çağ yaşam merkezi, Peloponnesos Yarımadası'nın Argolis bölgesindeki Frankti Mağarası'dır. Bu mağaradaki tarih öncesi araştırmalar, İndiana Üniversitesi'nden bir ekip tarafından 1960'lı yıllarda başlandı ve 1980'li yıllara kadar devam etti. Mağaradaki organik bakiyelerin radyokarbon analizlerine göre Frankti Mağarası'ndaki yaşam, günümüzden 25 bin yıl önce başlamış ve günümüzden 5000 yıl öncesine kadar devam etmişti.

Frankti Mağarası'nın önündeki ova, günümüzden 15 bin yıl kadar önce ısınarak değişmeye başlayan iklim koşullarına uygun şekilde yükselen deniz suyunun altında kalarak daraldı. Günümüzde mağara ile deniz arasındaki bu mesafe 50 m'den daha fazla değildir. Oysa 11 bin yıl önce bu mesafe 3 km kadardı ki bu tarihte Frankti Mağarası'nda yaşayanlar, Mezolitik Çağ kültürü seviyesindeydiler. Anlaşılan değişen iklim koşulları mağara çevresinin sunduğu besin kaynaklarının da değişmesine neden olmuştu. Büyükbaş hayvanlar değişen iklim koşullarına bağlı olarak bölgeyi terk ettiler. Frankti Mağarası'nı yaşam alanı olarak kullanmaya devam eden insanlar ise daha çok deniz ürünleriyle, bölgenin yabani bitki ve meyveleriyle yaşamlarını idame ettirdiler. Zira bu çağın sonlarına doğru (İÖ 7000), mağarayı yaşam alanı olarak kullanmaya devam eden insanların tükettikleri yabani bitki ve meyveler arasında buğday, arpa, burçak, yulaf, mercimek, kişniş otu, hardal, badem, fıstık ve armut da bulunmaktaydı. Avladıkları hayvanlar ise yabandomuzu ve geyikti. Takriben 500 yıl kadar sonra ise onların besin kaynakları arasında en fazla yeri işgal

Levent Şahverdi Arşivi

eden ürünlerden biri balıktı. Onların kullandıkları aletlerin hammaddesi arasına obsidyen denilen doğal cam da eklenmişti. Fakat Frankti Mağarası yakınlarında obsidyen yoktu. En yakın obsidyen kaynağı ise mağaraya 150 km uzaklıkta bulunan Melos Adası'ndaydı. Buradan anlaşılmıştır ki Frankti Mağarası insanları, günümüzden 8500 yıl kadar önce deniz yolculuğu yapmaya da başlamışlardı. Artık onlar, topraktan hayvan heykelcikler de yapıyorlardı.

Frankti Mağarası insanları, bu mağarayı yaşam merkezi olarak seçmiş oldukları zamandan itibaren ateş yakmasını ve eti ateşte pişirmesini biliyorlar, hayvanların derilerini soğuktan korunmak için giysi olarak kullanıyorlardı. Saldırgan vahşi hayvanlardan onlara karşı taş ve sopalar kullanmak suretiyle, ayrıca ateşle korunuyorlar, onları izliyor, avlamak için tuzaklar kurabiliyorlardı. Gerektiğinde av için uzaklara da gidiyorlardı. Fakat onlar, avlanmak ve av olmamak gibi zorluklar yüzünden toplu yaşamak mecburiyetindeydiler. Bu mecburiyet dolayısıyla yardımlaşma duygusu zaten gelişmiş Frankti Mağarası insanlarının arasında cinsiyete ve yaşa göre bir işbölümünün olduğunu düşünmek için yeterince ikna edici bir neden vardır ki bu, hamile kadınlar ve bebeklerdir. Zira erkekler, tehlikeli av keşfi ya da avlanmak için uzaklara gitmek zorunda kaldıklarında hamile ya da bebeği olan kadınların onlara eşlik edebileceğini düşünmek zordur. Bu kadınlar, böyle durumlarda mağaralarında kaldılar ve onlar çocuklarla birlikte yiyecek ihtiyaçlarını mağara çevresinden yenilebilir otlar toplamak suretiyle ya da küçük hayvanları yakalayarak gidermiş olmalıdırlar. Fakat Üst Paleolitik Çağ yaşam merkezleri konusunda kimi araştırmacıların da işaret ettiği gibi onların da günümüzdeki anlamıyla yasaları, yargıçları ve siyasi örgütlenmeleri yoktu. Grupların kendi içinde ya da gruplar arasında bir hiyarşik yapılanması veya bugünkü anlamda bir adalet anlayışları da söz konusu değildi. Öte yandan bir grubun kendi içinde ya da birkaç grubun ortak hareket ettiği durumlarda bir düzen oluşmasını sağlayacak önderliğin ya da bireysel saygınlığın olmadığını söylemek zor. Özellikle silahların ve diğer aletlerin çeşitliliği, hayvan heykelcikleri ve süs eşyaları bu tür düzenleme ve denetim işlerini üstlenen saygın birilerinin olabileceğini işaret eder.

II.3. Ege Dünyası'nın Neolitik Çağı

Frankti Mağarası insanları her ne kadar deniz yolculuğu yapacak kadar gelişmiş bir kültür seviyesine ulaşmış olsalar da günümüzden İÖ 7000 yılın öncesine kadar hem Yunanistan'da hem Ege adalarında hem

Levent Şahverdi Arşivi

de Ege Denizi'nin doğu kıyılarında yerleşik yaşam kültürünün ilk aşaması olan Neolitik kültür aşamasına geçilmiş değildi. Fakat Ege dünyasının doğusunda, yani bugünkü Türkiye topraklarının güneydoğusunda günümüzden 11.500 yıl kadar önce açık alanda yaşamak eğilimindeki insan toplulukları oluşmaya başlamıştı. Bu eğilimin nasıl tebarüz ettiğinin bilinen ilk örneği Göbeklitepe'dir. Göbeklitepe'de yapılan arkeolojik araştırmalar, orada bir daimi yerleşim merkezi değil, bir kutsal alan keşfetti. İnşasının başlangıcı günümüzden 11.500 yıl önceye tarihlenen söz konusu kutsal alan 2000 (ya da 1500) yıl kullanıldı. İnsanlar, Göbeklitepe kutsal alanında bir araya geliyorlar, fakat hâlâ mağaralarda yaşıyor, avcılık ve toplayıcılık yaparak yaşamlarını sürdürüyorlardı.

Göbeklitepe'nin keşfi sayesinde anlaşılmıştır ki yerleşik yaşama geçişin ilk temsilcileri olan köylerin, yani ilk Neolitik yerleşmelerin sakinleri olan topluluklar, meskûn oldukları yerde ilkin kendi kutsal alanlarını ya da mabetlerini inşa ettiler ve sonra bu alanın etrafına yerleşmeye başladılar. Cilalı Taş Çağı da dediğimiz Neolitik Çağ'a (Yeni Taş Çağı) özgü yaşam koşulları ya da kültürleri dönemi böyle başladı. Fakat Ege dünyasının hiçbir yerinde Göbeklitepe benzeri bir kutsal alan keşfi yapılmadı.

Neolitik Çağ, insanlık tarihi açısından bir dönüm noktasıdır. Zira bu çağın insanları her ne kadar "uygar" olarak niteleyeceğimiz bir kültür seviyesinde olmasalar da bir Neolitik devrimi gerçekleştirmişlerdi. Zira yerleşik yaşamın başlamış olduğu zamandan, yani günümüzden takriben 11.000 yıl kadar önce, insanlığın tarihi, toplumsal yaşam biçimi bakımından ani bir değişim patlamasına tanık oldu. Artık kimi insan toplulukları mağaraları ve göçebe-toplayıcı yaşam biçimini terk ederek yerleşik, üretici topluluklar olmaya başlamışlar, daimi yerleşik yaşam sürebilmeleri için seçtikleri açık yerleşim alanları da suya yakın, çevresi ekime elverişli, güvenli yerler olmuştu.

Ege Denizi'ni çevreleyen ülkelerin, yani Türkiye'nin Ege dünyası içinde yer alan batısında, Yunanistan'da, Balkanlar'da ve adalarda da Neolitik yerleşmeler vardır. İzmir-Bornova'daki Yeşilova Höyüğü, İznik Gölü kıyısındaki Ilıpınar, İstanbul'da Fikirtepe, Kırklareli'de Aşağı Pınar, Türkiye'nin Ege dünyası içerisinde yer alan Erken Neolitik yerleşmelerden bazılarıdır. Fakat hem bu Neolitik yerleşmelerin hem de ilerleyen satırlarda sözünü edeceğimiz Yunanistan'daki Neolitik yerleşmelerin ve adalardakilerin iskân tarihi, Eriha ve Çayönü kadar eski değildir. Yeşilova Höyüğü'ndeki yerleşimin başlangıcı günümüzden takriben 9000 yıl öncesine tarihlendi. Girit de dahil Akdeniz ve Ege adalarının hiçbirinde Neolitik öncesi taş devri yaşam merkezleri zaten yoktu. Girit, Saliagos,

Levent Şahverdi Arşivi

Lesbos (Termi) ve Lemnos (Poliokhni) adaları ve Kiklad adaları gibi bazı adalardaki, Yunanistan'daki (Tesalya Bölgesi) ve Makedonya'daki (Nea Nikomedia) Neolitik yerleşmelerin en erken tarihli olanları da Yeşilova Höyüğü'nden çok eski değildir. Çoğunun iskân başlangıcı takriben İÖ 6000 yılına ve sonrasına aittir. Ege Denizi'nin Türkiye tarafında, Latmos Dağları'nda yaşayan insanlar ise sözünü etmiş olduğumuz zamandan takriben bin yıl kadar sonra kayalara çizgisel figürlerle insan resimleri yapmaya başladılar.

Neolitik yerleşmeler, Yunanistan'ın hemen hemen her yerinde görüldü. Yoğunluk ise Boiotia ve Tesalya (Thessalia) bölgeleridir. Özellikle Tesalya bölgesi sahip olduğu iki geniş Neolitik kültür mevki ile diğer Neolitik kültürlerin en önündedir. Bu kültürlerden biri Sesklo, diğeri Dimini'dir. Adını Volo yöresindeki Sesklo Höyüğü'nden (magula) alan ilkinde iskân, ikincisine göre daha erken başladı ve bu kültürün başlangıcı İÖ 6. binyıla tarihlenirken Dimini'deki (Dimini höyüğü) Neolitik kültür İÖ 5. binyıla tarihlendi. Fakat Yunanistan'ın Neolitik yerleşmelerinin hiçbirinde İÖ 4. binyıla kadar seramik üretilmedi. Ovalarda kurulan Sesklo köylerine ait evlerin bazılarının bodrum katı vardı. Fakat hem Sesklo hem de Dimini evleri genelde tek katlı, tek odalı, dikdörtgen ve bazen yuvarlak biçimli, kapıları olan müstakil evlerdi. İki odalı evler de vardı. Dikdörtgen planlı odalar, Yunanların megaron dedikleri dikdörtgen oda tipinin erken örnekleriydi. Evlerin çoğunun yapımında ahşap kullanılmış ve üzeri çamurla sıvanmış, bazılarının temellerinin yapımında taş kullanılmıştı. Nüfusu 300 civarında olan bu Neolitik köylerin etrafı, tarihi dönemlerden bildiğimiz kent tahkimat sistemlerine sahip değildi. Fakat tahkimatın ilk izleri diyebileceğimiz alçak duvarlar, bazı Dimini köylerinin etrafını çeviriyordu. Bazı Sesklo köylerinin etrafında ise hendekler ve çitler vardı.

Dimini'ye göre daha erken yerleşmeler olan Sesklo kültürü, Yunanistan'da çok geniş bir alana yayıldı. Her iki kültürün köy evleri arasında, köylerin meskûn olduğu tepelerin en yüksek yerlerinde diğerlerine göre daha büyük evler vardı ve bu evlerin Neolitik Çağ Yunanistan'ındaki köylerin sosyal yapısını işaret ediyor olabileceği düşünüldü.

Sesklo kültürünün güneydeki uzantısı Peloponnesos Yarımadası'na ulaşmıştı. Dimini kültürü ise özellikle İÖ 3000-2500 yılları arasında tahkimatlı yerleşmeleri haline gelmişti. Etarafı duvarlarla çevrili bu tür yerleşmelerin varlığı, Yunanistan'ın İÖ 3. binyıl yerleşmeleri arasında savaşların olduğunu işaret eder. Ancak bu savaşlar, henüz emperyalist amaçlı değildi. Muhtemelen onlar birbirlerinin mallarını almak ya da kadınlarını kaçırmak gibi nedenlerle savaşıyorlardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Adalardaki ilk yerleşmeler de Neolitik kültür seviyesinde olan yerleşmelerdi. Fakat hem onlar hem de Yunanistan'daki Neolitik yerleşmelerin sakinleri çok büyük bir olasılıkla Ege Denizi'nin doğu yakasından, yani bugünkü Türkiye'den geldiler. Yani onlar, yerleşik yaşam kültürüne zaten sahiptiler. Yunanistan'ın neolitik sakinleri, eğer Türkiye'den gelmedilerse tahılı ve hayvanı evcilleştirmeyi ticaret yapan gezgin insanlar aracılığıyla öğrenmiş olmalıdırlar.

Ege dünyasının tüm Neolitik yerleşmelerinde ekilip biçilen bitkiler ile evcilleştirilmiş olan hayvanlar şunlardı: Arpa ve buğday, mercimek, yulaf, köpek, domuz, keçi, koyun ve sığır. Ayrıca onlar taştan, çakmaktaşından, kemikten, boynuzdan, kabuktan ve obsidyen denilen doğal camdan aletler, eşyalar, silahlar ve süs eşyaları yapıyorlardı. Hem bitkisel yağ hem de hayvansal yağ, besin kaynağı olarak onların günlük yaşamlarında bilinmeyen değildi. Sütü, deriyi ve yünü, evcilleştirdikleri koyun ve keçilerden temin ettiler. Yünden ve keten liflerinden ip, ipten de dokuma endüstrisinin ilk ürünleri olan basit kumaşlar ürettiler. Sazlardan örülen sepetler, evlerin zeminlerine serilen saz ve kamışlardan hasır, pişmiş kil topraktan kaplar yaptılar.

II.4. Ege Dünyası'nın Maden Çağı

Bakır-Taş Çağı da dediğimiz "Kalkolitik"[8] Çağ kültürünü taş aletlerle birlikte bakırdan yapılan aletler temsil eder. Başka bir ifadeyle bakırın bir alet ya da aracın yapımında hammadde olarak kullanılmaya başlamasıyla maden devirlerine girilmiş oluyor. Kimi bilim insanlarının "İleri Üretim Dönemi" dedikleri Kalkolitik Çağ da Ege dünyasına yabancı değildi. En azından Ege Denizi'nin doğusundaki ülkede, yani Türkiye'de bu çağ yaşandı. Kendi içinde Erken, Orta ve Geç Kalkolitik olmak üzere üç evreye ayrılan çağın başlangıcı, İÖ 5. binyılın ortalarına tarihlendi. Fakat bu çağ da Neolitik Çağ gibi her yerde aynı zamanda başlayıp aynı zamanda biten bir kültür çağı değildir. Çağın ilk evresinden itibaren insanların giderek daha kalabalık nüfusa sahip köylerde yaşamaya başladıkları, Neolitik Çağ'dan beri bilinen bakır madeninin yanı sıra altın ve gümüşten aletler ve süs eşyalarının yapıldığı bilinmektedir. Maden de artık yalnızca dövme tekniğiyle değil, yüksek ısıda eritilip, erimiş haldeyken bir taş kalıba dökülmek suretiyle şekillendiriliyor ve bu şekilde süs eşyası ya da bir alet elde ediliyordu.

8 Kalkolitik, Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik terimleri gibi eski Yunanca olan iki kelimenin, yani bakır anlamına gelen "khalkos" ile taş anlamına gelen "lithos" kelimelerinin birleştirilmesinden türetilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Günlük yaşamda kullanılan aletlerin hammaddesi ise Neolitik Çağ'da kullanılanlardan çok fazla değildi. Ancak küçük boyutlu aletlerin ve süs eşyalarının yapımında bakır madeninin kullanımı bu çağda arttı. Neolitik Çağ'da taştan veya kabuktan yapılan bilezik, asa başı ve topuz gibi eşyalar artık bakırdan da yapılıyordu. Ticaret merkezi olma niteliğine sahip bir yerleşme yoktu. Fakat kentleşmeye doğru ilk eğilimler de Kalkolitik Çağ'da ortaya çıktı. Eski Yunan yazılı kaynaklardan adını bildiğimiz "megaron"lar, yani büyük ve dikdörtgen planlı odalar, ilk kez bu çağda görüldü. Bu çağın son evresini en iyi temsil eden Ege dünyası yerleşimlerinin bazıları, Denizli ili Çivril yakınındaki Beycesultan, Troas bölgesindeki Sivritepe ve Beşiktepe gibi, bu dünyanın doğusundaydı. Bu yerleşmelerin ilkinde görülen yakım yıkım izleri ve önceki evrelerden farklı kültürleri, Anadolu'ya Trakya ve Boğazlar üzerinden yeni halkların göç ederek gelmiş olabileceği fikrinin ortaya atılmasına neden olmuştur. Ege Denizi'nin kuzeyindeki Trakya'da Kalkolitik Çağı temsil eden yerleşme ise Kırklareli'ndeki Aşağı Pınar yerleşmesidir.

Kalkolitik Çağ, bakırın kalayla karıştılıp tunç ya da bronz dediğimiz madenin üretildiğinin öğrenilmesi ve bronzdan aletlerin üretilmesiyle son bulur. Bu madenden silahlar ve diğer araçlar yapılmaya başladıktan sonra Ege dünyasında tarihi çağlar başlar. Tarihi çağların başladığı Tunç Çağı'nın ilk evresini (Eski Tunç Çağı) Ege dünyasında en iyi temsil eden yerleşme Troya'dır (Hisarlıktepe). Anadolu'nun bir başka önemli Tunç Çağı yerleşmesi ise Klazomenai'dır (Urla). Yunanistan ve Ege adalarını temsil eden önemli Eski Tunç Çağı (İÖ 3000-2000) yerleşmelerinden bazıları şunlardır: Aigina, Poliokhni, Lerna, Khalandriani, Paros, Lesbos, Melos, Saliagos.

II.5. Ege Dünyası'nın Tunç Çağı

Ege adaları ve Yunanistan'ın Eski (ya da Erken) Tunç Çağı'nın en önemli iki yeniliğinden biri tunç (bronz) idi. Zira adalar ve Yunanistan'ın ilk bronz (tunç) araçları bu döneme aittir. İkinci önemli yenilik ise Ege'nin doğu yakasından gelen göçmenlerdi. Bronzu Yunanistan'a getiren ve bu ülkedeki neolitik kültürü sona erdiren de onlardı.

Arkelolojik araştırmalar, Erken Tunç kültürünün sahiplerinin Ege adaları ve Yunanistan'nın Neolitik kültür insanları değil de sözünü etmiş olduğumuz göçmenler olduğunun başka delillerini de keşfetti. Bunlardan biri ölü gömme geleneğidir. Artık her ölü bir mezara değil, geniş bir mezara birden çok kişi, muhtemelen bir ailenin ölen tüm fertleri gömülüyordu. Ancak bu çağın tüm mezarları Ege dünyasının her yerinde aynı değildi. Bir başka dikkat çeken değişiklik mimaride görüldü. Evler artık

Levent Şahverdi Arşivi

daha genişti ve çoğunun da birkaç odası ve koridoru vardı. Yerleşmelerin etrafı da gözetleme kulelerine sahip duvarlar örülerek tahkim edilmişti. Değişikliğin bir başka grubunu pişmiş toprak kaplar ve figürinler oluşturmaktadır. Bunlar da artık eskisinin devamı değildi. Toprak kaplar perdahlı, parlak kırmızı ya da siyah boyalıydı. Ayrıca gaga ağızlı vazolar yapılmaya başlanmıştı. Kil topraktan ve mermerden yapılmış figürinlerin ise büyük çoğunluğu şişman ve bazen hamile olarak tasvir edilmiş kadın figürinleriydi. Bu nedenle eski Yunan mitolojisi ve efsanelerine Eski Tunç Çağı bakiyeleri olarak da itibar edilmektedir.

Sözünü etmiş olduğumuz değişikliklerin, yani Ege dünyasının Erken Tunç (Bronz) Çağı kültürünün yoğunlaştığı yerler Kiklad Adaları'ydı. Bu nedenle Ege ve Eski Yunanistan'ın Eski Tunç Çağı'na (ya da Eski Bronz Çağı) Kikladik Kültür de denilmektedir. Bu kültürün dikkati çeken bir diğer önemli özelliği ise konuşulan dille ilgilidir. Çünkü bu dilin Orta Tunç Çağı'nda Yunanistan'a egemen durumda bulunan halkların, yani Mikenlerin dili olmadığı ilerleyen satırlarımızda ayrıca söz edeceğimiz Linear B yazısının okunmasından sonra kesin olarak anlaşıldı. Mikenler döneminin Yunanca olmadığı bilinen kimi kişi adları, yer, ırmak, dağ isimleri de Mikenler öncesi Ege dünyasının ve Yunanistan'ın Eski Tunç Çağı olarak tanımlanmış İÖ 3. binyıl halklarına ait dillerin bakiyeleriydi. "Yunan Öncesi Halklar" da denen bu halklar şunlardı: Karlar, Lelegler ve Pelasglar.

II.6. Tunç Çağı'nın Efsanevi Ege Halkları

Mikenlerin Erken Bronz Çağı halklarından alıp kullandıkları ya da muhafaza ettikleri kişi, yer, ırmak, dağ isimleri, eski Yunan dilinde olmayan *-ssos/ssa, -ttos, -nthos, -aka/ake* son eklerini taşıyorlardı. Hymethos ve Parnassos dağlarının adıyla Troya (Troia) Savaşı'nda tahta atın mucidi olan İthakeli Odysseius'un adı bu nedenle eski Yunanca değildir. Yunanca olmadığı bilinen diğer bazı isimler ise şunlardı: Kephissos (nehir adı), Korinthos, Knossos, Halikarnassos, Larissa ve Skylake (yerleşim adları). Son iki yerleşim birimi, özellikle dikkat çekicidir. Zira bunlardan ilki, yani "Larissa" adı adalar da dahil Ege Denizi'nin her iki tarafında birçok yerde vardı. En çok da Troas, Lydia ve Aiolis bölgelerinde "Larissa" adlı kentler bulunmaktaydı. Skylake ve onun gibi soneki *-ake/aka* olan isimler ise Ege adalarında ve Yunanistan'da hiç olmayanlardı. Sözünü ettiğimiz bu isimler gibi soneki bakımından Yunanca olmayan bir başka ayırt edici sözcük, Türkçesi "deniz" olan "thalatta" sözcüğü idi. Burada Ege ve Eski Yunanistan'ın Eski Tunç Çağı halklarının denizci olduklarının kanıtını

Levent Şahverdi Arşivi

oluştururken, onların yerini alan ilk Yunanların Yunanistan'a geldiklerinde denizi iyi bilen halklar olmadığına işaret eder.

Antik edebi kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Larissa ve Skylake gibi *–ake* sonekli yerleşim birimleri, ilerleyen satırlarımızda sözünü edeceğimiz Pelasglara aitti. Yunanca olmadığı bilinen *-ssos/ssa, -ttos, -nthos* sonekli isimlerin sahibi olan bir diğer İÖ 3. binyıl Ege halkı Pelasgların güneyindeki komşuları olan Karlardı. Öyle görülüyor ki onlarla çağdaş olan Lelegler de Karların güney komşularıydı. Bu nedenle İÖ 3. binyılda Ege adalarına ve Yunanistan'a göç ederek oralara bronzu götüren ve Eski Tunç Çağı kültürünü yaratanların, kimi tarihçilerin de belirtmiş oldukları gibi, Pelasglar, Lelegler ve Karlar olduğu söylenebilir. Hatta Yunanistan'ın Neolitik kültür yerleşmelerinin etrafının duvarlarla örülmesinin gerisindeki saik de bu halkların öncü gruplarının Yunanistan'a göçüyle ilgili olabilir. Zira bu göçler birdenbire olup bitmiş değildi. Göçler tedrici olarak yaşandı. Hatta göçlerin Ege Denizi'nden batısına ya da tersine olarak MÖ 2. binyılda bile devam etmiş olabileceğinin işaretleri antik edebi kaynakların aktardığı bilgilerde mevcuttur.

Pelasglar, Lelegler ve Karlardan söz eden çağdaş yazılı kayıt mevcut değildir. Çünkü Ege dünyasının her iki yanındaki ülkede henüz yazı bilinmiyordu. Fakat bir sonraki binyılda, yani İÖ 2. binyılda Ege dünyası yazıyla tanıştı. Türkiye'de çivi yazısı ve hiyeroglif yazı kullanıldı. Girit ve Yunanistan'da kullanılan ise günümüz araştırmacıları tarafından Linear A ve B diye ikiye ayrılarak tanımlanmış bir çizgisel yazıydı. Ticari ihtiyaçlar nedeniyle kullanılani ilki, yani Liear A okunamadı. Linear B ile yazılı tabletler ise ticari mal kayıtlarının ötesindeki bilgi ihtiyacını karşılamaktan uzaktır. Aynı şey Hitit mühürleri ve Luvi kaya anıtlarında günümüze kadar korunarak gelmiş bulunan hiyeroglif yazılar için de söylenebilir. Zira bunlar da çağının siyasi dünyasını tanıyabilmemize katkı sağlamada çok yetersizdir.

Hititçe çivi yazılı belgelere (ya da tabletlere) gelince: Bu yazılı belgeler, Türkiye'nin İÖ 2. binyıl tarihinin aydınlatılmasına çok büyük katkıda bulundu. İÖ 2. binyılın ikinci yarısında Ege'nin doğu kıyılarında meskûn olduğu düşünülen halklar ya da krallıkların adlarıyla ilgili ilk çağdaş bilgiler de Hititçe çivi yazılı bu belgelerden gelmektedir. Fakat bunların hiçbiri eski Yunan diliyle yazılmış antik edebi kaynaklarda sözü edilen efsanevi halklardan, yani Pelasglar ve Leleglerden söz etmez. Eski Yunanların ilk edebi eseri olan Homeros destanlarında sözü edilen Karia ise muhtemelen Hititlerce bilinmeyen bir ülke değildi. Zira Hititçe çivi yazılı belgelerde sözü edilen Karkişa'nın Karia olduğu düşünülmektedir. Fakat Karkişa'yı kaydeden Hititçe metinlerden Karia hakkında hiçbir şey öğrenilemiyor.

Levent Şahverdi Arşivi

II.6.1. Karlar

Tarihi dönemlerde Karia denildiğinde kabaca bugünkü Muğla ili anlaşılıyordu. Birinci bölümde de söz etmiş olduğumuz gibi kuzey sınırını bugünkü Aydın Dağları (eski adı Meogesis) ya da Büyük Menderes Nehri (eski adı Maiandros) oluşturuyordu. Güney sınırı eski adı Likya (Hititçe Lukka) olan Teke Yarımadası'na kadar ulaşıyordu. Bir Likya kenti olan Termessos, yani bugünkü Fethiye, Karia'nın güneyindeki sınır komşusuydu. Batısında Ege Denizi, doğu ve güneydoğusunda Frigya (Phrygia) vardı. Eski adı Salbakos olan bugünkü Babadağ, Hellenistik Dönem'de Antiokheia adıyla bilinen bugünkü Çiftlik, Karia'nın kuzeydoğu sınırında Frigya'ya komşu olan kentlerdi (Strabon, XIII.4.15). Karia'nın doğusundaki Aphrodisias (Karacasu), Apollonia (Medet höyüğü) ve Herakleia (Kapıkırı) da Frigya'ya komşu kentlerdi. Tarihi dönemlerde Karia'nın iyi bilinen kentlerinden bazıları ise şunlardı: Halikarnassos (Bodrum), Knidos (Reşadiye), Tralleis (Aydın), Alinda (Karpuzlu).

Tarihi dönemlere ait yazılı kaynaklar sayesinde Karia'ya ait olduğunu bildiğimiz kentlerin tümünün İÖ 3. binyılda yerleşim birimleri olduklarını düşünmek için şimdilik bir neden bulunmuyor. Dahası tarihi dönemlere ait Karia'nın demografisi de hiç kuşkusuz İÖ 3. binyıl Karia'sının demografik yapısıyla aynı değildi. En azından İÖ 2. binyılın son iki yüzyılına girildiğinde meydana gelen Ege göçlerinin (ya da Deniz kavimleri), bugünkü Türkiye'nin "Anadolu" adıyla bilinen bölgelerinde olduğu gibi Ege Denizi'ne kıyısı olan bölgelerinde de demografik yapıyı değiştirdiği bilinmektedir. Zira bu göçler çerçevesinde demografik yapıyı değiştiren göçmenlerden biri, Karia'ya gelip yerleşmiş olduğunu eski Yunan dilinde yazılmış antik kaynaklar sayesinde bildiğimiz Traklardı. Söz konusu göçlerden sonra Karia'ya gelmiş olduğunu antik edebi kaynaklardan bildiğimiz bir diğer göçmenler ise Dorlardı. Hem Traklar hem de Dorlar Hint Avrupalı kavimlerdi.

Karia'nın demografik yapısının değişim sürecinde Karialılara ait yerleşim birimlerinin bazıları sonraki gelenlerce ele geçirildi. Bunun delili Strabon (V.2.4) tarafından Halikarnassos kentiyle ilgili aktarılmış bir bilgide görülmektedir. Zira bu bilgiye göre ününü bir Dor kenti olarak Hellenistik Dönem'de (İÖ 323-İÖ 27) kazanmış olan Halikarnassos (Bodrum), adını Karialılardan almış olmasına rağmen kentin sakinleri Lelegler idi. Strabon'un (XIII.1.58 vd) aktardığı bu bilgi *-ssos* sonekini taşıyan bu kentin adının Yunanca olmadığının bilinmesiyle de doğrulanır.

Ege ve Eski Yunanistan'ın Eski Tunç Çağı kültürünün sahibi olan halklar, yani Karialılar, Lelegler ve Pelasglar ne bu kültürün yaşanmış olduğu

Levent Şahverdi Arşivi

İÖ 3. binyılda ne de sonraki binyılda (İÖ 2. binyıl) kentli yaşamla tanışmış değillerdi. Komşularına hükmeden siyasal bir güç de olmadılar. Fakat Eski Yunanların "Karia" dediği Karların ülkesinin Hitit çivi yazılı belgelerde adı geçen "Karkişa" ile eşleştirilmesi ve Hitit çivi yazılı belgelerde geçen Valiyanda, Hintuva ve Lalanda gibi bazı yerleşim birimlerinin Klasik Çağ'dan itibaren adları bilinen Karia kentleri Alabanda (Araphisar), Kindya (Sığırtmaç) ve Alinda (Karpuzlu) ile eşleştirilmeleri isabetliyse Karların İÖ 2. binyılın ikinci yarısında Hitit başkenti Hattuşa'ya kendilerini fark ettirecek kadar tanınmış bir halk olduğu gerçeğiyle karşı karşıyayız demektir.

Eski Yunan edebi kaynaklarına yansımış olan Karlarla ilgili bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Karlar, daha önce sözünü etmiş olduğumuz Karia'nın sınırları içinde sıkışıp kalmadılar. İÖ 3. binyıldan itibaren Girit'e, Ege adalarına ve Yunanistan'a göç ederek buralarda maden kültürünün gelişmesine, Eski Tunç Çağı kültürünün yaratılmasına katkıda bulundular. Fakat Karlar, ne kendi adlarıyla anılan ülkenin erken sakinleriyken ne de adalara ve Yunanistan'a giderlerken yalnızdılar. Zira onlar, eski Yunan dilinde yazılmış antik edebi kaynaklarda Lelegler ve Pelasglar ile birlikte anıldılar.

Lelegler ve Pelasgların diliyle yazılmış hiçbir belge günümüze kadar ulaşmadı. Karlar bu bakımdan Lelegler ve Pelasglardan farklıdır. En azından İÖ 1. binyılın ikinci yarısına tarihli Karca yazılı belgeler günümüze kadar ulaştı. Sayısı 250 civarında olan bu belgelerin de 4/5'i Mısır'da bulundu. Fenikelilerden alıp geliştirdikleri alfabelerinin sembol sayısı 30'du. Sözünü etmiş olduğumuz Karca yazılı bu belgelerden anlaşılmıştır ki Karların konuştuğu dil, Yunanca değildi. Eski Yunan edebiyatının en eski eserleri olan *İlyada* ve *Odysseia* destanlarının yazarı olan Homeros da Karların dilinin Yunancadan farkına "kaba bir dil konuşan Karlar" (*İlyada*, 867) diyerek dikkat çekti. G. Thomson (1983, II, 184), Karların dilinin Yunanca olmadığı gerçeğine, Karia'da Karlardan söz ederken "kendi adını taşıyan Yunan olmayan sakinleri" diyerek işaret etti. Fakat Karların Hint-Avrupalı olup olmadıkları sorusunun yanıtı konusunda bilim insanları hemfikir değil. Kimi bilim insanları Karların dilinin, yani Karcanın Hititçe ve Luvice gibi Hint-Avrupalı olduğu görüşündedir.

Karlardan söz eden eski Yunan dilinde yazılmış edebi eserlerden biri de Bodrumlu (eski adı Halikarnassos) Herodotos'tur. Ona göre Karlar, Minoslar döneminde Ege adalarına egemen olmuşlardı (Herodotos, I.171). Bir diğer eski Yunan tarihçisi olan Thukydides'e (I.8.1) göre ise Karlar, Ege adalarındaki hâkimiyetlerini daha sonra devam ettiremediler. Çünkü eski Yunanlar onları adalardan kovdular. Karları adalardan kovan Yunanlar, hiç kuşkusuz ilerleyen satırlarımızda ayrıca söz edeceğimiz

Levent Şahverdi Arşivi

Mikenlerdi. Onların Troya'da Troya kralı Priamos'a karşı savaşları sırasında düşmanlarından biri de Karlardı. Mikenler yalnızca adalardaki Karları değil, Yunanistan'a göç etmiş olan Karları da sürdüler. Onların Yunanistan'ın tarihi dönemlerine yalnızca izleri kaldı. Bu izlerin en önemlilerinden biri mezarları, ikincisi adlarını verdikleri bir kaleydi. Pausanias'a (I.40.6) göre "Karia" adını taşıyan bu kale Yunanistan'ın Megara kentindeydi. Karlara ait mezarlar ise İÖ 5. yüzyılın son çeyreğinde Delos Adası'nda keşfedildi. Thukydides'e (I.8.1) göre Delos Adası'ndaki bu mezarlar açıldığında içindeki silahların Karlara ait olduğunun tesbiti yapılmıştı. Karların Yunanistan'da yaşadıklarına dair diğer izler antik edebi kaynaklar tarafından aktarılan bilgilerdir. Bu bilgilere göre Karlar yalnızca Megara'da yaşamamış, aynı zamanda Epidauros ve Hermione (Peloponnesos'ta) kentlerinde de yaşamışlardı. Strabon'a (VIII.374) göre bu iki kentin bulunduğu bölgenin de en eski halkı Karlardı.

II.6.2. Lelegler ve Pelasglar

Daha önce belirttiğimiz gibi Karların çağdaşı olan Lelegler ve Pelasgların adı ne Hititçe çivi yazılı belgelerde ne de Hititçenin çağdaşı olan diğer yazılı belgelerde geçer. Onlardan söz eden yazılı kayıtlar, eski Yunan dilinde yazılmış antik edebi kaynaklardır. Bu kaynakların da en erken tarihlisi İÖ 8. yüzyılda yaşamış Homeros'un *İlyada* ve *Odysseia* destanlarıdır. Bu destanlardan anlaşılmaktadır ki Pelasglar Troya Savaşı'nın yaşandığı zamanda çok kültürlü, çok dilli ve çok kentli diye tanımlanan Girit Adası'nın sakinleri arasındaydılar. Homeros Girit'te yaşayan halklar arasında Leleglerden söz etmez. Fakat onların da Karialılar gibi Ege'de korsanlık yaptıklarına dair bilgiler diğer antik kaynaklardan bilinmektedir. Onları Kyklad adalarından kovan kişi ise Girit'in Minos adlı kralı olmuştu. Fakat Lelegler Troya Savaşı'nda Troya kralı Priamos'un müttefikleri arasında sayılmadı. Öte yandan bu savaş sırasında Akalı kahraman Akhilleus'un saldırısına maruz kalan ülkelerden birinin de Leleglerin ülkesi olduğu söylendi (Strabon, XIII.1.58). Pelasglar ise Karlar gibi Troya kralı Priamos'un müttefikleri arasında sayılan halklardandı ve onlar o zaman Larissa'da (Buruncuk) yaşıyorlardı (Homeros, *İlyada*, II.840-844).

Karlar, Lelegler ve Pelasglar arasında bir akrabalık ilişkisinin olup olmadığına dair kesin bir bilgi yok. Fakat Herodotos'a (I. 171) göre Lelegler, Karların budunsal bir koluydu ve onlar tarafından köleleştirilmişlerdi. Strabon'a (V.2.4) göre ise Lelegler ve Karlar, aynı halk olmamasına rağmen aralarında belirgin bir ayrım yoktu. Ayrıca onlar, Troya Savaşı öncesinde aynı bölgenin ortak sahipleri de değildiler. Zira Leleglerin ilk yurtları

Levent Şahverdi Arşivi

da Klasik ve Hellenistik Dönem'de "Kilikya" diye bilinen bölgeydi. Troya Savaşı'nın yapılmış olduğu zamanda bile Leleglerden "Kilikyalı Halklar" arasında yaşayan halklar diye söz edilmiş olmasının nedeni bu olabilir. Nitekim Leleglerin Kilikya'dan ayrılmasına da Troya Savaşı neden olmuş gibi görünmektedir. Zira bu bilgilere göre Lelegler, Troya Savaşı'nın Akhalı kahramanı Akhilleus'un saldırısına uğradılar, ülkeleri yağma ve talan edildi (Strabon, XIII.1.58). Lelegler bu saldırıdan sonra Kilikya'dan Karia'ya göç ettiler, orada Halikarnassos'u ele geçirdiler ve zamanla Karia'daki hâkimiyet sınırlarını genişlettiler. Bu arada Karialılarla birlikte adalar yoluyla Yunanistan'a seferler düzenlediler. Bu seferlerle birlikte tüm Yunanistan'a yayıldılar ve böylece bütün soy yok oldu. Onlardan geriye kalan ise buraya kadar sözünü etmiş olduğumuz efsanevi nitelikli bilgilerle Strabon'un (XIII.1.59) yaşamış olduğu zamanda başta Miletos (Milet/Balat) olmak üzere Karia'nın her tarafında mevcut olduğu gözlenmiş olan mezarlarıydı.

Eski Yunan sözlü edebiyat geleneğinin eseri olan efsanevi nitelikli bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Lelegler, başta Karia bölgesi olmak üzere Troas bölgesi, Ege adaları, Orta Yunanistan ve Peloponnesos olmak üzere çok geniş bir alana dağılmış olarak yaşamışlardı. Ege adası Samos ise Leleglerin en eski kentlerinden biriydi. Fakat Karlar konusunda olduğu gibi Lelegler ve Pelasglar konusunda da efsanevi nitelikli bu bilgilerin eski Yunan tarihçilerinin zihinlerini karıştırmaktan öte bir yararı olmamışa benziyor. Zira onların aktardığı bilgiler günümüz tarihçilerinin onlarla ilgili soruları çözebilmesine yardımcı olmaktan uzaktır.

Antik edebi kaynaklarda Pelasgların Kiklad adalarında meskûn olduklarına dair bir bilgi yoktur. Fakat Pelasgların Yunanistan anakarasında çok geniş bir alana yayılmış oldukları da bu kaynaklar sayesinde bilinmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Homeros'un *İlyada* (II. 840-884) destanında, onların, bereketli bir kent olarak tanımlanan Larissa'da yaşadıklarından söz edildi. Fakat antik edebi kaynaklar sayesinde bize kadar ulaşmış bilgilere göre onların Türkiye'nin Ege Denizi'ne kıyısı olan bölgelerinde "Larissa" adlı başka kentleri de vardı. Larissa adlı bu kentler dikkate alındığında Pelasgların yoğun biçimde meskûn oldukları bölgenin İyonya'nın kuzeyinden itibaren Çanakkale Boğazı'na (eski adı Hellespontos) kadar uzandığı söylenebilir. Nitekim Herodotos'a (VII.95) göre "Aiolis" adıyla bilinen bu bölgeye, "Aiolis" adını almadan önce, buraya "Pelasg" deniliyordu. Yine Herodotos'a (VII.42) göre "Pelasg" denen bu bölgedeki Pelasg kentlerinden biri Antandros'tu. Plakia ve Skylake adlı Pelasg kentleri ise eski adı Propontis olan bugünkü Marmara Denizi'nin güneyindeki Kyzikos (Belkıs) yakınlarındaydı. Hatta bu iki

Levent Şahverdi Arşivi

kentten ilkinde, yani Plakia'da yaşayan Pelasglar, Herodotos'un yaşadığı zamanda (İÖ 5. yüzyıl) bile kendi dillerini konuşuyorlardı (Herodotos, I. 157). Herodotos'a göre Lemnos ve İmbros adaları da Pers hâkimiyeti döneminde bile Pelasgların elindeydi. Persler Troas'taki Antandros'u bu adadaki Pelasgların yardımıyla ele geçirmişlerdi (Herodotos, V.26).

Pelasglar da çağdaşları olan Karlar ve Lelegler gibi İÖ 3. bin yılda Ege Denizi yoluyla adalara ve Yunanistan'a geçtiler. Fakat Kiklad adalarında hem Karlar hem de Leleglerin meskûn oldukları bilinirken Pelasgların izine rastlanmadı. Çok dilli Girit Adası'nda yaşayan halklar arasında ise Pelasglar da vardı. Yunanistan'a geçen halklar arasında ise öyle görülüyor ki en kalabalık nüfusa sahip olanlar da Pelasglardı ve ilkin Yunanistan'ın kuzeyine gidip Tessalya'ya ulaşmışlar, orada Peneios Irmağı vadisine yerleşmişlerdi. Yerleştikleri bu vadiye Pelasg Argos'u denildi. Tesalya'nın doğu ovasının adı da onların adıyla (*Pelasgiotis*) bilindi. Fakat zamanla tüm Yunanistan'a yayıldılar. Onlar Yunanistan'a yayıldıktan sonra, tıpkı Aiolis bölgesinin, Aiolis adını almadan önce, kendi adlarıyla anılması gibi Yunanistan da onların adıyla yani *Pelasgia* olarak anılmaya başladı. Yunanistan'ın kimi bölge halkları da yaşadıkları bölgenin en eski sahiplerinin Pelasglar olduğunu düşünüyorlardı. Pausanias'a (VIII.1.4) göre bu halklardan biri Peloponnesos'un kuzeybatısında meskûn bulunan Arkadialılardı.

Pelasglar Yunanistan'a göç ettiklerinde Yunanistan'ın meskûn durumda bulunan halkları henüz Neolitik kültür seviyesindeydi. Pelasglar ve onlar arasındaki ilişkilerin nasıl geliştiği bilinmiyor. Ancak savaşların yaşanmış olabileceğine dair arkeolojik izler mevcuttur. Yunanistan'ın Neolitik yerleşmelerinin etrafının duvarlarla çevrilmiş olmasının nedeni de Pelasgların göçüyle ilgili olabilir.

Karlar gibi Lelegler ve Pelasglar da Yunan değildi. Ege ve Yunanistan'ın Erken Hellas Çağı'na (İÖ 3000-2000) damgasını vurmuş Pelasgların hangi dili konuştukları sorusunun yanıtı, bugün olduğu gibi eski Yunanlar arasında da tartışmalıydı. Ancak Herodotos'un şu satırlarından da anlaşılacağı üzere Pelasgların dilinin İÖ 5. yüzyılda bile Yunanca olmadığı kesindi:

> Pelasglar ne dili konuşuyorlardı, kesin bir şey diyemem. Eğer bugün yaşamakta olan Pelagsların diline bakarak düşünmek doğru olursa, ki bunlar Tyrsenlerden daha ötede, Kreston denilen kentte oturanlardır ve eskiden bizim Thessalia (Tesalya) dediğimiz ülkede oturuyorlardı ve o zamanlar Dorlarla sınır komşularıydılar ve bir de çok eskilerde Atinalılarla komşu olanlar var, bunlar da Hellespontos kıyılarında Plakia ve Skylake'de yerleşmişlerdir... Bu halklara bakarak bir sonuca varmak istersek Pelasglar yabancı bir dil konuşuyorlardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GİRİT: MİNOSLAR

III.1. Girit Adası ve Efsanevi Kral Minos

Mezopotamya'da Sümerlerin yazıyı icat ettikleri tarihten yaklaşık 2300 yılsonra, ekonomik refah seviyesini savaş ve fetih siyasetinin getirileri üzerine temellendirmemiş olduğunu bildiğimiz bir ada uygarlığının ilk saraylarının temelleri atıldı. Bu ada, Akdeniz'in Sicilya, Sardinya ve Kıbrıs gibi büyük birkaç adasından biri olan Girit'ti. Eski Mısırlıların *Keftiu*, Akadların *Kaptaru*, İbranilerin *Kaftor* dediği bu ada, Ege Denizi'nin güney sınırındadır. 8.334 km²'lik bir alanı kapsayan ada, erken sakinlerine, onların ihtiyacı olan keresteyi, tarım ürünlerini, hayvanları için gerekli otlakları sunacak kadar yeterli olanağa sahipti. Zira Giritliler, birincisi batıdaki Akdağlar (2.450 m), ikincisi adanın ortasındaki İda Dağları (2.456 m) ve üçüncüsü Dikte Dağları (2.154 m) olmak üzere üç büyük dağ kitlesi sayesinde bina ve gemi yapımında ihtiyaçları olan keresteyi temin ettiler. Tarıma bağlı ürünleri ve hayvanları için gerekli otlağı ise adanın ovaları sağladı. Bu ovaların en büyüğü, uzunluğu hiçbir yerinde 40 km'den daha fazla olmayan, genişliği 6-12 km arasında değişen Mesara Ovası'dır ve bu ova, Girit'in başkenti Knossos'un içinden geçen Kairatos Nehri tarafından sulanır.

Maden bakımından yoksul olan Girit Adası'na ilk gelen insanlar Neolitik kültür insanlarıydı. Onlar adaya geldiklerinde görebilecekleri yaban hayvanlarının tür sayısı fazla değildi. Dağ keçisi, porsuk, yabankeçisi ve evlerde farelere karşı kullanılan gelincikten başka hayvan yoktu. Mühür baskılarında tanrıyla birlikte tasvir edilmiş aslanlar muhtemelen adaya sonradan getirilmişti. Bu nedenle Giritliler, Mezopotamyalılar gibi evcil hayvan sürülerini aslan gibi yırtıcı yaban hayvanlarına karşı korumak için av seferlerine çıkmak zorunda kalmadılar.

Girit, eski dünyanın büyük uygarlıklarının doğduğu bugünkü Türkiye, Yunanistan, Mısır ve Suriye gibi komşu ülkelerde yaşayan çağdaşlarının

Levent Şahverdi Arşivi

saldırılarına kolayca maruz kalmayacakları kadar uzaktadır. Zira bu ülkelerden en yakın olanının Girit'e uzaklığı, 100 km'den daha az değildir. Fakat deniz engeli dolayısıyla istilayı zorlaştıran bu uzak mesafeler, Girit'in deniz ticaretinde başarılı olmasını sağlayacak avantajları olacak kadar uygundu. Girit, kendisini Ege dünyasının ilk uygarlığı olarak ortaya çıkaran yüksek ekonomik refah seviyesine sahip olduğu bu avantajla ulaşabildi. Ege dünyasının Girit'te yükselmiş ilk uygarlığından önceki hiçbir uygarlık, denizin ortasında doğmuş veya zenginliğini deniz ticaretinden elde etmiş değildi.

Eski Yunanların Girit Adası'nın İÖ 2. binyıl tarihine ilişkin tüm bilgileri, bu adada hüküm sürmüş kral Minos ve onunla ilgili olanlardan ibaretti. Ancak eski Yunanların Homeros ve Troya Savaşı ile başlayan tarihleri, mitoloji ve efsanelerle gölgelenmiştir. Bu nedenle eski Yunanların kral Minos'a, onun hükümranlığına ve çağının dünyasına ilişkin net bilgileri yoktu. Yunan mitolojisinde tanrı Zeus'un boğa biçimine girerek kaçırdığı Europe'den doğan oğlu olarak yer alan Minos, Güneş tanrısı Helios'un kızı Pasiphae ile evliydi ve Radamanthys ve Sarpedon adlı iki kardeşi vardı. Minos, Girit'teki hükümdarlık tahtına kimin sahip olacağı konusunda çıkan anlaşmazlık nedeniyle kardeşleriyle yaptığı kavgadan denizlerin tanrısı Poseidon'un yardımıyla galip çıkabilmişti. Taht kavgasından yenik ayrılan kardeşlerden Radamanthys, Girit'te kalıp ülkesinin törelerini yasalar haline getirerek bir hukuk düzeninin kurucusu olurken; Sarpedon Girit'i terk edip bugünkü Türkiye'nin güneybatı kıyılarına göç etmiş, Eskiçağ'da Likya (Lykia) adıyla bilinen günümüzün Teke Yarımadası'nda kendi hükümranlığını kurmuştu. Onunla ilgili efsanevi bilgilerde tarihsel gerçek olabileceğini düşünen kimi araştırmacılara göre, Sarpedon'un takriben İÖ 1400 yılında Likya'ya gelmiş olabileceğine inanmamak için bir neden yoktur. Fakat Sarpedon'un adı bu tarihten takriben 200 yıl sonra yapılmış Troya Savaşı'nda da geçer. Bu savaşta Sarpedon, Likyalıların cesur, yetenekli ve güçlü karaktere sahip lideri olarak Troyalıların yanında Akhalara karşı savaşmıştı (Homeros, *İlyada*, II. 634; V.471 vd.).

Girit'te hüküm süren kral Minos, sahip olduğu ak boğası ve bu boğayı muhafaza ettiği labirentiyle de Yunan mitolojisinde önemli yer edinmiştir. Minos, kardeşleriyle karşı taht kavgasına tutuştuğunda onlara karşı denizlerin tanrısı Poseidon'dan yardım istemiş, Poseidon işi bittikten sonra kendisine kurban edilmesi koşuluyla onun isteğine olumlu yanıt verip, bir boğa göndermişti. Fakat Minos, kardeşlerine karşı taht savaşını kazandıktan sonra olağanüstü bir hayvan olan bu ak boğayı kurban etmek istemez. Bu nedenle Poseidon, kendisine verdiği sözü unutup

Levent Şahverdi Arşivi

boğayı ineklerinin arasına damızlık olarak salan Minos'a öfkelenir. Poseidon'un bu öfkesi, Minos'un başına musallat olacak belaların nedeni olur ve bu belalar, Poseidon'un Minos'un karısı Pasiphae'yı ak boğaya âşık etmesiyle başlar. Pasiphae, âşık olduğu ak boğa ile birleşebilmek için zamanın ünlü mimarı ve heykeltraşı Atinalı Daidalos'a tahtadan bir inek heykeli yaptırıp içine girer ve onunla bu şekilde çiftleşip hamile kalır. Ak boğa ile Pasiphae'ın çiftleşmesinden Girit'in mitolojik canavarı Minotauros doğar. İnsan başlı boğa vücutlu bir yaratık olan Minotauros, kral Minos tarafından Daidalos'a inşa ettirdiği labirente (labrys= çift ağızlı balta) hapsedilir. Kral Minos, labirenti inşa etmiş olmasına rağmen Daidalos'u affetmez ve onu tahta inek heykelini yaparak belalara yol açmış olması nedeniyle oğlu İkaros ile birlikte bu labirente hapseder. Fakat yetenekli Daidalos, labirente düşen kuş tüylerini bal mumuyla birbirine yapıştırmak suretiyle hem kendisi hem de oğlu İkaros için kanatlar yaparak labirent hapsinden kurtulmayı başarır. Ne varki hapisten kurtarmayı başardığı tek oğlu İkaros'u yaşatmayı başaramaz. Çünkü uyarısını dikkate almayarak çok yükseklere uçup güneşe doğru yaklaşan İkaros'un balmumu kanatları erir ve denize düşerek ölür.[9]

Efsaneye göre kral Minos, labirente hapsettiği canavarını kurban olarak sunduğu insanlarla da besliyordu. Kurbanlardan 14'ü her yıl Atina'dan geliyordu. Kurbanların Atina'dan gelmesinin nedeni, Atina kralı Aigaios'un Panathenaia bayramında düzenlenen yarışlara atlet olarak katılan kral Minos'un oğullarından birini öldürtmesiymiş. Girit'in kralı Minos, oğlunu öldüren Aigaios'un ülkesi Atina'ya savaş açmış ve onu yenmiş. Ardından Aigaios'u çok insafsızca bir cezaya mahkûm etmiş. Verilen ceza gereğince Aigaios, her yıl 7'si erkek, 7'si kız olmak üzere toplam 14 Atina gencini Girit'e göndermek zorunda kalmış. Minos bu gençleri labirentinde muhafaza ettiği Minotauros canavarına kurban ediyormuş.[10] Minos'un Atinalılara kestiği bu ceza, Aigaios'un oğlu Theseus'un Girit'e gidip Minotauros canavarını öldürmüş olduğu tarihe kadar devam etmiş.

Eski Yunanların kral Minos'un Girit'iyle ilgili sahip oldukları bilgiler buraya kadar anlattığımız mitoloji ve efsanelerden ibaret değildi. Tanrıça Rhea'nın (Rheia), baştanrı Zeus'u bu adada doğurduğuna inanan eski Yunanlara göre "şarap rengi denizin ortasındaki ada" olarak da bildikleri Girit'in doksan kent vardı ve burada farklı dilleri konuşan çok sayıda topluluk yaşıyordu. Adanın başkenti Knossos'tu (Homeros, XIX.172). Siphnos

9 Diodoros, IV.77, 79. Apollodoros, I.2; II.6.3; Ovidius, *Metamorphoses*, VIII.182 vd; Pausanias, IX.2.2 vd.

10 Diodoros, IV.61. Apollodoros, III.1.4. Pausanias, II.31.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Adası'nda, Peloponnesos'ta ve hatta Sicilya'da kral Minos'un adını taşıyan kentler (minoa) vardı. Delos Adası onun adını taşıyan Nymphalara (Minos Nymphaları) sahipti. Yine eski Yunanlara göre kral Minos, acımasız bir barbardı. Fakat aynı zamanda gelenek ve göreneklerine bağlı dindar bir kraldı. Kralın askeri ve siyasi başarısı, sarayının bulunduğu Knossos'u bir deniz imparatorluğunun başkenti yapacak kadar büyük olmuştu. Minoslar, Yunanlarca hem cesur hem de savaşçı insanlar olarak tanınıyorlardı.

Eski Yunanların İÖ 2. binyılda yaşayan Minoslar hakkında sahip oldukları bu bilgiler, tarihin sonraki dönemlerinde yeni bilgi ve belgeyle desteklenmeksizin okunup öğrenilenler oldu. Mitoloji ve efsanelerle gölgeli olan hikâyelerden tarihi bilgiler çıkarmak neredeyse olanaksız. Fakat yine de mevcut bilgiler yorumlanarak tarihsel sonuçlara ulaşılmaya çalışıldı. Fakat bu şekilde ulaşılan tarihsel sonuçları, Girit arkeolojisinin başladığı 1900 yılından önce somut delillerle destekleme olanağı hiç olmamıştı.

III.2. Girit Arkeolojisi ve Kronolojisi

Girit Adası'nda arkeolojik araştırmaların başlatılmasına yönelik ilk adım, Alman maceraperest Heinrich Schliemann'ın Mykenai'da kazıları başlatmış olduğu tarihten (1876 yılında) iki yıl sonra, yani 1878 yılında atıldı. Bu tarihte M. Kalokairinos adında Giritli bir antikacı, eski Girit'in başkenti Knossos'ta tesadüfen seramik kaplar deposunu buldu. Girit'in kuzey kıyısından 5 km kadar içerideki Knossos'ta ele geçirilen bu buluntular, efsanevi kral Minos'un tarihsel gerçeğini ortaya çıkaracak arkeolojik kazıları yapmak isteyen bazı Avrupa ülkeleri arasında rekabetçi bir yarışın nedeni oldu. Girit, bu tarihte Osmanlı İmparatorluğu'nun bir adasıydı. İmparatorluk hükümeti, Knossos'ta kazı yapma hakkını en yüksek fiyatı teklif eden Arthur Evans (1851-1941) adlı bir İngilize sattı. Böylece o tarihlerde Oxford'daki Ashmolean Müzesi'nin sorumlusu olarak görev yapan Arthur Evans'ın Minos uygarlığının görsel kültürlerini gün ışığına çıkaracak kazı çalışmalarını başlatabilmesinin önü açıldı. Evans, adadaki kazı çalışmalarına 23 Mart 1900 yılında başladı (Powell 1973, 22).

Arthur Evans'ın başkanlığında yürütülen kazılar ile daha sonra adanın diğer antik yerleşmelerinde başlatılan kazılar, eski Yunan edebi kaynaklarından bilinenleri, efsane ve mitolojiden ayırarak yerli yerine oturtacak her şeyi aydınlatamadı. Fakat efsanevi kral Minos ve onun hüküm sürdüğü Girit Adası halkının gerçekte savaşçı değil, yaşamlarının odağına ticareti, sporu ve doğa hayranlığını yansıtan sanatı yerleştirmiş, huzur içinde yaşayan insanlar olduklarını açıkça gözler önüne seren

Levent Şahverdi Arşivi

görsel kültürlerini ortaya çıkardı. Gün ışığına çıkarılan bu kültürden anlaşılmıştır ki Ege dünyasının ilk uygarlığı, Girit Adası'nda doğdu. Ada, İÖ 2. binyılın ilk yarısında zengin, müreffeh ve barışçı yaşamın hüküm sürdüğü bir "mutlular adası"ydı ve bu adanın başkenti, antik edebi eserlerden de bilinen Knossos'tu. Mallia, Phaistos, Zakros, Khania, Plaikastro, Hagia Triada ve Gurnia adanın diğer önemli yerleşmeleriydi. Knossos'un ve bunlardan ilk üçünün sarayları varken, diğerlerinin yoktu.

Knossos kazılarını başlatan İngiliz arkeolog Arthur Evans, eski Yunan edebi kaynaklarının sözünü ettiği efsanevi kral Minos'un sarayının toprak altında kalmış kalıntılarını gün ışığına çıkardı. Bu sarayda yazının kullanılmış olduğuna ilişkin ilk bilgilere Arthur Evans'ın kazıları sayesinde ulaşıldı. Fakat ne Arthur Evans ne de Girit'in diğer antik yerleşmelerinde kazı yapan diğer arkeologlar, Minos adının okunabildiği bir kayıt bulabildiler. Buna rağmen Ege dünyasının bilinen ilk uygarlığına Minos Uygarlığı denildi ve bu uygarlığa ev sahipliği yapmış olan Girit'in kronolojisi, ilk kez Arthur Evans tarafından efsanevi kralın adı Minos'a atfen, Erken Minos (EM), Orta Minos (OM) ve Geç Minos (GM) olmak üzere üç döneme ayrılarak saptandı. Bu üç dönemin her biri de kendi içinde Roma rakamlarıyla (örneğin EM I, EM II, EM III) numaralandırılmak suretiyle evrelere ayrıldı. Geç Minos Dönemi'nin bazı evreleri, bir de kendi içinde büyük harflerle (örneğin GM III A, GM III B) tanımlanarak kronolojik olarak ayrımlandı. Fakat bunun yanı sıra Girit'teki Minos Uygarlığı'nın muhteşem mimari eserleri olan sarayların ayakta kaldıkları dönemleri dikkate alan başka bir kronoloji de benimsendi. Bu kronoloji, Girit'in İlkçağ tarihini sayısı dört olan şu dönemlere ayırır: Saraylar Öncesi Dönem (İÖ 2000 öncesi veya İÖ 6000-1900), Eski Saraylar Dönemi (İÖ 2000-1700 veya 1900-1720), Yeni Saraylar Dönemi (İÖ 1700-1425), Saraylar Sonrası Dönem (İÖ 1425-1100 veya 1050).

III.3. Saraylar Öncesi Dönem

İngiliz arkeolog Arthur Evans'a göre insanlar, Girit Adası'na İÖ 8 bin yılında gelmeye başladılar. Fakat Evans'ın teklif ettiği bu tarih erken bulundu ve tartışıldı. Bugün itibariyle Girit'e yerleşen ilk insanların bu adaya gelmiş olduğu zamanın İÖ 6000'li yıllardan daha erken olamayacağı genel kabul görmüş gibi görünmektedir. İÖ 6000'li yıllarda Anadolu'nun Neolitik kültürünü en iyi temsil eden yerleşme Çatalhöyük'tü ve çok nüfuslu bir kasaba olan bu Neolitik yerleşmede hammaddesi toprak olan çanak çömlekler üretilmekteydi.

Levent Şahverdi Arşivi

Birdenbire bir göç halinde değil de aralıklarla gelmiş oldukları düşünülen Girit'in sakinleri, yerleşik yaşam kültürüne sahip Neolitik kültür insanlarıydılar. Günümüze kadar ulaşmış Girit Neolitik kültürünün Anadolu'nun Neolitik Çağ kültürleriyle, özellikle Konya Ovası'ndaki Çatalhöyük kültürüyle benzerlikleri ise onların bu adaya Anadolu'dan gelmiş olabileceklerine, adaya gidişlerinin tesadüfi değil bilinçli bir deniz yolculuğuyla gerçekleşmiş olduğu görüşünün ortaya atılmasına ve çok az kuşkulu bakış dışında genel kabul görmesine yetmiştir. İlk gelenler tarımı, sonrakiler seramiği adaya taşıyanlar oldular.

Girit Adası'nın ilk sakinlerinin bilinçli bir deniz yolculuğuyla adaya gelmiş olabileceği düşüncesi, insanlığın deniz yolculuğuna bilinçli olarak çıkışının ve dolayısıyla gemi yapımıyla gemici topluluklarının ortaya çıkış tarihinin sorgulanmasını da akla getirmektedir. İnsanlığın bu kadar erken bir tarihte gemi yaptığına ya da gemiyle seyahat ettiğine dair hiçbir maddi bulgu mevcut değildir. Akdeniz adalarındaki insan yaşam izlerinin hiçbiri de Neolitik Çağ öncesine ait değildir. Fakat günümüzden 35 bin yıl önce Avustralya ve Yeni Gine'de yaşamaya başlayan insanların bile bu ülkelere gemiyle deniz yolculukları yaparak ulaşmış olabileceğine dair ipuçlarının varlığı (Diamond 2013, 38), günümüzden takriben 8 bin yıl önce Girit Adası'na yerleşmiş insanların bu adaya basit sandallar ya da teknelerle gitmiş olabileceklerine inanmayı kolaylaştırır. Eğer öyleyse Girit Adası'nın ilk sakinleri, dünya tarihinin ilk denizcileriydiler. Onlar bu özelliklerini, takriben 4 bin yıl sonra olağanüstü geliştirmiş olarak, deniz ticaretinin Mısırlılarla birlikte rakipsiz uzmanları oldular. Fakat onların Yunan olmadığı bugün itibariyle kesin olarak bilinmektedir.

Buraya kadar anlattıklarımızdan da anlaşılacağı üzere Girit'te bizim Yontma Taş Çağı ya da Eski Taş Çağı dediğimiz Paleolitik Çağ'a ve Orta Taş Çağı dediğimiz Mezolitik Çağ'a ait yaşam merkezleri yoktur. Cilalı Taş Çağı ya da Yeni Taş Çağı dediğimiz Neolitik Çağ kültürü seviyesinde olan adanın ilk sakinleri, adaya geldikten sonra ilkin mesken olarak mağaraları kullandılar. Miamu, Eileithyia (Amnisos yakınında), Trapeza, Karnari (Iuktas Dağı'nda), Gerani (Rethymnon yakınında), Akroteri (Hanya yakınında) mağaralarında yapılan araştırmalar, bu mağaralarda adanın ilk sakinlerinin izlerini ortaya çıkardı. Açık alanlarda kaba taşlardan, kerpiçten ve ağaç dallarından barınaklar ve evler de yapan Girit'in ilk sakinleri, zamanla kendi köylerini kurdular.

Girit'in Neolitik köylüleri, ölülerini evlerinin hemen yakınında kazdıkları çukurlara ya da kaya oyuklarına gömdüler. Tahıl ekip biçtiler, koyun ve keçi sürülerine sahip oldular. Onların yaşamlarını idame ettirmelerinde

Levent Şahverdi Arşivi

balıkçılığın ve avcılığın da önemli bir yeri vardı. Başta Kiklad (Kyklad) adaları olmak üzere Ege adalarına ve Anadolu'ya ticaret seferleri düzenlediler. Neolitik Çağ'a ait bazı delici aletlerin hammaddesi olan obsidyen, bu seferlerle Melos Adası'ndan getirildi. Kemikten ve taştan aletler, taştan tek ağızlı baltalar, çekiç ve topuzlar, kil topraktan elde şekillendirip açık ateşte pişirmek suretiyle renksiz ve yayvan kaplar yaptılar. Adak eşyaları olarak yaptıkları kuş ve değişik hayvan heykelcikleriyle kol ve bacakları şematik olan Ana Tanrıça heykelciklerinin hammaddesi de kil topraktı. Ana tanrıça heykelciğinin varlığı, Girit'in Neolitik Çağı'nda bir Ana Tanrıça inancının varlığına işaret eder ki bu, eski Yunanların baştanrısı Zeus'un tanrıça Rhea'nın çocuğu olarak bu adada dünyaya geldiğini anlatan mitolojinin kökenindeki bir tarihsel gerçeğin işareti gibidir. Giritlilerin madenle tanışması ise muhtemelen İÖ 3. binyılın ortalarına doğru (İÖ 2600) mümkün olabildi. Onların da kullandığı ilk maden bakırdı.

Ege dünyasında Erken Bronz Çağı'nın yaşanmaya başlamış olduğu zamanda (yak. İÖ 3000-2000), yani İÖ 3. binyıl ortalarına doğru (yak. İÖ 2600) ya da kimi araştırmacılara göre aynı binyılın son iki yüzyılına girildiğinde, Girit'e yeni insanlar geldiler. Günümüz araştırmacıları onlara "İÖ 3. binyıl Ege Halkları" ya da "Yunan Öncesi Halk" demeyi uygun buldular. Girit de dahil Ege adalarına ve Yunanistan'a göç eden bu halklardan biri, antik edebi kaynaklarda efsanelerle gölgeli olarak söz edilen Pelasglardı. Hangi dili konuştukları bilinmemekle beraber Yunan olmadığı kesin olarak bilinen bu halkların göç ederek Ege adalarına ve Yunanistan'a yayılmalarıyla birlikte Yunanca olmayan *-nthos, -ssos, -ttos* sonekli yer, dağ, ırmak ve kişi adları (Örneğin Knossos, Korinthos, Phaistos, Larissa, Parnassos, Kephistos, Odysseus) da Ege adalarında ve Yunanistan'da kullanılmaya başladı. Göçmenler kendileriyle birlikte bakır madenini de yanlarında adaya getirdiler ve onların gelişini takiben Giritliler bronzu (tunç) da üretmeye başladılar. Artık taş, kil toprak, kemik, obsidyen, mermer, gümüş ve altının yanı sıra bakır ve bronz Girit'te yapılan araç, gereç ve edavat ile silahın hammaddesi olacaktır.

Giritliler, Bakır Çağı'nda komşu adalar (Kikladlar) ve anakara ülkeleriyle (Mısır, Mezopotamya, Anadolu) çok daha yoğun ticari ilişkiler kurmaya başladılar. Artık şekil bakımından gelişmiş olan seramik kaplar (uzun ağızlı çaydanlıklar ve ayaklı kâseler gibi) üretiyorlar, onları boyalı çizgi, spiral ve yarım daire gibi motiflerle süslüyorlar, seramik imalatında çömlekçi çarkı ve fırını kullanıyorlardı. Dönemi en iyi temsil eden seramikler ise Vasiliki Çömleği olarak bilinen alacalı, kızıl-kahverengi seramik kaplardı. Duvarları kireçle sıvanmış, düzgün odalı evlerde oturmaya

Levent Şahverdi Arşivi

başlamışlardı. Dağkristali ve Mısır'dan ithal edilen bazalt ve granit gibi sert taşların da aralarında bulunduğu yarı değerli taşlardan kaplar (vazo), süs eşyaları (boncuklar), özel mülkiyetin varlığının da ispatı olan, zirai ürünlerin etiketlenmesinin yanı sıra tılsım olarak da kullanılan mühürler yapıyorlardı. Mısır ve Anadolu'dan ithal edilen altın ise saç tokası, gerdanlık, ince zincir ve taç gibi süs eşyalarının hammaddesi yapılmıştı. Ege dünyasında ilk kez Troya'da üretilmiş olduğu bilinen kamalar da artık Girit'in yabancısı olduğu bir silah değildi.

Girit'te üretilen üçgen biçimli ilk kamaların hammaddesi bakırdı. Kazılarda bulunan ağırlıklar ve ağırşaklardan anlaşılacağı üzere tekstil imalatına da bu dönemde başlanmıştı. Ölülerini *tholos* denen arı kovanı biçimli yuvarlak mezarlara toplu olarak gömen Giritlilerin besin olarak tükettikleri toprağa bağlı mahsüllerini ise tahıl, mercimek, baklagiller, zeytin, badem, armut ve üzüm oluşturuyordu. Bakla ve mercimek, hayvan yemi ya da gübre olarak da kullanıldı. Girit'in bu dönemde ihraç ettiği imal mallarının en pahalı olanı ise süsen ya da zambaktan elde ettikleri parfümleriydi.

III.4. Girit Sarayları ve Mimari

Giritliler, İÖ 3. binyılın ikinci yarısında ısıtılan bakıra % 10 oranında kalay ilave etmek suretiyle üretilen bronzdan aletler yapmaya başladılar. Yeni maden teknolojisinin Giritlilerin yaşamında yer alması, öyle görülüyor ki adanın ekonomik refah seviyesinin birdenbire yükselmesini, bir ailenin ya da birkaç ailenin Girit'in geriye kalanından daha zengin olarak ortaya çıkmasını sağlayacak koşulları da beraberinde getirmişti. Bu koşulların tam olarak ne olduğu ve nasıl oluştuğu bilinmiyor. Fakat saray diye nitelenebilecek olan ilk yapıların İÖ 2000'de (ya da 1900) inşa edilmiş olması, artan ekonomik refahın ve bir sermaye tekelinin sonucudur. Saray diye nitelenen ilk büyük yapılarının adanın en verimli ovalarına hâkim konumda bulunan Knossos, Phaistos ve Mallia'da inşa edilmiş olmaları ise ekonomik refaha tarım ve hayvancılık sayesinde ulaşılmış olabileceğine işaret eder. Girit'in saray konforuna sahip bu yapılarının ayakta kalmış olduğu İÖ 1700 (ya da 1720) yılına kadar olan dönemine, günümüz araştırmacıları Eski Saraylar ya da Birinci Saraylar Dönemi adını verdiler.

Girit'in eski/ilk sarayları, İÖ 1700 yılında, yani inşa edilmiş oldukları tarihten takriben 300 (ya da 200) yıl sonra yıkıldılar. Yıkımın nedeni kesin olarak bilinmiyor. Yangın, bir iç ayaklanma, dışardan gelen bir istila ve deprem gibi olası her ihtimal tartışıldı. Dışardan gelen saldırıyı ve iç isyanı neden olarak gösteren düşüncelerden sonradan vazgeçildi. Bu nedenle

Levent Şahverdi Arşivi

yıkıma bir doğal afetin, büyük olasılıkla da bir depremin neden olduğu görüşü genel kabul görmüş gibidir. Bu felaket her neyse en fazla Phaistos Sarayı'na zarar vermişti. Kendilerine özgü mezarlara sahip bulunmayan sarayların etrafını çeviren sur duvarları yoktu.

Eski sarayların yıkılmasına neden olan felaket, Girit'in kültürel gelişiminin önünü kesmedi. Yıkılan saraylar, takriben İÖ 1700 yılında yeniden inşa edildi. Yeni saraylar, eskisine göre çok daha görkemli mimari eserler olarak ortaya çıktı. Sarayların en büyüğü yine Knossos'tu. Ayrıca yeni dönemde Zakros'ta bir saray, Khania (Hanya), Palaikastro, Hagia Triada, Amnisos ve Gurnia'da villalar inşa edildi. Sarayların ve villaların bulunduğu yerlerde mevcut köyler, eski saraylar döneminden itibaren büyüyerek kasabalara ve kentlere dönüştü. Düz damlı büyük ve küçük evleri olan kasabaların ve kentlerin dar fakat taş döşemeli sokakları, yerleşim birimlerini birbirine ve limanlara bağlayan yolları, nehirlerin aşılmasını sağlayan köprüleri vardı.

Başta Knossos olmak üzere Mallia, Phaistos ve Zakros sarayları, Girit mimarlığının ve mühendisliğinin ulaştığı başarı seviyesinin en iyi göstergeleridir. Bu saraylardan daha küçük olan villalar da mimari açıdan görkemli yapılardı. Knossos sarayı 4, diğer saraylar 3 katlıydı. Hepsinin merdivenleri vardı. Takriben yan yana iki futbol sahası büyüklüğündeki dörtgen biçimli bir alan üzerine oturtulmuş Knossos Sarayı'nın odalarının sayısı, labirent efsanesinin üretilmesinin nedeni olarak düşünülmesine yol açacak kadar çoktu. En azından zemin odalarının sayısı, 100'ün üzerindeydi. Sarayın mimari unsurlarının en görkemlisi, bilim çevresinde "yatık merdivenler" olarak da bilinen anıtsal merdivenleriydi. Ağaç gövdesinden yapılmış yivsiz sütünlar üzerine oturtulmuş bu merdivenlerin basamakları alçı taşındandı. Propylonlar, portikler, kapılı salonlar, yıkanma havuzları, kutsal kült mekânları ve depolar, çok odalı olan sarayların diğer mimari unsurlarıydı. Saray mimarisinin bir başka unsuru olan sütun başlıkları da sütunlar gibi ağaç gövdesinden yapılmıştı ve bu başlıklar, daha sonraki Miken ve Dor sütun başlıklarının öncüleri oldular.

Giritli mimarlar, saray duvarlarını ahşap kirişlerden ve hatıllardan oluşan iskeletli sistemle inşa ederek depreme karşı daha dayanıklı hale getirdiler. İç mekân duvarlarını ve zeminlerini, alçı taşıyla kapladıktan sonra konusunu doğadan alan resimler ve en eski örneği Konya Ovası'ndaki Çatalhöyük'ten bilinen fresklerle süsleyerek saraylara lüks ve konfor hizmetini sundular. Süslemeler, boyama tekniğindeki gelişmişliğin de göstergesidirler. Saray mekânlarını süsleyen renkli sıvalar, motifli ve figürlü duvar resimleri için mineral ve metaloksitten elde edilen kırmızı,

Levent Şahverdi Arşivi

sarı, beyaz, siyah, mavi, yeşil renkleri olan dayanıklı ve saf boyalar kullanıldı. Boya ile ilgili bu bilgilerden Girit'in kimya biliminde de ilerleme kaydetmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Minosların mimarlık ve mühendislik başarıları bizzat sarayın kendisiyle sınırlı değildi. Onlar hünerlerini, saraylar için yaptıkları karanlık odaları aydınlatan ışık menfezleri, havalandırma bacaları, lağım kanalları, su yolları ve açık hava tiyatrolarında da sergilediler. Villaların mimarisi de saraylardan çok farklı değildi. En az iki katlı olan bu yapıların da merdivenleri, kapılı salonları, ışık delikleri, yıkanma (lustrasyon) havuzları, kutsal kült mekânları ve depoları vardı. Minosların mimarlık ve mühendislikteki bu başarıları bir dereceye kadar gelişmiş bir matematik ve geometri bilgilerinin olduğuna işaret eder. Minos saraylarının görkemli ve gösterişli özelliği, Minos uygarlığına "Ege'nin Saray Uygarlığı" da denilmesinin nedeni oldu. Girit uygarlığının en parlak döneminin temsilcileri olan görkemli sarayları, ilerleyen satırlarımızda ayrıca söz edeceğimiz gibi nedeni kesin olarak bilinmeyen bir felaket sonucunda yıkıldılar. Fakat yıkıntıyla ilgili kalıntıları ortaya çıkaran bilim insanları, Girit Adası'nda inşa edilmiş bir tapınağın olduğuna dair bir iz keşfedemediler. Bu yönüyle Minoslar, çağdaşlarından yani Mısır, Anadolu ve Mezoptamya uygarlıklarından farklıydılar. Onlar, tapınaksız olmaları bakımından sonraki bölümde sözünü edeceğimiz Mikenlere benziyorlardı, ya da daha doğrusu Mikenler Minoslara benziyorlardı. Fakat Miken mimarlık ve mühendisliğinin başarısı olan anıtsal mezarlar da Girit'te olmayandı.

III.5. Minos Sanatı ve Zanaatçılığı

Girit Adası'nda doğan uygarlığı temsil eden yalnızca muhteşem bir mimariye sahip sarayları değildir. Seramik yapımı, mühür oymacılığı, taş ve metal işçiliğindeki kalite ile birlikte ele alındığında Girit'e özgü olduğu rahatlıkla fark edilen resim sanatı, mimariye paralel gelişti. Seramikte Girit'i temsil eden ilk örnekler, Saraylar Öncesi Dönem'de üretilen ve Vasiliki Çömleği olarak bilinen alacalı, kızıl-kahverengi seramik kaplardı. Bu kapların yerini, ilk saraylar inşa edildikten sonra üretilmeye başlayan "Kamares uslübu"[11] seramikleri aldı. Biçim, motif ve teknik açıdan çok gelişmiş olan bu boyalı (=polikrom) seramik kapların kalınlığı yumurta kabuğu kadar inceydi. Süslemeleri, koyu fonlu zemin üzerine açık renk olarak yapılmıştı. Motifleri genellikle dairesel ve spiraldi. Yeni Saraylar Dönemi'nin seramik ustaları, Kamares üslubu seramikleri üretmekten

11 Bu boyalı (polikrom) seramiklere "kamares" denilmesinin nedeni, Kamares kasabası yakınındaki bir mağarada bulunmuş olmasıdır. Yani adını bulunduğu yerden alır.

Levent Şahverdi Arşivi

vazgeçtiler. Onlar, hünerlerini testiler, fincanlar, küçük ve büyük küpler (pithoi), ayaklı meyvelikler, kraterler ve ritonlar gibi değişik formları üreterek sergilediler. Yumurta kabuğu inceliğinde üretilmiş fincanlar ile Yeni Saraylar Dönemi'nin karakteristiği olan küçük kulplu üzengi vazolar, işçiliği ve zarafetiyle fevkaledeydiler.

Vazoları ve diğer seramik ya da taş kapları süsleyen renkli resimler, tamamen doğa esintiliydi. Bitkiler, çiçekler ve midye kabukları, balık, ahtapot gibi deniz ürünleri tasvir edilmişti. Bu nedenle günümüz araştırmaları, Girit'in yeni saraylar dönemi resim sanatını "Bitki Üslubu", "Çiçek Üslubu" ve "Deniz Üslubu" olmak üzere üç gruplu bir tasnifle tanımladılar. Bu üsluplardan ilkini temsil eden en iyi örneklerden biri, bir taş vazo olan Hasatçılar Vazosu'dur (Resim 4). Knossos'ta bulunan beyaz zambaklı seramik vazo ile karşılıklı yaprakları olan ince bitki dalları ve papirüs bitkisi resimleriyle süslü seramik sürahi ise çiçek üslubunun dikkat çeken örneklerini oluşturmaktadır. Üzerinde ahtapot resmi bulunan bir üzengi kulplu vazo, deniz üslubunun en iyi örneklerindendir (Resim 5). Tüm bunların yanı sıra rozet, insan, tanrı ve dansçı gibi şematik figürler de seramik ve taş eserleri süsleyen resimler oldular.

Ege'nin saray uygarlığını temsil eden diğer görkemli sanat eserleri, saray mekânlarını süsleyen fresklerdir. Doğal büyüklükte veya minyatür olarak yapılmış fresklerin çoğu Knossos Sarayı'nda bulundu. Çoğunluğunda gerçekçi sanat anlayışının yansıtıldığı bu fresklerde boğa, boğa oyunu, uzun tüylü taç ve zambaklı taç taşıyan prens (ya da rahip-kral), siyah köleleri ya da muhafızları olan asker, safran toplayan maymun, arabalar, tanrıçalar tasvir edildi. Mavili kadınlar, dansöz, genç erkekler ve kadınlar, kült sunusu, tören alayı, zengin giysili hanımlar, rahibeler, sütunlu bir tapınak, tapınak etrafında kadınlı erkekli insan kalabalığı, kuşlar, kediler, yaban keçileri, atletik yarışmalar (kireçtaşı bir lahit üzerinde), zambaklar, süsenler, safranlar, yabangülleri, sarmaşıklar, kayalık arazi, keklikler ve maymunlar, küçük ve büyük balıklar (Yunuslar), deniz yosunları ve denizkestaneleri de fresklere yansıtılan Girit resim sanatının konularını oluşturdular.

Resim 4, Hasatçılar Vazosu

Levent Şahverdi Arşivi

Resim 5, Ahtapot Tasvirli Vazo

Naturalist sanat anlayışının egemen olduğu Girit'teki resim sanatının en ünlü tasvirlerinden biri de saçları bukleli, dudakları kırmızı, göğsü açıkta bırakan bir elbise giymiş kadın freskidir. Bu kadın bilim çevresinde "Parisli Kadın" olarak tanındı. Diğer ünlü fresk, Knossos'taki taht salonudur. Fakat Girit sanatının sevilen bir motifi olan boğa oyunlarının en güzeli de bir fresk tasviriydi. Bu freskte genç kız ve erkeklerin boğa üzerindeki akrobasi gösterisinin resmi yapıldı (Resim 6).

Minoslar, oniks, akik, dağ kristali, hematit, bazalt, granit, yeşim, khalkedon taşı gibi sert ve yarı değerli taşları tanıyorlardı. Bu taşlar ile kil toprak, gümüş ve altından yapılmış badem ya da mercek biçimli mühürler, libasyon kapları ve süs eşyaları da Girit sanatının diğer değerli ürünleri arasındadır. Mühür resimleri de konularını daha çok doğadan almış natüralist bir sanat anlayışının ürünüydü. Mühür resimlerinde de balıklar, kuşlar, yabankeçileri, boğalar, boğa oyunları, boğaya saldıran aslan ve ince dallar, dinsel törenler ve kült sahneleri tasvir edildi. Grifon, boğa adam, maskeli ya da yüzü ürkütücü olan karışık yaratıklar ve Mısır'a özgü su aygırı, sfenks ve atın çektiği iki tekerlekli savaş arabası da mühür tasvirlerini oluşturdular. Tüm bunlar, Minosların hangi taş, maden ya da metalin el işçiliği olan eşya

Resim 6, Boğa Oyunu

Levent Şahverdi Arşivi

ve diğer araçların yapımında daha iyi olduğunu bildiklerinin, dolayısıyla jeoloji bilimindeki gelişmişliklerinin de göstergesidirler.

Girit resim sanatının yansıtıldığı üç önemli taş eserden biri Atletler Vazosu, ikincisi Hasatçılar Vazosu olarak adlandırılırken, üçüncüsü kılıçlı bir asker tarafından muhtemelen kurban edilmiş bir boğaya ait derinin bir bina önünde duran asalı krala sunulmasının betimlendiği bir kadehtir. Konik biçimli bir riton olan Atletler Vazosu'ndaki resimde ise boğa oyunları ve bir boks karşılaşması anlatılmıştır. Dikkati çeken bir tasvir de taştan yapılma bir yüzükte görülür. Bu tasvirde bir insan tahtta oturmaktadır. Arkasında bir kartal, önünde arka ayakları üzerinde yürüyerek, ellerinde armağanlarla ona doğru sıralı halde giden pandomim hayvanlarına yer verilmiştir. Bu resim, Girit sanatının gerçekçi olmayan nadir ürünlerindendir.

Bitki üslubunun en iyi örneklerinden olan Hasatçılar Vazosu, Minosların yaşamında müziğin de bir yerinin olduğuna işaret eden tasvirleri dolayısıyla önemlidir. Bu vazoya verilen isimden de anlaşılacağı üzere, ressam hasatla ilgili bir tören alayını anlatmaktadır. Vazoda tasvir edilen insanlardan biri kral ya da rahipti. Asalı olan bu adamın önünde ellerinde orakları ya da üç uçlu yaba benzeri aletleri olan erkekler, bir müzik aleti eşliğinde şarkı söyleyen müzisyenler grubuyla yürümektedir. Bu resim Minosların müzikle ilgili çalgıları arasında bir telli sazın bulunduğunun kanıtını oluşturmaktadır. Minosların yaşamında müziğin önemli yerinin olduğuna bir başka delil, bir lahit resminde tasvir edilen sunu törenidir. Tören bir telli saz (kithara) eşliğinde yapılmaktadır. Fakat onların yedi sesli notayı bildiklerini düşünmek için bir neden görünmüyor.

Giritli zanaatkârlar, başta bronzdan olmak üzere, üstünde resim sanatının icra edildiği altın ve gümüşten pek çok alet, araç ve eşya ürettiler. Bronzdan çanak çömlek, sürahi, testi, amphora, üç ayaklı kazan ve leğen gibi eşyalar; balta, çekiç, testere, bıçak, keser ve uzun saplı iki yanı keskin kılıç gibi kesici aletler, oltalar ve kült amaçlı kullanılan çift ağızlı baltalar imal edilirken, altından küpe, kolye, yüzük, boncuk, saç tokası, gerdanlık, ince zincir ve taç gibi ziynet eşyalarıyla fincan ve mühür gibi diğer eşyalar, gümüşten kaplar yaptılar. Altından yapılan bir kap üzerindeki gerçekçi bir resimde kayalık bir arazide ipler ve ağlar kullanmak suretiyle bir yabani boğanın yakalanması tasvir edildi.

Girit sanatının bir diğer unsurunu ise heykeltıraşlık eserleri oluşturmaktadır. Pişmiş kil toprak, taş, fildişi, fayans ve bronzdan yapılan Girit heykeltıraşlık eserlerinde anıtsallık yoktur. Tümü küçük, bazıları şematik olan heykelcik ve idollerden oluşmaktadır. İdollerin cinsiyetleri, duvar

Levent Şahverdi Arşivi

resimlerinde de görüldüğü gibi ilkin renklerle ifade ediliyordu. İdol erkekse kırmızı, kadınsa beyaz renkliydi. Pişmiş topraktan üretilen idoller, adorant (duacı) duruşunda olan kadın ve erkek tasvirleriyle öküz, at ve yabankeçisi gibi küçük hayvan figürinleriydi. Yılanlı tanrıça heykelciği, yavrularını emziren inek ve yabankeçisi figürinleri, fildişinden boğa oyuncusu heykelciği, akrobat ve çocuk figürinleri fayanstan yapılmıştır. Heykeltıraşlığın taş ürünleri olan ritonların en önemlisi boğa başı ritonudur. Bronzdan heykelciklerin en dikkat çekenleri ise selam duruşu pozisyonunda olan ve bu nedenle "Minos Selamı" diye de tanımlanan bir erkek tasviri ile boğa boynuzundan tutarak takla atar pozisyondaki erkeğin tasvir edildiği heykelciktir. Fayanstan yapılmış *Yılanlı tanrıça*, Minos heykeltıraşlığının en iyi örneğidir. Tanrıçanın üzerinde uzun ve süslü bir elbise vardır ki bu Yeni Saraylar Dönemi Girit kadınlarının giyimini yansıtır. Bir Yılanlı Tanrıça heykelciği ise başının üzerindeki kediyle dikkat çeker (Resim 7).

Resim 7, Yılanlı Tanrıça

III.6. Din

Eski Yunanca yazılı edebi eserler sayesinde bize kadar ulaşmış bilgilere itibar edilecek olursa Girit dininin kökeninde Anadolu'nun Ana Tanrıça inancı bulunmaktadır. Rhea adıyla bilinen Girit'in tanrıçası, Anadolu'nun *Kubaba*'sı veya *Kybele*'siydi. Başka bir ifadeyle onlar bir baştanrıya değil, baştanrıçaya inanıyorlardı. Kimi tarihçiler, dağların ve hayvanların egemeni olan Ana Tanrıça inancı dolayısıyla Girit'te toplumun patriarkal (erkek egemen) bir topluluk olmadığını söylerler. Onlara göre, tam anlamıyla erkek egemen toplumun ortaya çıkması eski Yunanlarda Ana Tanrıça'nın yerini baştanrı Zeus'un almasıyla başlar. Eski Yunan mitolojisine göre tanrıça Rhea, oğlu Zeus'u Girit'te dünyaya getirmiştir (Hesiodos, *Theogonia* 476 vd) ve Zeus'un dünyaya gelmesiyle ilgili mitos, kadını tek başına yaratıcı olarak kutsallaştıran biyoloji bilgisi yoksunluğunun hâkimiyetine son vermiştir. Kadını kutsallaştıran Ana Tanrıça inancının temelinde doğurganlık, üremeyle ilgili bilgi eksikliği vardı. Zira ilkel topluluklar için döllenme ile doğum arasındaki dokuz

Levent Şahverdi Arşivi

aylık süreç, erkeğin rolünün anlaşılmasını zorlaştıracak kadar uzun bir süreçtir. Erkeğin doğum olayındaki rolünün öğrenilmesi, Neolitik dönemden itibaren görülen Ana Tanrıça inancının gücünü ve tahtını bir baştanrı (Zeus) lehine kaybetmesine neden oldu.

Girit'te Ana Tanrıça'nın yanında oldukça sönük kalan erkek tanrılar da vardı. Bu tanrıların kutsal eşyası çift ağızlı baltaydı. Çift ağızlı baltaya hemen her yerde rastlandı. Hemen her yerde rastlanan bir diğer kült simgesi de boğa boynuzuydu. Her iki kült simgesiyle ilgili de aynı benzerlikteki rastlantılar, çift ağızlı balta ile boğa boynuzu arasında bir ilişki olabileceği şeklinde yorumlandı. Ancak çifte baltayla ilgili olan boğanın, Minosların dinsel inancında bir yerinin olup olmadığı bilinmiyor. Öte yandan boğa oyunu, fresklerden de görüleceği üzere Girit toplumunda revaçtaydı. Tüm bunlar, Girit kralı Minos'un karısı Phasippae ve Minotauros mitosu birlikte düşünüldüğünde Minoslar dönemi Giritlerin inancında bir boğa kültünün olduğuna, hatta boğa kurbanının yapıldığına inanmayı cazipleştiriyor. Fakat bir boğa tanrısı varlığının ispatı olan hiçbir delil bulunmamaktadır.

Tanrıça ve tanrıların kutsal mekânları, yani tapım yerleri, yüksek tepelerdeydi. Dinsel törenlerde kadınlar önemli rol oynuyordu. Hem erkekler hem de kadınlar sağ ellerini başlarına doğru kaldırarak veya bazen kadınlar ellerini göğüslerine koyarak tanrıçaya ibadet ediyorlardı. Müzikli danslar eşliğinde, zaman zaman toprağa secde etmek şeklinde icra edilen ibadetin bir diğer unsuru da kurbandı. Başta sığır olmak üzere çeşitli hayvanlar kurban ediliyordu. Ayrıca çiçek, meyve, içki ve çeşitli eşyalar adak olarak sunuluyordu. Bunun yanında Girit'te galiba öbür dünya inancı da vardı. Zira onlar, mezarlarını ev şeklinde yaptılar ve ölünün yaşarken en sevdiği ve kullandığı eşyaları mezarına koydular. Fakat mezarlar tek tip değildi. En azından ölüler kayalara oyulan mezarlara koyuluyor ya da *pithos* denen büyük seramik küpler ile oval biçimli tekneler (larnakes) içine konularak oda biçimli kaya mezarlarına defnediliyordu. Kralların mezarları da kayaya oyulmuş oda biçimli mezarlardı. Fakat en azından bir kralın mezarı, diğerlerinden sahip olduğu ön avlusu ve portiğiyle farklı olan bir tapınak mezar olarak inşa edilmişti.

III.7. Yazı: Linear A

Girit'te kullanılan ilk yazı, hiyeroglif yazıydı. Mısır'dan alınmış olduğu düşünülen[12] bu yazının bilinen en ilginç örneği, Phaistos sarayında

12 Mısırla ilişkilerinin varlığını kanıtlayan arkeolojik bulgular kazılarda ele geçti. Fakat Girit'in Tunç Çağı'ndaki ticari ilişkileri Mısır ile sınırlı değildi. Ugarit dahil olmak Suriye ile ticaretin varlığına işaret eden bilgiler İÖ 2. binyılın başlarından itibaren mevcuttur.

Levent Şahverdi Arşivi

keşfedilmiş ve keşfedildiği yerden dolayı "Phaistos Diski" adıyla tarihe mal edilmiş bulunan yuvarlak bir kil tablettir. Sözünü ettiğimiz disk üzerindeki hiyeroglif işaretler, kil yaşken damgalama yöntemiyle yapılmıştı. Bu nedenle kimi araştırmacılar, üzerinde spiral bir kuşak halinde hiyeroglif yazısı bulunan Phaistos Diskini matbanın tarihte bilinen ilk örneği ya da öncüsü diye tanımladılar. Fakat bu yazı ve tekniğinin kullanımına daha sonra devam edilmedi. İÖ 1600'den sonra onlar, bir çizgisel yazı geliştirdiler.

Ege havzasında ilk kez kullanılan bu yazı, bilim çevresinin yazı şekline bakarak "Linear" dedikleri çizgisel yazıdır. Bu çizgisel yazı ilerleyen satırlarımızda görüleceği üzere, İÖ 1400'lü yıllarda Girit'i istila eden Mikenler tarafından da kullanıldı. Bu nedenle filologlar, Minoslar ve Mikenler tarafından kullanılan bu iki çizgisel yazı sistemini birbirinden ayırmak için, ilkine *Linear A*, ikincisine *Linear B* dediler. Minosların geliştirdiği söz konusu çizgisel yazı (Linear A) sisteminde her sembol bir heceye tekabül ediyordu. Başka bir ifadeyle Linear A ve B, bir hece yazısıydı. Saraylara girip çıkan malların kayıtlarını yapmak için kullanılan bu iki çizgisel yazı sisteminin ikincisi okundu. Ancak ilki, yani Minosların kullandığı Linear A, ne yazık ki okunamıyor. Bu nedenle Girit uygarlığının sahibi olan Minosların bilim, edebiyat ve hukuk bakımından hangi seviyede olduklarını, hikâyelerini, tarihlerini, hangi dili konuştuklarını ve düşünce biçimlerini, onların dilinden öğrenemiyoruz. Fakat bu dilin sahiplerine en azından Homeros çağında Eteo-Giritler denildiği bilinmektedir[13]. Eteo-Giritlerin bir grubu, İÖ 2. yüzyılda bile Girit Adası'nda yaşamaya devam ediyorlardı. Fakat eski Yunanlara göre onlar "barbar", yani Yunanca konuşmayan bir halktı. Muhtemelen onlar Hint-Avrupalı da değildi.

III.8. Minos Monarşisi ve Bürokrasi

Eski Yunan dilinde yazılmış antik edebi eserlerden bize kadar ulaşmış bulunan efsanevi nitelikli bilgilerden Girit'te hüküm sürmüş Minos adlı savaşçı, güçlü, despot ve çok ünlü kralın varlığı anlaşılmaktadır. Girit Adası'nda yükselmiş Ege dünyasının ilk uygarlığına Minoslar ya da Minos Uygarlığı denilmesinin nedeni de bu kraldır. Fakat gerçekte Minos, yalnızca bir ünlü kralın adı mıydı yoksa Mısırlıların Firavun'u ya da Romalıların Caesar'ı veya Augustus'u gibi tüm krallar için kullanılan bir kraliyet terimi ya da unvanı mıydı? Sözünü etmiş olduğumuz antik edebi eserlerden bu sorunun yanıtını alabilme imkânı yok. Adada bulunan çizgisel yazıları, yani Linear A okunamadığı için sorunun yanıtını, Giritlilerin

13 Son sarayların yıkılmasından yaklaşık 700 yıl sonra yazan Homeros'un *Odysseia* adlı destanının 9. kitabında Girit halklarının listesi verildi. Bunlardan biri Eteo-Giritlerdi.

Levent Şahverdi Arşivi

kendilerinden alabilme imkânı da mevcut değil. Arkeolojik kazıların ortaya çıkardığı görsel kültürler ise Girit'in İÖ 2. binyılının yalnızca renkli bir fotoğrafını sunmaktadır. Yani dilsizdir. Bu nedenle Minos, yalnızca ünlü bir kral mıydı yoksa Girit'te hüküm sürmüş tüm kralların kraliyet unvanı mıydı sorusuna verilecek yanıt konusunda arkeolojinin de bir katkısı olamıyor. Fakat mevcut tüm bilgi ve belgelerden iki kesin sonuç çıkmaktadır. Bunlardan biri Girit'teki siyasal rejimin monarşi olduğudur. İkincisi Knossos, bu uygarlığın kraliyet başkentidir. Fakat Ege dünyasının Girit Adası'nda doğan ilk uygarlığına "Minoslar" denilmiş olmasından da anlaşılacağı üzere genel kanı, Minos adının bir kraliyet unvanı olduğu yönündedir. Aksini düşünmemize neden olacak delil niteliğinde bir bilgi ya da belge mevcut değildir.

Minosların Girit Adası'na egemen bir kraliyet ailesi olarak nasıl yükselmiş oldukları da yanıtı olmayan sorudur. Ancak onların saraylar öncesi dönemin köy kültürü sürecinden kent kültürü sürecine geçiş aşamasında Knossos'taki ilk sarayları inşa edebilecek kadar büyük bir sermayenin sahibi olmayı başardıkları düşünülebilir. Knossos kenti, sarayın etrafında büyüyerek gelişmişti. Aynı şeyler, Phaistos ve Mallia sarayları için de söylenebilir. Zira bu saraylar da Knossos sarayı gibi büyük ve konforluydu. Eğer öyleyse Knossos sarayının sahibi olan Minoslar ile diğer sarayların sahibi aileler arasında -bir iktidar savaşı olmadığına göre- barış içinde gelişmiş bir iktidar ilişkisi ya da paylaşımı olduğu kesindir. Ancak bunun nasıl olduğunu ve nasıl geliştiğini söyleyebilmemizi imkân dahiline sokacak bilgi ya da belge mevcut değil. Antik edebi kaynakların aktardığı efsanevi nitelikli bilgilerde ise krallığın babadan oğula geçtiğinin ve oğullar arasında taht kavgaları yaşandığının, ticaretin ve ada ekonomisinin, iç ve dış güvenliğin, dini işlerin yönetiminin başında Knossos'ta oturan ve Minos ailesinden olan kralın bulunduğunun işaretleri mevcuttur. Hatta bilim çevresinde Tapınak Mezar olarak da bilinen Knossos yakınındaki Kral Mezarı, kralın öldükten sonra tanrılaştırılacak kadar saygın bir dinsel kimliği olduğuna işaret etmektedir.

Arkeolojik kazıların ortaya çıkardığı görsel kültürler, Knossos'ta oturan Minos krallarının despotik bir yönetim sergilediklerini, adada bir iktidar kavgasının ya da iç savaşın yaşanmış olduğunu düşünmemize olanak tanımaz. Diğer saraylar ve villalarda oturanların otonomi kurmaya çalışan merkezi yönetimin memurları ya da krala haraç ödeyen yöresel mülk sahipleri olabileceklerini düşünmek de zordur. Zira adada krallarla uzlaşmazlık içinde olanların varlığını işaret edecek hiçbir bulgu yoktur. Kentlerin hiçbiri sur duvarlarıyla çevrilmemiştir. Girit sanatının

Levent Şahverdi Arşivi

hiçbir örneğinde savaş tasviri olmadığı gibi, savaş kahramanları da sanata yansıtılmamıştır. Hatta Knossos prensleri (ya da rahipleri), otoriter bir kral adayı olmaktan çok zambakla süslü tacıyla halkın içinden, sevilen bir adam ya da genç tipini yansıtmaktadır. Anlaşılan Girit'te krallar, sıkı denetimci despot krallar olmadıkları gibi otoritesiyle ulaşılmaz hükümdarlar da değildiler. Belki onlar, rahip-kral olarak hüküm sürdüler. Adanın diğer saraylarında ve villalarında oturanlar ile Knossos'taki bu rahip-krallar arasındaki statü farkı, muhtemelen ikincisinin *primus inter pares* konumunda bulunuyor olmasından ibaretti. Başka bir ifadeyle Girit'teki siyasal mekân birliği, Knossos merkezli gevşek bir federal sistemle sağlanmıştı. Kraliyet aileleri arasındaki güven, evlilik bağları, ortak dinsel ve sportif aktivitelerle güçlendirilmiş olabilir. Bu aktiviteler, kralların halka görünmek ya da hitap etmek gibi yükümlülüklerini yerine getirmeleri anlamında da hiç kuşkusuz işe yarıyordu. Fakat krallar, halkın doğrudan içinde olmak ya da halka hitap etmek istediklerinde en uygun mekân, eski Yunan kentlerindeki agoraya benzeyen kent meydanıydı. Toplantı ya da kabul salonları da saraylarda olmayan değildi: Bu salonlar, kralların danışmanlarıyla, kentlerin ileri gelenleriyle ve belki dışarıdan gelen diplomatlar ya da başka önemli konuklarla buluştuğu, ziyafetlerin verildiği mekânlar olabilir.

Kral eşlerinin ve çocuklarının yönetimdeki rolü ya da etkinliği hakkında da bilgi sahibi değiliz. Ancak büyük ve küçük sarayların, villaların, büyük ev gibi yapıların ve çiftliklerin varlığı, Girit'te elit olan bir kesimin varlığının da işaretidir. Özellikle Knossos Sarayı'nın saray dışı mekânıyla birlikte 20 bin m^2'lik bir alanı kaplıyor olması, içinde saklama kaplarının bulunduğu yüzlerce deponun varlığı sarayda hizmet veren çok sayıda kişinin istihdamını ve bunların çalışmalarını organize eden gelişmiş bir bürokrasiyi gerektirir. Girit elitinin bir parçası olan ve doğrudan krala bağlı bulunan bürokratlar, kralın yakın akrabaları arasından tayin edilmiş olmalıdır. Bürokratların işi, saraylar merkezli ekonomik etkinliklerinden, saraya girip-çıkan her tür maldan ve onların muhafazasından, kayıtlarının tutulmasından, güvenlikten, asayişi ve belki ticaret gemilerinin güvenliğini sağlayan silahlı muhafızlardan, bina yapımı ve tamiri, sanat eserlerin yapımı gibi diğer üretim ve hizmet sektörü işlerinden sorumluydular.

III.9. Girit Halkı

Homeros'un *Odysseia* adlı destanında geçen şu dizeler, Girit Adası'nda kent sayısının çokluğuna, adada yaşayan kalabalık bir nüfusa ve halkın etnik anlamda çok farklı topluluklardan oluştuğuna vurgu yapar.

Levent Şahverdi Arşivi

> Girit denen bir ülke var şarap rengi denizin ortasında,/ Denizle çevrilidir, güzel ve dahi temiz,/ çok insan var içinde, sayamazsın, doksan tane de kenti,/ Karışmıştır bir dil öbürüne.

Bu dizeler, destanın konusu dikkate alındığında Akhaların kahramanlık çağındaki (İÖ 14. ve 13. yüzyıllar) Girit'i anlatır. Fakat Homeros Çağı (İÖ 9. ve 8. yüzyıllar) Girit'iyle ilgili olabileceğini iddia edenler de tamamen haksız değildir. Her iki ihtimal de adanın nüfusunun ve kentlerin sayısının Yeni Saraylar Dönemi'nden itibaren tedricen artmış olabileceğinin işaretidir. Adada konuşulan dillerin çeşitliliği konusunda da Homeros'un bu dizeleri kesin bir gerçeği işaret eder. Zira her ne kadar Yeni saraylar dönemi öncesinde de Girit Adası'na göçmenlerin gelip yerleşmiş olduğu bilinse de bu göçlerle gelen yeni dillerin adanın yerlilerinin dillerini değiştirmede ya da konuşulan çok sayıda dilin oluşup baki kalmasında etkili olduklarını düşünmek için bir neden görünmüyor.

Yeni saraylar dönemi Girit Adası'nın sakinleri, dil, din, gelenekler ve görenekler bakımından derin farklılıkları olan topluluklar olmaktan çıkmış ve ortak bir dil konuşulur olmuştu. Bu ortak dil, kesinlikle Yunanca değildi. Adada konuşulan dil muhtemelen Hint-Avrupa dillerinden de değildi. Çünkü arkaik Yunanca konuştuğu kesinlikle anlaşılmış olan Mikenlerin Giritlilerden alıp kendi dillerine uyarladıkları çizgisel yazı (Linear B) okunurken, Giritlilerin yazısı (Linear A) okunamadı. Ayrıca onlar, Homeros'un *Odysseia* (XIX.176) adlı destanında Eteo-Giritliler (eski Giritler) olarak tanımlanan halklardı. Eto-Giritler, İÖ 2. yüzyılda hâlâ Eteo-Giritliler adıyla tanınıyorlardı ve o zaman Yunanlar Eteo-Giritlilere "barbar" diyerek onları dili Yunanca olmayanlar arasında sayıyorlardı. Fakat Eteo-Giritlerin kendilerini hangi adla tanımladıkları bilinmiyor. Onları Minoslar olarak biliyor olmamızın nedeni Giritlilerin kendileri değil, günümüz tarihçileridir.

Girit halkının hukuki anlamda farklı tanımlanmış sınıflara ayrılmış olup olmadığını bilmiyoruz. Fakat Girit'te ekonomik ve sosyal statü bakımından tüm halkın eşit olmadığı, hem efsanevi nitelikli bilgiler aktaran antik kaynaklardan, hem de arkeolojinin ortaya çıkardığı mükemmel mimari eserler ile sanattan ve mezarlardan anlaşılabilmektedir. Linear A yazı sisteminin verdiği fikir ile daha küçük sarayların, villaların, büyük evlerin, çiftliklerin, mütevazı köy evlerinin varlığı da bu sonucu destekler.

Girit halkının elitini saraylarda oturan kraliyet aileleriyle bürokratlar oluşturuyordu. Bürokratlar, ticaret sayesinde giderek zenginleşmiş ve belli mesleklerde uzmanlaşmışlardı. Fakat uzmanlık, bürokratların

Levent Şahverdi Arşivi

ayrıcalığı değildi. Özellikle liman bölgesinde yaşayanlar da meslek sahipleriydi. Denizciler, zanaatçılar ve tüccarlar liman bölgelerinde yaşıyorlardı ve muhtemelen onlar, özgür Minos uygarlığının orta direği olan özgürlerdi. Özgürlerin krala mutlak angarya hizmeti sunma ya da mutlak itaat etme yükümlülüğü bulunmuyordu. Girit'in köylü-çiftçileri ve işçiler için de aynı şeyler söylenebilir. Bir hasat mevsiminin tasvir edildiği Hasatçılar Vazosu'ndan edinilen izlenim bu olasılığı destekler. Vazoda tasvir edilenler, özgür çiftçiler veya kraliyet sarayına ücret karşılığında hizmet veren çiftçiler ya da işçiler olabilir. Zira bir şenlik havasında ekin biçen insanların köle olduklarını ya da angarya hizmeti sunduklarını düşünmek zor.

III.10. Köleler ve Kadın

Girit halkının yüksek seviyede olduğu anlaşılan ekonomik refahında ticaretin çok önemli yer tutmuş olduğunun bilinmesi, Girit'te kölelerin olamayacağını düşünmeyi zorlaştırır. Nitekim Mısır ile yapılan ticaretin bir parçasını da muhtemelen Nübyeli olan siyah derililer oluşturuyordu. Bu nedenle Girit ekonomisinde köle işgücünün önemli bir rol oynamış olduğu da düşünülebilir. Ancak kölelere uygun görülen hukuki statünün ne olduğu belli değil. Minotauros canavarına kurban olarak sunulmuş Atinalı gençlerle ilgili efsanevi nitelikli bilgilerden çıkarılacak sonuçlar dışında onlara kötü muamele yapılmış olduğuna ilişkin hiçbir maddi bulgu mevcut değil. Öte yandan antik kaynakların Knossos'taki labirent ve labirente hapsedilmiş Minotauros canavarı hakkında aktardıkları mitoloji ve efsane, en azından suçlulara karşı tavizkâr olunmadığını düşünmemizi olanaklı kılmaktadır. Tanrılara kurban edilmiş olması gerektiği düşünülen insanların ya da çocukların da Minoslardan takriben bin yıl sonra Keltlerin yaptığı gibi öncelikle köleler ya da suçlular arasından seçilmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Girit toplumunda kadının statüsü, yazılı hiçbir kaynağın konusu yapılmadı. Ancak antik kaynaklarda yer alan efsanevi ve mitolojik bilgilerden kral Minos'un karısının boğaya olan aşkı anlatılır. Anlaşılan Zeus'un oğlu Minos, Güneş Tanrısının kızı olan karısı Pasiphae karşında çok güçlü olmadığı için, onun erotizmi çağrıştıran aşkına engel olamamıştı. Buradan tarihsel bir sonuç çıkarmak olanaksız. Ancak Minos sanatına yansıtılan kadın, sosyal hayatın dışına itilmemiş, özgür kadındır. Kadınlar, açık başları, bukleli saçları ve boyalı dudaklarıyla son derece bakımlıdırlar. Onlar boyunlarına kravat gibi düğümlenmiş atkı da takıyorlardı. Göğüs kısımlarını açıkta bırakan fazlasıyla dekolte elbiseler giyiyorlardı. Fakat etekleri volanlı ve uzundur. Sportif etkinliklere genç erkeklerle birlikte

Levent Şahverdi Arşivi

genç kızlar da katılır. Şenlikler, dinsel törenler, ayinler ve sunularda veya ibadetlerde kadınlar erkeklerle aynı mekânları paylaşırlar. Ancak kadın kadına olan resimler daha fazla dikkat çekmektedir. Minosların evlenme, boşanma, miras, evlilik konusundaki gelenekleri, düşünceleri ya da yasakları gibi konular bilinmiyor.

III.11. Ticaret

Antik edebi kaynaklara itibar edildiğinde Ege'de Minoslar tarafından kurulmuş bir deniz imparatorluğunun olmadığını düşünmek neredeyse imkânsızdır. Bu kaynaklara göre onlar, Ege'de bir *talassokrasi* kurmuşlardı. Anadolu'nun Likya bölgesi, Giritli Sarpedon'un ülkesi olmuştu. Hem Anadolu kıyılarında (örneğin Miletos'ta), hem adalarda (örneğin Thera'da Akrotiri) hem de Yunanistan'da koloni yerleşmeleri kurmuşlardı. Arkeolojik araştırmalar da tüm bunların mümkün olabileceğine dair ipuçlarını ortaya çıkardı. Girit resim sanatında görülen savaş gemisi gibi büyük gemi tasvirlerine, Siphnos Adası'nda, Peloponnesos'ta, Sicilya'da kral Minos'un adını taşıyan yerleşmelerin (Minoa), Delos Adası'nda Minos Nymphelerinin, yani ağaçları, ırmakları, gölleri ve dağları kişileştiren görünmez dişil canlıların (perilerin) varlığına, Minosların kurduğu deniz imparatorluğunun ve kolonilerinin delili olarak itibar edildi. Ancak bunlardan hiçbiri, Saraylar Dönemi'nde kurulmuş böyle bir imparatorluğun varlığının kanıtı olacak kadar güçlü değildir. Her ne kadar erkek mezarlarında silahlar bulunmuş olsa da böyle bir imparatorluğun kurulması sürecinde yapılan savaşlar dolayısıyla bir övünç kaynağı olarak ortaya çıkması gereken savaş kahramanlığının izine Girit sanatında rastlanmaz. Ayrıca Girit saray mimarisi, resim sanatı ve yazısı, Yunanistan'daki Mikenler dışında, Ege'de yaygınlaşamadı. Girit'e en yakın olan Likya ve Karia bölgelerinde ve Batı Anadolu'nun diğer kıyı bölgelerinde Minosların siyasal egemenliğini işaret edecek kadar önemli hiçbir iz yoktur. Bu nedenle Minoslara yalnızca deniz ticaretini iyi bilen Girit halkı olarak itibar edilebilir. Minoslar uluslararası deniz ticaretini, özellikle Ege'de büyük ölçüde kendi tekellerine almışlardı. Gemilerini bir savaş gemisi gibi inşa etmelerine muhtemelen onların uluslararası deniz ticaretine zarar veren korsan saldırılara karşı kendilerini savunabilme ihtiyacı neden oldu. Mezarlarında silahlarıyla birlikte gömülen adamlara ise kraliyet sarayında kral adına asayişi sağlayan ve ticaret gemilerinde görevlendirilen muhafızlar olmalarının ötesinde bir misyon yüklemek zor.

Girit'in uluslararası ticaretinde başarılı olmalarını borçlu oldukları gemileri, en azından yeni saraylar döneminde hem kürekli hem de yelkenli

Levent Şahverdi Arşivi

gemilerdi. Ortalama uzunlukları beş kürekçiyi içerecek kadar olmakla birlikte 15 kürekçinin bulunduğu 20 m uzunluğunda gemiler de yok değildi. Bu gemilerle Minoslar, Güney Yunanistan'a, Ege adalarına (Kiklad adaları ve Rodos), Kıbrıs'a, Anadolu'nun Ege ve Akdeniz kıyılarına, Mısır'a, Suriye kıyılarına, Sicilya ve Güney İtalya'ya ticaret seferleri düzenlediler. Muhtemelen onların ticari seferlerinin hedefinde olan ülkelerin liman bölgelerinde ticaret mallarının sergilendiği pazarlar vardı. Ticaret kolonileri şeklinde kurulmuş olması gereken bu pazarların denetimi, eğer pazarlar Mısır gibi devletlerin sınırları içindeyse hiç kuşkusuz o devletin kralının denetimi altındaydı. Kabilesel yaşam biçiminin egemen olduğu yerlerde ise pazarların, yani ticaret kolonilerinin güvenliği, İÖ 2. binyılın ilk çeyreğinde kurulan Asur Ticaret kolonileri örneğinde olduğu gibi yerel beyler tarafından sağlanmış olabilir. Ticaretin takas usulüyle yapılmış olması ve Giritli tüccarların diğer ülkelerin de aracı tüccarları olduklarının bilinmesi de belli yerlerde sürekli kurulu pazarların (ya da ticaret kolonilerinin) olabileceği düşüncesini destekler.

Girit'in yeni saraylar döneminde krallar, uluslararası ticaretin doğrudan taraflarıydılar ve krallar arasındaki doğrudan ticaret karşılıklı armağanlaşma biçiminde yapılıyordu. Bu ticaret, bir Mısır yazılı belgesine şöyle yansıtıldı: "Keftiu (Girit) ile adalar krallarının armağanları". Kralların uluslararası ticaretin doğrudan içinde olduklarına dair iki belge (mektup) de Amarna arşivleri arasında keşfedildi. Mektuplarda Babil kralı, Mısır firavununa gönderdiği armağan atlar ve Lahur Taşı'nın (Lapis Lazuli/ Lacivert Taşı) karşılığı olarak Firavun'dan altın ister. Gönderdiği 500 talantonluk bakır karşılığında ise Mısır firavununda gümüş, giysi, yatak ve savaş arabaları talebinde bulunur. Bu bilgiler, Girit'in uluslararası ticaretinde metalin ya da madenin nakit para anlamında değer ölçüsü birimi olarak kullanılmamış olduğunun da işaretleridir.

Minosların uluslararası ticaretinde alınıp satılanların neler olduğuna ilişkin yazılı bir liste mevcut değil. Fakat onların Mısır'dan Girit Adası'nda olmayan altın, fildişi, maymun, siyah derili muhafızlar (Nübyeli), parfüm, mühür yapımında kullanılan Ametist gibi yarı değerli taşları ve muhtemelen araba ithal ettiler. Bakırı Kıbrıs'tan ve Kiklad (Kyklad) adalarından getirdiler. Suriye'den fildişi ithal edildi. Melos Adası'ndaki Phyloikopi'den obsidyen alındı. Kalayın nereden geldiği belli değil. Muhtemelen Girit'e gelen ithal ürünler arasında hububad da vardı. Girit'ten bu ülkelere zeytinyağı, şarap, kereste (selvi), seramik kaplar, madeni eşyalar ve dokuma ürünleri ihraç edildi. Girit üretimi olan süslü libasyan vazoları ise

Levent Şahverdi Arşivi

uluslararası ticaretin revaçtaki ürünlerinin başında geliyordu. Zira Girit kralının elçileri tarafından Mısır firavunlarına bu vazoların hediye olarak gönderilmiş olduğu bilinmektedir. Hediyenin muhatabı olan firavunlardan biri kraliçe Hatşepşut, diğeri III. Tutmosis'ti. Bu hediyeler Giritlilerin çağdaşı olan devletlerle diplomatik ilişkiler kurduğunun da göstergesidir. Ancak Girit'in ticaret gemileri, yalnızca Girit'in mamul ürünlerini saydığımız bu ülkelere ihraç edip, onlardan aldıklarını Girit'e getiren değildi. Giritli tüccarlar, Girit dışındaki ülkelerin mallarının da ticaretini yapan aracılardı. Öyle görülüyor ki Giritli tüccarların yetenekleri, Girit kültürünün Güney Yunanistan, adalar, Mısır ve hatta Orta Anadolu'ya dek yayılmasına neden olacak kadar büyüktü. Minos sanatının Güney Yunanistan'da ve adalardaki çok güçlü olmasında en büyük rolü onlar oynadılar. Zira Girit resim sanatının en ünlülerinden olan Boğa Oyunu tasvirlerine hem Mısır'da hem de Orta Anadolu'da rastlandı. Mısır'daki Tel-el Daba'da bulunan fresk İÖ 1750-1600 yılları arasına tarihlendi. Anadolu'da Çorum'un Sungurlu ilçesi sınırları içindeki Hüseyindede Höyüğü'nde bulunan Boğa Oyunu tasviri ise bir Hitit vazosunu süsledi. Söz konusu Hitit vazosu İÖ 1700-1550 yılları arasına tarihlendi.

Uluslararası ticaretin Girit ekonomisini büyüttüğü, canlı tuttuğu ve Minosların ekonomik refah seviyesini yükselttiği kesindir. Ancak Girit'in ekonomisi uluslararası ticaretten ibaret değildi. Toprağa bağlı ürünler, yani tahıl, üzüm, zeytin üretimi de Girit'in ekonomisinde önemli yer tutuyordu. Üzümden şarap, zeytinden zeytinyağı üreten imalathaneleriyle çömlek atölyeleri Girit ekonomisinin diğer önemli sektörleriydi. Tüm bunlar Minos saraylarının liman bölgelerindeki dükkânlarda ve belki meydanlarında kurulan pazarlarında değiş-tokuş ticaretiyle iç tüketim arzına sunuldu. Fakat Girit ekonomisi kraliyet sarayının denetiminde olan ve yeniden dağıtımcı olan bir ekonomiydi. Tahıl, baklagiller, yağ ve şarap deposu olarak kullanılandevasa saklama kaplarının (Pithoi) saraylarda olması ve muhasabe kayıtlarıyla sınırlı kalmış bir kullanımı olan Linear B yazısı, Girit ekonomisinin yeniden dağıtımcı olduğunun işaretdir. Hiçkuşkusuz saray bürokratlarının en önemli işlerinden biri yeniden dağıtımcı olan ekonomik etkinlikleri organize etmekti.

Liman bölgesinde meskûn bulunan özgür tüccarlar ve meslek sahiplerinin bu ekonomideki yerini konumlandırmak zor. Onlar ürettiklerini ihtiyaçları olan diğer ürün, mal ve hizmetler karşılığında iç pazarda tüketmiş, fazlasını da dış ticaret tekeline sahip sarayın depolarında değerlendirmiş olabilirler. Öyle görülüyor ki Minosların başlangıçta tarım ve hayvancılığa dayalı ekonomisi, seramik üretimi ve ticaretle gelişti.

Levent Şahverdi Arşivi

Gelişen ekonominin getirisiyle zenginleşen Girit'in egemen sınıfı, hem kendileri için boş zaman yarattılar hem de mimariye ve sanata yetenekli insanlarına, bu yetenekleriyle hayatlarını idame ettirecekleri maddi gelir olanakları sağladılar. Girit'in görkemli mimari eserlerini inşa eden, çok zarif ve ince işçilikli sanatçı ve zanaatçıları bu şekilde ortaya çıktı. Boş zaman, fresklerden de görülebileceği gibi insanları spora yöneltti ve bu spor oyunları Girit sanatına yansıdı. Ancak Girit tarihine ilişkin tüm bu bilgiler, iyi bir tahminden daha öte değildir. Tüm gerçekler, arkeolojinin ortaya çıkardığı görsel kültürlerdir. Bunlardan söz ettik.

III.12. Minos Uygarlığı'nın Sonu

Yeni Saraylar, İÖ 1425 (veya 1450) yılında birdenbire yıkıldı. Yıkımın tarihi ve nedeni konusunda farklı teoriler geliştirildi. İlk teoriler, yıkıma Akhaların neden olduğu yönündeydi. Bu düşünce uzun bir süre şiddetle reddedildi. Genel kabul görecek kadar itibar edilen tez ise yıkıma Girit Adası'nın kuzeyinde bulunan ve adaya yaklaşık 112 km mesafede bulunan Thera (bugün Santorini) Adası'ndaki yanardağ patlamasının neden olduğu deprem ve depremin neden olduğu tusunamiydi. Bu tez Thera Adası'ndaki volkanik patlamanın Spyridon Marinatos tarafından 1939 yılındaki tespitinden sonra ortaya atılmıştı. Marinatos'un 1960'lı yılların sonlarında Kyklad adalarından biri olan Thera Adası'ndaki Akrotiri'de kazılara başlamasından sonra adadaki volkanik patlamanın yalnızca Girit saraylarını değil efsanevi Atlantis'i de yıkan felaket olabileceği düşünüldü. Akrotiri'yi Atlantis kabul eden fakat artık benimsenmeyen bu düşünce (Kershaw 2007, 424 vd.), Braudel'e de çekici gelmiş ve o, en azından Thera'daki patlamayla Atlantis'in yok olduğu fikrine sempatisini J. W. Luce'nin *Atlantis'in Sonu* (The End of Atlantis, 1969) adlı kitabını temel alarak şöyle ifade etmişti:

> Luce'nin birçok belgeye dayandırdığı tezine göre bu olay, Platon'da geçen [*Timaios* diyaloğu] meşhur Atlantis'in sonuyla (üzerinde büyük bir uygarlık bulunan ve bir gün ile bir gece içinde dalgaların altında yok olup giden o muazzam ada) örtüşen bir gerçektir. Sais başrahibinin anlatısına ve Mısır "tapınak arşivlerine" göre Atlantis uzak batıda, bilinen meskûn dünyanın en ucundaydı. Dolayısıyla Platon onu, doğal olarak Cebelitarık Boğazı'nın ötesine, Okyanus'un ortasına taşımıştı. Ancak 18. Hanedan Dönemi'nin Mısırlılarına göre batı tarafında bilinen en uzak meşhur ülke Girit idi. O halde Atlantis'in sonu, geleneksel anlatılarla birbirine karıştırılmış iki olayın, yani Minos iktidarının sona ermesiyle Thera Adası'ndaki yanardağ patlamasının birbirine eklenmesinden ibaret olabilir mi?

Levent Şahverdi Arşivi

Girit Adası'ndaki Minos kültüründen ziyadesiyle etkilenmiş Akrotiri'deki antik kentin içinde bulunduğu Thera Adası'daki yanardağ patlamasının şiddetini hesaplamaya yönelik bilimsel araştırmalar, 1960'lı yılların ortalarından itibaren hızlandı. Bu bilim insanları arasında araştırmalarını 1966 yılında, Doğu Akdeniz'de denizaltı volkanik kül tortularını incelemeye başlayarak yapan Amerikalı okyanus coğrafyacıları da vardır. Kimi bilim insanları araştırmanın verilerinden hareketle Thera'daki volkanik patlamanın şiddetini, 1883 yılında Endonezya'nın Krakatau Adası'ndaki volkanik patlamayla kıyaslayarak tanımlamaya çalıştılar. Krakatau'daki volkanik patlamanın neden olduğu deprem ve tsunami, sayısı 300 civarında olan köyleri ve kentleri yok etmiş, gemileri ve lokomotifleri evlerin üzerine fırlatmış, 35 bin insanın canına mal olmuştu. Yanardağ ağızlarının büyüklüğü de dikkate alınarak yapılan hesaplamaya göre Thera Adası'ndaki volkanik patlama, Krakatou'daki volkanik patlamanın dört katı şiddetinde olacak kadar çok büyük olmuştu. Kimi araştırmacılar, Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'ın ikinci kitabı "çıkışta" sözü edilen üç günlük korkunç geceyi de bu patlamayla ortaya çıkan yoğun kül bulutuyla ilişkilendirilebileceği olasılığına dikkat çeker. Bu kutsal kitaba göre firavunun esiri olarak Mısır'da bulunan İbraniler, üç gün devam eden bu korkunç geceden faydalanarak kaçmışlardı (Braudell 2007, 193).

Volkanik patlamanın neden olduğu şiddetli çok büyük depremler, Thera (Santorini) Adası'nın neredeyse bir yarısını koparıp denize gömmüştü. Fakat Akrotiri'de yaşayanlar, İtalya'daki Roma kenti Pompei'de yaşayanların kaderini paylaşmamışlardı. Çünkü onlar, bu volkanik patlamanın ilk zarar verici depremlerinin ardından gelecek olan büyük felaketi fark edip, kendileri için değerli mallarını ve eşyalarını da yanlarına alıp terk etmişlerdi. Akrotiri'de yapılan kazıların 8-10 m kalınlığındaki volkanik kül yığını tabakasının altında kalmış insan cesetlerini bulamamış olmasının nedeni buydu. Fakat Thera Adası'ndaki yanardağ patlamasının sonucunda meydana gelen bir dizi deprem, Girit'teki Minos uygarlığının Knossos dışındaki saraylarını, villalarını ve kentlerini (Phastos, Mallia, Hagia Triada, Zagros, Gurnia, Palaikastro, Mokhlos ve Pseria) yıkmış, patlamanın neden olduğu dev dalgalar (tusunami) Girit'in deniz ticareti filolarını, volkanik küller ise adanın bitki örtüsünü yok etmişti. Yıkılan sarayların ve kentlerin halkı adanın batısına ya da komşu ülkelere göç etmişlerdi. Bu felaketten sonra Minos Uygarlığı, yeniden doğrulmayı başaramamış, ada bu felaketten sonra Mikenler tarafından istila edilmişti.

Thera Adası'nda meydana gelen yanardağ patlamasının şiddeti ve adada yol açtığı yıkım konusunda ya da Akrotiri'nin terk edilmesiyle ilgili

Levent Şahverdi Arşivi

bilgilerde bir sorun yok. Fakat Girit'teki sarayları yıkıp, limanlarda demirli büyük filoları yok ederek Minos uygarlığının sonunu getiren felaketin yanardağ patlaması olduğu fikri, daha sonra yapılan araştırmaların sonuçlarıyla güçlü olmaktan çıktı. Zira seramik analizleri, karbon 14 yöntemi, dentrokroloji ve volkanik bakiyelerle ilgili diğer bazı araştırmaların sonuçlarından Girit'teki Minos saraylarının yıkılışıyla Thera Adası'ndaki volkanik patlamanın aynı zamanda olmadığı anlaşıldı. Saraylar İÖ 1425 yılında yıkılırken, Thera Adası'ndaki yanardağ İÖ 1625 ya da 1550 yılında inflak etmişti. Arada 200 ya da en az 125 yıllık bir zaman dilimi farkı vardı. Bu durumda Thera Adası'ndaki volkanik patlama, Girit limanlarında demirli Minos filolarına ve saraylarına büyük zarar verse de tamamen yok etmemiş, Yunanistan'daki Mikenlerin Girit'e saldırıp, bu adayı ele geçirebilmelerini kolaylaştıracak fırsatı yaratmıştı. Böylece Minos sarayları, İÖ 17. yüzyıl sonunda ya da 16. yüzyılın ikinci yarısında Mikenler tarafından ele geçirildi. Adanın yeni sakinleri olan Mikenler, depremlerden zarar gören sarayları tamir ettiler. Mikenlere ait Linear B yazısının İÖ 17. yüzyılın sonundan itibaren Knossos Sarayı'nda görülmeye başlanmış olmasının nedeni, Mikenlerin Girit'in başkentini bu kadar erken bir tarihte ele geçirmiş olmasıydı. Fakat Minosların yazısı olan Linear A, Miken istilasından sonra kaybolmadı. İÖ 15. yüzyılın sonuna kadar adada kullanılmaya devam etti. Tüm bunlardan anlaşılan şudur ki Mikenler, Girit'i istila ederek ele geçirdikten sonra adanın yerlileri olan Minos halkıyla barış içinde yaşayacak koşulları yaratan siyasal egemenler olmayı başaramadılar. Bu nedenle Miken siyasal iktidarına karşı İÖ 1425 yılında isyan ettiler. İÖ 1370'te yıkılmış olduğu düşünülen Knossos dışındaki tüm Girit sarayları bu isyan sırasında yakılıp yıkıldılar. Böylece adanın Minos dönemi son bulmuş oldu.[14] Fakat tüm bunlara rağmen Minos uygarlığının hangi nedenle, nasıl ve ne zaman yıkıldığı sorularına, tüm bilim dünyasının hemfikir olmalarını sağlayacak kesin bir yanıt hâlâ verilebilmiş değildir. Kimilerine göre depremler nedeniyle yıkılan Girit saraylarına Mikenler yerleştiler ve onların sarayları İÖ 12. yüzyıl başındaki Deniz Kavimleri Göçü çerçevesinde yıkılıncaya kadar ayakta kaldı.

14 Akha istilasından sonra Girit'in yerli halkına ne olduğu sorunu tartışmalıdır. Muhtemelen onların birkısmı komşu ülkelere göç etti. Herodotos'a göre istiladan sonra onlar Anadolu'ya göç ettiler. Likyalılar da Anadolu'ya göç etmiş Giritlilerdi. Tevrat'ta ise, Filistin (Palastine) ülkesine yerleşenler, Kaftor (Yani Krete=Girit) ülkesinden gelen Pelestler ya da Filistlerdi. Pelestler ya da Filistler, Mısır'a saldıran Deniz Kavimleri arasında sayıldı.

Levent Şahverdi Arşivi

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MİKENLER

IV.1. Mikenler

Akhalar (veya Akalar) veya Mikenler (Mykenler) denildiğinde ilk akla gelen bilgi, onların Yunanistan'ın ilk Yunanları olduğudur. Zira M. Ventris'in Linear B yazısını okuduğu 1952 yılından beri Akhaların dilinin Klasik Yunan Çağı'nda konuşulan Yunan dilinin arkaik biçimi olduğu kesin olarak anlaşıldı. Fakat Akhaların ya da Mikenlerin Yunanistan'ın adı bilinen İÖ 2. binyıl sakinleri ya da en eski halklarından biri olduğu bilgisi, Klasik Çağ Yunanlarının yazıyı kullandıkları tarihten beri mevcuttu. Bu bilginin en eski yazılı kaynağı da eski Yunan dilinde yazılmış destanlardı. Ancak kimi tarihçiler, arkeologlar ya da filologlar, kaynağın destan olması dolayısıyla Akhaların ya da Mikenlerin tarihsel gerçeğinin olamayacağını düşündüler. Onlara göre Mikenler yalnızca şiirsel fantazinin ürettiği bir efsaneydi.

10. Bölüm'de ayrıca söz edeceğimiz gibi Homeros'a mal edilen bu destanlardan ilki 24 bölümlü ve 16.693 dizeyi içeren *İlyada* (İlion Destanı), ikincisi 24 bölüm ve 12.000'in üzerinde dizeyi içeren *Odysseia*'ydı (Odysseus Destanı). İki destan da İÖ 8. yüzyılda yaşamış Homeros'a mal edildi. Fakat hem Homeros'un kendisi hem de destanlarının tarihselliğine ilişkin tatışmalar son bulmuş değildir. Hâlâ Homeros'un kim olduğu, nereli olduğu sorularının kesin bir yanıtı yok. *İlyada* ve *Odyseia* destanlarının yazarının da gerçekten Homeros olup olmadığı, hatta destanlarının ne zaman ve nasıl oluştuğu sorularının da cevabı tam olarak netliğe kavuşmuş değildir. Ancak *İlyada* destanının İÖ 730'lu yıllarda, *Odyssea*'nın ise yaklaşık İÖ 710 yılında kaleme alındığı ve destanların ilk kopyasının İÖ 6. yüzyılda Atinalı Peisistratos tarafından yaptırıldığı konusunda Homeros araştırmacıları hemfikirdir. Destanların bir halk edebiyatı olarak Yunan Karanlık Çağı'nın sözlü geleneğinde üretildiği de kesin.

Homeros'un destanları Antikçağ'da varlığı bilinen büyük bir destanlar dizisinin yalnızca bir bölümüydü. Yani eski Yunanlar, Yunanistan'ın

Levent Şahverdi Arşivi

bilinen ilk sakinlerinin kimler olduğuna ilişkin bilgilere yalnızca Homeros'un destanlarından değil, Homeros'un destanlarından sonra kaleme alınmış olduğu bilinen başka destanları ya da destan kaynaklı edebi eserleri okuma olanağına sahiptiler. Zira Eski Yunanların okuduğu diğer tüm destanların da konuları, doğrudan ya da dolaylı olarak Troya Savaşı'ydı. Fakat Homeros'unkiler dışındaki destanların hiçbiri tam olarak günümüze kadar ulaşmadı. Başka antik kaynaklardan adlarını bildiğimiz veya özetleri ya da fragmanları sayesinde varlığından haberdar olduğumuz Homeros sonrası destanlardan (Destanlar Çemberi) 10. Bölüm'de ayrıca söz edeceğiz. Ancak ne Homeros destanlarında ne de destanlar çemberinde Mikenlerin Yunanistan'a nereden, nasıl ve hangi tarihte gelmiş oldukları sorusunun yanıtı bulunmaktadır.

IV.2. Mikenlerin Yunanistan'a Gelişi

Yalnızca destan geleneğinde değil, eski Yunan edebi eserlerinin hiçbirinde Mikenlerin Yunanistan'a nereden, nasıl ve hangi tarihte gelmiş oldukları sorularının yanıtı yoktur. Günümüzde de bu soruların kesin bir cevabı bulunmamaktadır. Günümüz tarihçilerinin ve arkeologlarının kimilerine göre onlar, İÖ 2200 (ya da 2100) yılından itibaren tedricen Yunanistan'a geldiler. Kimilerine göre Mikenlerin Yunanistan'a gelişinin başlangıç tarihi İÖ 2000 yılıydı. Kimilerine göre ise onların Yunanistan'a gelişi İÖ 17. yüzyıl ortalarından daha erken olamaz. Bu iddialardan ilk ikisi, üçüncüsüne göre daha isabetli gibi görünmektedir. Zira söz konusu tarihler, yalnızca Ege Denizi'nin batısındaki Yunanistan için değil, doğusundaki Türkiye toprakları söz konusu olduğunda da göçle ilgili mümkün olabilecek tarihlerdir. Zira İÖ 3. binyılın sonlarında ya da İÖ 2. binyılın başlarında bugünkü Türkiye topraklarının iç kesimine gelip yerleşen istilacı Hint Avrupalı göçmenler olmuştu. Onların kendilerine "Nesiler" (Hititler) dediklerine dair yazılı kayıtlar Hititçe metinlerde mevcuttur. Onlar da bugünkü Türkiye'nin İç Anadolu Bölgesi'ne geldiklerinde boş bir ülke bulmuş değillerdi. Adları ilk kez İÖ 3. binyılın son çeyreğinde hüküm sürmüş oldukları bilinen Akad kralları Sargon ve torunu Naramsin'e ait çivi yazılı belgelerden öğrenilmiş olan Hattiler o bölgede yaşıyorlardı. Hattiler, yaşadıkları topraklara göç ederek gelen Hint Avrupalı istilacılarla zaman içerisinde karışıp kaynaştılar ve bugün Hititler adıyla bildiğimiz melez ancak dilleri bakımından Hint-Avrupalı olan halkı oluşturdular. Fakat sözünü ettiğimiz bu istilacı göçmenlerle Yunanistan'a gelen istilacı göçmenler, her ne kadar onların eş zamanlı bir nedenle göçe başlamış olabilecekleri akla gelse de,

Levent Şahverdi Arşivi

göç nedenleri, yolları ve zamanı bakımından nasıl bir bağlantının olduğu ya da onların arasında bir ilişkinin olup olmadığı bilinmiyor.

Yunanistan'a gelenlerin kendilerini hangi adla tanımladıklarına dair çağdaş hiçbir kayıt da bize kadar ulaşmadı. Hititçe çivi yazılarda sözü edilen tartışmalı "Ahhiyava" (Ahhiyawa) dışında çağdaşları olan uzak ya da yakın komşularının yazılı belgelerinde de onlardan bahsedilmedi. Ancak bir gerçek vardır ki "Ahhiyava" adını kaydeden Hititçe metinleri yazanlar da yazdıranlar da Yunanistan'daki Akhaların (Mikenler) çağdaşıydılar.

Mikenlerin Yunanistan'a ne zaman ve nereden geldikleri sorusunun yanıtının alınabileceği bir diğer kaynak da Yunanistan'da yapılan arkeolojik araştırmaların sonuçlarıdır. Nitekim bu araştırmalar, Mikenlerin İÖ 2. binyılın ilk yarısına (Orta Tunç Çağı) ait erken kültürlerin en dikkat çekici ve ayırt edici unsuru olan tek renkli gri Minyas çömleğini keşfetti. Bu keşfe Mikenlerin nereden ve hangi yolla geldikleriyle ilgili sorulara yanıt verebilecek bir delil olarak itibar edildi. Fakat gri Minyas çömleklerinin menşeini tesbit etmeye yönelik araştırmalardan istenilen sonuç elde edilemedi. Zira bu çömleklere ya da benzerlerine Boğazköy ve Alacahöyük de dahil Türkiye'nin Ege Denizi'ne kıyısı olan bölgesinde, Girit hariç Ege adalarında, Mezopotamya'da, Makedonya ve hatta Orta Asya'da rastlandı. Gri Minyas çömleğine Girit'te rastlanmamış olması, bu seramiği Yunanistan'a taşıyanların Pelasglar olmadığının işaretidir. Çünkü sözünü ettiğimiz bu halklar, Girit'in İÖ 2. binyıl sakinleri arasındaydılar (Homeros, *Odysseus*, XIX.177).

Yunanistan'ın erken Miken dönemi de denen İÖ 2. binyılın ilk yarısına (Orta Tunç Çağı) ait maddi kültür kalıntılarından biri de mezarlardır. Bir sonraki bölümde de söz edeceğimiz gibi İÖ 2. binyılın ikinci yarısında üstü yassı taşlarla örtülü bir çukurdan ibaret ve içinde ölü hediyesi olmayan bu mezarların yerini "Kuyu Mezarlar" ve "Tholos Mezarlar" adlarıyla bilinen yeni tip mezarlar aldı. Hem kuyu mezarlar hem de *tholos* mezarlar ölü hediyeleri bakımından zengindiler ve bu bakımdan kuzey Avrupalı halklar Mikenlerden çok farklı değillerdi. Bu benzerlik, pangermenist olan kimi tarihçilere cazip geldi ve bu benzerlikten hareketle Mikenlerin Kuzey Avrupa kökenli olabilecekleri görüşünü dillendirmeye başladılar. Oysa aynı mezar zenginliği İskit kurganlarında da mevcuttu.

Tüm bunlardan da anlaşılacağı üzere Mikenlerin nereden ve hangi yoldan Yunanistan'a gelmiş oldığı sorusunun yanıtı, çömlekler (seramikler) gibi mezarlar ve ölü gömme adetleriyle ilgili bilgilerden de alınamadı. Fakat öyle görülüyor ki onların kalabalık olan büyük grubu Türkiye toprakları üzerinden adalar yoluyla Yunanistan'a geçerek Orta Yunanistan'ı ve Peloponnesos (Mora) Yarımadası'nı yurt edindiler. Bize kadar

Levent Şahverdi Arşivi

ulaşmış antik edebi eserlerde Mikenlerin Türkiye'nin Ege Denizi'ne kıyısı olan bölgelerle ilişkili olduğuna işaret eden ve dolayısıyla bu olasılığı güçlendiren çok sayıda efsanevi ve mitolojik gölgeli bilgi vardır. Peloponnesos'a adını veren Pelops ile ilgili mitoslar ve efsaneler bunlardandır. O, Mykenai kentinde hüküm süren kraliyet ailesinin (Atreusoğulları) atası Atreus'un babasıydı ve Paphlagonia ya da Lidya (Lydia) dolaylarında hüküm sürdüğü söylenen Tantalos'un oğluydu.[15] Bir başka efsane de Tiryns kentinin kurucusu olduğu söylenen Proitos'un Kikloplar tarafından inşa edilmiş kale duvarına sahip olduğuyla ilgili bilgidir (Pausanias, II.16.4) ki kimi araştırmacılar Kikloplarla ilgili bu efsanenin tarihsel gerçeğinin Likya'dan (Lukka) Yunanistan'a götürülen duvar ustalarıyla ilgili olabileceği önerisinde bulundular. Kimi tarihçiler de Mikenlerin Türkiye üzerinden Yunanistan'a geçmiş oldukları düşüncesini Yunanistan'ın Yunanca olmayan kent adları ve kişi adlarıyla da desteklediler. Fakat Mikenlerin tamamı olmasa bile daha küçük bir grubu, Türkiye üzerinden değil, Karadeniz'in kuzeyinden ve Makedonya üzerinden Yunanistan'a inmiş olabilir. Eğer öyleyse onların Yunanistan'a geliş tarihi, Türkiye üzerinde gidenlere göre daha erkendi. Zira İÖ 3. binyıl kültür katmanlarıyla İÖ 2. binyıl kültür katmanlarını ayıran yoğun kül tabakasıyla ilgili arkeolojik keşiflerin en erken tarihlisine Tesalya'da (Thessalia) rastlandı.

IV.3. Akhalar, Danaolar, Mikenler

Buraya kadar Yunanistan'ın İÖ 2. binyıl sakinlerinden Mikenler diye söz ettik. Ancak Homeros'un destanlarında Yunanistan'ın İÖ 2. binyıl sakinleri, "Mikenler" adıyla değil "Akhalar" (Akhaioi) adıyla genellendi. Öte yandan her ne kadar "Akhalar" denilmek suretiyle genelleyici bir anlatım söz konusu olsa da Yunanistan'ın İÖ 2. binyılının tek kabilesel gerçeği Akhalar değildi. Hatta Homeros, Akhalardan söz ederken onları tüm Yunanistan'ın değil Yunanistan'ın yalnızca iki bölgesine egemen halklar olarak da tanımladı. Bu bölgelerden biri Peloponnesos'un kuzeydoğusundaki Argolis'tir ve Argolis, Troya Savaşı'nın yapılmış olduğu zamanda Akhaların komutanı olan Agememnon'un nüfuzu altındaydı. İkincisi Troya Savaşı'nın kahramanı olan Akhilleus'un yaşadığı ülke, yani Güney Tesalya'ydı. Herodotos'un (V.72; VII.94, 132, 96; VIII.73) aktardığı bilgiler de tarihi çağlarda Akhalar ve Akhaia denilince anlaşılması gerekenin Homeros'un Akhalarla ilgili olarak kullandığı dar anlamlı ifadesine uygun

15 Pausanias, II.22.4; V. 5.2; 14.5; VI. 21.6; 22.1. Diodoros Siculus, IV.73. Thukydides, I.9. Sophokles, *Ajax* 1292, Apollonius Rhodius, *Argonautika* II.358. Pindaros, *Olympian Odes*, I.24.

Levent Şahverdi Arşivi

olan iki bölgedir. Bunlardan biri Güneydoğu Tesalya (Phthia/Phthiotis), diğeri Peloponnesos'un kuzeyindeki bölgeydi.

Akhalarla ilgili hem dar çerçeveli hem de tüm Yunanistan'a egemen olmayı ifade eden genelleyici bir söyleyiş kullanmış olan Homeros, sözünü ettiğimiz destanlarında Yunanistan'ın Akhalarla çağdaş iki kabilesinden daha söz eder. Bunlardan biri Danaolar (Danaoi), ikincisi Argoslardı. İkincisinin Argos'ta yaşayanlar anlamında kullanıldığından kuşku duymak için bir neden yok. Fakat Danaolar, zaman zaman ikincisini tanımlayan bir sözcük olarak da kullanıldı. Zira Danaolardan Homeros'un destanlarıyla sonraki eski Yunan edebi eserlerinde hem tüm Yunanları tanımlayan hem de Argos bölgesinin eski sakinleri diye söz edildi. Bu bilgilerden anlaşılmaktadır ki en azından Argos bölgesi hem Akhaların hem de Danaoların ülkesiydi. Tüm bunlardan Akhalar ve Danaolar adlarıyla kastedilenin iki ayrı kavim mi; yoksa biri diğerini de kapsayan tüm Yunanların adı mı olmalı? Bu sorulara doğru yanıt verebilmenin ne kadar zor olduğunun anlaşılabilmesi için Homeros'un[16] Troya Savaşı'na katılan tüm Mikenleri, komutanlarını ve gemilerini, hem bir bir saymaya başlamadan önce hem de bunları saydıktan sonra Akhalar ve Danaolar adlarıyla ilgili aktardığı şu dizelere burada yer vermek aydınlatıcı olabilir:

> Çağrıldı *Akhalar*, onlar da toplandı çarçabucak, Zeus'un beslediği krallar,
> Atreusoğlu'nun çevresinde
> sıra sıra dizmeye başladılar orduyu...
> İşte böyle yürüyorlardı *Akhalar*...
>
> Olympos'ta oturan Musalar... söyleyin bana,
> *Danaoların* başbuğları, komutanları kimlerdi?..
> *Danaoların* önderleri, başbuğları işte bunlar...

Günümüz tarihçileri, Troya ve Miken arkeolojisi araştırmalarının başlamış olduğu 1870'li yılların ikinci yarısına kadar Yunanistan'ın İÖ 2. binyıl halklarının tümünü, Homeros'un destanlarında ön plana çıkarılmış olan "Akhalar" (Akhaioi) adıyla anmaya devam ettiler. Günümüzde de onların Akhalar adıyla anılmasından vazgeçilmiş değildir.[17] Ancak

16 *İlyada*, II, 444 vd; 483 vd; 760; 779.

17 Yunanistan'ın Mikenleri, yani Akhaları ve Danaoları arasında konuştukları dil bakımından bir fark yoktu. Çünkü Yunanistan'ın Geç Bronz Çağı kültürleri ve kullandıkları çizgisel yazıya (Linear B) uyarlanmış dilleri ortaktır. Bu ortak kültür ve dilin sahipleri arasında Dorların da bulunduğunu söylemek zor. Zira Homeros'un destanlarında onlardan yalnızca bir yerde (*Odysseia* XIX.177) söz edildi ki bunun nedeni Dorların destana sonradan eklenmesiyle ilgili olabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

daha sonra ayrıca söz edeceğimiz Schliemann'ın Mykenai'da başlatmış olduğu kazıların ardından Yunanistan'ın İÖ 2. binyıl sakinlerine "Akhalar"dan ziyade "Mikenler" denilmeye başlandı. Bu tercihin nedeni, Troya'ya saldırıyı örgütleyen, Troya Savaşı'nda tüm Akha ordusunun başkomutanı konumunda bulunan Agamemnon'un ülkesinin başkenti Mykenai'dır. Mykenai (Mikenai), Yunanistan'daki diğer başkentlerin hepsinden daha güçlü ve etkiliydi.

IV.4. Troya Savaşı

IV.4.1. Savaşın Nedeni

Troya Savaşı, Homeros'un *İlyada* (veya İlias) ve *Odysseia* adlarını taşıyan iki destanının ilkinde anlatılır. Bölüm sayısı 24 olan İlion'un destanında, yani *İlyada*'da anlatılanlara göre savaşın taraflarından biri Troyalılar, diğeri Mikenlerdir. Troyalıların başında Troya kralı Priamos, Mikenlerin başında Mykenai kentinin kralı Agamemnon bulunmaktadır. Fakat destan bu iki kraldan herhangi biriyle değil Mikenlerin İthake kralı olan Akhilleus ile başlar ve onun ölümüyle son bulur. Bu nedenle kimi bilim insanları *İlyada* destanından Akhilleus'un kahramanlık destanı (ya da Akhilleus'un Öfkesi) diye de söz ederler.

Destanda Troya Savaşı'nın tümü değil son 51 günü konu edilmiş olsa da savaşın önceki yılları tamamen yok sayılmış değildir. Savaşın son 51 günü ise Homeros'un esin tanrıçası Musa'ya seslenerek başladığı *İlyada* (I, 1-7) destanının şu ilk dizelerinden de anlaşılacağı üzere Miken (Akha) ordusuna musallat olan veba salgınıyla başlar:

> Söyle tanrıça (Musa),
> Peleusoğlu Akhilleus'un öfkesini söyle.
> Acı üstüne acıyı Akhalara o kahreden öfke getirdi,
> ulu canlarını Hades'e attı nice yiğitlerin,
> gövdelerini yem etti kurda kuşa.
> Buyruğunu yerine getiriyordu Zeus'un,
> ilk açıldığı günden beri araları,
> erlerin başbuğu Atreusoğluyla
> tanrısal Akhilleus'un

Veba salgınının nedeni görünürde tanrı Apollon'un Troyalı rahibin kızı Khryseis'in Agamemnon tarafından esir alınmış olması dolayısıyla olsa da gerçek neden İthake kralı Akhilleus'un tutsağı olan Briseis adlı kızı elinden alan Mykenai kralı Agamemnon'a öfkesidir. Öfkeye neden olan gelişmeler ise tesadüfi değildir. Tanrı Zeus'un isteği üzerine gerçekleşmiştir. Fakat

Levent Şahverdi Arşivi

Troya Savaşı'nın patlak vermesini ne baştanrı Zeus ne de Olympos'un diğer tanrıları ve tanrıçaları istemiştir. Zira eski Yunan mitolojisine göre tüm olanlar, Troya'nın kaderiyle ilgilidir. Kader sürecinin başlangıcı Prometheus'a kadar geriye gider. İki farklı mitolojik versiyonundan birine göre Prometheus, Zeus'un kendisine verdiği cezadan bildiği bir sır dolayısıyla kurtulur. Bu sır, bir deniz tanrıçası/perisi (nympha) olan Thetis'e âşık Zeus ve diğer tanrılarla ilgilidir. Kendisi dışında tanrılar da dahil kimsenin bilmediği bu sırra göre kader, Thetis ile hangi tanrı evlenirse, o tanrı tahtını Thetis'ten olacak oğluna terk etmek zorunda kalacaktır. Zeus bu sırrı öğrenince diğerleri de öğrenir ve bu nedenle Thetis hiç istemediği halde bir ölümlü olan Peleus (Akhilleus'un babası) ile evlenmek zorunda kalır. Peleus ile Thetis'in düğününe nifak tanrısı Eris dışında tüm tanrı ve tanrıçalar davet edilir. Nifak tanrıçası Eris davetsiz geldiği düğünde üzerinde "en güzel için" yazan elmayı atar ortaya. Kaderin ölümlülerle ilgili tarafının süreci ise Troya kralı Priamos'un Aleksandros adıyla da bilinen oğlu Paris'in dünyaya gelişiyle ilgili gördüğü bir rüyayla başlar.

Rüyayı yorumlayan kâhinlerden dünyaya gelecek oğlunun Troya'nın yakılıp yıkılmasına neden olacağını öğrenen Priamos, doğacak oğlundan (Paris'ten) kurtulmaya karar verir. Bu nedenle dünyaya geldikten sonra Paris'i İda Dağı'nda (Kazdağı) ölüme terk eder. Sonra sürece Paris'i bularak onun yaşamasını sağlayan çoban, üç tanrıça (Hera, Athena ve Aphrodite) ve onların hangisinin daha güzel olduğu kavgasının çıkmasına neden olan nifak tanrıçası Eris'in elması dahil olur. Süreç hangi tanrıçanın güzel olacağına karar verecek hakem olarak baştanrı Zeus tarafından Paris'in tayin edilmesi, Paris'in Troya'daki şenliklerde katıldığında babası ve annesi tarafından tanınması, saraya yerleşmesi ve bu üç tanrıçanın insan görünümünde girdikleri güzellik yarışmasıyla devam eder. İda Dağı'nda yapılan güzellik yarışmasında hakemlik yapan genç Paris'in elindeki elmayı Aphrodite'ye vermesiyle de Troya'ya yıkımı getirecek kader ağı sürecinin sonuna gelinir. Çünkü Troya Savaşı'nın nedeni Aphrodite'nin yarışı kazanmasıyla ve söz verdiği gibi dünyanın en güzel kadınının, yani Sparta kralı Menelaos'un karısı Helene'nin Paris'e âşık olmasını sağlamasıyla oluşturulmuştur.

Paris, Sparta'ya giderek Helene'yi alıp ülkesi Troya'ya kaçırır. Bu sırada Girit'te olduğu için olup bitenleri sonradan öğrenen Menelaos, hem kardeşi hem de bacanağı[18] olan Mykenai kralı Agamemnon'a başvurur. Agamemnon Yunanistan'ın tüm Akha/Miken krallarını Helene'yi geri

18 Yunan mitolojisine göre Menelaos'un karısı Helene ile Mykenai kralı Agamemnon'un karısı Klytaimnesra kardeştir.

Levent Şahverdi Arşivi

almak için Troya'ya düzenlenecek sefere katılmaya davet eder. Onların bu davete icabet etmesiyle de Troya Savaşı başlar.

Troya Savaşı'nın nedeniyle ilgili buraya kadar anlatmış olduğumuz her şey elbette eski Yunan edebiyatının sözlü geleneğinde üretilmiş bir destan kurgusundan ibarettir. Dolayısıyla tarihi açıdan hiçbir öneme ve değere sahip değildir. Dahası destanlar üretilmiş olduğu Karanlık Çağ koşullarından beslendi. Bu nedenle savaşın nedeni Homeros Çağı koşullarına özgü de olabilir. Öte yandan anlatılanlar bir destan kurgusu olsa da içinde savaşın nedeniyle ilgili bir gerçeği yansıtıyor olabileceği tartışıldı. Kimi bilim insanlarının düşündüğü gibi savaşın fitilini ateşleyen nedenin bir kadının kaçırılmasıyla ilgili olması pekâlâ mümkündür. Zira Troya Savaşı'nı anlatan Homeros destanları ve sonraki edebi eserlerde kadınların kaçırılması ve bir ganimet gibi paylaşılmasına atıfta bulunan pek çok bilgi bulunmaktadır. Dahası fetih ya da emperyalist savaş bilincine sahip olmayan halkların arasındaki savaşların nedeninin kadın ve mal kaçırmak olduğu bilinmeyen değidir. Ancak Troya Savaşı'nın yapılmış olduğu zamanda Mikenlerin emperyalist nedenlerle savaşlar yapmaya başlamış oldukları, Mykenai'da hüküm süren hanedanının hâkimiyet sınırlarının çok geniş olmasından anlaşılabilmektedir. Ayrıca Menelaos'un sarayı güçlü kaleler ve surlarla korunuyordu ve sahip olduğu güçlü bir donanması vardı. Tüm bunlar, Menelaos'un karısı Helene'nin Troyalı Paris tarafından kaçırılmasını ihtimal dahilinden çıkarır. Bu nedenle Troya Savaşı'nın Sparta kralı Menelaos'un karısının kaçırılmış olmasına bağlanmasını, eğer bu bilgi Karanlık Çağ ya da Homeros Çağı (bkz. Sekizinci Bölüm) savaş koşullarından esinlenilerek üretilmediyse, Mikenlerin barbarlık dönemi diyebileceğimiz kabilesel yaşam kültürünün efsane ve mitolojideki izleri olarak yorumlayabiliriz. Destanların oluştuğu Yunan Karanlık Çağı'nın savaş kültürü de Mikenlerin barbarlık çağından farklı değildi.

Savaşın gerçek nedeninin ticari ve ekonomik olduğunu düşünmek için makul nedenler var. Zira kral Priamos'un Troya'sı (Hisarlık), Asya ile Avrupa'yı birbirinden ayıran Çanakkale Boğazı'nın güney kıyısında, karadan ve denizden yolculuk yapanların kontrol edilebileceği çok uygun bir yerdeydi. Çanakkale Boğazı'na 4,5 km, Ege Denizi'ne ise 6 km mesafede bulunuyordu. Mikenler gibi onların ticaretinin kapsamı, Ege dünyasını, bugünkü Romanya da dahil bazı Balkan ülkelerini de içine alacak kadar çok genişti. Kara ticaretinde ise onların ilişki kurduğu ülkeler, Anadolu'nun iç bölgeleriyle sınırlı değildi. Kilikya, Suriye ve Kafkaslar da Troyalıların ticari ilişki kurdukları ülkelerdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Priamos'un üretimden gelen zenginliğinin, sözünü ettiğimiz bu ülkelerle yaptığı ticaretle desteklenerek büyümüş olduğu muhakkaktır. Fakat uluslararası ticaretin Troya kralı adına sağladığı en önemli avantajı, Kuzeydoğu Ege'deki deniz ticaretiydi. Zira Ege Denizi ile Karadeniz ticareti dolayısıyla Çanakkale Boğazı'ndan geçmek zorunda kalan deniz tüccarları Troya'da konaklamak, Troya kralına vergi ya da haraç ödemek zorundaydılar. Hatta Troyalılar, deniz tacirlerine korsan saldırılar düzenleme olanağına da sahiptiler. Dahası Troya'nın ticari anlamda sahip olduğu stratejik konumu, deniz ticaretinde rakipleri olan Mikenler için de oldukça cezbediciydi.

Tüm bunlar bir arada düşünüldüğünde Mikenlerin Troya'ya ticari, yani ekonomik nedenlerle saldırmış olduklarını düşünmek zor değildir. Hatta savaş, bu koşulların kaçınılmaz sonucudur. Fakat ekonomik nedenlerle yapılmış olduğu düşüncesi de bilim insanları tarafından itirazsız kabul edilmiş değildir. Zira kimi bilim insanlarına göre bu düşünce bronz çağı insanlarına göre oldukça modern bir yaklaşımdır.

IV.4.2. Savaşın Tarafları, Kuvvetleri ve Süreci

Troya Savaşı nasıl başlayıp nasıl gelişti ya da savaşın süresi ne kadardı? Savaşa dahil olan askeri birlikler nereden geldiler ya da her iki tarafın destekçileri olan halklar hangi adlarla biliniyorlardı? Bu soruların yanıtını alabileceğimiz kaynaklarımız da Homeros'un *İlyada* destanı başta olmak üzere *Odysseia* destanı ve eski Yunan dilinde yazılmış Homeros destanları sonrası edebi eserlerdir. Nitekim Troya Savaşı'nın tüm taraflarının listesi, yalnızca *İlyada* destanının ikinci bölümünde konu edilmiştir. Savaşa katılan Miken kentleri, kabileleri ve her birinin kaç gemiyle bu savaşa dahil oldukları *Gemiler Kataloğu* da denilen bu listede sayıldı. Listeye göre Troya Savaşı'na Mykenai kralı Agamemnon'un çağırısı üzerine ve onun başkomutanlığında toplanarak dahil olmuş Miken kentleri ve kabileleri şunlardı:

> Boiotialılar (50 gemi), Phokisliler (40 gemi), Lokrisliler (40 gemi), Euboialılar (40 gemi), Atinalılar (50 gemi), Salamisliler (12 gemi), Troizenler, Eionaialılar, Epidauroslar, Aiginalılar (80 gemi), Mykenailılar (100 gemi), Lakedaimonlılar (60 gemi), Pyloslular (90 gemi), Arkadialılar (sahip olduları 60 gemiyi Agamemnon verdi), Elisliler (40 gemi), Dulikhion'dan ve Ekhinai adalarından gelenler (40 gemi), İthakeliler (12 gemi), Aitolialılar (40 gemi), Giritliler (80 gemi), Rodoslular (9 gemi), Syme (bugün Sümbeki Adası: 3 gemi), Kos Adası'ndan ve Kalidnai adalarından gelenler (30 gemi), Pelasg kenti Argos'tan gelenler (40 gemi: Gemilerin sahipleri Phthie ve Hellas'ta oturan ve Myrmidon, Hellen ve Akha denilen kabilelerdi. Onların kralı destanın en büyük kahramı olan Akhilleus'tu),

Levent Şahverdi Arşivi

Phylakeliler (40 gemi), Pherailılar (11 gemi), Methone, Thaumakhie, Meliboia ve Olizon'dan gelenler (20 gemi), Trikkeliler ile İthome ve Oikhalie'den gelenler (30 gemi), Ormenion ve Asterion (40 gemi), Argissa, Gyrtane, Othe, Elone ve Oloosson'dan gelenler (40 gemi), Kyphos (22 gemi), Titareses Irmağı kıyılarından gelenler ve Magnetler (40 gemi).

Her ne kadar listede Mikenlerin çok sayıda kralının ve komutanın[19] adı sayılmış olsa da kişilikleri ve etkisiyle dikkati çekenler ise o kadar çok değildir. Bu anlamda öne çıkan Miken ve Troya kahramanları şunlardan ibarettir:

Akhilleus, Odysseus, Agamemnon, Menelaos, Nestor, Diomedes, Aias, Hektor, Aineas, Sarpedon ve Galukos.[20]

Listeden Troyalıların tarafında müttefik olarak yer alarak Akhalara karşı kendi hükümdarlarının ya da önderlerinin emrinde savaşan halklarının adlarını da öğreniyoruz. Bunların bazılarından Troya halkı diye söz edilirken, bazıları Troyalılara tabii komşu halklardı. Savaşta Troyalı ya da Troyalılara tabii olan komşular olarak yer almış bulunanlar şunlardı:

Dardanieliler,[21] Zeleialılar,[22] Adresteialılar, Apoisoslular Pityeialılar, Tereieliler,[23] Perkoteliler, Praktiolular, Sestoslular, Abydoslular, Selleis Irmağı kıyılarında oturanlar ve Arisbeliler.[24]

19 Burada sayılan Miken kentleri ve kabilelerinin başlarında bulunan krallar ve komutanların adları da *İlyada* destanında sayıldı: Bu krallar ya da komutanlar şunlardı: Peneleos, Leistos, Arkesilaos, Prothoenos, Klonios (Boiotialılar), Skhedios ve Epitrophos (Phokisliler), Aias (Lokrisliler), Elephenor (Euboialılar), Menestheus (Atinalılar), Aias (Salamisliler), Diomedes, Sthenelos ve Euryalos (Troizen, Eionai, Epidauros ve Aignalılar), Agamemnon (Mykenai), Menelaos (Sparta), Nestor (Pylos), Agapenor (Arkadialılar), Amphimakhos, Thaltios, Diones, Poliksenios (Elisliler), Meges (Dulikhion ve Ekhinai), Odysseus (İthake), Thoas (Aitolia), İdomeneus (Girit), Tlepolemos (Rodos), Nireus (Syme), Pheidippos ve Antiphos (Kos ve Kalydnailılar), Protesilaos (Phylake), Eumelos (Pherailılar), Philoktates (Methone, Thaumakhie, Melibaia ve Olizon), Podelerios ve Mykhaon (Trekkeliler, İthome ve Oikhalie), Eurypolos (Ormenion ve Asterion), Polypoites (Argissa, Gyrtane, Orthe, Elone ve Oloosson), Guneus (Kyphos), Prothoos (Magnetler).

20 Homeros'un bu kahramanlarının bazılarının adları (örneğin Akhilleus, Theseus, Orestes, Hektor, Thyestes, Glaukos) Linear B tablelerinde de görüldü. Fakat Pylos tabletlerinde görülen bu isimlerin hiçbiri, Homeros kahramanlarıyla alakalı değildir. Öte yandan bu isimlerin Homeros destanlarında sözü edilen kahramanlara ait isimlerinin Mikenlere özgü kişi adları olduğunu teyit eder. Linear B tabletlerinde rastlanan diğer bazı isimler ise şunlardır: Theodara, Aleksanda, Ekhinos (Deniz kestanesi), Poimen (Çoban).

21 Komutanları Aineas, Arhelokhos ve Akamas'tı.

22 Komutanları Pandaros'tu.

23 Adrestos ve Amphios'un komutası altındaydılar.

24 Asios'un komutası altındaydılar.

Levent Şahverdi Arşivi

Troya Savaşı'nda Akhalara karşı savaşan diğerleri ne Troyalıydı ne de Troya'ya bağımlı komşulardı. Onlar, Priamos'un sarayına uzak ya da yakın diğer müttefikleriydi ki *Gemiler Kataloğu*'ndaki listeden adlarını bildiğimiz bu müttefikler şunlardı:

> Larissalılar (Pelasglar), Kikonlar ve Paionların da aralarında bulunduğu Trakyalılar, Paphlagonialılar ve bu bölgenin halkı olan Enetlerler, Alizonlar, Mysialılar, Frigyalılar, Maionialılar, Karialılar ve Likyalılar.[25]

Savaşa dahil olanların adlarını veren bu listeden de anlaşılmaktadır ki Troya Savaşı, biri Asya kıtasının doğu sınırında, diğeri Avrupa kıtasının batı sınırında olan iki ülkenin savaşı gibiydi. Zira Mikenlerin müttefikleri arasında Ege Denizi'nin doğusundaki topraklardan gelmiş hiç müttefiki yoktu. Troyalıların da Yunanistan'dan gelen müttefiki yoktu. Hatta Troyalıların yanında savaşan bir Ege adası da mevcut değildi. Karialılar Troya'nın müttefiki olarak savaşa dahil olmuşken çok yakınındaki Rodos ve Syme (Sümbeki) gibi adalar Mikenlerin tarafında savaştılar. Hatta Troya'ya yakın olan Tenedos (Bozcaada) da Mikenlerin tarafındaydı. Bu bilgilerden Mikenlerin Troya Savaşı'nın yapılmış olduğu zamanda Girit Adası da dahil tüm Ege Denizi'ne egemen olmayı başarabilmiş oldukları sonucuna ulaşılabilir. Fakat kimilerinin Troya Savaşı'na dünyanın bilinen ilk Doğu-Batı savaşı ya da ilk Asya-Avrupa savaşı iddiasını dillendirmelerinin bilimsel temeli yoktur. Her şeyden önce "Doğu" ve "Batı" terimleriyle ifade edilen kültürel farkın Troyalılarla Mikenler arasında da olduğunu iddia etmek zor. Zira onlar arasında kültürel anlamda çok büyük bir fark yoktur. İkincisi bir Avrupa halkı olan Traklar, Mikenlerin değil Troyalıların müttefikiydi. Üçüncüsü Miken Çağı Yunanistan'ın önemli kenti Thebai bu savaşta yer almadı. Dördüncüsü her ne kadar bugünkü Kastamonu ve Çankırı illerinin içinde bulunduğu bölgenin halkı olan Paphlagonialılar Troya kralı Priamos'un yanında yer almış olsalar da çağın en güçlü imparatorluklarından birini kurmuş Hititler, bu savaşta yoktu. Hatta bu savaşın tarafları arasında yalnızca Asya ve Avrupa kıtalarını temsil eden halklar değil Afrika'yı temsil edenler de vardı. Onlar, Akhilleus'un ölümünden sonra Troya'nın müttefiki olarak savaşa dahil olmuş bulunan Etiyopyalılardı. Fakat onların bu savaşa dahilinden Homeros destanlarında değil, Miletoslu Arkritos tarafından yazılmış olduğu düşünülen *Aithiopis* adlı bir başka destanda söz edilmiştir.

Savaşın nasıl yapıldığı ya da gelişmiş olduğu sorusunun yanıtı ise *İlyada* destanının üçüncü bölümünden ve sonrasından anlaşılabilmektedir.

25 Homeros, *İlyada* 815-878.

Levent Şahverdi Arşivi

Zira destan doğrudan savaşa yönelik anlatımına üçüncü bölümde geçer. Fakat ne bu bölümde ne de sonraki bölümlerde topyekûn savaşların ayrıntılarına girilmez. Teke tek savaşların ya da kahramanların savaşları öne çıkarılır. Nitekim üçüncü bölüme damgasını vuran olay da Lakedaimonların (Sparta) kralı Menelaos ile Troyalı Aleksandros'un (Paris) teke tek savaşıdır. Beşinci bölümde savaşın kahramanlarından olan Diodemedes'in kahramanlığı, sonraki on bir bölümde ise Troyalıların komutanı Hektor ile Aias'ın teke tek savaşı, Hektor ile Agamemnon'un kahramanlığı, Troyalıların gözcüsü olan Dolon'un Odysseus ve Diomedes tarafından öldürülmesi gibi olaylar dikkat çeker. Agamemnon'un, Diomedes ve daha birçok Miken savaşçısının savaşta yaralanması; Akhilleus'un silahlarını kuşanarak savaşa dönen Patroklos'un Hektor tarafından öldürülmesi, sözünü ettiğimiz on bir bölümün öne çıkardığı diğer olaylardır. On yedinci bölümden itibaren ise çok sevdiği Patroklos'un ölümü dolayısıyla Hektor'dan öç almak isteyen ve bu nedenle savaşa geri dönen Akhilleus'un kahramanlığına yer verilmiştir. Troyalıları Troya surlarının önüne kadar kovalayan Akhilleus, nihayet Hektor'la karşı karşıya kalır. Destanın yirmi ikinci bölümüne Akhilleus ile Hektor'un teke tek yaptığı ve ilkinin ikincisini öldürmesiyle sonuçlanan savaş damgasını vurur. Sonraki iki bölümden ilkinin (23. bölüm) konusu, Akhilleus'un çok sevdiği Patroklos için yapılan cenaze törenidir. Destanın son bölümüne (24. bölüm) Akhilleus tarafından öldürülen Hektor için düzenlenen cenaze töreni damgasını vurur. Destan, Troya'da babası Priamos tarafından Hektor için düzenlenen bu cenaze töreniyle son bulur.

Destanda çok az yer bulan topyekûn savaşlardan biri dördüncü bölümde anlatılanlardan anlaşılmaktadır. Bu bölümde anlatılan topyekûn savaşta çok sayıda Troyalının öldürüldüğü söylenir fakat onları öldüren Miken krallarının yalnızca üçünün (Antilokhos, Odysseus ve Aias) adı verilir. Akhilleus'un savaşa dahil olmasından sonraki çarpışma ise daha kanlı olur. Savaşların en kanlısı da yirmi birinci bölümde anlatılan ve ölenlerin kanlarıyla kızıla boyanan iki nehrin kıyısında yapılır. İda Dağı'ndan (Kazdağı) kaynaklanan ve Troya Ovası'nı sulayan bu rmaklardan biri Skamandros, yani bugünkü Karamenderes Çayı, diğeri Simoeis (Dümrek Çayı) idi. Bu iki ırmak kıyısında yapılan savaşa her iki tarafın ölülerini toplayabilmesi için ara verilmiş olduğunu ise destanın yedinci bölümünden öğrenebiliyoruz. Destanda savaşların kentin hangi kapılarının önünde yapıldığını öğrenebilmemizi sağlayan bilgiler de bulunmaktadır.

Destanlara göre Troya Savaşı 10 yıl devam etti. Fakat 10 yıllık bu savaş, her zaman tek cepheli ya da Troya merkezli olarak devam etmedi.

Levent Şahverdi Arşivi

Zira Mikenler, Troya çevresinde ve güneyde Likya'da dahil olmak üzere çok geniş bir alanda yağma ve talan savaşları yaptılar. Ayrıca destanlar geleneğine göre bu savaşın tarafları da Mikenler, Troyalılar ve müttefiklerinden ibaret değildi. Onların inanç sistemi dahilindeki Olympos tanrıları ve tanrıçaları da bu savaşın tarafıydılar. Hera, Athena, Poseidon, Hephaistos ve Hermes Mikenlerin tarafı olarak bu savaşta yer alırken, Artemis, Aphrodite, Leto, Ares ve Apollon Troyalıların tarafını tutmuştur. Zeus ise savaşın yöneticisidir. Dahası her iki tarafta savaşan kahramanların bazıları, bir tanrının ya da tanrıçanın oğluydu. Tanrılar ve tanrıçalar oğullarına yardım edebilmek için hem ellerinden geleni yaparlar hem de onlara kötlük yapanların ya da onları öldürenlerin amansız düşmanı oluyorlardı. Hatta tanrılar ve tanrıçalar bu savaşa insan kılığında dahil olduklarında yaralanıp, yara dolayısıyla acı da çekebiliyorlardı. Ancak herhangi bir yaralanma nedeniyle ölmüyorlardı.[26]

IV.4.3. Savaşın Sonu

Destanlara göre Mikenler, Troya Savaşı'ndan zaferle ayrılmış olmalarını Epeios adlı bir ahşap heykel ustasına borçluydular. Zira yetenekli bir usta olan Epeios, Odysseus tarafından düşünülüp tasarlanmış devasa büyüklükte bir Tahta At heykeli yapmış, bu atın karnına aralarında Odysseus'un da bulunduğu seçkin Miken savaşçıları yerleştirmiş. Sonra da Mikenler, bu Tahta Atı kıyıda bırakıp, ülkelerine dönüyorlarmış gibi denize açılmışlar ve Tenedos (Bozcaada) Adası'nda gemilerini demirlemişler. Tahta At'ın tanrıça Athena için olduğunu, kentin içine alındığında Troya'nın asla ele geçirilemeyeceğini, kendisinin de evlerine dönen Mikenler tarafından tanrılara kurban olarak bırakılan bir talihsiz olduğunu Troyalılara söylerek onları kandıracak olan Sinon adlı bir kişi dışında geride kimse kalmamış.

Troyalılar "Troya Atı" olarak da tarihe mal olan Tahta At'ın bir tuzak olduğundan kuşku duymuyor değillerdi. Fakat Tahta At'ın Tarıça Athena'nın armağanı olduğuna inananlar çoğunluktaydı. Böyle düşünenlere göre Tahta At kente alınmazsa kentin koruyucusu olan tanrıça Athena'ya saygısızlık yapılmış olacaktı. Tuzak mı değil mi tartışması yapılırken Mikenlere güvenilemeyeceğini, Tahta At'ın bir tuzak olduğunu ısrarla dile getiren tanrı Apollon'un rahibi Laokoon, iki oğluyla birlikte, denizden çıkan yılanlar tarafından sokularak öldürülmüş ve bu da Tahta At'ın tuzak

26 Yaralanan tanrılardan birincisi savaş tanrısı Ares, ikincisi güzellik ve aşk tanrıçası Aphridite'dir. İlkini yaralayan Diomedes'tir. İkincisi savaşa müdahale ettiğinde arada kalıp yaralanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

olduğunu düşünenlerin etkisini zayıflatmış. Çünkü Laokoon'un ve oğlunun yılanlar tarafından öldürülmüş olması, tanrıça Athena'ya saygısızlığın cezası olarak yorumlanmıştı. Nihayetinde Tahta At, Troya kentinin içine alınır, gece olunca Miken savaşçıları Tahta At'ın karnından çıkıp, nöbetçileri öldürüp kentin kapılarını açarak Miken ordusunun içeriye girmesini sağlarlar. Böylece Mikenler, Troyalıları uyku halindeyken yakalayıp katletmeye başlarlar, kenti de yakıp yıkarlar.[27]

Hiç kuşkusuz Tahta At hikâyesi bir destan kurgusudur. Bu nedenle Troya'nın nasıl yakıldığı sorusunun yanıtı yoktur. Fakat hikâye Troya'nın bir gece baskınının kurbanı olabileceğinin işaretidir. İÖ 2. binyılda kentleri ele geçirmek için başvurulan savaş stratejilerinden birinin gece baskını olduğuna dair bilginin tarihsel başlangıcı Kuşşara kralı Anitta'ya kadar geriye gitmektedir. Gece baskınının yaşanmasında muhtemelen içeriden onlara yardım eden bir hainin ya da hainlerin de olması mümkündür. Fakat ilerleyen satırlarımızda da söz edeceğimiz gibi Troya'nın sonuyla ilgili günümüz tarihçilerinin farklı görüşleri de mevcuttur. Dahası Troya Savaşı'nın sonuyla ilgili ortaya atılan farklı görüşlerin tarihi de yeni değildir. Strabon'un (XIII.1.40-42) şu satırlarından anlaşılacağı üzere Antikçağ'a kadar geriye gider:

> Günümüz (İÖ 1. yüzyıl) İlionluları bize kentin Akhalar tarafından ele geçirilişinde tümüyle yok edilmediğini ve hatta hiçbir zaman terk edilmemiş olduğunu söylediler... Fakat Homeros kentin tümüyle tahrip edildiğini açıkça ifade ediyor... öyle zannediliyor ki sonradan kenti kurmak isteyenler, bu yerin uğursuzluğunu ya da talihsizliğini ve eski bir adete dayanarak Agamemnon tarafından lanetlendiğini kabul etmişlerdir.

IV.4.4. Savaşın Tarihi

Eski Yunan edebi eser yazarları arasında Troya Savaşı'nın tarihselliğiyle ilgili bir kuşkuya sahip değildiler ancak bir destan yazarı oduğunu bildikleri Homeros'un Troya'yla ilgili her söylediğine de tarihi gerçekler olarak itibar etmediklerinin en iyi işaretlerinden biri Strabon (XIII.1.36) tarafından Aristoteles'e (Aristo) atfen aktarılan şu satırlarda mevcuttur:

> Homeros, (Troya) surlarının yakın zamanda yapıldığını söylüyor ya da Aristoteles'in dediği gibi hiç yapılmamışlardır ve bunlar Homeros tarafından hayal edilmiş ve sonra da onun tarafından gene hayalen kaldırılmıştır.

27 Bu olay Akhilleus'un ölümünden sonra olur. Homeros'un *İlyada* destanında Tahta At'tan söz edilmemiş olmasının nedeni budur. Fakat hem *Odysseia* destanında hem de Homeros sonrası destanlardan biri olan Küçük *İlyada* ve *İlioupersis*'te anlatılır.

Levent Şahverdi Arşivi

Buna rağmen eski Yunanlar bu savaşın yapılıp yapılmadığıyla değil hangi tarihte yapılmış olduğu sorusuyla ilgilendiler. Günümüze kadar ulaşmış bilgilere göre onlar, Troya Savaşı'nın tarihiyle ilgili farklı kaynaklara sahiptiler. Nitekim soruyu yanıtlayanlardan en az dördünün hesapları günümüze kadar ulaştı. Bunlardan biri, İÖ 5. yüzyılda yaşamış Herodotos'tu (VII.7) ve ona göre Troya Savaşı, Girit'te hüküm süren kral Minos'un ölümünden sonra üçüncü kuşakta, yani İÖ 1250 yılında yapılmıştı. İkincisi bu savaşı İÖ 1184 yılına tarihlemiş olan İskenderiyeli Eratosthenes (İÖ 284-194), üçüncüsü Ephoros'tu (İÖ 4. yüzyıl). Ephoros'a göre Troya Savaşı İÖ 1134 yılında yapılmıştı. Troya Savaşı'nın tarihiyle ilgili en kesin tarih ise bu üç kaynaktan değil, Paros Mermeri (Marmor Parium) olarak tarihe mal olmuş bir kitabeden gelmektedir. Yunanistan'daki Thebai kentinin yağmalanışını İÖ 1251 yılına tarihleyen bu yazıtta Troya Savaşı için verilen tarih 5 Haziran 1209'dur ki Deniz kavimlerinin Mısır'a saldırılarının ilki bu tarihten yalnızca iki yıl sonra gerçekleşmiştir. Paros Mermeri'nde ayı ve günü belli bir tarih verilebilmiş olmasının nedeni ise *Parva Ilias*'ın günümüze kadar ulaşmış bulunan şu ifadesidir: "Gece yarısıydı ve dolunay doğuyordu."

Troya Savaşı'nın hangi tarihte yapılmış olduğu sorusunun yanıtı bugün de kesin olarak verilebilmiş değildir. Günümüz bilim insanı genellikle antik edebi kaynakların hesaplarından birini, daha çok da Paros Mermeriyle Erotesthenes'i tercih ettiler ya da bu tarihleri dikkate almış tarihleri önerdiler. Fakat son zamanlarda kimi araştırmacılar tarafından öne çıkarılan tarih, Herodotos'unkine daha yakındır. Onların Troya Savaşı'nın ne zaman yapıldığı sorusunun yanıtı için önerdikleri tarih İÖ 1300 ya da İÖ 1250 yılıdır. Bu tarihler, İÖ 2. binyılın egemen siyasal güçlerini tarihe gömen Ege Göçleri'nin (Deniz Kavimleri) hareketli olmaya başladıkları zamana çok yakındır. Bu nedenle kimi araştırmacılar da Troya Savaşı'na bu göçler çerçevesinde yaşanan bir savaş olarak itibar etmektedir. Hatta kimilerine göre Homeros'un destanlarında anlatılan Miken kahramanları ülkelerinden kovulmuş olanlardır. Fakat Türk vatandaşı olarak "Osman" adını almış olan Hisarlık kazılarının başkanı Korfmann (2004, 14), Troya'nın yıkılış tarihi konusunda Eratosthenes'in tarihlemesini itibar etmekten hiçbir zaman vazgeçmedi. Ona göre Troya kentinin yıkılışı İÖ 1180 yılında kaybedilen bir savaşın sonunda gerçekleşti. Fakat kimilerine göre İÖ 1200'den önceki bir tarihte olması gereken bu savaş, Troya'yı yıkmadı, yalnızca Avrupa'daki Trakların Çanakkale Boğazı yoluyla Asya'ya geçmelerine engel olan güçlü bir kaleyi, yani Troya'yı zayıflattı. Bu nedenle Troya, aralarında Trak kavmi Friglerin (Phrygler) de

Levent Şahverdi Arşivi

olduğu göçler çerçevesinde yakılıp yıkıldı. Kimilerine göreyse Troya'nın yıkılışının nedeni savaş ya da istila değil depremdi. Bu görüşün sahibi, Troya'da kazılar yapan Carl Belegen'di.

IV.5. Troyalıların ve Mikenlerin Komşuları

Troyalıların ve Mikenlerin çağdaşları kimlerdi? Bu soruya başta Homeros destanları olan *İlyada* ve *Odysseia* olmak üzere *Kyklos Epikos* (Destanlar Çemberi) kapsamındaki diğer edebi eserleri dikkate alarak cevap verilmek istediğinde karşımıza çıkan liste şudur:

> Karialılar, Likyalılar, Solymonlar (Likya'da) Mysialılar, Frigyalılar, Paphlagonialılar (Kaukonlar,[28] Enetler), Trakyalılar, İyonlar (İones), Paionialılar (Makedonya'da), Kimmerler, Dardanialılar, Phaiaklar, Kikonlar (Trakya'da), Hipemolgolar, Lelegler, Pelasglar ve Amazonlar.

Fakat hem Homeros destanları hem de Homeros sonrası destanlar, İÖ 2. binyılda değil sonraki binyılda, Yunan Orta Çağı da denilen eski Yunan Karanlık Çağı'nda üretildiler. Bu nedenle Miken Çağı Ege dünyasına ait olmayan fakat Yunan Karanlık Çağ dünyasının tanıdığı halkların da destanlara eklenmiş olması pekâlâ mümkündür. Nitekim Mysialılar, Frigler, İyonlar ve hatta Kimmerlerin Mikenler Çağı Ege dünyasının halkları olduğuna dair hiçbir delil yoktur. Onlar, Ege Göçleri çerçevesi ve koşullarında bugünkü Türkiye topraklarına gelip yerleşen halklardı. Fakat diğerleri Miken Çağı halklarıydı.

Lelegler ve Pelasglar daha önce de söz ettiğimiz gibi İÖ 3. binyıldan itibaren Ege dünyasının halklarıydılar. Her ikisi de göçlerden sonraki Ege dünyasında adlarıyla efsaneleşmiş halklar olarak bilindiler. Amazonlar da Lelegler ve Pelasglar gibi adları efsaneyle birlikte anılan kadın savaşçılar olarak Mikenler Çağı'nda kaldılar. Lelegler ve Pelasglarla çağdaş olan Karlar ise adlarını verdikleri ülkelerinde (Karia) söz konusu göçlerden sonra da yaşamlarını sürdürmeye devam ettiler. Karlar gibi adlarını verdikleri ülkelerinde (Lukku/Likya) Ege Göçleri sonrasında da yaşamaya devam ettiği bilinen bir diğer halk da Likyalılardı.

19. yüzyıldan itibaren yapılmaya başlayan arkeolojik araştırmalar ve bu araştırmaların gün ışığına çıkardığı yazılı belgeler, yani başta Hitit çivi yazılı tabletler olmak üzere diğerleri (Mısır yazılı belgeleri, Luvi hiyeroglif yazısı ve Linear B) Mikenler, Troyalılar ve komşularıyla ilgili eski Yunan destan geleneği menşeili bilgilerin doğrulanması anlamında ümit vericiydi.

28 Strabon'a (XII.3.9) göre tarihi dönemlerde Kaukonlar diye bir kavim yoktu. Ona göre bunun nedeni Kaukonlar ırkının her yerde yok edilmiş olmasıydı.

Levent Şahverdi Arşivi

Fakat söz konusu yazılı belgeler, İÖ 2. binyıl Ege dünyasının siyasi yapısının tarihsel gerçekliğini aydınlatmak bir tarafa, içinden çıkılması çok daha zor olan pek çok çetrefilli sorunu beraberinde getirdi. Daha sonra ayrıca sözünü edeceğimiz Mikenlere ait yazılı tabletlerde (Linear B) Miken Çağı kahramanlarının kimilerinin de sahip olduğu kişi adlarına rastlandı. Fakat bunlar Troya'da savaşan Miken ya da Troyalı kahramanların adları değildi. Bir Linear B tabletinde de "toroya" (to-ro-ya) ismine rastlandı. Fakat bu isim Kral Priamos'un başkentinin (Troya) adı değil, bir kadının adıydı.

Çivi yazılı metinlere gelince: Bu metinleri yazan Hititler, Mikenlerin kahramanlık çağında Trakya hariç bugünkü Türkiye topraklarının neredeyse tümüne egemen olmuş durumdaki federetif yapılı bir imparatorluğun sahibi konumundaydılar. Fakat Ege Denizi'ne de egemen olmayı başarmış olan Mikenler, Ege Denizi'nin doğusundaki bu imparatorluktan bihaberdiler. Çünkü Mikenler ve Troyalılar arasındaki Troya Savaşı'nı anlatan Homeros destanlarıyla eski Yunan dilinde yazılmış diğer edebi eserlerde "Hititler" adından söz edilmez. Bu eserlerde yalnızca Hititlerin adı değil, Hititçe çivi yazılı belgelerle Luvi hiyeroglif yazısı sayesinde varlığından haberdar olduğumuz başka halklar, ülkeler, devletler ya da kentlerin adları da yoktur ki buradan Mikenlerin onları da tanımadığı anlaşılır. Herodotos'un Urartuların çağdaşı olan Frigleri, Kimmerleri, İskitleri, Medleri, Asurları çok iyi biliyor olmasına rağmen Urartulardan haberdar olmadığı düşünüldüğünde, Mikenlerin de Hititlerden haberdar olmadığı düşünülebilir. Fakat Hititçe çivi yazılı belgelerde, ilerleyen satırlarımızda da söz edeceğimiz gibi bu olasılığın mümkün olamayacağına işaret eden bilgiler mevcuttur.

Eski Yunan edebi eserlerini yazanların ve dolayısıyla bu yazarlar sayesinde varlığından haberdar olduğumuz Mikenlerin bilgileri dahilinde olmayan devlet yalnızca Hitit devleti değildi. Onların haberdar olmadığı bir ülke de Luvia'ydı. Bilimsel ilgi alanı Hitit Çağı Anadolu tarihi olan kimi araştırmalara göre, bugünkü Türkiye'nin takriben Ege Bölgesi'nin tümünü kapsadığı düşünülen Luviya'da yaşayan halklara Luviler deniyordu. Sonraki bölümde sözünü edeceğimiz arkeolojik kazıların Hisarlık Tepe'de keşfettiği altıncı seviyenin (Troya VI) İÖ 1700 yılından sonraki sakinleri de Luvilerdi. Luvilerden söz eden Hitit çivi yazılı tabletler açısından bakıldığında, Luvilerin ülkesi olması gereken Ege bölgesinde Hitit krallarının askeri seferlerinin, antlaşmalarının ve mektuplarının muhatapları ise Luviler ya da Luvia ülkesinden ziyade Arzava ülkeleri, Aşşuva ülkesi, Wiluşa, Maşa, Karkişa ve Lukku'ydu.[29]

29 Mikenlerin çağında Hititlerin askeri ve siyasi muhataplarından biri de Kizzuvatna'ydı. Fakat Kizzuvatna, bugünkü Türkiye'nin Ege Denizi tarafında değil, Akdeniz tarafındaydı.

Levent Şahverdi Arşivi

Hitit Krallığı'nın kurucusu olan I. Hattuşili (İÖ 1565-1540) döneminden itibaren Hitit askeri seferlerinin hedefinde bulunduğu anlaşılan Arzava, zamanla komşusu olan ülkeleri de içine alan bir askeri koalisyonu örgütleyebilecek kadar güçlenmişti. Hitit kralı I. Arnuvanda'nın (İÖ 1400-1375) döneminde Hitit askeri seferlerinin muhatabı olan Arzava'dan "Arzava ülkeleri" diye söz edilmiş olmasının nedeni buydu. Aşşuva ve hatta Viluşa'yı da içine alacak kadar büyüme kapasitesine sahip Arzava merkezli bu koalisyonun Hitit kralı II. Murşili (İÖ 1318-1290) dönemindeki üyeleri şunlardı: Mira, Kuvalya, Hapalla ve Şeha Nehri ülkesi. Bu ülkelerin lokalizasyonu hâlâ sorunludur.

Hitit krallarıyla Hitit İmparatorluğu'na tabii olduklarını yeminli antlaşmalarla ya da bazen tahtlarını Hitit Büyük Kralı'nın onayıyla veya atamasıyla garanti eden Arzava ülkeleri kralları sık sık isyan ettiler. Hitit kralı III. Tuthaliya (İÖ 1236-1215) döneminde en etkili isyancılardan biri Aşşuva ülkesiydi. Bu dönemde Hititlere baş kaldıran ve 22 kentin dahil olduğu bir koalisyonun önderliğini yapacak kadar güçlenmiş olduğu anlaşılan Aşşuva'nın geri plandaki en etkili siyasi destekçisi muhtemelen Ahhiyava'ydı. Fakat Homeros destanlarının kahramanları olan Akhaioi (Akhalar) kavminin, yani Mikenlerin ülkesinin (Akhaia) Hitit dilindeki teleffuzu olması muhtemel olan Ahhiyava, Hititlerin düşmanı değildi. Ancak Hitit İmparatorluğu'nun dengi olan dört büyük devletten biriydi.

"Ahhiyava" gibi tartışmalı olan bazı ülke, kent ve kişi adları dışında Hititlerin de Troya'ya saldıran, bu kenti ele geçirmek için on yıl savaşan, hatta Türkiye'nin güneybatı ucundaki Likya'ya kadar giderek orada yağma ve talanlar yapan Mikenlerden bihaber oldukları anlaşılıyor. Söz konusu Hitit çivi yazılı belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla Hititler, yalnızca Mikenleri değil Mikenler tarafından iyi bilinen Anadolulu halkları da tanımıyorlardı. Zira eski Yunan edebi kaynaklarında Mikenlerin çağdaşları olarak adlarına çok sık rastlanan Lelegler, Pelasglar ve Amazonlara dair bir bilgi kırıntısına Hititçe çivi yazılı belgelerde rastlanmaz. Fakat eski Yunan edebi kaynaklarında Mikenlerin çağdaşları olarak adları geçen Likya ve Karia'nın Hititçe çivi yazılı belgelerde geçen Lukka ve Karkişa olabileceği önerisinin filolojik temeli bulunmaktadır. Homeros'un *Ilyada* destanında (II.461) eski adı Kaistros olan bugünkü Küçük Menderes'in her iki yanını içine alan bölgeyi tanımlamak için kullandığı "Asia"nın (Asya) Hitit metinlerinde sözü edilen Aşşuva'nın eski Yunan dilindeki teleffuzu olabileceği önerisi de filolojik temeli bulunan makul bir öneridir.

Destan geleneğinden beslenen eski Yunanların bilgisi dahilinde bulunan Troya ve İlion'un tarihsel gerçekliğinin delili sayılabilecek isimlere

Levent Şahverdi Arşivi

de Hititçe çivi yazılı belgelerde rastlandı. Homeros'un *İlyada* destanında Priamos'un kentini ve ülkesini tanımlayan bu iki isimden biri Taruişa (ya da Taurişia), diğeri Viluşa'dır. Muhalif görüşlere rağmen Troya'nın Taruişa, İlion'un Viluşa (Wiluşa) ile eşleştirilmesi filolojik açıdan yanlış değildir. Hatta Viluşa'nın İlion olabileceği önerisini, Viluşa'da hüküm sürmüş bir kralın "Alakşanduş" adını taşıyor olması da desteklemektedir. Zira İlion'da (=Troya) hüküm süren Priamos'un Troya Savaşı'na neden olduğu bilinen oğlunun adı Aleksandros (=Paris) idi ve Alakşanduş'un Aleksandros ile eşleştirilmesinin de filolojik anlamda yanlış bir tarafı yoktur.

Filolojik anlamda eşleştirilmesi makul olan başka kişi ve kent adları da vardır. Kişi adlarından en iyi bilineni Attarişşiya'dır. Attarişşiya'nın Troya'ya saldırıyı düzenleyen Mykenai kralı Agamemnon'un babası Atreus'un Hitit dilindeki teleffuzu olduğunu düşünmemize filolojik anlamda bir engel bulunmamaktadır. Hitit çivi yazılı belgelerinde geçen ve eşleştirilebilir olan kent adlarından bazıları ise şunlardır: Milavanda (Miletus), Valivanda (Alabanda) ve Apaşa (Ephesos). Kimi araştırmacılara göre bu kentlerden sonuncusu Arzava ülkesinin bir kentiydi.

Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere her ne kadar Mikenlerin Hititlerden haberdar olduklarına dair eski Yunan edebi kaynaklarında bilgi olmasa da Hititler açısından bakıldığında aynı şeyi söylemek kesinlikle mümkün değildir. Eski Yunan edebi eserlerinde Hititlerden söz edilmemiş olmasının nedeni ise hiç kuşkusuz Miken Çağı'na atıfta bulunan eski Yunan edebi eserlerindeki tüm bilgilerin kaynağının sözlü edebiyat geleneği olmasıdır. Bu geleneğin takriben 400 yıllık bir zaman diliminde ürettiği Mikenler ve Troya Savaşı konulu destanlar, söz konusu zaman diliminde mevcut bulunmayan İÖ 2. binyılın Hititlerini ve onların komşularının adlarını anlamlandıramayarak atlamış olabilir. Antik edebi eserlerde sözü edilen mitolojik kadın kahramanları olan Amazonlarla ilgili hikâyelerin gerisindeki gerçek de belki söz konusu 400 yılda artık mevcut bulunmayan savaşçı Hititler ile ilgilidir. Ayrıca Hittilerde, okuryazarlık Mikenlere göre daha fazlaydı.

Ege dünyasının iki tarafındaki iki büyük gücün siyasi anlamda çıkarları, ilk Pön Savaşı öncesindeki Roma-Kartaca ilişkilerinde olduğu gibi çatışmaktan daha ziyade örtüşüyordu. Zira Romalılar İtalya'da siyasal mekân birliği kurma yolunda ilerlerlerken, düşmanları İtalya dışında olmayan Etrüskler ve Yunan kentleriydi. Hem Etrüskler hem de Yunanlar, Romalılardan farklı olarak denizci halklar idiler. Bu nedenle onların hem Romalılarla hem de egemenlik alanını denizde genişletmek isteyen Kartacalılarla çıkarları çatıştığı için savaştılar. Fakat aynı şey Romalılarla

Levent Şahverdi Arşivi

Kartacalılar arasında yaşanmadı. Bu nedenle onların yalnızca çıkarları örtüşebiliyor ve o zaman da ortak düşmanlarına karşı ittifak ilişkisine girebiliyorlardı. Bu durum, Roma'nın İtalya'da Roma merkezli siyasal mekân birliğini kurduğu zamana kadar devam etti. Hititler de Romalılar gibi bir kara devletiydi. Deniz hâkimiyeti mücadelesi veren Mikenlerle anlaşmazlık yaşamasına neden olacak çıkar çatışması söz konusu değildi. Tam tersine Hititler, Anadolu'da siyasal mekân birliği kurabilmek için mücadele ederken Mikenler Ege Deniz'ne egemen olabilmenin peşindeydiler. Bu nedenle Türkiye'nin Ege Denizi'ne kıyısı olan bölgelerindeki halklar, Hititler ve Mikenlerin ortak düşmanları oldular. Böylesi bir ortamda Miken-Hitit ilişkileri, çıkarlar örtüştüğü sürece mümkün olabildi. Elbette böyle bir ilişkinin Hitit çivi yazılı belgelerindeki karşılığı nadir olacaktır. İlerleyen satırlarımızda söz edeceğimiz Hitit çivi yazılı belgelerine Ahhiyava adının da nadir denilecek kadar az ve muğlak bir şekilde yer bulmuş olmasının nedeni budur.

IV.6. Ahhiyava

Daha çok Hitit Çağı Anadolu tarihiyle ilgilenen araştırmacıların kafalarını meşgul eden bir sorundur Ahhiyava (Ahhiyawa). Çünkü "Ahhiyava" adına Hititçe çivi yazılı tabletlerde rastlandı. Tabletlerin sayısı 25 civarındadır ve bunların çoğu mektuptur. Diğerlerini antlaşma metinleri ile dinsel içerikli metinler oluşturmaktadır. Söz konusu yazılı metinlerde adı geçen Ahhiyava'nın Homeros destanlarından bilinen Akhaların (Akhaioi), yani Mikenlerin ülkesi Akhaia'nın Hititlerce bilinen adı olabileceği düşüncesi ilk kez 1920'lerde dillendirildi. Ancak filolojik metodoloji bakımından tutarlı olan bu düşünce, aradan bir asır geçmesine rağmen bilim dünyasında genel kabul görmedi. Ahhiyava'yı tartışma konusu yapmaktan çıkaracak yeni ve kesin bir delil de ortaya koyulamadı.

Hititçe çivi yazılı metinlerde sözü edilen Ahhiyava'nın Mikenler (Akhalar) olduğu görüşüne itiraz edenler, Homeros destanlarıyla sonrası eski Yunan destan geleneğinin aktardığı bilgileri tümüyle reddedenlerdi. Böylece Ahhiyava'nın lokalizasyonu konusunda birbiriyle alakalı ya da alakasız çok sayıda lokalizasyon önerisi ortaya çıktı. Kimilerine göre Ahhiyava, Kilikya'ydı. Kimilerine göre Trakya'ydı. Kimileri de Girit'in, Kıbrıs'ın ya da Rodos'un Ahhiyava olduğu görüşünü ortaya attı. Kimileri Karia kıyılarını önerdi. Kimilerine göre İÖ 2. binyılın ikinci yarısında Çanakkale Boğazı'nın her iki kıyısına Ahhiyava deniyordu. Kimilerine göre ise Ahhiyava, çok daha geniş bir ülkenin adıydı ve bu ülke Müsgebi, İassos, Limantepe

Levent Şahverdi Arşivi

ve Panaztepe'yi içine alan Ege Denizi'nin doğu kıyılarıyla Rodos, Khios (Sakız), Kos (İstanköy) ve Samos (Sisam) adalarını da içine alıyordu.

Hititler, bu kadar çok farklı lokalizasyon önerisine neden olan Ahhiyava'nın bir siyasi ve askeri güç olarak varlığından en azından İÖ 15. yüzyıl sonlarında kesinlikle haberdar idiler. Ancak hem bu yüzyılda hem de sonraki yüzyılda Ahhiyava'nın siyasi ve askeri güç bakımdan hangi seviyede olduğu Hitit çivi yazılı metinlerden anlaşılamıyor. Yine de İÖ 13. yüzyılda Hitit Krallığı'na denk kabul edilecek kadar büyük bir siyasi güç olduğunun işaretleri vardır. Bunlardan biri Hitit kralı III. Hattuşili'ye ait olduğu düşünülen Tavagalava mektubunda görülür. Bu mektupta Hitit kralının Ahhiyava ülkesinden "kardeşimin ülkesi" diye söz etmiş olduğu öğrenildi. Bir diğer mektup Hitit kralı III. Tuthalia (İÖ 1236-1215) döneminden gelmektedir. Hititlerin bu kralı, Ahhiyava'yı Hitit İmparatorluğu'na denk olan çağının dört ülkesinden biri saymıştır.

Ahhiyava'dan söz eden metinlerin çoğunun mektup olduğu dikkate alındığında Hitit-Ahhiyava ilişkisinin diplomasi çerçevesinde kaldığı anlaşılır. Yani Hititler ve Ahhiyava'nın sınırları ortak değildi. Birbirlerinin ülkelerini doğrudan hedef alan askeri seferler söz konusu olmadı. Ancak Milavanda (Miletos) kenti bağlantılı olarak bir Ahhiyava-Hitit savaşı yapılmış gibi görünmektedir. İÖ 15. yüzyıl ortalarında Ahhiyava'nın saldırısına uğramış ve Ahhiyava tarafından yakılıp yıkılarak ele geçirilmiş olan Milavanda, Hitit kralı I. Tuthalia'nın (İÖ 1420-1400) saldırısına uğradı. Ahhiyava kralı Attarişşiya, Milavanda'nın yanında 100 savaş arabasıyla yer alarak Hititlere karşı savaştı. Fakat Attarişşiya'nın dahil olduğu bu savaş, Hitit-Ahhiyava ilişkilerinin daha sonra düşmanlık seviyesinde devam etmesinin nedeni olmadı. Zira çivi yazılı kayıtlara göre Hitit kralı III. Hattuşili (İÖ 1266-1236), Ahhiyava ülkesine sığınmış Piyamaraduş adlı bir isyancının Hatti ülkesine iadesini ya da Ahhiyava'da muhafaza edilmesini Ahhiyava kralından isteyebiliyordu. Her ne kadar muhalif görüşler olsa da Hititçe kayıtlarda III. Hattuşili'nin bir gemiyle Ahhiyava ülkesine gittiğine dair bir bilgiye de rastlandı.

Tüm bunlardan da anlaşılacağı üzere Ahhiyava, İÖ 2. binyılın ikinci yarısında Ege Denizi'nin doğusundaki ülkenin, yani bugünkü Türkiye'nin siyasi dünyasının yerli olan bir parçası değildi. Ancak bu ülkeye, siyasi ve askeri olaylarına müdahil olacak kadar yakındı. Hititçe çivi yazılı belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Ahhiyava'nın müdahil olduğu ya da olabileceği Ege Denizi'nin doğu yakasındaki komşuları ise şunlardı: *Arzava, Mira-Kuvalya, Şeha Nehri ülkesi, Aşşuva ülkesi, Karkişa, Lukka ve Viluşa.*

Levent Şahverdi Arşivi

Bu ülkeler, başkenti Hattuşa olan Hitit Devleti'nin siyasi çıkarlarının muhataplarıydı. Onların Ahhiyava ile ilişkileri ise deniz ticareti ve hâkimiyeti çerçevesinde gelişmiş gibi gözükmektedir. Eğer öyleyse Homeros'un *İlyada* destanında yansıtılan Ege Denizi'ndeki Miken hâkimiyetini destekler. Yani Hititlerin Ahhiyava'sı Homeros'un destanlarında sözü edilen Akhaioi kavminin, yani Akhaların (Mikenler) ülkesiydi. Ancak daha önce belirttiğimiz gibi Akhalar/Mikenler, Hititler gibi bir hanedanın mutlak yönetimine tabii değillerdi. Onlar, Troya Savaşı'nın yapılmış olduğu tarihte bile her biri savaşçı olan hükümdarlarının, önderlerinin emrinde savaşa katılmış bağımsız topluluklar, kabileler ya da kentler halindeydiler. Ancak Homeros, Troyalılara karşı savaşanların hepsinden, Yunanistan'dan ya da Ege Denizi adalarından gelenler ayırımı yapmaksızın, Akhalar ya da Danaolar diye söz etti. Hititlerin nazarında da onların adı, adalarda ya da kıta Yunanistan'da hüküm sürenler ayrımı yapılmaksızın, Homeros destanlarında olduğu gibi Akhalar (Akhaioi), yani Ahhiyavalılar idiler. Ancak Hititlerin doğrudan muhatabı olan Akhalar (Ahhiyavalılar), muhtemelen Ege Denizi'nin doğu kıyılarına yakın adalarda meskûn bulunanlar ile kıta Yunanistan'ından ve adalardan gelip Türkiye'nin Ege Denizi kıyılarına seyrek olarak yerleşen ticaret kolonileriydiler. Bunların da Hititlerce en iyi bilineni Milavanda, yani Miletos'tu. Kolophon'da (Değirmendere) keşfedilen Mykenai tarzı kubbeli mezar da bu olasılığı Ege Denizi'nin doğu kıyılarıyla ilgili olarak güçlendirir. Adalarla ilgili olasılığın izleri ise tarihi dönemlerde bile Akhaların adını taşıyan Akhaia ya da Akhaion gibi yerlerin mevcudiyetinden bilinmektedir. Bunlardan biri İÖ 1. yüzyılda Tenedos'a (Bozcaada) ait bir limandı. Akhaların limanı (Akhaion) denilen bu liman, adanın karşısındaki Asya kıyısındaydı. İkincisi Kıbrıs'ın kumsalında muhafaza ediliyordu (Strabon, XIII. I.32; XIV.6.3).

Levent Şahverdi Arşivi

BEŞİNCİ BÖLÜM

MİKEN VE TROYA ARKEOLOJİSİ

V.1. Troya Arkeolojisi

V.1.1. Heinrich Schliemann

19. yüzyılda eski Yunan destan geleneği menşeili olan hemen her bilgiye kuşkulu bakılmaya başlamıştı. Hatta eski Yunan destan geleneğine damgasını vurmuş kral Priamos'un Troya'sının ve Troya Savaşı'nın tarihselliğine inanma eğiliminde bir bilim insanı neredeyse kalmamıştı. Fakat aynı yüzyılın son 30 yılına girildiğinde destan geleneğinde aktarılan her şeyi "kurgu" diyerek reddedenlerin dikkatlerini yoğulaştıracağı bir gelişme, Troya Savaşı'nın tarihsel gerçekliğiyle ilgili görsel kültür delillerinin bulunabileceği ümidini yükseltti. Bunu sağlayan kişi de protestan bir babanın oğlu olarak Almanya'nın Mecklenburg bölgesindeki bir köyde dünyaya gelen Heinrich Schliemann'dı. Schliemann (1822-1890), Homeros ve onun destanlaştırdığı Troya Savaşı'nı babasının kendisine Noel hediyesi olarak vermiş olduğu tarih kitabından okuyup, ileride bu efsane kenti ve savaşı aydınlatmayı kafasına koyacak kadar büyük bir merak duygusuna kapıldığında henüz 10 yaşındaydı. Fakat onun meraklı, akademisyen olmak gibi bir kariyeri hedeflemesinin nedeni olmadı. Kendisini zengin bir işadamı yapacak olan kariyerine gemi tayfalığıyla başlayan Schliemann, daha sonra ticareti öğrenip tüccarlığa yöneldi.

Bir tüccar olarak kendisini çok zengin yapacak koşulları ise St. Petersburg'daki toptancılıkta buldu. Henüz 36 yaşındayken zengin bir iş adamı olmayı başarmıştı. Troya kralı Priamos'un başkentini Osmanlı İmpartorluğu topraklarında keşfetmek için yola çıkmaya karar verdiğinde 48 yaşındaydı. Karşısına çıkacak her engeli aşabilecek kadar büyük bir zenginliğe sahip olarak yanına aldığı Homeros'un destanlarıyla yola çıkan Schliemann'ın Osmanlı devletinden istediği kazı iznini almasında sıkıntı yaşanmadı. 1870 yılında Çanakkale'ye giden Schliemann'a bu

Levent Şahverdi Arşivi

kentte konsolos yardımcısı olarak görev yapmakta olan Amarikalı Frank Calvert kılavuzluk yaptı. Schliemann, Calvert'in kendisine gösterdiği Hisarlık Tepe'deki ilk çalışmalarını sondajlarla başlattı. Ertesi yılda (1871) ise doğrudan kazı çalışmalarına başladı. Üç yıl devam eden kazılarında çalıştırdığı işçi sayısı 80 ile 160 arasında değişti. Sonraki iki yılda hiç kazı yapmadı. 1876'da yeniden kazılara başladığında Hisarlık Tepe'de değil Yunanistan'daki Mykenai kentindeydi. 1878'de yeniden Çanakkale'deki Hisarlık Tepe'ye döndü. Hisarlık Tepe'deki kazılarına sonraki yılda ve 1881 yılında devam etti. 1884 yılında onun tarafından keşfedilmek istenen Miken kenti ise Yunanistan'daki Tiryns oldu.

Troya'da ve Miken kentlerinde kazı çalışmaları yaparken Schliemann'ın amacı, kesinlikle para kazanmak değildi. Ancak o bir tüccardı ve tüccarlık, dünyanın dikkatini Mikenler çağına ve dolayısıyla kendisine çekecek reklamı yapabilmesini kolayca sağlayacak hünerli kişiliğinin oluşmasını sağlamıştı. Başka bir ifadeyle, Schliemann'ın kazılarıyla ilgili reklamı, bu kazıların yapıldığı tarihten takriben 3070 yıl önceki savaşı, yani Troya Savaşı'nı dünyanın gündemine yeniden yerleştirip meşhur etti.

Schliemann Hisarlık Tepe kazılarında bulduğu hazineyi sessizce Almanya'ya götürdü. Schliemann'ın kral Priamos'a ait olduğu konusunda hiçbir şüphe duymadığı hazine, altından yapılmış taçlar, yüzükler, tokalar, iğneler, altın ve gümüşten yapılmış vazolar ve diğer pek çok değerli buluntudan oluşuyordu. Schliemann, Troya kralı Priamos'un karısına ait olduğuna inandığı takıları da sosyete toplantılarında Yunan eşi Sophia'yı süsleyen aksesuvar olarak sergiledi. Sonrasında Berlin'deki Völkerkunde Müzesi'ne bağışlanan Hisarlık Tepe hazinesi, İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyet Rusya'nın eline geçti. Halen Puşkin Müzesi'nde sergilenmekte olan bu eserlerin Türkiye'ye iadesi sağlanamadı.

Dünya kamuoyunda büyük ses getiren Schliemann'ın Hisarlık Tepe'de ve Yunanistan'daki Miken kentlerinde yaptığı kazılarının keşifleri, ne Troya'nın ne de Troya Savaşı'nın tarihselliğiyle ilgili kuşkuları sonlandırabildi. Çünkü Schliemann'ın, Troya kralı Priamos'a ait olduğunu söylediği hazinenin gerçekte Priamos'a ait olmadığı kısa süre sonra anlaşıldı. Zira her ne kadar eski Yunanca ve Latince de dahil birçok dili öğrenmiş olsa da Schliemann ne bir filolog ne de bir tarihçiydi. Mimarlık ve arkeolojiyle de alakası yoktu. Kazıları, yalnızca zengin ve hayalperest bir amatör olarak yapmıştı. Bu arada öylesine aceleci çalışmıştı ki Amerikalı konsolos Calvert'in uyarıları bile dikkatli olmak konusunda onu ikna edememişti. Hatta onun acelesi, Hisarlık Tepe'de Makedonya kralı Büyük İskender'in generali Lysimakhos tarafından kurulan bir Hellenistik

Levent Şahverdi Arşivi

yerleşmenin buluntularını da tahrip etmişti. Tüm bunların tespiti, Hisarlık Tepe'ye gelip sistemli kazılar yapmaya başlayan sonraki arkeologlar tarafından tartışmasız bir şekilde yapıldı.

V.1.2. Schliemann Sonrası Troya Kazıları

Schliemann sonrası arkeologlardan ilki, Schliemann'ın kazılarında da bulunmuş olan Wilhem Dörpfeld adlı mimardı. Dörpfeld, 1893-1894 yıllarında yapmış olduğu kazılarının sonuçlarını 1902 yılında yayınladığında[30] Troya Savaşı'nın tarihsel bir gerçek olduğu düşüncesi bilim dünyasında güçlendi. Ancak Hisarlık Tepe'nin Troya olup olmadığı tartışması son bulmadı. Kimileri Homeros Troya'sının Pınarbaşı olabileceği önerisinde bulundu ki bu tür önerinin tarihi de yeni değildi. Antikçağ'ın iki bilgini de Troya'nın yeriyle ilgili bilinenlerin yanlışlığına dikkat çekmişti. Bunlardan biri İskenderiyeli bir kadın bilgin olan Hestiaia, ikincisi onu kaynak olarak kullanan Skepsisli Demetrios'tu. Amaseialı coğrafya yazarı Strabon (İÖ 64- İS 21) da Hestiaia ve Demetrios'tan farklı düşünmüyordu. Antikçağ'ın bu bilginlerine göre Homeros Troya'sı, Hellenistik ve Roma dönemlerinin kenti olan İlion ile aynı değildi. İlkinin bulunduğu yer (eski İlion) ile mevcut olan ikinci arasında 5,5 km civarında bir mesafe vardı (Strabon, 13.1.32.).

Hisarlık Tepe kazılarının Dörpfeld sonrası yöneticisi, Amerikalı profesör Carl Blegen'di. 1932 yılında başladığı kazılarını 1938 yılı kazı mevsimi sonuna kadar devam ettirdi. Onun halefi ise kazılarına 1988 yılında başlayan Manfred Korfmann oldu. 2003 yılında Türk vatandaşı olarak "Osman" adını alan Korfmann'ın halefi ise kazı çalışmalarını 2006'dan beri yürüten Ernst Pernicka oldu. Sözünü etmiş olduğumuz bu arkeologların başkanlığında yürütülen kazılar, her ne kadar Hisarlık Tepe'nin Homeros Troya'sı olduğu konusunda tüm bilim insanlarını ikna edecek tartışmasız deliller keşfedememiş olsa da Hisarlık Tepe'nin görsel kültür tarihi hakkında çok şey öğrenilmesini sağladı.

Bölgenin ilk sakinlerine ait olan ve İÖ 4800'e tarihlenen izler Hisarlık Tepe'deki kazılar sayesinde keşfedildi. "Troya" olduğu kabul edilen ilk yerleşmenin İÖ 3000 yılında inşa edildiği ve Hisarlık Tepe'nin bu tarihten itibaren Hellenistik Dönem'e kadar kesintisiz giden 9 katlı bir yerleşim alanı olduğu bilgisine de bu kazılarla ulaşıldı. Arkeologlar katların en alttan yukarıya doğru yükselen her seviyesini bir numara vererek tanımladılar. Böylece en alttakine birinci seviye (Troya I), en üsttekine

30 W. Dörpfeld, *Troja und Illion.* Ergebnisse der usgrabungen in den vorhistorishen und historischen Schichten von Ilion 1870-1894, Atina, 1992.

Levent Şahverdi Arşivi

dokuzuncu seviye (Troya IX) denildi. Fakat bununla yetinilmedi. Katman seviyeleri, kronolojiyi daha da kısaltan keşifler sayesinde numaralara eklenen harflerle (VIIa,VIIb2, VIIh gibi) yeniden tanımlandı.

Başlangıcı İÖ 3000 yılına tarihlenen Troya I, 500 (ya da 400) yıl ayakta kaldı. Troya I'in yerini alan ikinci seviye (Troya II) sakinleri kültürel anlamda ilk seviye sakinlerinden farklı değillerdi. Bu seviyenin yerleşmesi de ilk seviye gibi tahkimatlıydı. Fakat eski Yunan tapınaklarında da görülecek olan *megaron* tipli giriş mekânlarının (propylon) ilk örneği Troya II sakinleri tarafından inşa edilmişti. Troya'nın deniz imkânlarından yararlanarak zenginleşmesine katkıda bulunacak liman da bu seviye sakinlerince inşa edildi. Bu seviyenin limanı, henüz yelkenli bilinmediği için yalnızca uygun hava koşullarında seyahat eden deniz tüccarlarının teknelerine hizmet veriyordu. Troya II, İÖ 2200'de (ya da 2350) bir yangınla yıkıldı.

Çok iyi bilinmeyen sonraki iki seviyenin ikincisi (Troya IV) muhtemelen Luviler (Luwiler) tarafından yıkıldı. İÖ 1470 yılına kadar ayakta kalan seviyenin (Troya V) sakinleri olan Luviler, kimi araştırmacılara göre bugünkü Türkiye'nin takriben batı yarısını kendi ülkeleri haline getirmişlerdi. Troya'ya kendileriyle birlikte atı da getiren Luviler, zamanla deniz ticaretinin yetenekli tüccarları oldular, fakat Troya merkezli Luvi siyasal birliğini hiçbir zaman kuramadılar. Kiklad adalarıyla Girit (Minos), altıncı seviye Troya sakinlerinin (Luviler) ticaretinin kapsamındaydı. Fakat hem bu seviyenin hem de sonraki seviyenin Troya'sı (Troya VI) da kültürel anlamda Anadoluluydu.

Altıncı seviye Troya'sı (Troya VI) dışa doğru genişleyen ve yüksekliği 10 m'ye ulaşan kalın duvarlı yeni bir tahkimata sahip oldu. Bu seviyenin sakinleri olan Troyalıların ticaretinin kapsamında boyalı çömlekleriyle Mikenler de vardı. Refah seviyelerini, koyun sürüleri sayesinde üretilen yün, kumaş, deri, tekstil ile bronz imalatı, at besiciliği ile çok yükseltmişlerdi ve onlar artık Ege ticaretinin etkili iki uygarlığının (Girit ve Miken) rakibi olmaya başlamışlardı. 270 dönümlük bir alanı kapsayan Troya VI, yaklaşık İÖ 1300 yılında meydana gelen bir depremle son buldu.

Troya VII seviyesi çok fazla hasara neden olmayan bu depremin ardından yapılan yeni inşalarla başladı. Arkeologların Troya VIIa (İÖ 1300-1200) diyerek tanımladığı bu seviyenin erken evresindeki yeni yapılardan biri güney kapısı, diğeri doğu kulesiydi. Homeros'un *İlyada* destanında anlattığı Troya Savaşı'na ait olabileceği düşünülen savaş izleri de bu seviyede görüldü. Fakat Homeros'un anlattığı gibi savaşın 10 yıl devam etmiş olabileceğinin arkeolojik deliline rastlanmadı. Öte yandan kentin eski Yunan edebi eserlerinde anlatıldığı gibi yakım ve yıkıma maruz kaldığı kesindir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ancak Troya'nın bu savaş sonunda sakinlerince terk edilen bir harabeye dönüşmediği de kesindir.

Troya'nın ve Troya Savaşı'nın tarihsel gerçekliğini işaret eden arkeolojik bulgular bilim insanları arasında büyük oranda genel kabul görmüş olsa da Troya ve Troya Savaşı'nın tarihsel gerçekliğinin olmadığı iddiasında ısrarlı olan bilim insanları hâlâ mevcuttur. Onlara göre Hisarlık Tepe ne Troya'dır ne de İlion. Yani Mikenlerin Troya ya da İlion adıyla bildikleri bir komşuları olduğu söylenemez. Çünkü her ne kadar Homeros destanlarında Troya'dan 53 kez, İlion'dan 106 defa söz edilmiş olsa da bu isimlerin yazılı bir delili yoktur.[31] Fakat kimi bilim insanlarına göre Troya ve İlion'un tarihselliğine dair yazılı deliller Hititçe çivi yazılı begelerde geçen Vilışa (Wiluşa) ve Taruişa adları dolayısıyla mevcuttur. Bu görüşte olanlara göre Viluşa, Vilion/İlion; Taruişa da Troya'dır. Homeros'un destanlarında tarihsel gerçek olamayacağı düşüncesini esnetmek eğiliminde olmayanlar, Troya/Taruişa ve İlion/Viluşa eşleştirmesine "cazibesi güçlü fakat aldatıcı bir sesteşlik" diyerek muhalif olmaya devam ettiler.

V.2. Yunan Klasik Çağı ve Sonrasında İlion

Tüm bu tartışmalara rağmen eski Yunanlar Troya'nın ve Troya Savaşı'nın tarihselliğinden kuşku duymadılar. Fakat tarihi dönemlerde küçük bir kent durumunda olan İlion'un Homeros'un Troya'sı (ya da İlion'u) olup olmadığının antik çağda da tartışıldığı İÖ 64-İS 24 yılları arasında yaşamış Strabon'un (13.1.25) şu ifadelerinden de anlaşılabilmektedir:

> İlios, İlion'un geleneksel kurucusudur ve kent adını ondan almıştır. [...] İlios, kentini şimdiki yerinde kurmaya cesaret edemedi ve 30 stadion (30 x 190 m) yukarısında doğuya, İda Dağı'na ve Dardania'ya doğru şimdiki "İlionluların kasabası" denen yerde kurdu. Fakat şimdiki İlion halkı, kendilerini eski şanlı İlion imiş gibi göstermek istediklerinden Homeros destanına dayanan bazı olayları yanıltıcı belgeler olarak ileri sürerler, çünkü

31 Homeros'un destanından Troya ve İlion arasındaki fark anlaşılmıyor. Akhalar ve Danaolar isimleri nasıl birbirlerinin yerine kullanılmışsa, Troya ve İlion isimleri de aynı şekilde kullanılmıştır. Fakat Homeros, İlion'u Troyalı Priamos'un kalesiymiş gibi de tanımlamaktadır. Eski Yunanların efsane ve mitoslarında aktarılan bilgilerde ise Troya ve İlion'un aynı değil ayrı kentler olduğundan da söz edilir. Bu bilgilere göre Troya, kral Priamos'un başkentidir; İlion ise sakinleri Troyalı (Troes) olan Troya yakınındaki Ate (Delusion) tepesinde kurulmuştur. Frigya (Phrygia) sınırları içinde olduğu söylenen İlion, Tros'un üç oğlundan biriydi. Frigya'ya giden İlos, orada yarışlara katılarak güreşte kazanan taraf olmuştu. Bu başarısı üzerine ona ödül olarak bir benekli inek verilmiş ve ayrıca bir canavarın mekânı olarak bilinen Ate Tepesi'nde bir kent kurması söylenmişti. İlion kenti, İlios tarafından böyle kurulmuştu. Bkz. Apollodoros, 3.12.3. Pindaros, *Olympian Odes*, 8.30 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

onların kenti Homeros'unkine benzememektedir. Bazıları kentin çeşitli kereler yer değiştirdiğini ve sonunda şimdi bulunduğu yere, yaklaşık olarak Lidya kralı Kroisos zamanında yerleştiğini iddia ederler.

Ne bu satırların yazarı olan Strabon'un yaşamış olduğu geç Hellenistik Dönem'de ne de daha önceki tarihsel bir dönemde Troya ya da İlion'un destansı tarihinin izleri görülür. İlion/Troya'nın içinde bulunduğu bölge, yani Troas, İyonlardan dört kuşak önce Yunanistan'dan gelen Aioller tarafından iskân edildi (Strabon, XIII.1.3). Fakat İlion'a en yakın eski Yunan kolonisi Atinalılar tarafından Troya ile Ege Denizi arasındaki bir tepelik üzerinde yaklaşık İÖ 600 yılında kurulan Sigeion'du (Strabon, XIII.1.32). İlion, 20 stadion mesafedeki (Strabon, XIII.1.36) Sigeion'un kurulduğu dönemde kale kalıntılarıyla ve muhtemelen İÖ 8. yüzyıl ortalarından itibaren inşa edilmeye başlamış kutsal alanıyla dikkat çeken eski bir yerleşmeden ibaretti. Strabon'a (XIV.1.38) göre kendi zamanında hiçbir iz kalmamış olan eski İlion'un İÖ 2. binyıla ait kalıntıları olan tüm taşlarının da Sigeionlular tarafından alınıp, kentlerinin çevresinin tahkimatını oluşturan surları yapmak için kullanılmıştır.

Troya'nın içinde bulunduğu bölge İÖ 7. yüzyılda Kimmer yağmasına açıktı. Fakat aynı yüzyılın ikinci yarısında Troas bölgesi Lidya Krallığı'nın hâkimiyetine girdi. Bir asır kadar sonra Troas bölgesindeki Lidya hâkimiyetinin yerini, Lidya Krallığı'nı İÖ 547/6 yılında ortadan kaldıran Persler aldılar (Herodotos, V.122). Öyle görülüyor ki ordusunu Çanakkale Boğazı'nda kurdurmuş olduğu köprü üzerinden geçirerek Yunanistan'a sefer düzenleyen Pers kralı Kserkses de efsanevi Troya Savaşı'ndan haberdardı. Zira onun, Çanakkale Boğazı'ndan geçmek için harekete geçmeden önce, Priamos'un Troya'sına ait eski kale yıkıntılarının bulunduğu tepenin üzerine çıktığı ve orada tanrıça Athena (İlion Athena'sı) için bin inek kurban ettiği bilinmektedir (Herodotos, VII.43). Kserkses'in Yunanistan seferinin başarısızlıkla sonuçlanması, Perslerin Troas bölgesindeki hâkimiyetini etkiledi. Bölge zaman zaman Atina ve Sparta'nın askeri başarılarıyla geçici olarak Pers hâkimiyetinden çıktı. Fakat Troas bölgesi, İskender'in Perslere karşı Granikos Nehri (Biga Çayı) kıyılarında yenmiş olduğu İÖ 334 yılına kadar Pers hâkimiyetinde kalmaya devam etti.

Makedonya'nın "Büyük" unvanlı (epitethli) kralı İskender, Homeros ve destanlarının hayranıydı. Çanakkale Boğazı'nı aşıp Asya kıtasına ayak bastığında ilk işi destanlardan bildiği İlion'u ziyaret edip, bu kenti "kutsal kent" ilan etmek oldu. Ayrıca o, tanrıça Athena Tapınağı'ndaki kalkanı alıp, yerine kendi kalkanını koydu. İlion'da yapmayı planladığı büyük işleri

Levent Şahverdi Arşivi

ise Perslere karşı kazandığı kesin zafer sonrasına bırakmıştı. Bu büyük işlerden birincisi kenti büyütmek, ikincisi görkemli bir tanrıça Athena tapınağı inşa ettirmekti. Ayrıca kente vergi muafiyeti bağışlayacaktı. Fakat İskender'in ömrü bunları yapmaya yetmedi. Onun halefleri (*diodokhoi*) olarak tarihe geçmiş generallerinden Lysimakhos, kentte yeni olan bazı inşa programlarını gerçekleştirdi. Bunlardan biri İÖ 306 yılında kalenin bulunduğu tepenin kuzeydoğu yamacında inşa edilmiş tiyatrodur. Ayrıca bir tapınak ve 40 stadion (yak. 7600m) uzunluğunda bir sur yaptırdı. Ayrıca İlion'un yakınlarında bulunan birçok köy sakini İlion'a taşınıp, kentin nüfusu artırıldı. Strabon tarafından aktarılan bilgilere göre Galatlar İÖ 277 yılında tahkim edilmiş bir yere ihtiyaç duydukları için İlion'a gelmişler fakat surlarının olmadığını görünce burayı terk etmişler.

Yaklaşık bir asır sonra İlion ile Romalılar da ilgilenmeye başladılar. Zira onlar, Roma kentinin efsanevi kurucusu Aeneas'ın Troya'dan geldiğine inanıyorlardı. Bu nedenle Romalılar, İÖ 3. yüzyıl sonunda Makedonya ile yapmış oldukları barış antlaşmasının imzacı tarafları arasına İlion'u da dahil ettiler. Fakat İlion, ne bu zamanda ne de daha sonra böylesi bir barış antlaşmasında imzacı taraf olarak muhatap alınacak kadar önemli bir kentti. Seleukoslar kralı I. Antiokhos'un Toros Dağları'nın kuzeyiyle bağlantısının Romalılar tarafından tamamen kesildiği İÖ 190 yılında da durum değişmiş değildi. Hâlâ bir kasabaydı. Evlerinde ne çatı ne de kiremit vardı. Fakat İlion, Roma desteğiyle zamanla gelişti. Mitridates Savaşları sırasında hemen bir saldırıyla ele geçirilemeyecek kadar güçlü bir tahkimata sahipti. Zira o zaman İlion, Roma'nın isyancı generali Fimbria'nın saldırısına on bir gün boyunca direndi. Caesar ise diğer Romalıların hepsinden daha fazla İlion ile ilgilendi. Kente hem ek toprak bağışı yaptı, hem de kentin özgürlüğünü korumasını ve vergi muafiyetini garanti etti (Strabon, XIII.1.27). Fakat Homeros'un anlattığı İlion/Troya'nın yeriyle ilgili Antikçağ'da da tartışma vardı:[32]

> ya o zaman var olmadığından veya çalışması öyle gerektiğinden, onları anlattığı için Homeros'a nasıl suç bulunabilir?.. Bütün bunlardan, o zaman herhangi bir şeyden söz etmemesini, o konuyu bilmediği şeklinde

32 Strabon (13.1.34), eski ve yeni İlion konusunda Skepsisli Demetrios'a atfen şu bilgilere yer verir: "İda Dağı silsilesinden başlayan ve birisi doğruca Rhoeteion'a ve diğeri doğruca Sigeion'a uzanan iki burun vardır. Bunlar denize doğru yarım daire oluşturur ve şimdiki İlion ile denizden eş uzaklıkta, ovada son bulurlar, ve ilion bu iki burnun bitiminin ortasındadır". Yine Strabon (13.1.36) tarafından aktarılan bilgilere göre Homeros'un *İlyada*'sı hakkında kitap yazan İskenderiyeli Hestiaia, Troya Savaşı'nın kendi zamanındaki İlion'un karşısında bulunan ovada yapılmadığı görüşündedir. Ona göre söz konusu ova, nehirlerin daha sonraki birikiminden oluşmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

yorumlamanın yanlış olduğu açıkça görülür. Bunun yanlış olduğunu birkaç örnekle kanıtlamak gerekir, çünkü birçokları böyle kanıtları çok kullanır... çünkü ona (Homeros'a) haksızlık edenleri uyarmalıyız (Strabon, XII.3.27).

V.3. Miken Arkeolojisi

V.3.1. Kronoloji

Yunanistan'ın İÖ 2. binyıl kültürlerinin sahiplerinin Akhalar (Mikenler) olduğu, eski Yunan dilinde yazılmış antik edebi eserler sayesinde zaten bilinmekteydi. Fakat Mikenlerin Yunanistan'a geldikten sonraki birkaç yüzyılının tarihini söz konusu edebi eserler sayesinde öğrenme olanağı olmadığı gibi, sonrasının olaylarını da Yunan Klasik Çağı'nda olduğu gibi yıllara göre anlatabilme imkânı bulunmamaktadır. Çünkü onların erken dönem tarihi ve kültürüne ilişkin tüm bilgiler, arkeolojik araştırmaların günyüzüne çıkardığı görsel kültür kalıntılarından gelmektedir. Bu kültür kalıntılarını gün ışığına çıkaran ilk kişi de daha önce sözünü ettiğimiz Alman iş adamı Heinrich Schliemann oldu.

1971 yılında bugünkü Hisarlık'ta (Troya) arkeolojik kazılara başlayarak adını dünyaya duyuran Schliemann, altı yıl sonra Yunanistan'a gitti ve orada ilkin Agomemnon'un kenti Mykenai'da, sonra 1884 yılında, Tiryns kentinde başlatmış olduğu kazılarla ününe ün kattı. Schliemann'ın kendisine büyük ün kazandıran bu kazılarıyla günümüzden kabaca 3300 yıl öncesine ait tarihin görsel kalıntılarını ilk kez günyüzüne çıkarılmış oldu. Bunlardan biri literatüre "Agamemnon Maskı" olarak mal edilecek olan bir masktı (Resim 8). Maskın sahibinin cesedi iyi korunmuştu ve bu nedenle mumyalı olmadığı halde ondan "Kuyu Mezar Mumyası" diye söz edildi. Fakat Schliemann'ın kamuoyuna yansıttığı söylenen dikkat çekici şu sözler de keşfin kendisi kadar ünlü ve kalıcı oldu: "Agamemnon'un yüzünü gördüm".

Resim 8: Agamemnon Maskı

Fakat Schliemann, böyle bir cümle kurmamıştı. Zira bu sözler, onun bir Yunan gazeteciye çekmiş olduğu telgrafta sarf ettiği şu sözlerinden hareketle uydurulmuş, kısaltılarak kalıcı hale getirilmişti:

Levent Şahverdi Arşivi

> Ceset uzun zaman önce kafamda tasarladığım büyük hükümdar Agamemnon imajına çok daha fazla benziyor (Kershaw 2010, 23).

Schliemann'ın 1876 yılında Mykenai'da başlatmış olduğu kazılar ve sonraki arkeolojik araştırmalar, yalnızca Miken kalıntılarını gün yüzüne çıkarmadı. Aynı zamanda Mikenler dönemi Yunanistan'ının kültürel gelişimini temel alan kronolojisinin de belirlenmesini sağladı. Miken çanak çömleğinin stilistik gelişiminin dikkate alınmasının yanı sıra karbon 14 ve dendrokronoloji gibi tarihleme yöntemlerine başvurularak yapılan söz konusu kronolojinin tanımlanması ise Mikenler döneminin en değerli madeni diyebileceğimiz "bronz"a göre yapıldı. Fakat bronz, kronoloji tanımında kullanılan tek isim olmadı.

Mikenlerin yaşadığı ülkenin adı olan "Hellas",[33] her ne kadar İÖ 2. binyılda tüm Yunanistan'a "Hellas" denilmediği için anakronoloji olsa da Miken dönemi kültürlerinin ayrımını daha kısa aralıklı yapan kronoloji tanımında kullanıldı ve her iki adla tanımlanan Yunanistan'ın İÖ 2. binyıl kronolojisi aşağıda verildiği şekilde belirlendi.

Erken Tunç / Hellas Çağı	İÖ 3000-2000
Orta Tunç Çağı	İÖ 2000-1300
Orta Hellas	İÖ 2000-1600
Geç Hellas	İÖ 1600-1100
Geç Hellas I	İÖ 1600-1500
Geç Hellas II	İÖ 1500-1400
Geç Hellas II B	İÖ 1450
Geç Hellas III	İÖ 1400-1100
Geç Tunç Çağı	İÖ 1300-1050
Geç Hellas III B	İÖ 1300-1200
Geç Hellas III C	İÖ 1200-1125

Geç Hellas III C dönemine Mykenai sonrası dönem de denilmektedir. Tiryns kalesinin yıkılmasıyla sona eren bu dönem, ilerleyen satırlarımızda ayrıca söz edeceğimiz gibi Yunanistan'ın kargaşa, yakım, yıkım ve çöküş dönemidir.

33 Homeros'un *İlyada* destanındaki şu dizeler, eğer karanlık çağa özgü olanın Miken karanlık çağına dahil edilmiş olanlarla ilgili değilse, "Hellas" ve "Hellen" adı Miken Çağı'nda bilinmiyor değildi. Fakat o zaman "Hellen" adıyla anılan halk, tüm Yunanistan halkı için değil, Argos'un "Hellas" adıyla bilinen bir bölgesinde oturanlardı: "Pelasgların kenti Argos'ta oturanlarda sıra şimdi de, Alos, Alope, Treknis onlarındır, Phthie'de, güzel kadınlı Hellas'ta otururlar, Myrmidon, Hellen, Akha derler onlara..." (*İlyada* II, 681 vd. çev. A. Erhat).

Levent Şahverdi Arşivi

V.3.2. Orta Tunç Çağı

İÖ 2000 yılında Yunanistan'ı istila eden Mikenler, eğer Orta Asya'dan ya da doğu Avrupa'dan geldilerse, Yunanistan yalnızca iklim koşulları bakımından değil, fiziki coğrafyası bakımından da onlara yabancı bir ülkeydi. Zira bir Akdeniz iklimi koşullarının ülkesi olan Yunanistan, daha önce Birinci Bölüm'de de söz ettiğimiz gibi çok dağlık ve üç tarafı denizlerle çevrili bir yarımadadır. Ekime uygun araziler, her yönden ya da denize yakın ise, iç kesimden dağlarla kuşatılıdır. Dağların aşılmasını kolaylaştıran geçitleri azdır. Düzlük arazilerin tüm Yunanistan topraklarına oranı ise % 20 civarındadır. Tarım yapmada zorluk yaratan doğa koşullarının Mikenlere sunduğu cömert olanaklar ise zeytincilik ve üzüm bağları için uygundu. Tesalya ve Peloponnesos'taki Argos bölgesi hariç Yunanistan'ın diğer bölgeleri tahıl ve büyükbaş hayvan yetiştiriciliğine çok uygun değildi. Küçükbaş hayvanlardan koyun ve daha çok keçi yetiştirme olanağına sahip Mikenleri tatmin edecek bir diğer besin kaynağı da incirdi.

Sözünü ettiğimiz besin kaynakları, Mikenleri mutlu edecek bir ekonomik refah seviyesi yaratabilir miydi? Mikenlerin, Yunanistan'a İÖ 2000 yılında gelmiş oldukları kabul edildiğinde ve kentleşme sürecini yaşamaya başlayabilmeleri için neredeyse 600 yıl geçmesini beklemek zorunda kaldıkları dikkate alındığında bu sorunun yanıtı olumsuz olur. Nitekim Orta Tunç Çağı'na ait Mykenai mezarlarındaki iskeletler üzerinde yapılan çalışmalar da aynı sonucu işaret eder. Zira adli tıp uzmanlarının kemikler üzerinde yaptıkları çalışmalardan Mikenlerin çocukluktan itibaren yetersiz beslenmeye maruz kalmış oldukları anlaşıldı. Güçlü ve kaslı fizikleri olan Miken halkından kimilerinin romatizmal hastalıklardan kaynaklanan ağrılara maruz kaldıkları, kimilerinin de sıtmadan dolayı yaşamlarını kaybettikleri kemik analizleriyle ilgili araştırmalardan öğrenildi.

Sözünü ettiğimiz iskeletlerin bulunduğu Orta Tunç Çağı Miken mezarları yerleşim alanında, hatta evlerde kazılarak açılan basit çukurlardı. Çukurların üzeri yassı taşlarla örtülmüş ve etrafına taş levhalar koyulmuştu. Çocuk mezarlarının yetişkin mezarlarından farkı ise sanduka biçimli olanlarıydı. Hatta bazıları küplere konularak defnediliyordu. Ortalama ömür erkeklerde 35-45 arasındaydı. Kadınlar ise 25-40 arasında değişen ömürler sürmüşlerdi. Erkeklerin boy ortalamaları 160 cm ile 170 cm arasında değişirken, kadınların boyları en az 148 cm, en fazla 156 cm idi. İskeletlerle ilgili bu bilgiler ile ilerleyen satırlarımızda sözünü edeceğimiz Geç Tunç Çağı mezarlarından elde edilen bilgilerden anlaşılacağı üzere Mikenlerin ölülerini yaktıklarına dair Homeros'un *İlyada* destanında aktardığı bilgiler kesinlikle doğru değildir.

Levent Şahverdi Arşivi

Mikenlerin mezarları tüm tarihleri boyunca yukarıda anlatığımız şekilde kalmış değildi. Zamanla hem mimari, hem estetik hem de defin geleneği bakımından değiştiler. Değişimin başlangıç tarihiyle ilgili önerilen tarihlerden biri İÖ 16. yüzyıldır. Kimilerine göreyse bu tarih daha erken ve daha kesindir. Zira onlara göre Geç Tunç Çağı'na damgasını vurmuş iki tip mezardan ilkinin, yani *kuyu mezarları*n inşasına Geç Tunç Çağı'nın başlangıç tarihinden 20 yıl önce, yani 1620 yılında başlandı. Artık inşa edilen yeni tip mezarlarla (*kuyu mezarlar*) birlikte Yunanistan, Homeros'un destanlarında sözü edilen Mikenlerin ülkesi olmaya başlayacaktır. Kimi tarihçilerin gerçek Miken Çağı'nı İÖ 17. yüzyılda başlatmasının nedeni, zengin ölü hediyeleriyle dolu olan bu mezarlardır.

V.4. Geç Tunç Çağı: Mimari ve Sanat

V.4.1. Mezarlar

Mikenler İÖ 1620 yılından itibaren erken mezar formlarından ve defin geleneğinden vazgeçtiler. Yeni mezarlar "Kuyu Mezarlar" olarak tanımlanan çukur derinliği büyük mezarlardı. Bu tür mezarlar ilk kez Heinrich Schliemann'ın 1876'da Mykenai'da başlattığı kazılarda keşfedildi. Schliemann'ın keşfinin bir benzeri de 1951 yılında yapılan kazılarda gün ışığına çıkarıldı. Etrafı taş duvarlarla çevrilmiş iki mezar grubu, keşif yılları dikkate alınarak A ve B harfleriyle tanımlandı. Böylece "A Hazinesi" veya "A Mezar Halkası" (Resim 9) ve "B Hazinesi" ya da "B Mezar Halkası" tabirleri literatüre mal edilmiş oldu. Bunlardan ikincisi ilkinden daha eskiydi ve inşasına yaklaşık İÖ 1500 yılında başlanmış olabileceği söylendi.

"B Mezar Halkası" içindeki mezar sayısı 26 idi. Ölü hediyeleri de dahil olmak üzere birkaç cesedi içine alacak genişlikteki dikdörtgen biçimli kuyu mezarların üstü toprakla örtülmüştü. Hem çocukların hem de yetişkinlerin defnedildiği ve bir kereden fazla kullanıldığı anlaşılan bu mezarların yerini, yüksekliği 2 m civarında olan steller belirliyordu. Sözünü ettiğimiz iki mezar halkasından daha erken tarihli olanının (B) çapı 27,5 m; sonrakinin (A) 28 m'dir.

Schliemann'ın keşfi olan "A Mezar halkası", İÖ 13. yüzyıldaki yeniden inşa programının ürünüydü. İçinde 6 mezar olmasına rağmen ceset sayısı 19'du. Bu sayı, bir mezara bir değil, birkaç ölünün gömülmüş olduğunun delilidir. Hem çukur derinliği hem de genişliği bakımından daha önce inşa edilmiş "B Mezar Halkası" mezarlarına göre daha büyük ve üstü toprak ya da yassı taşlarla örtülü mezarlar, hiç kuşkusuz Mykenai elitine aitti. İçlerindeki cesetler, konumları bakımından genellikle ayaklar

Levent Şahverdi Arşivi

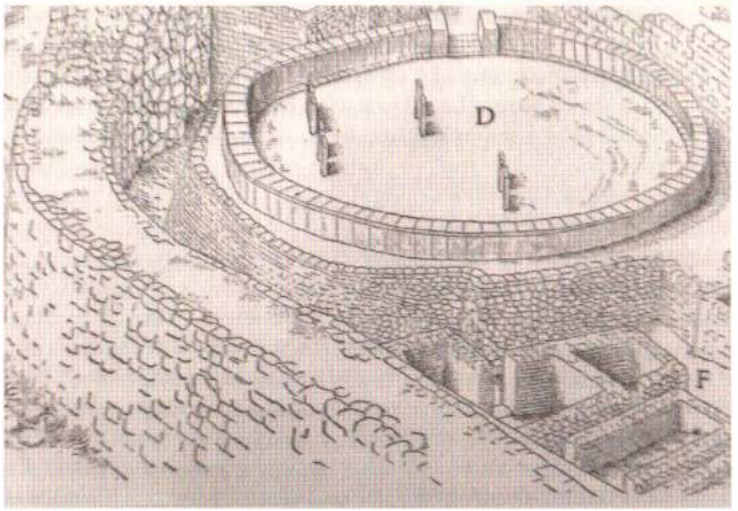

Resim 9, *A Mezar Halkası* (Lawrance 1973)

batıya, başlar doğuya dönük olmak üzere doğu-batı istikametindeydi. Her mezarın yeri, yönü batıya dönük bir stelle belirlenmişti. Steller savaş ya da av ile ilgili kabartma tasvirlerle süslenmişti.

İÖ 1490 yılından itibaren daha etkili ve görkemli olan, hükümdarlar için inşa edilmiş olduğu düşünülen "Tholos Mezarlar" inşa edilmeye başlandı. "Arı Kovanı Mezarlar" diye de tanımlanan Tholos (yuvarlak) mezarların İÖ 13. yüzyılda kullanılmaya devam ettiği ve tüm Yunanistan'a yayıldığı bilinmektedir. Bir yamaca oyulmak suretiyle inşa edilmiş bu mezarların 9'u Mykenai kalesinin dışındaydı. Schliemann, Pausanias'ta geçen şu ifadelerden hareketle kale duvarından biraz uzakta bulduğu bu mezarlardan ikisine Klytaimestra ve Aigisthos adını verdi:

> Agememnon kendisiyle birlikte öldürülenlerle beraber gömüldü.

Bu iki isimden ilki Agamemnon'u Troya Savaşı nedeniyle ülkesinden uzakta bulunduğu sırada aldatan karısı, ikincisi Klytaimnestre'nin uğruna kocasını kandırdığı âşığıydı. Agamemnon ülkesine dönünce bu ikisi tarafından öldürüldü.

Dokuz mezarın mühendislik ve estetik bakımdan en başarılısına ise "Atreus Hazine Binası" denildi. İÖ 1300'de inşa edildiği düşünülen ve

Levent Şahverdi Arşivi

çapı takriben 14,5 m olan bu mezarın içi, koni biçimli taş duvar inşasıydı. "Sahte kubbe" denilerek de tanımlanan bu mezarın üzerindeki toprak yığını örtüyle birlikte yüksekliği 13 metreydi. Mezarın kapısının önünde iki yanında da taş duvar olan 39 m uzunluğunda dar bir giriş yolu (*dromos*) vardı. Bu yolun mezar kapısıyla buluştuğu yerde ise iki yarım sütun bulunmaktaydı.

V.4.2. Kaleler ve Saraylar

Düzgün yapımı ve büyüklüğüyle birer mimarlık anıtı olan mezarlar Mikenlerin etkileyici mühendislik başarılarının tek örneği değildi. Girit mimarisiyle karılaştırıldığında özgün ve ayırt edici özelliğe sahip Miken kalelerinin de etkileyici bir anıtsallığı vardı. Ancak kent savunmasına duyulan zorunlu ihtiyacın ürünü oldukları kuşkusuz olan kalelerin hem Girit saray mimarisinden hem de Hitit mimarisinden ilham aldığı, daha sonraki tüm Avrupa kalelerinin de menşei olduğu düşünülmektedir ve ne zaman inşa edilmeye başlandıkları sorusunun kesin bir yanıtı yoktur. En azından kuyu mezarlarına göre daha geç bir tarihte inşa edildikleri söylenebilir. Zira kalelerin inşasıyla ilgili en erken tarihli izler, İÖ 15. yüzyıla aittir ve Tiryns kalesinden gelmektedir. Fakat hem kapladığı alan hem de anıtsallık bakımından dikkat çekici bir gelişme göstermiş oldukları anlaşılan Miken kalelerinin en etkilisi Argolis bölgesindeki Tiryns kalesi değil, aynı bölgenin kuzeydoğu köşesinde, denize 20 km mesafedeki Mykenai kalesiydi. Kuzey-güney istikametindeki bir yol kavşağını kontrol eden bir tepede inşa edilmiş bu kalenin dikkat çeken özelliğiyse, kale sakinlerinin 20 km mesafedeki denizi görebilmesini olanaklı kılan bir konumda olmasıydı. Bu konum, kale ve deniz arasındaki tüm bölgenin daima gözetim altında kalmasını imkân dahiline sokuyordu. Kalenin bulunduğu 50 m yüksekliğindeki tepenin eteğinden itibaren yayılarak genişlemiş yerleşim alanında meskûn bulunan Mykenai halkı, tahıl ihtiyacını kalenin daha çok doğuya bakan tarafındaki ovadan temin ediyordu ki bu ova, Argolis bölgesinin ikinci büyük ovasıydı.

Muazzam yapılar kompleksi diye tanımlanan Mykenai kalesinin duvarlarının kalınlığı her yerde aynı değildi. Ancak hiçbir yerinde 6 m'den daha dar olmadığı gibi 10 m'den daha geniş de değildi. Yüksekliği ise 8 m'den fazlaydı. Duvar yapımında kullanılan tek inşaat malzemesi, sonraki kuşakların insanüstü güçlere sahip mitolojik devler (Kikloplar) tarafından yapılmış olacaklarına inanacakları kadar büyük taşlardı. Bu taş yapıya "Kiklop işi" denilmesinin nedeni de aynıydı. Fakat "Kiklop işi" deyimin kaynağı Mykenai ve Tiryns kentlerinin efsanevi kurucuları Perseus ve Proitos'tu.

Levent Şahverdi Arşivi

Her ikisiyle de ilgili mitosa göre iki kentin de surları kiralanan Kikloplar tarafından inşa edilmiştir (Pausanias, II.16.4).

Miken kaleleri hiçbir özenli işçiliğe tabi tutulmamış çok büyük taşların, harç gibi bağlayıcı inşaat malzemesine ihtiyaç duymadan, üst üste koyulması suretiyle inşa edilmişti. Kalelerin en önemli mimari parçaları ise kale giriş kapılarıydı. Bu kapılar Aslanlı Kapı, Büyük Batı Kapısı ve Doğu Kapısı (Gizli Kapı) gibi adlarla bilinmektedir. Yapı malzemesi tamamen taş olan sonuncusu bindirme tekniğiyle yapılmıştı. İlkinin kaleye ait diğer mimari parçalarından farkı, kapı pervazını oluşturan yekpare büyük taş üzerine yerleştirilmiş üçgen biçimli bir başka büyük taştı. Bir duvar boşluğu yaratılmasına imkân vermiş üçgen taş yontularak yüksek kabartma heykel grubu haline getirilmişti. Simetrik konumdaki başsız iki aslan heykelinden biri solda, diğeri sağdadır. Aslanlar, heykel grubunun bir diğer parçası olan sütunun sunak şeklindeki kaidesi üzerine ön ayaklarını koymuş olarak tasvir edilmişlerdir (Resim 10). Kimi günümüz araştırmacıları Mykenai surlarının anıtsal kapısı üzerindeki bu aslan heykellerini, Hitit-Miken kültürel etkileşimine delil olarak gösterdiler. Zira her ne kadar konumları itibariyle aralarında bir benzerlik olmasa da Hititlerin başkenti Hattuşa'nın (Boğazköy) kent kapılarından biri de aslan heykelleriyle (Aslanlı Kapı) korunuyordu.[34]

Mykenai krallarının sarayı, sözünü etmiş olduğumuz kalenin içindeydi. Giriş cephesinde muhteşem manzaralı bir balkon vardı. Buradan sarayın ana kapısına ulaşılıyordu. Aslanlı Kapı'dan içeriye girildiğinde görülecek olan yapılar şunlardı: Zemini boyalı sıvayla kaplı ve dörder sütunlu üç avlu ve iki küçük sunak. Avluların en büyüğü (*aithousa*) 13 x 11.50 m^2 genişliğindeydi. Ayrıca konuk odaları, esnaf atölyeleri, zirai ürün depoları ve tüccar evi gibi birçok mekân kale surlarının içinde ya da dışında olan diğer mimari parçalarını oluşturuyordu.

İnşaat malzemesi yalnızca taş olan tahkimatlı Miken yerleşmeleri Mykenai kentinden ibaret değildi. Sadece Argolis'tekilerin sayısı en az 10'du. Attika'da 7, Boiotia'da 3 tane tahkimatlı taş yerleşme bulunmaktaydı. Bunlardan Tiryns, Pylos, Atina, Thebai ve Orkhomenos ve eski adı bilinmeyen Gla önemli yerleşmelerdi. Etrafı kubbeli kale duvarlarıyla çevrilmiş olan Tiryns, İÖ 1400 civarında alçak bir tepe üzerinde kurulmuştu. İki

34 Kimi araştırmacılar ise Miken surlarında kullanılan taşların büyüklüğünden (Kiklop işi) esinlenerek İngiltere'deki Stonehage'yi hatırladılar. Büyük taşlar Stonehage ve Miken surları arasında bir ilişkinin varlığının delili olamaz. Ancak eğer büyük taşların insanlık tarihinde önemi taşıyan dikkat çekici bir yönü varsa, bunun menşei Stonehage'den binlerce yıl önce Urfa'ya 15 km mesafede bulunan Göbeklitepe'dir.

Levent Şahverdi Arşivi

Resim 10, Aslanlı Kapı

tarafında kule bulunan kale kapıları bir savaş arabasının geçebileceği kadar genişti. Kalenin üst alanında yer alan saray mekânları arasında Mykenai kalesinde olduğu gibi *tholos* mezar, etrafı sütunlarla çevrili avlular, *megaron* denen dikdörtgen biçimli odalar, salonlar, oda biçimli ve cepheleri sütunlu anıtsal girişler (*Propylon*lar) vardı. Efsanevi Akha kralı Nestor'un kalesi Pylos ise geniş değildi. Küçük bir taşra sarayı nitcliğindeydi. Fakat Yunanistan'ın güneybatı ucundaki bu kale de mimari plan bakımından Mykenai ve Tiryns'ten çok farklı değildi. Dahası doğal bir limanın gerisindeki tepe üzerinde konumlanmış olmasıyla dikkat çekici bir ayrıcalığa sahipti. *Tholos* mezar, avlular, çömlek depoları, Linear B yazılı tabletlerin muhafaza edildiği arşiv odaları ve savaş arabalarının yapıldığı atölyeler gibi mekânlara da sahip olduğu bilinen Pylos sarayı, sahip olduğu lüks bakımından da Mykenai ve Tiryns'ten daha geri değildi. Orkhomenos, Thebai ve Gla'nın kale ve saray mimarileri de buraya kadar sözünü ettiğimiz üç kaleden farklılık göstermez. Gla, Miken kaleleri içinde en geniş olanıydı. Fakat kalıntılarının çoğu hâlâ toprak altındadır. *Tholos* mezar, Orhomenos'ta da keşfedildi. Atina'nın Miken dönemi yapıları Klasik Çağ Akropolisinin altında kaldığı için kalıntıları çok azdır.

Mykenai da dahil sözünü etmiş olduğumuz bu kentlerde sunaklar vardı. Fakat bağımsız gelişmiş bir tapınak mimarisi yoktu. Bu yönüyle Mikenler, Girit'teki Minoslara benziyorlardı fakat çağdaşları Hititlerden, Mezoptamya uygarlıklarının halklarından ve Mısırlılardan farklıydılar. Yine de mimari bakımdan Mısırlıları hatırlatan bir özelliklerini mezar inşasına yansıttılar. Zira Mikenler de ölü sarayları da denilen Piramitleri inşa etmiş Mısırlılar gibi mezar inşasında anıtsallığa önem verdiler.

Levent Şahverdi Arşivi

V.4.3. Sanat

Miken arkeolojisinin günyüzüne çıkardığı mezarlar ve saraylar, Mikenlerin yalnızca mimarlık ve mühendislik hünerlerinin kalıntılarını gözler önüne sermedi. Zira mezarlar ve sarayların kazılmasıyla keşfedilen görsel kalıntılar, Mikenlerin sanatı hakkında fikir vermenin ötesinde çok canlı olan zenginliği de gözler önüne serdi. Bunlar Homeros'un[35] Mykenai için kullanmış olduğu "Bol altınlı Mykenai" ifadesinin yersiz kullanılmamış olduğunun da altını çizer. Zira Mikenler hammaddesi altın olan pek çok eser ürettiler. Sanatsal ve estetik kalitesi yüksek bu eserler arasında güzel süslenmiş bir kılıç ucu ve sapı, Nestor kupası, aslan ve antilop tasvirli altıgen kutu ve gerçek bir sanat şaheseri olarak da tanımlanan kaya kristalinden yapılmış ördek başı kulpu kâse. Bunlara aralarında ikinci derece kalitede olanların da bulunduğu altın mücevher parçaları eklenebilir. "B Mezar Halkası" mezarlarında bulunan bu eserler, İÖ 13. yüzyıl öncesinde yapılmışlardı.

İÖ 13. yüzyıl Miken sanatçıları ise sanat ve estetik başarısı yüksek şu eserleri ürettiler: Üzeri spiralle süslü göğüs zırhı, bilim çevresinde Agememnon'a ait olarak tanınan bir mask (Agamemnon Maskı), aslan başı ritonu, taç, gerdanlıklar, küpeler, yüzükler, rozetler, merasim kılıçları ya da hançerleri, çocuk cesedini örten levhalar. Bunların hepsi altından yapılmış ya da altın desenlerle işlenmiş ince zevk ürünü, elişi eserlerdi. Fakat Miken el işçiliği ürünü olan bu tür eserler yalnızca altından yapılmış değildi. Hammaddesi gümüş, bronz, elektron, kristal, lapis lazuli, devekuşu yumurtası ve fildişi olan çok sayıda günlük eşya, çeşitli silahlar, süs eşyaları ve küçük heykeller üretildi. Diğer Miken sarayları da sanat ve lüks bakımından Mykenai'dan daha geri değillerdi. Onların ürettiği sanat eserlerinden bazıları şunlardır: Spiral desenli altın kupalar (Pylos'tan), üzerinde boğa avı tasviri yapılmış altın kupa (Tiryns'ten) ve fildişi kabartma resimler. Sonuncusu, altından gerdanlık ve başka ziynet eşyalarının da bulunduğu Thebai'dadır ki bu fildişi kabartma resimlerden birinde boğa yiyen aslan, diğerinde kartal başlı, aslan gövdeli bir yaratık tasvir edilmiştir.

Mikenler de Minoslar gibi heykel sanatına itibar etmediler. Zira Mykenai Kapı aslanları dışında anıtsal büyüklükte diyebileceğimiz heykeller üretilmediği gibi sanatsal ve estetik başarısı yüksek heykeller de Mikenlerde yoktu. Fakat fildişinden oyularak yapılmış küçük bir heykel, hem estetik açıdan hem de ince işçiliğe güzel bir örnektir. İki kadın bir çocuktan oluşan bu heykel (Resim 11), kimi araştırmacılara göre kraliyet ailesinin üyelerini resmeder. Kimilerine göreyse onlar, tanrıça Demeter'i,

35 *İlyada*, XI.46; *Odysseia*, III.305.

Levent Şahverdi Arşivi

Demeter'in kızı Kore'yi (Persephone) ve Demeter'in ölümsüzleştirmeye çalıştığı çocuğu (Triptolemos) temsil ediyorlardı.

Resim 11: İki Kadın ve Çocuk Heykelciği

Minoslarda olduğu gibi Mikenlerde de resim sanatı revaçtaydı. Fakat mimarisi gibi Girit'ten bağımsız gelişmiş değildi. Zira hem seramik kaplarda hem de saray mekânlarında icra edilen resimleri yapan ressamlar, konusunu doğadan alan Girit'teki natüralist sanatın, yani deniz üslubu ve bitki üslubu denen iki farklı sanat akımının taklitçisi olmuşlardı. Minosların aksine savaşçı bir halk olan Mikenlerin seramik kaplarına ve saray mekânlarına balıklar, çiçekler, boğa oyunu ve kadın topluluğu gibi resimler yapmış olmalarının nedeni budur. İÖ 1400 yılına gelindiğinde Miken sanatçıları taklitçi olmaktan çıktı. Bu tarihten itibaren, Giritlilerden farklı savaşçılık yanlarını ve hareketli özelliklerini sanata da yansıtmaya başladılar. Böylece freskler, seramik kaplar ve sanatın diğer kolları özgünleşti. Girit sanatına yabancı olan savaşçılığı ve kahramanlığı anlatan tasvirlerin, özellikle İÖ 13. yüzyılda Miken sanatının ayırt edici karakteristiği olarak tebarüz etmiş olmasının nedeni buydu.

Yeni olan bu özgün sanatın en dikkat çekici tasvir konularından biri, savaş arabasıydı. Bunlardan biri, Pylos (bugün Navarin) çömleklerinde üç ya da dört sürücüyle birlikte tasvir edilmiş olarak görülür. Tiryns saray freskinde resmedilmiş bir başka savaş arabası ise çok renkliydi. Bu freskte beyaz zemin üzerine resmedilmiş atlı savaş arabasının sürücüleri kadındı. Arabanın tekerlekleri, sarı ve maviye, arabanın kendisi ve dizginleri ise koyu kırmızıya boyanmıştı. Miken savaşçılığının sanata yansıtılmasıyla ilgili bir başka dikkat çekici örneği, Tiryns'te keşfedilen bir seramik oluşturmaktadır. Bu seramiğin üzerinde yarı tanrı Herakles'in bir Amazon kraliçesiyle savaşı resmedilmiştir. Bir başka Tiryns freski ise benekli av köpekleriyle (*kunagetai*) birlikte yapılan av sahnesi tasviriyle dikkati çekmektedir. Miken savaşseverliğinin yansıtıldığı seramiklerden en iyi bilineni ise bilim çevresinde "Savaşçılar Vazosu" olarak tanındı (Resim 12).

Levent Şahverdi Arşivi

Resim 12, Savaşçılar Vazosu

Mikenlerin savaşçı karakterini yansıtan resimler, fildişi eserlerde ve mezar stellerinde de icra edildi. Fildişinden bir savaşçı başının yontusu yapılmış, Mezar stellerine av ve savaş sahnelerinin tasvirleri resmedilmişti. Mikenlere özgü diğer resim sanatı tasvirlerinin konuları arasında şunlar da vardı: Araba etrafında insan, boğa, keçi ve geyik motifleri. Bir başkası ise çıplak at üzerine binmiş birini tasvir eder. Bu çağda süvarinin bilinmediği dikkate alındığında bu tasvir ziyadesiyle ilginçtir.

V.5. Miken Yazısı: Linear B

Bir önceki bölümde de söz ettiğimiz gibi Girit'te Minosların *Linear* (çizgisel) olarak tanımlanan bir çizgisel yazı kullandıkları Knossos kazıları sayesinde öğrenildi. Bu yazı daha sonra Mikenler tarafından alınıp benimsendi. Böylece *Linear* (çizgisel) denilen bu yazı, iki farklı dilin uyarlanmış olduğu bir yazı oldu. Bilim insanlarının söz konusu çizgisel (linear) yazıyı, "Linear A" ve "Linear B" olarak ikiye ayırmalarının nedeni budur. İlki Minosların, ikincisi Mikenlerin yazısıdır. Her ikisi için de kullanılan yazı materyali ise kil tabletlerdi. Fakat bu yazı materyalinin mucitleri ne Minoslar ne de Mikenlerdi. İlk kez Sümerler tarafından kullanılmış, sonra diğer Mezopotamya uygarlıkları ve Hititler tarafından kullanılmaya devam etmişti. Başka bir ifadeyle kil tabletler, yalnızca Minosların ve Mikenlerin değil, yazıyı yaşamlarına dahil etmiş tüm çağdaşlarının yazı materyali olarak kullanıldı. Fakat Minoslar ve Mikenler, diğerlerinden farklı olarak kil tabletleri fırınlamadılar. Bu nedenle çok sayıda yazılı tablet yok oldu. Korunarak günümüze kadar ulaşan ve sayısı binlerle ifade edilen tabletler Knossos, Mikenler tarafından ele geçirilmek istendiği sırada çıkan büyük bir yangına maruz kaldıkları için sertleşmişlerdi. Bunların çoğunun Girit'teki Knossos kentinde bulunmuş olmasının nedeni budur.

Mitchel Ventris adlı bir İngiliz mimarın J. Chadwik, A. Kober, E. Bennet gibi bilim insanlarının da yardımıyla "Linear" denen bu çizgisel yazıyı deşifre etmek için başlattığı çalışmalar 1952 yılında nihayetlendi.

Levent Şahverdi Arşivi

M. Ventris, yazıyı deşifre çalışmalarının sonucunu 1 Haziran 1952'de BBC radyosundan kamuoyuna duyurdu. Ona göre linear (çizgisel) yazılı tabletlerinin dili eski Yunancanın arkaik formuydu. Ventris'in teorisi, ertesi yıl üzerinde üç ayaklı bir kazanın ideogramlarını (ti-ri-po-de) taşıyan başka bir tabletin keşfiyle desteklendi (Khershaw 2010, 19 vd). Daha sonra keşfedilen tabletler de Ventris'i doğrulamaya devam etti. Fakat bazı tabletler okunamadı. Çünkü onlar, Mikenlerden farklı bir dili konuşan Minoslara aitti. Bu nedenle bilim insanları okunamayan Minosların yazısına "Linear A", okunan Mikenlerin yazısına "Linear B" dediler.

Yaklaşık 100 farklı sembolü ya da işareti içeren Linear B, bir hece yazısıydı. Fakat edebiyat dilinin yazısı değildi. "Yaprak tabletler" denilen uzun ince toprak kalıplar üzerinde listeleri muhafaza etmek için kullanılmıştı. Bu listelerin içeriği ise saraylara girip çıkan her tür mal, ticari meta ve bunlarla ilgili sayılar ve hesaplardı. Ancak tanrı, tanrıça ve kişi adları da bu tabletlerde görüldü. Neyin hesaplandığının işaretleri piktogramlar, ideogramlar ya da logogramlardı. Yalnızca sessizlerin değil sesli harf işaretlerinin de bulunduğu bu yazıyla ifade edilen sayılar basit bir 10'luk sayı (10, 100, 1000) sistemiydi. Toplama ve çıkarma gibi matematik işlemlerini bilen Mikenlerin, her ne kadar Linear B sayesinde okuryazar olan kâtiplerinin olduğu anlaşılmış olsa da siyasi ve askeri tarihlerini, hikâyelerini, masallarını, neye üzülüp neye güldüklerini, ahlaki değerlerini, adalet duygularını ve hatta inançlarını "Linear B" tabletlerinden öğrenebilme imkânımız yok. Bu anlamda fikir sahibi olabileceğimiz kaynaklarımızı başta Homeros'un destanları olmak üzere eski Yunan edebi eserleri oluşturmaktadır. Fakat destanların anlattığı dünya yazıyı bilmiyordu. Yazıya atıfın Homeros'un destanlarından yalnızca birinde (*İlyada*, VI.169 vd) bir kez yer alabilmiş olmasının nedeni bu olabilir. Dört dizeden ibaret olan bu atıf, muhtemelen Miken Çağı'yla değil Homeros Çağı'yla (İÖ 9 ve 8. yüzyıllar) ilgiliydi:

> Gönderdi onu Likya'ya,
> Eline uğursuz işaretler verdi,
> Üst üste katlanan levhaya
> Yazdı bir sürü ölüm yazıları.

Levent Şahverdi Arşivi

ALTINCI BÖLÜM

SOSYOPOLİTİK VE EKONOMİK BAKIMDAN MİKENLER

VI.1. Ticaret ve Ekonomi

Mikenler, bir önceki bölümde söz ettiğimiz sanat eserlerini üretmeye başladıkları zamandan itibaren Türkiye'nin Karadeniz de dahil denize kıyıları bulunan bölgelerinde, Ege adalarında, Makedonya, Kıbrıs Adası, Suriye, Kuzey Afrika, Güney İtalya, Sicilya, Sardunya ve hatta İspanya'da tanınan tüccarlar olmuşlardı. Homeros'un ifadesiyle küpeşteli, geniş karınlı, kürekli ve yelkenli olan "kara" gemileriyle[36] sözünü ettiğimiz ülkelerin limanlarına mallar götürdüler ve oralardan da kendi ülkelerine getirdiler. Troya Savaşı'na dahil olmuş askerleri taşıyan Miken gemileri, Homeros'un gemi sayılarıyla ilgili dizelerinden de anlaşılacağı üzere, oldukça büyüktü. Fakat bu gemiler savaş gemileriydi. Her ne kadar bu gemilerin Homeros Çağı'na (İÖ 9 ve 8. yüzyıllar) ait olduklarını düşünmek daha makul gibi görünse de bunların Miken gemilerinden çok farklı olduklarını düşünmek için de bir neden yok. Öte yandan Mikenlerin ticaret gemilerinin büyüklüğü, yük ağırlığı ve içinde neler olabileceği hakkında mezar ve saray buluntuları bir fikir verebilir. Fikir edinebileceğimiz daha somut bilgi ise 1982 yılında Antalya'nın Kaş ilçesi yakınındaki Uluburun mevkiinde yapılan keşiften gelir.

Yaklaşık İÖ 1315 yılında batmış bir ticaret gemisinin enkazı olan Uluburun keşfinin tesbitlerinden biri, batan geminin boyunun 15 m, genişliğinin de 5 m olduğudur. Taşıdığı yükün çeşidi ve sayısı ise çoktur. Aralarında seramik, altın kaplar ve heykeller, bronzdan yapılmış aletler, mühürler, kandiller, heykeller, delikli çıpalar, devekuşu yumurtası, mızrak başları, kılıçlar, amber, bakır ve kalay vardı. Gemi yük ağırlığının

36 Homeros, *Odysseia*, IX.65; 70; 99. "kara gemi" tanımı, bu gemilerin gövdelerinin ziftlenerek su geçirmez hale getirilmiş olmasıyla ilgilidir. Ancak tüm gemilerin rengi kara değildi. Örneğin Odysseus'un gemisinden "al yanaklı gemi" diye de söz edilir. Bkz. Homeros, *İlyada*, II, 637.

Levent Şahverdi Arşivi

yarısını sayısı 354 olan bakır külçeler oluşturuyordu. Kalay ingotlarının (külçe) ağırlığı ise bir tondu. Her iki maden ve ayrıca kurşun, Mikenlerin Akdeniz ticaretinde önemli bir yer tutuyordu. Mikenler, bu madenden en çok balık ağlarında ihtiyaçları olan ağırlıkları üretmek için yararlandılar. Onlar seramik kaplarını da kurşunla tamir ediyorlardı. Bakır ve kalay ise ençok bronz alet üretiminde işe yarıyordu. Mikenler hem bakırdan hem de bronzdan kazanlar, tavalar, kandiller, testereler, mangallar, sürahiler, bıçaklar, mızraklar, cımbız ve iğneler imal ettiler.

Ticari etkinliklerini daha çok Doğu Akdeniz'de yoğunlaştırmış Miken tacirlerinin iyi bildikleri limanlardan bazıları Kuzey Afrika kıyılarındaydı. Kuzey Afrika onların özellikle devekuşu yumurtası ithal etmek için gittikleri ülkeydi. Amber'i kuzey Avrupa'dan, fildişini Mısır'dan (ya da Suriye'den), altını Thasos (Taşöz) Adası'ndan, Makedonya'dan ve Nübye'den getirdiler. Taş vazolar Girit malıydı. Merasim içki kabı olarak kullandıkları geyik ritonu, Hitit ülkesinden ithal edilmiş olandı. Lapis lazuli Hindistan'dan gelmişti. Fakat bu ithal malının Mykenai'da bulunması Mikenlerin bu ülkeye gitmiş oldukları anlamına gelmez. Zira onlar aynı zamanda ticaretin aracısı olan tüccarlardı.

Mikenler kendi mamul mallarını, başta seramikleri olmak üzere sözünü ettiğimiz ülkelere ihraç ettiler. Miken ihraç mallarının yayılım alanıyla ilgili yoğunluğun boyutu ise Türkiye'deki arkeolojik araştırmaların bulgularından tahmin edilebilir. Zira yalnızca eski adı Smyrna olan bugünkü İzmir il sınırları içinde en az 7 antik yerleşmede, ayrıca Çanakkale, Muğla, Aydın, Manisa ve hatta Burdur il sınırları içinde Miken seramiklerine rastlandı.[37] Hititçe çivi yazılı tabletlerde geçen kişi adlarının eski Yunan edebi eserlerinden bilinen Miken dönemi isimlerle benzerlikleri, Mikenlerin Türkiye'nin Ege Denizi'ne kıyısı olan bölgeleriyle ve hatta Hititlerle ilişkilerinin ticaretin ötesine taşmış, siyasi ve askeri seviyede de gelişmiş olduğunu işaret eder. Bu konuda en önemli fakat aynı zamanda en tartışmalı delil, Hitit çivi yazılı belgelerde adı geçen Ahhiyava'dır. Fakat Ahhiyava, Dördüncü Bölüm'de de söz ettiğimiz gibi bilim dünyasının tartışmalı sorunlarından biri olmaktan çıkmış değildir.

Miken ekonomisinde zeytin, üzüm ve her ikisinden ürettikleri zeytinyağı ve şarabın çok önemli bir yeri vardı. Hem zeytinyağından hem de üzümden ürettikleri şarap, Mikenlerin ekonomik refah seviyesini yükselten ihraç malı sanayi ürünleriydi. Fakat Mikenlerin başka ülkelere pazarladıkları

37 Phokaia (Foça), Panaztepe, Smyrna (Bayraklı), Klazomenai (Urla), Ephesos (Efes), Bağlararası (Çeşme), Halkaköy (İzmir), Troya (Çanakkale), Halikarnassos (Bodrum), İasos (Kıyıkışlacık), Miletos (Muğla), Çine-Tepecik (Aydın), Sultaniye (Manisa), Yaraşlı (Burdur).

Levent Şahverdi Arşivi

sanayi ürünleri zeytinyağı ve şaraptan ibaret değildi. İşlenmiş diğer madeni eserler ile ziynet eşyalarını da başka ülkelere pazarlıyorlardı.

Mikenlerin dış ülkelere pazarlanan bir başka ihraç malı da muhtemelen tekstil ürünleriydi. Yalnızca Pylos'taki tekstil atölyelerinde çalıştırılmış işçi-kadın sayısının 200 civarında olduğunun bilinmesi bu olasılığın güçlü delilidir. Yün ve yünlü elbiselere en çok talep ise Yunanistan'ın kuzeyindeki soğuk ülkelerden geliyordu. Kimi araştırmacılara göre Mikenlerin zenginliğinin en önemli kaynağı da yün alıcısı çok olan bu soğuk ülkelerin pazarlarıydı.

Çağdaşları olan diğer devletlerde olduğu gibi Mikenlerin yaşamında da para yoktu. Tüm ticari etkinliklerini değiştokuş usulüyle yapıyorlardı. Fakat külçe altın, gümüş ya da öküz gibi bazı değer ölçülerinin de kullanıldığını düşünmemize engel bir neden bulunmamaktadır. Homeros'un *İlyada* (XIII.700 vd.) destanındaki şu dizelerden de anlaşılacağı üzere Homeros Çağı'nda (burada öküz) hâlâ kullanılıyordu:

> Ödüllerini gösterdi Danaolara zorlu güreşin,
> Akhalar on iki öküz değeri biçtiler buna
> Galip gelene büyük bir üç ayak koydu,
> Mağlup olan için de bir kadın koydu,
> Eli işe yatkındı, biçildi ona dört öküz değere.

Yunanistan'ın kuzeyindeki soğuk ülkeler yalnızca Mikenlerin yünlerini ve yünlü elbiselerini pazarladıkları ülkeler değildi. Bu ülkeler aynı zamanda Mikenler için köle kaynağıydı. Fakat hem eski Yunan edebi eserlerinden hem de Pylos tabletlerinden edinilen bilgiler, Mikenlerin asıl köle kaynağının Türkiye topraklarının Ege Denizi'ne kıyısı olan bölgeleri olduğunu işaret etmektedir. Mikenler, bu bölgelerdeki köle ticaretini hem kendi ihtiyaçları için hem de sahip oldukları fazla köleleri Ege dünyasında satmak için yaptılar.

Mikenlerin köle ticaretini, özellikle de kadın köle ticaretini besleyen kaynak öncelikle yağma talan amaçlı saldırılar ve savaşlardı. Daha çok Karanlık Çağ'ın geç evresiyle ilgili bilgilerin yer aldığı Homeros'un destanlarında çok sık anlatılan bu tür saldırılardan biri Troya Savaşı sırasında Thebai (Edremit) kentine yapılmış ve Mikenler kentte ele geçirdikleri kadınları diğer ganimetlerle birlikte gemilere göndermişlerdi. Ele geçirilen esir kadınlar arasında öldürdükleri Thebai kralı Eetion'un dul karısı da vardı. Kadınları esir olarak götürülen diğer yerleşmeler şunlardı: Lyrnesos, Lesbos (Midilli) ve Tenedos (Bozcaada). Mikenler Lyrnesos'un kralı Mynes'i de öldürmüşlerdi. Kralın ülkesinde ele geçirilen esir kadınlar

Levent Şahverdi Arşivi

arasında en ünlüsü ise Briseis'ti. Briseis, Mykenai kralı Agamemnon ile *İlyada* destanının en büyük kahramanı Akhilleus'un aralarının açılmasına neden olan kızdı.[38] Makar adlı bir kralın hükmettiği Lesbos'tan (Midilli) esir alınan kadınların en ünlüsü de Khyriseis'ti ve onu da Mykenai kralı Agamemnon almıştı (Homeros, *İlyada* I.217 vd). Tenes adlı bir kralın hüküm sürdüğü Tenedos (Bozcada) Adası'ndan esir alınan kadınların en güzeli Hekamede'ydi ve o da Pylos'un kralı Nestor'un payına düşmüştü (Homeros, *İlyada* XI. 735 vd).

Miken ekonomisinin diğer kaynaklarını ise tarım ve hayvancılık oluşturmaktaydı. Tarım ürünlerinde öncelik buğday, arpa, zeytin ve üzümdeydi. Zeytin ve üzümden yalnızca sofrada yer alan besin kaynakları olarak değil, daha önce de belirtildiği gibi zeytinyağı ve şarap üretildi. Toprağa bağlı olarak çapa tarımıyla üretilen diğerler ürünler ise şunlardı: Fasülye, mercimek, bezelye, bakla, yulaf. Mikenler bu besin kaynaklarından çorba ve güveç gibi yemekler yaptılar. Besin kaynağı olarak tüketilen yerli meyveler arasında ise incir, badem, armut, vişne, erik, fıstık, keçiboynuzu, kestane ve ceviz vardı. Bunlardan incir yalnızca bir besin kaynağı olarak değil, tıbbi amaçlı da kullanıldı. Şaraba sakızağacı reçinesinin eklenmesiyle oluşturulan karışım da ilaç niyetine kullanılıyordu. Tıbbi amaçlı kullanılan diğer bitkiler ise şunlardı: Safran, kişniş, mersin, afyon. Sonuncusu ağrı kesici ya da sakinleştirici olarak kullanıldı. Mikenlerin ihtiyaç duydukları besin kaynaklarından biri de baldı.

Mikenler beslenmek için gerekli proteinleri hayvanlardan sağladılar. Yani, et, süt ve peynir gibi besin ihtiyaçlarını karşılamak için hayvan beslediler. Hayvancılıktan elde edilen diğer ekonomik yarar ise yün ve deriydi. Yetiştirdikleri hayvanların başında keçi ve koyun vardı, ancak domuz ve sığır da yetiştiriliyordu. Homeros'un *Odysseia* (XIV.100 vd) destanında aktardığı şu bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Miken hükümdarlarının sahip olduğu hayvan sürülerinin sayısı az değildi:

> (Odysseus'un) on iki sığır sürüsü var karada,
> o kadar da koyun sürüsü,
> bir o kadar da domuzu var,
> ve uzaklara dağılmış keçisi.

Odysseus'un sahip olduğu sürülerdeki toplam hayvan sayısı 30 bindi. Hiç kuşkusuz Mykenai kralının sahip olduğu hayvan sayısı daha fazlaydı. Bu sayının ne kadar olabileceği hakkında fikir sahibi olabileceğimiz bir sayı da Knossos'ta bulunan Linear B tabletinden geldi. Bu tablette ifade edilen

38 Homeros, *İlyada*, I, 184, 318-348; II, 688 vd.; IX.114-136.

Levent Şahverdi Arşivi

sayı, 100 bin. Fakat Mikenler protein kaynağı olan eti, yalnızca sözünü ettiğimiz hayvan sürülerinden değil, balık, ördek, kaz, keklik, kablumbağa ve geyik avlayarak da temin ettiler. Derisi için avladıkları hayvanlar ise tilki ve aslandı. İkincisini ve diğer vahşi hayvanları ise muhtemelen hayvan sürülerini korumak için de avladılar. Atı askeri ihtiyaçları için beslerken, nakil aracında, spor yarışlarında da kullandılar.

VI.2. Orta Tunç Çağı Mikenleri

Mikenler, Yunanistan'a geldikten sonra bu ülkenin kendilerine sunduğu olanaklar çerçevesinde, en az 450 yıl devam eden kabilesel bir yaşam sürdüler. Söz konusu kabilesel yaşamın koşullarıyla ilgili hiçbir şey bilinmiyor. Fakat Yunanistan'ın kendilerinden önceki sakinlerinin yerleşim yerlerini yakıp yıkarak tüm Yunanistan'a egemen olmaları, sonra da onlarla karışıp kaynaşmaları sözünü ettiğimiz zaman diliminde tamamlanmış olabilir. Zira Orta Tunç Çağı'na ait iskelet kalıntılarından bu çağda yaşayan Yunanistan halkının melez olduğu anlaşıldı.

Yunancaaın arkaik biçimi olan dilin ortaya çıkışı da bizi aynı sonuca ulaştırmaktadır. Zira Yunanca olmadığını bildiğimiz *–ttos, -ssos, -nthos, -nda/nda* soneklerine sahip olan Parnassos, Knossos, Kephissos, Narkissos, Korinthos, Erymanthos, Tirynthos (Tiryns), Kynthos, Hyakinthos, Lindos, Karyanda, Alinda, Odysseus gibi çok sayıda kişi, dağ, yer, ırmak, bitki, hayvan adlarıyla asaminthos (küvet), salpinks (trompet), syrinks (kaval), kitharis (lir) gibi alet ve araç adlarının eski Yunan dilinde muhafaza edilmiş olmasının başka izahı yoktur. "Thalatta" (deniz) sözcüğünün Yunanca olmadığı halde Yunan dilinin bir sözcüğü olmasının da nedeni aynıdır. Fakat Yunanca olmayan bu sözcüklerin tümü, Mikenler öncesi Yunanistan halklarından alınmış değildir. Bazı sözcükler, örneğin Kitharis (lir) Girit'ten alınmış bir sözcüktü. Buradan Yunanistan'ın Orta Tunç Çağı sakinleri arasında Giritlilerin de olduğu anlaşılmamalıdır. Minoslardan alınan sözcükler ticari ve kültürel ilişkilerin sonucudur.

Söz konusu 450 yıl içinde Mikenlerin emperyalist amaçlı savaşlar yapmış olduklarını düşünmemiz için de bir neden bulunmuyor. Onların bu zaman dilimi boyunca yaptıkları savaşların nedeni muhtemelen kadınların ve malların kaçırılmasıydı. Savaş nedeniyle ilgili bu olasılığın yersiz olmadığına verilebilecek örneklerin sayısı yalnızca Homeros destanlarına yansımış olanlarla yetindiğimiz de bile az değildir. Bilindiği gibi Troya Savaşı'nın nedeni bile bir kadının (Helene) kaçırılmış olmasıydı. Dahası eski Yunan efsanelerine göre Helene'nin kaçırılması ilk değildi. Daha önce Atina'nın efsanevi kralı Theseus tarafından kaçırılmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

Ayrıca Homeros'un *Odysseia* (IX,40-41) destanında Odysseus'un ağzından aktarılan şu dizeler de savaş nedenlerine örnek olarak verilebilecek yaygın bir geleneğin tezahürüdür:

> Yerle bir ettim ben orayı (Kikonların kentini),
> öldürdüm Kikonları,
> aldım karılarını ve tüm mallarını...

Troya Savaşı'nın yaşandığı Miken Kahramanlık Çağı'yla ilgili destanda yer alan kadın ve mal kaçırmayla ilgili bilgilerin Orta Tunç Çağı Miken savaş geleneğinden bağımsız birdenbire çıkmış savaş nedeni olduğunu düşünmek için bir neden bulunmuyor. Dahası Mikenlerin Orta Tunç Çağı'nda Yunanistan dışındaki dünyaya açılacak kadar gelişmiş denizci bir halk olmamaları muhtemeldir. Bu da Mikenlerin Orta Tunç Çağı savaş geleneğinde emperyalizm olmadığını işaret eder. Hatta Yunanistan'ın kıyı bölgelerinde yaşayanlarla iç kesimlerde yaşayanlar arasındaki siyasi ve kültürel ilişkiler de bu çağda henüz gelişmemiş olabilir. Fakat Yunanistan'ın denize yakın kıyılarında meskûn bulunanların Girit'in Yeni Saraylar Dönemi'nde Giritli tüccarlarla tanışmaya başladıklarının, özellikle İÖ 1650 yılından itibaren Giritli tüccarların partnerleri olduklarının izleri hem antik edebi eserlerde anlatılan efsane ve mitoslardan hem de arkeolojik araştırmaların sonuçlarından tahmin edilebilir. Bu olasılığın en değerli delili de Linear B yazısıdır. Mikenler, Girit'ten alıp kendi dillerine uyarladıkları çizgisel yazıyı İÖ 1650 yılından itibaren kullanmaya başlamışlardı.

VI.3. Yetenekli Denizciler

Mikenler, zamanla Giritli tüccarların partnerleri olmaktan çıkıp, onların gemilerine saldıran korsanlar haline de geldiler. Bu şekilde gelişen ilişkiler, Mikenlerin Orta Tunç Çağı'na özgü kültürlerini geliştirip değiştirecek koşulları da beraberinde getirdi. Büyük ölçüde Girit etkili olan Mikenlerin yeni kültür dönemi, "Geç Hellas Dönemi" (İÖ 1600-1100) şeklinde tanımlandı. Fakat kimi tarihçiler, Mykenai kentinin öne çıkmış olması nedeniyle söz konusu döneme "Miken Çağı" demeyi uygun buldular.

Miken Çağı'nın ilk 150 yılı sonunda ya da İÖ 15. yüzyılın son 20 yılına girildiğinde Girit'in yeni sarayları, daha önce (Üçüncü Bölüm'de) söz etmiş olduğumuz gibi bir deprem felaketi nedeniyle yıkıldılar. Mikenler söz konusu felaketin yaşandığı dönemde Girit'i istila edip, bu adanın başkenti Knossos'u ele geçirebilecek kadar yetenekli denizciler ve deniz savaşçıları haline gelmişlerdi. Knossos'un Mikenler tarafından ele geçirilmesi, Mikenlerin bu çağda emperyalist amaçlı savaşlar yapmaya

Levent Şahverdi Arşivi

başladıklarının bilinen ilk örneğidir. Kültürel yaratıcılıklarının ilk örneklerini de Knossos'u ele geçirmiş oldukları yüzyılda vermeye başlayan Mikenlerin, Akdeniz'deki ticaret güzergâhlarını denetimleri altına almaları ise bir sonraki yüzyılda, yani İÖ 14. asırda mümkün olabildi.

VI.4. Kale Devletleri

İÖ 14. yüzyılda çok güçlenmiş olan Mikenler, birçok kale devleti kurmuş durumdaydılar ve bu devletler Mykenai kentinde hüküm süren kraliyet hanedanı etrafında birleşen gevşek bir federasyon oluşturmaya başlamışlardı. Federasyonun tüm Yunanistan'ı kapsayacak şekilde genişlemesiyle ilgili süreç öyle görülüyor ki İÖ 13. yüzyılın ikinci yarısında tamamlanmıştı. Bu olasılığın iki önemli işaretinden biri Hititçe çivi yazılı belgeler, ikincisi Homeros'un *İlyada* adlı destanında Troya Savaşı'na katılan Akhaların (ya da Danaolar) listesini veren dizelerdir. Listede savaşa katılanların gemi sayıları tek tek verildiği için *İlyada* destanının listeyle ilgili bu kısmına günümüz tarihçileri tarafından *Gemiler Kataloğu*[39] denildi.

Mikenlerin İÖ 13. yüzyılın ikinci yarısındaki siyasi ve askeri gücünün büyüklüğünü işaret eden Hititçe çivi yazılı belgelerin en önemlisi, bu belgelerde görülen "Ahhiyava" adıdır. Eğer Ahhiyava ile kastedilen Akhaların (Mikenler) ülkesiyse, Mikenler İÖ 13. yüzyılın ikinci yarısında sahip oldukları siyasi ve askeri başarılarıyla kendilerini çağın dört büyük devletinden biri olarak tanıtmışlardı. Fakat Hitit kralı III. Tuthalia'nın (İÖ 1230-1215) Hitit İmparatorluğu'na eşit devletler listesinden Ahhiyava'yı çıkarmış olduğu, İÖ 1223 tarihli bir antlaşma metninde yer alan Ahhiyava adının silinmiş olmasından anlaşılmaktadır. Mikenler ünlü Troya Savaşı'nı söz konusu antlaşmanın yapıldığı tarihten birkaç on yıl önce ya da sonra yaptılar.

Eski Yunan edebi eserlerinde Hititlerden hiç söz edilmez. Dolayısıyla siyasi ve askeri bakımdan Hitit-Miken denkliğiyle ilgili bir bilgi bu eserlerde yer almaz. Fakat Troya Savaşı'nın son 51 gününü anlatan Homeros'un *İlyada* destanındaki gemiler kataloğu, Mikenlerin hem siyasal hem de askeri anlamda nasıl bir güç oldukları hakkında fikir sahibi olmamızı mümkün kılacak bilgiler sunmaktadır. Bu bilgilerden anlaşılmaktadır ki Mikenler, Yunanistan'da Mykenai kenti merkezli gevşek federasyon kurarak büyük bir askeri güç olmuşlardı. *Gemiler Kataloğu*'ndan anlaşıldığı kadarıyla bu gücü Boiotia'daki Thebai kenti dışındaki tüm kıta Yunanistan ve Ege adaları oluşturuyordu.[40] Kendi krallarının ya da

39 Homeros, *İlyada*, II, 493-760.

40 Katalogda bulunan yer ve kabile isimleri şunlardır: Boiotialılar, Phokisliler, Lokrisliler, Euboialılar, Atinalılar, Salamis Adası, Aiginalılar ve komşuları, Mikenai,

Levent Şahverdi Arşivi

önderlerinin emrinde savaşan bölgelerin ve kentlerin her biri belli sayıda gemiyle bu savaşa katılmışlardı. Her biri en az 11, en fazla 100 gemiye sahipti. Çoğunun sahip olduğu gemilerinin sayısı 40 ya da 50'dir. Gemilerin bazıları 120 kişilikti. Bazılarının ise 50 kürekçisi vardı. Gemisi olmayan tek bölge Arkadia'ydı. Bu nedenle Arkadialıların ihtiyacı olan gemiyi Mykenai kralı Agamemnon temin etmişti. Yapılan hesaplarla Troya önünde yığılan asker sayısının da Tunç Çağı koşulları için çok fazla olduğu sonucuna varıldı. Bu nedenle Mikenlerin siyasi ve askeri gücüne de destan kurgusu diye itibar edildi. Fakat kimi bilim adamları "destan kurgusu" şeklindeki kolaycı ve toptancı olan bu görüşe, Kadeş Savaşı'ndaki orduların büyüklüğüne dikkat çeken karşı görüşle yanıt verdiler. Bu nedenle Mikenlerin Hitit İmparatorluğunun dengi olacak kadar büyük bir siyasi ya da askeri güç olup olmadığı sorusunun kesin yanıtı yoktur.

VI.5. Kahramanlık Çağı

Troya Savaşı'nı destanlaştırmış olan Homeros'tan çok açık olarak anlaşılmaktadır ki İÖ 13. yüzyılda Mikenlerin dünyası, kelimenin tam anlamıyla "kahramanlar" dünyasıydı. Başka bir ifadeyle Miken toplumuna egemen olan en itibarlı değer kahramanlıktı. Günümüz tarihçilerinin Mikenlerin İÖ 14 ve 13. yüzyıllarını "Kahramanlık Çağı" diyerek tanımlamış olmalarının nedeni budur. Kahramanların her biri bir kent/kale devletinde hüküm süren bir hanedanın temsilcisiydi. Başka bir ifadeyle Mikenlerin kahramanlık çağı, aynı zamanda Miken yerleşmelerine egemen hanedanların çağıydı. Böyle bir çağın yaşandığının en iyi delilini Mikenlerin anıtsal kaleleri, sarayları ve mezarları oluşturmaktadır. Homeros destanlarında her bir Akha/Miken kahramanının atasıyla (örneğin, Atreusoğulları, Neleusoğlu, Laertesoğlu) anılmış olmasına da Miken hanedanlarının delili olarak itibar edilebilir. Ancak destanlara, Homeros Çağı da denilen Yunan Karanlık Çağı'nın geç evresiyle ilgili pek çok bilgi ve gelenek eklendiği de dikkate alındığında, bu olasılık önemsizleşir. Öte yandan destanlarda sözü edilen Agamemnon'un kenti Mykenai ile Tiryns ve Pylos gibi diğer tahkimatı güçlü kentler Homeros Çağı'nda mevcut değillerdi. Arkeolojik kazılar sayesinde kalıntıları gün ışığına çıkarılan bu kentlerin hepsi Miken Çağı'na aitti.

> Lakedaimonialılar, Pylos, Arkadialılar, Elis, Dolikhionlular ve Ekhinailılar, İthakeliler, Aitolialılar, Giritliler, Rodoslular, Koslular, Argoslular, Phylakeliler, Pherailılar, Methone, Thaumakie, Meliboia ve Olizon'dan gelenler, Trikkeliler, Ormenion ve Asteriondan gelenler, Argisa, Gyrtone, Othe, Elone ve Oloosson'dan gelenler, Kyphos'tan gelenler ve Magnetler (Homeros, *İlyada* II, 493-760).

Levent Şahverdi Arşivi

Belli bir sermaye tekeliyle kurulmayı gerektiren hanedanların hangi tarihte ortaya çıktıklarını söylemek zor. Öte yandan Troya Savaşı'nı örgütleyen Agamemnon'un Mykenai'da, kardeşi Menelaos'un ise Sparta'da hüküm sürdüklerinin bilinmesi, Yunanistan'daki hanedanlar döneminin başlangıcının Troya Savaşı'nın yaşandığı zamandan birkaç kuşak öncesine, hatta Kuyu Mezarları'nın inşa edilmeye başlandığı İÖ 17. yüzyılın sonlarına kadar geriye gittiğini işaret eder.

Girit'teki Minos saraylarının yıkılması, Yunanistan'daki hanedan hâkimiyetlerinin yaygınlaşması anlamında bir dönüm noktası gibi görünmektedir. Bir yerleşim birimine egemen olan bir hükümdarın yerini başkasına bırakmak gibi durumların yaşandığını işaret eden antik edebi eserlerde anlatılan efsanevi bilgilerin Miken Çağı ile ilgili tarihsel bir gerçekliği varsa, bunun da başlangıcı Girit saraylarının yıkıldığı zamana kadar geriye götürülebilir. Zira bu olasılığın işaretlerinden sayılabilecek mitos ve efsaneler ünlü Miken kentlerinin kurucularıyla ilgilidir.[41] Mykenai'da hüküm süren kraliyet hanedanının Yunanistan'ın diğer bölge, kent ya da kalelerinde hüküm süren hanedanlardan daha itibarlı konuma gelmesi de muhtemelen bu tür efsane ve mitoslarda izleri kalan savaş ve çatışmalar sürecinde mümkün olmuştu. Bu çatışmaların da önemli delili Mikenlerin sağlam kaleleridir. Kaleler ve saraylar her ne kadar gücün ve zenginliğin en etkili dışavurumu olsalar da kalelerin çağın koşullarında dışarıdan gelen bir saldırıyla yıkılamayacak büyüklükte ve sağlamlıkta yapılmış olmasının nedeni korkudur. Onları korkutan tehdidin Yunanistan dışından gelmiş olabileceğine dair hiçbir işaret bulunmamaktadır. Bu nedenle tehdit Yunanistan sınırları içindeydi ki Troya Savaşı öncesinde (İÖ 1251) yapıldığı düşünülen efsanevi Thebai Savaşı da tehdidin Yunanistan içinden gelmiş olacağını işaret eder.[42] Son zamanlarda yapılan araştırmalar, bu savaşın nedeninin Thebai'ın zenginliği olabileceğini de işaret ediyor. Muhtemelen İÖ 14. yüzyılın ikinci yarısına kadar Yunanistan ticaretinin merkezi Mykenai değil Thebai'dı.

41 Bunlardan biri, Tiryns kentinin kurucusu Proitos ile ilgilidir. Proitos, kardeşi Akrisios ile taht kavgasına tutuşmuş, yenilmiş ve ülkeden sürülmüştür. Bir başka örneği de ilkin Tiryns kralı olan, sonra Mykenai kentini kuran Perseus efsanesi ile ilgili verebiliriz. Mitolojiye göre Akrisios, bir kehanetten ölümünün henüz annesinin karnında olan torunu Perseus'un elinden olacağını öğrenir. Bu nedenle Perseus'u doğar doğmaz annesiyle birlikte bir sandığa kapatıp denize atar. Fakat Perseus ölmez ve sonuçta kehanet gerçekleşir. Pausanias, II.16.4.

42 Efsaneye göre Yunanistan'ın Boiotia kenti olan Thebai yedilerin oğulları (epigonoi) tarafından yakılıp yıkılmıştır. Thebai'ın Troya Savaşı'na katılmayışının nedeninin de bu olduğu sanılmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Mikenlerin savaşçılığı ya da kahramanlığı, çağdaşları olan uluslar ya da devletlerle kıyaslandığında hepsinden üstün olan özellikleri değildi. Hititler, Troyalılar ve çağın diğer ulusları ya da devletleri de en az Mikenler kadar savaşçıydılar. Hatta Hititlerin savaş stratejisi konusundaki yetenekleri Mikenler de dahil, diğer ulusların hepsinden üstündü. Bu nedenle Mikenlerin savaşçılığına ve kahramanlarına yapılan vurgu, yalnızca Girit'teki Minos uygarlığıyla kıyaslandığında dikkati çeken farklılığı ve bariz üstünlüğüydü.

Mikenlerin söz konusu üstünlüğüyle ilgili destan geleneğinde anlatılan eylemlerinin okuyucuda oluşturduğu izlenim de günümüzün "kahramanlık" kavramıyla anlatılmak istenilenden çok uzaktır. Zira destanlardaki Miken kahramanlığı çapulculuk, talancılık ve yağmacılık temelinde yüceltilmiştir. Kahramanlar, soylarını dayandırdıkları tanrılar ya da tanrıçalar gibi kendilerinden olmayanlara karşı adalet duygusundan da yoksundurlar.[43] Fakat buna rağmen Mikenler, öykünülen savaşçılık ve kahramanlık anlamında sahip oldukları ünleriyle eski Yunanları çok etkilediler. Bu etkinin en ünlü muhatabı da Makedonya kralı Büyük İskender'di.

İskender'in, hayranı olduğu Akhilleus'u anlatan Homeros gibi bir ozanın kendi çağında yaşamadığı için kıskançlık duyduğu söylenir. Bu rivayetten de anlaşılacağı üzere Miken kahramanlığının eski Yunanlar üzerinde öykünülecek bir etki yaratmış olmasının nedeni, İÖ 8. yüzyılda yaşadığı düşünülen büyük ozan Homeros'un destanlaştırdığı Troya Savaşı'ydı. Kendisini Akhilleus gibi destan kahramanı yapacak bir Homeros'un daha dünyaya gelmeyeceğine inanan İskender, ömrü daha uzun olsaydı Troya'yı yeniden inşa edecekti. Fakat onun bu planı notlarında kalmaktan öteye gidemedi. İskender'in notlarını bir vasiyet olarak önemseyen generali Lysimakhos, Troya'da yeni bir kent inşa etti. İskender'in adı ise Troya'da inşa edilen kentte değil, ilkin Antigonos Monophtalmos, sonra Lysimakhos tarafından inşa edilen Aleksandria Troas'ta (Eski İstanbul) yaşatıldı. Bu kent İÖ 190'lı yılların ortasında Suriye'nin (Seleukoslar) kralı III. Antiokhos'a boyun eğmeyi reddeden üç kentten biri olarak adını duyuracak kadar güçlüydü.

43 Onların kimileri öldükten sonra diğer sıradan insanlardan farklı bir ayrıcalığa sahipti. Bu ayrıcalık, onların ruhlarının gittiği öbür dünya ile ilgiliydi. Söz konusu öbür dünya, eski Yunanların Mutlular Adası da dediği Elysion'du. Elysion'a giden kahramanların ruhu orada ete kemiğe bürünür, ölümsüz bir yaşam sürerlerdi. Bu kahramanların oradaki tanrılarının adının da Herakles olduğuna, kendi soydaşlarının düşmanlarına karşı çarpışmak için gerektiğinde dünyaya döndüklerine inanılırdı.

Levent Şahverdi Arşivi

Eski Yunanlar Mikenleri hem antik edebi eserlerde anlatılanlardan hem de görsel kalıntıları mevcut kalelerden tanıdılar. Bu nedenle Klasik Çağ Yunanlarının hayallerindeki destan kahramanları (Mikenler) kendilerinden çok daha iri, uzun, dayanıklı ve güçlüydü. Fakat öyle olmadığı, Miken mezar araştırmalarının sonuçlarından anlaşıldı.[44]

VI.6. Monarşi ve Bürokrasi

Troya Savaşı'nda adları geçen kralların her biri birer kahramandı ve Mykenai kralı Agamemnon'un etrafında oluşturulmuş gevşek bir federatif yapının üyesi durumundaydılar. Fakat bu federasyon, Mykenai kralının etrafında kurulmuş güçlü bir siyasal mekân birliğini ya da devleti ifade etmiyordu. Zira her kral, bağımsız hareket edebilme gücüne sahipti. Başka bir ifadeyle onların her biri, Mykenai kralı da dahil, iktidar ve statü hiyerarşisi tanımlanmış büyük bir bürokratik yapılanmanın üyesi gibiydi. Mykenai kralı başbürokrat konumundaydı. Kimi tarihçilerin ifade ettiği gibi, Mykenai kralının eşitler arasında birinci (*primus inter pares*) olmanın ötesinde başka bir iktidar gücü yoktu. Mykenai ve diğer Miken kalelerinin kendi monarşileri de Troya Savaşı'nda yansıtılan iktidar ve statü hiyerarşisinden farklı olmasa gerektir. Zira bu iktidar ve statü hiyerarşisi hakkında fikir edinmemizi sağlayacak şu unvanlar bilinmektedir: *Wanaka (Vanaks), rawaketa (lavagates), qasireu (basileus).*

Wanaka, ülkenin kralıydı. Ordunun başkomutanı olan kral (Wanaka), seferleri organize eder, dinsel ayinlere başkanlık ederdi. *Rawaketa,* iktidar ve statü hiyerarşisinde kralın hemen altında yer alan bir halk önderiydi. *Basileus* (qasireu) yerel bir bölgenin reisiydi. Bürokrasinin bir diğer grubunu ise kralın arkadaşları oluşturuyordu ve onlara *hequetai* (eqeta) deniliyordu. Miken toplumunun elitleri arasında sayılması gereken bir diğer grubu ise yaptıkları görev karşılığında ücret alan rahipler (*ijerowoko*) ve rahibeler (*ijereja*) oluşturuyordu.

Miken bürokratlarının sayısı burada saydığımız iktidar ve statü unvanları tanımlanlardan ibaret değildi. Sarayda ya da yerel düzeyde statü ve itibar sahibi başkaları da bürokratik hiyerarşinin içindeydi. Onların her biri üstün askeri yeteneği olan kahramanlardı. Krallar, sofralarını vasalı

44 B Mezar Halkası'nda mevcut bulunan 26 kuyu mezarından 22'si üzerinde yapılan incelemelere gore, bu mezarlara gömülmüş insanlardan 16'sı yetişkin erkek, 4'ü kadın, 2'si çocuktu. Yetişkin erkekler öldüklerinde 25-55 yaşlarındaydılar. Çocukların yaşları 2-5 arasındaydı. Erkeklerin boy ortalaması 171 cm, kadınların 159 cm idi. Yetişkinlerin elleri ve ayakları büyüktü. Daha sonra inşa edilmiş A Mezar Halkası'ndaki kuyu mezarlara gömülen yetişkin erkeklerin yaşları 25-45 arasında değişirken, boy uzunlukları 165-183 cm arasındaydı.

Levent Şahverdi Arşivi

gibi gördükleri tüm bürokratlarıyla paylaşır, askeri hizmetleri dolayısıyla fethedilen topraklardan pay vermek suretiyle onları ödüllendirirdi.

VI.7. Savaş ve Silahlar

İÖ 13. yüzyılın ikinci yarısında çağının en güçlü devletlerinden biri haline gelen Mikenlerin üstün bir savaş geleneği ve silah teçhizatı olduğundan kuşku duymak için bir neden bulunmuyor. Fakat onların savaş geleneğiyle ilgili çağdaş bir kayıt da yok. Homeros'un destanlarında anlatılanlara bakılacak olursa, onların hem yaya hem de iki atın çektiği savaş arabalarıyla savaştıkları görülür. Savaş arabasında iki savaşçı bulunur, bunlardan biri sürücüdür. Sürücü olan savaş sırasında yaşamını ilk kaybedendir. Troya Savaşı örneğinden anlaşıldığı kadarıyla savaşlar her zaman orduların tümünün dahil olduğu çarpışmalar olarak cerayan etmez. Dördüncü Bölüm'de de söz ettiğimiz gibi zaman zaman teke tek, düello gibi, ölümüne kavga şeklinde de yapılır. Böyle durumlarda her iki tarafın ordusu da müdahale etmeksizin bu kavgayı seyreder.[45]

Mikenlerin saldırı ve savunma silahları hakkındaki en önemli kaynağımız Homeros destanlarıdır. Arkeolojik araştırmaların sonuçlarınca da doğrulanan Miken silahlarını, saldırı ve savunma silahları olarak ikiye ayırabiliriz. Saldırı silahları bronzdan yapılmış uzun kargılar, iki tarafı da keskin kılıçlar, hançerler, oklar ve yaylardı. Savaşçılar, oklarını taşıyacakları bir de okluğa sahiptir. Savunma silahı olarak ise, iki tür kalkan kullanıyorlardı. Bunlardan biri küçük ve yuvarlak biçimliydi. İkincisi vücudu ayak bileklerine kadar koruyan köşeli büyük kalkanlardı. Her iki kalkan da tahtadan yapılıyor ve üzeri kat kat sığır derisiyle kaplanıyordu. Bazı kalkanlar altın kakmalıydı ve kabartmalarla süslüydü. Diğer savunma silahlarından biri vücudu koruyan zırhlar, ikincisi dizliklerdi. Üçüncüsü ise miğferlerdi. Homeros'tan (*İlyada* X.260 vd) anlaşıldığı kadarıyla bazı miğferler at yelesi ile süslüydü. Bazı miğferlerin üzeri ise domuz dişleriyle kaplıydı. Arkeolojik araştırmaların keşifleri arasında Homeros'un sözünü ettiği bu miğferlerden ikincisi de vardı.[46]

45 Bu tür teke tek savaşlar, tarihi dönemlerden bildiğimiz Kelt savaşçılarını hatırlatmaktadır. Zira Kelt ordusu düşman ordusuyla savaş meydanında karşı karşıya geldiğinde bir Kelt savaşçısı öne çıkıp, düşman tarafına küfürler yağdırır ve kendisine güvenen bir düşman askerine teke tek savaş için meydan okurdu. Miken savaşçılarının teke tek savaşlara tutuşmaları da benzer bir meydan okumanın sonucu olsa gerektir.

46 Domuz dişleriyle kaplı miğferin tarihselliği Mykenai kazılarında ispatlandı. Geç Tunç Çağı sonrası kazılarda domuz dişi kaplı miğfere hiç rastlanmadı. Miğfer, Homeros destanlarının tarihsel gerçekleri de içinde barındırdığı ve her bilginin anakronoloji olmadığına iyi bir örnektir. Fakat ölülerin yakılmasıyla ilgili bilgiler kesinlikle Mikenlerin inancının bir unsuru değildi.

Levent Şahverdi Arşivi

Savaşlarda süvari yoktu fakat atlar Homeros'un destanlarında "tanrısal" sıfatıyla tanımlanacak kadar değerliydi ve iki atın çektiği savaş arabaları, Mikenlerin ve onların çağdaşı tüm uygarlıkların üstün savaş gücünü oluşturuyordu. Atlı savaş arabaları, çok pahalıydı ve bu nedenle savaş arabalarına herkesin sahip olabilme imkânı bulunmuyordu. Yabani hayvanları avlamak için de kullanılan savaş arabalarının imal edildiği bir atölyeye Pylos'un sahip olduğu bilgisi arkeolojik kazılar sayesinde öğrenildi.

Mikenler deniz savaşları bakımından da güçlüydüler. Yalnızca Troya Savaşı'na katılan Mikenler arasında gemisi olmayan tek bölge Arkadia'ydı. Bu nedenle onların gemi ihtiyacı Mykenai kralı Agamemnon tarafından 60 gemi verilmek suretiyle giderilmişti. Mikenlerin deniz savaşı bakımından ne denli güçlü olduğunun sayısal ifadesini ise Mykenai ve Pylos örneklerinde görebiliriz. Zira Troya Savaşı'nda Mykenai kralı Agamemnon'un 100 gemisi vardı. 90 gemiyle[47] savaşta yerini almış Pylos'un sahip olduğu toplam kürekli gemi sayısı 600'dü.

VI.8. Miken Toplumu

VI.8.1. Özgürler ve Köleler

Daha önce de belirttiğimiz gibi Mikenlerde güçlü bir bürokrasi vardı ve bunlar Miken elitini oluşturuyordu. Toplumun geriye kalanları özgürler ve köleler olarak tasnif edilebilir. Sürekli olan savaş ve istilalar dolayısıyla krallar tarafından savaş aracı gibi görülen toplumun bu iki kesiminden ilki, Mikenlerin "damos"[48] denilen halk meclisini oluşturuyordu. Ticaretin bir parçası olarak ya da kaçırılarak veya yağma ve talan savaşlarında ele geçirilmek suretiyle Yunanistan'a getirilmiş köleler ise sahipleri tarafından cinsiyetlerine uygun işlerde istihdam ediliyorlardı. "Dovera" denen köle kadınlar, özellikle sarayda tekstil atölyelerinde çalıştırılırken, "dowero" adı verilen erkek köleler ağır inşaat işlerinde istihdam ediliyorlardı.[49] Fakat Homeros destanlarından anlaşıldığı kadarıyla köleler ve efendileri arasında mesafe yoktu ve efendiler kölelere şiddet uygulamazlardı.[50]

47 Homeros, *İlyada* II, 604.

48 Mikenlerin "halk" anlamına gelen *"damos"* sözcüğü Yunan Klasik Çağı'na gelindiğinde *demos*'a dönüşmüş durumdaydı.

49 Klasik Çağ Yunancasında "köle" anlamına gelen "doulos" kelimesinin kökeninde Linear B tabletlerinden öğrenilen "dowero" (dişili *dowera*) sözcüğü vardır.

50 Örneğin Odysseus ile kölesi Eumaios arasında böyle bir ilişki vardır. Bkz. Homeros, *Odysseia*, XVI, 1vd.

Levent Şahverdi Arşivi

VI.8.2. Aile ve Kadın

Mikenler ataerkil bir aile geleneğine sahiptiler. Tekeşlilik esastı. Fakat tekeşliliğe sadakat yalnızca kadınlar için olması gerekendi. Yani erkekler eşlerini aldatabilirlerdi ve bu, ihanet olarak sayılmıyordu. Fakat tersi durum ihanet nedeniydi ve cezalandırılmayı gerektiriyordu. Dahası kadının sadakati yüceltilmesi gereken bir ahlaki değerdi. Sadakatin Homeros'un *Odysseia* destanında Odysseus'un karısı Penelope'nin şahsında idealize edilmiş olmasının nedeni budur.

Penelope, ülkesine 20 yıl sonra dönen kocasına sadık kalabilmek için sayısı çok olan taliplerine yüz vermez. Fakat destandaki Penelope örneği Mikenlerin gerçeği olmaktan ziyade, erkek egemen toplum değerlerinin Yunan Karanlık Çağı'na egemen kılınması anlamında ahlaki bir mesaj verilmek istenmesiyle de ilgili olabilir. Zira Miken kadınlarının hepsi Penelope gibi değildir. Kendisine yüz vermeyen, sevgilisini yalanlarla öldürtmenin hesabını yapan, kocasına sadık olmayan, hatta onu öldüren Miken kadınlarıyla ilgili öyküler de az değildir. Bunun en iyi bilinen örneği Mykenai kralı Agamemnon'un karısı Klytaimnestra'dır. O, Troya Savaşı'ndan dönen kocası Agamemnon'u sevgilisiyle birlikte tuzak kurarak öldürmüştür. Ancak katiller de sağ bırakılmamıştır.

Bu tür saray içi entrikaları ve kavgaların Mikenlere yabancı olmadığını düşünmemizi mümkün kılacak daha erken tarihli bir iskelet delili de Miken kuyu mezarlarından gelir. İskelet, 59 cm boyunda geniş omuzlu, kalın kemikli, geniş kafalı ve at yüzlü bir kadına aittir. Kadının kafatasında tesbit edilen çöküklerin birinin sağ elini kullanarak kadının kafasına vurup öldürürken oluştuğu, yapılan adli tıp incelemeleri sonucunda anlaşıldı (Khershaw 2010, 21).

Kadınla ilgili bu tür olumsuzluklara rağmen Homeros destanlarında kadın, özellikle anne, "ulu" sıfatıyla birlikte anılacak kadar kocası ve çocukları tarafından sevilen ve itibar edilen bir otoritenin sahibidir. Ancak zaman zaman belirttiğimiz gibi Homeros destanlarında aktarılan bilgilerin Miken Çağı'na mı yoksa Homeros Çağı'na mı dair olduğunun tesbitini yapmak zor. Nitekim Odysseius'un karısı Penelope'nin şahsında kadının konumu tanımlanacak olursa kadının evi dışında bir otoritesinin olmadığı, Telemakhos'un annesi Penelope'ye yönelik sarf ettiği şu sözlerinden anlaşılmaktadır:

Ama çık şimdi odana sen,
Kendi işlerine,
bezine, ipliğine, çıkrığına bak.

Levent Şahverdi Arşivi

Buyur hizmetçilerine,
geçsinler işlerinin başına,
Erkeklere düşer yay işi,
en başta bana, efendisine bu evin.

Miken toplumunda kadının Girit kadınları gibi süslü olduğu hem destanlardan hem de Miken resim sanatına yansıtılmış kadın tasvirlerinden anlaşılabilmektedir. Onların giysileri için kullanılan kelimeler Klasik Çağ Yunan kadınlarının giydiği elbisenin adları olan "peblos" ve "khiton" kelimeleriydi. Her ne kadar Klasik Çağ Yunan *peblos*'unu andıran omuzlardan iğneyle tutturulmuş entariler de giymiş olsalar, Miken kadınlarının giysileri bu adlarla bilinen Klasik Çağ elbisesiyle aynı değildi. Hem Miken resim sanatına hem de fildişinden yapılma iki kadın ve çocuk heykelciğine yansıtılmış kadın giysilerinden anlaşılmaktadır ki Miken kadınları, *peblos*'u andıran uzun entariler ya da kabarık uzun etekler giyiyorlardı. Entariler omuzda büyükiğnelerle birleştiriliyordu. Bel üstünü örten elbiseleri ise göğüsleri açıkta bırakıyordu ve beli sıkı kavrayan kemerleri vardı. Saçlar lüleli, dalgalı ya da örgülüydü.

Kadınlar zamanlarının çoğunu efendisi oldukları evlerinde geçiriyorlardı. Erkek işi olan yemek pişirme işi dışında evin her işiyle ilgilenen bir Miken kadınının itibarı ise özellikle dokuma tezgâhının başında sergilediği hüneriyle doğru orantılıydı.

VI.8.3. Din

Homeros destanları, tarihi dönemlerde eski Yunanların dinsel bilgilerinin yazılı kaynaklarındandı. Daha sonra, yeri geldiğinde söz edeceğimiz gibi, destanlarda anlatılan çoktanrılı Yunan dininin merkezinde sayısı 12 olan Olymposlu tanrılar ve tanrıçalar vardı. Bu tanrılar ve tanrıçalar Troya Savaşı'nın içindeydiler ve kimileri Troyalıları desteklerken kimileri Mikenlerin tarafında yer almışlardı. Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere her ne kadar destanlarda Olymposlu tanrılar Miken inanç sisteminin bir tezahürü olarak görünseler de gerçekte Mikenlerin inanç sisteminde bu dinin olduğunu iddia etmek zor. Zira destanlar en az 400 yıllık bir zaman diliminde halk edebiyatı olarak üretildiler. Yani Homeros'un Olympos dini, destanların yazıya geçirildiği İÖ 8. yüzyılın diniydi ve bu din, destanlar gibi 400 yıllık bir süreçte gelişmişti. Nitekim eski Yunan çoktanrılı dinine mensup kimi tanrıların ve tanrıçaların adlarına Mikenlerin çizgisel yazısında (Linear B) rastlandı. Bunlardan birinin adı, zamanla Athena'ya dönüşecek olan Atana, diğerinin adı ise Poseda'ydı (zamanla

Levent Şahverdi Arşivi

Poseidon). Zeus, Hermes, Ares, Artemis, Apollon ve Dionysos'un da Mikenler döneminden beri bilinen tanrı ve tanrıça adları olabileceğini ya da onlarla ilişkili olduğunu işaret eden yazılı deliller mevcuttur. Tarihi dönemlerde Atina'da tanrı Dionysos'un onuruna düzenlenen üç günlük *Anhesteria* şenliğinin kökenininde de Miken inanç sistemi bulunuğunu işaret eden yazılı kayıtlar ele geçirilmiştir.

Homeros destanlarında tanrıların ve tanrıçaların, örneğin tanrıça Athena'nn "baykuş gözlü", tanrı Hermes'in "koyun" olduğu gibi, hayvanların tanrıların ve tanrıçaların sıfatları olarak kullanılmış olması bu dinin gelişim sürecinin başlarında insanların doğa karşısındaki acizliğini ve totemizmin bulunduğunu işaret eder. Bu acizliğin ve totemizmin gücü muhtemelen Mikenler döneminde daha etkiliydi. Miken tapınak mimarisinin saray ve mezar mimarisi kadar büyük ve anıtsal olmayışının gerisindeki neden de bu olabilir.

Mikenlerin inanç sisteminde günümüz tektanrılı dinlerinde olduğu gibi bir cennet cehennem inacının bulunduğuna dair hiçbir bilgi yoktur. Fakat onların da ahirete, yani öldükten sonra yaşamın son bulmadığı inancına sahip oldukları mezarlarından bilinmektedir. Daha önce sözünü ettiğimiz bu mezarlara koyulan ölü hediyeleri, onların bu hediyelere öbür dünyada da ihtiyacı olacağı inancından kaynaklanıyordu. Fakat Mikenler Homeros'un destanında anlatıldığı gibi ölülerini yakmıyor, gömüyorlardı. Destan geleneğinden bilinen insan kurbanlarının Miken dininin gerçeği olduğu da Linear B tabletleriyle teyit edildi. Destan geleneğinde anlatılan kurbanlardan en ünlüsü, Mykenai kralı Agamemnon'un kızı İphigeneia'ydı. Onu kurban etmek zorunda kalan kişi ise babası Agememnon'du. Fakat İphigeneia'nın kurban edilmesine, bir geyik getirip Agamemnon'a veren tanrıça Artemis engel olmuştur. Agememnon, kızı İphigeneia yerine tanrıçanın getirdiği geyiği kurban etmiştir. Mikenlerle ilgili diğer insan kurbanları hikâyelerinden biri Sparta kralı Menelaos ile ilgilidir. Onun da iki çocuğu kurban ettiği anlatılmıştır. Bir başka kurban ise Troya kralı Priamos'un kızı Poliksena olmuştur. Poliksena, evlerine sağ salim dönebilmeyi isteyen Mikenler tarafından Akhilleus'un mezarı başında kurban edilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

YEDİNCİ BÖLÜM

EGE GÖÇLERİ, DORLARIN YUNANİSTAN'A GELİŞİ VE BATI ANADOLU KIYILARI

VII.1. Ege Göçleri ya da Deniz Kavimleri

Karadeniz'in kuzeyinden, yani bugünkü Ukrayna'dan veya Orta Avrupa'dan hareketlenen kavimlerin İÖ 13. yüzyıl ortalarında Balkanlara ulaştığı ve orada zincirleme gelişerek kitleselleşecek kavimler kaynaşmasının nedeni olduğu sanılmaktadır. Mevcut bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla söz konusu kavimler kaynaşması, Balkanlarda meskûn bulunan İÖ 2. binyıl halklarını, yani Trakları yerlerinden etti. Yurtlarını terk eden Trak kabilelerinden bir grubu bugünkü Arnavutluk topraklarına girip, oraya yerleşen İllyrler idi. Bu ülkenin adının en azından eski Yunan edebi eserlerinin yazılmış olduğu zamanlarda "İllyria" olduğunu biliyoruz. Bu adın menşei muhtemelen bu göçmenlerdi. Bir grup göçmen de Epeiros'a gidip bu ülkeyi istila etti. Bu arada Peneios Vadisi, topraklarını terk eden Tessalya halkları tarafından istila edildi. Strabon'un aktardığı bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Venetlerin (Enetler) İtalya Yarımadası'nın kuzeydoğusundaki topraklarına (Venetia) sahip olmaları da muhtemelen bu göç hareketliliği sırasında oldu.[51]

Balkanlardaki kavimler kaynaşması dolayısıyla hareketli olan kavimlerden bir grubu güney yönünde Yunanistan'a doğru ilerledi. Onların bir grubu adlarını verecekleri Makedonya'ya yerleştiler. Bir başka grup da güney istikametinde yürüyerek Doris bölgesine yerleşti. Onlar, Herodotos'un (VIII.31) Peloponnesos Dorlarının anayurdu dediği bu bölgede (Doris) bir süre oturdular. Sonra, muhtemelen Tessalya'daki göç hareketliliğinin ardından Doris bölgesinden ayrılıp güneye doğru ilerlemeye devam ettiler. İlerleyişleri sırasında önlerindeki Akha (Miken) kentlerine saldırıp, onları yakıp yıktılar. Sonra Yunanistan'ın Peloponnesos

51 Strabon'a göre (XII.3.8) Venetler, asıl yurtları olan Paphlagonia'yı Troya Savaşı sonrasında terk edip Trakya'ya gittiler, oradan da adlarını verdikleri Venetia'ya göç ettiler.

Levent Şahverdi Arşivi

(Mora) Yarımadası'na ulaştılar. Arkadia bölgesi hariç bu yarımadanın Akha kentlerinin hemen hemen tamamı göç halindeki istilacılar tarafından yakılıp yıkıldı. Yunanistan'ın tarihi dönem yazılı belgelerinden adlarını bildiğimiz Dorlar olduğu sanılan bu istilacılardan ilerleyen satırlarımızda ayrıca söz edeceğiz.

Balkanlardaki kavimler kaynaşmasıyla yurtlarını terk eden diğer Trak kabileleri de Boğazlar üzerinden Anadolu'ya geçtiler. Ege Denizi ve Suriye üzerinden Mısır'a ulaşacak kitlesel göç hareketliliğinin itici gücü oldular. Başka bir ifadeyle Trakya'daki kavimler kaynaşması, Trakya'dan zincirleme gelişerek büyüyecek ve tüm Önasya'yı etkileyecek göç hareketinin fitilini ateşlemiş oldu. Göçün uzantıları Mısır'a ulaştığında zincirleme gelişerek büyümüş olan göçün yıkıcı etkisi, onlarla savaşan iki Mısır firavununun ikincisine, yani III. Ramses'e ait ve kimi tarihçilere göre İÖ 1190'a tarihlenen Medinet Habu'daki yazıtında yer alan şu bilgilerden de anlaşılacağı üzere neredeyse tüm Doğu Akdeniz'e ve Önasya'ya egemen olmuştu:

> [...] Hatti, Kode (Kizzuwatna/Kilikya), Kargamış, Arzava ve Alaşiya onların önünde duramadı. Amurru ülkesini hiç yokmuş gibi tahrip ettiler... dünyanın ucuna bile uzanıyorlardı.

Önasya ve Ege dünyasını siyasi, sosyal, ekonomik ve hatta kültürel anlamda altüst eden Balkanlar menşeili söz konusu göçler, günümüz tarihçileri tarafından "Ege Göçleri" denilerek tanımlandı. Ege Göçleri'nin çağdaşı olan yazılı kayıtlarda, yani Mısır firavunlarına ait yazılı belgelerde adları sayılan halklardan Akalar (Ekveş/Akaivaşa), Lukkalılar (Rwkw), Ege dünyasının halklarıydılar.[52] Fakat istilacı halkların tamamı Ege dünyasına mensup değildi. Örneğin Libyalılar, Kuzey Afrikalıydı. Fakat hem Libyalılar hem de Mısır'a saldırıp bu ülkeyi ele geçirmeye çalışan diğer istilacılar denizciydiler ya da denize yabancı olmayanlardı. Bunlardan biri Mısır yazı dilinde "Şrdn" sessizleriyle ifade edilmiş olan "*Şerdanalar*" idi. İkincisi "Trş" sessizleriyle yazılmış bulunan "Turşalar"[53] (ya da *Tereşler*) ve üçüncüsü Mısır yazılı kayıtlarında "Şkrş" olarak geçen, antik edebi eserlerde ise Sikullar (Siculi) ya da Sikanlar (Scani) adlarıyla anılan "Şekeleşler" idi.[54]

52 Akalar, Yunanistan ve Ege adalarının sakinleriydi. Lukkalar (Likyalılar), Türkiye'nin Ege Denizi'ne kıyısı olan bir bölgesinin (Teke Yarımadası) sakiniydiler.

53 Turşalar, eğer düşünüldüğü gibi Troyalılar ise yalnızca denizci değil aynı zamanda Ege halklarından idiler.

54 Firavunların ülkesi Mısır'a saldırıp bu ülkeyi istila etmek isteyen tüm bu halkların denize ve denizciliğe yabancı olmadıkları fikrini, yerleşmek için seçtikleri ve adlarını verdikleri ülkelerin ya bir ada ya da denize kıyısı olan bir bölge olması da destekler.

Levent Şahverdi Arşivi

Herodotos'un (VII. 170) aktardığı şu rivayetten de anlaşılacağı üzere Sicilya'nın adı Girit'te hüküm süren Minoslar döneminde Sikania idi:

Minos, Daidolos'u ararken Sikania'ya, bugünkü adıyla Sicilya'ya gelir...

Mısır'a saldıran halklar arasında denizci ya da denize yabancı olmayan diğer halklar da vardı. Bunların adları Mısır kayıtlarında şu sessiz harflerle ifade edildi: *Prst, Tjkr ve Dnyn.* Bu üçünden ilkinin *Pelestler* (ya da *Filistler*), ikincisinin *Zakkariler* ve üçüncüsünün *Danunalar*[55] (ya da *Denyenler*) olduğu düşünülmektedir.

Mısır'ı istila etmek için bu ülkenin delta bölgesine saldıran göçmenlerin denize ve denizciliğe yabancı olmadıkları Mısır firavunlarının da bilgisi dahilindeydi. Zira Firavunların onlardan söz ederken "Deniz ülkelerinden gelenler" şeklinde tanımlayıcı ifade kullanmış olmalarının nedeni budur. Nitekim günümüz tarihçilerinin Mısır firavunlarınca kullanılan "deniz ülkelerinden gelenler" ifadesini kısaltarak "deniz halkları" ya da "deniz kavimleri" tabirini kullanmayı yeğlemiş olmaları da sözünü etmiş olduğumuz kavimlerin denizci karakterinin altını çizer. Fakat firavunlar, onlardan söz ederken yalnızca "deniz ülkelerinden gelenler" şeklindeki tanımlayıcı ifadeyi değil, "dört bir yandan gelen kuzeyliler" şeklindeki tanımlayıcı ifadeyi de kullandılar.

Mısır'a saldıran istilacıları tanımlayan "dört bir yandan gelen kuzeyliler" şeklindeki ifade, istilacıların yalnızca Ege dünyasından olduğunu söylememize imkân tanımaz. Anadolu, Yunanistan, Ege adalarının, Trakya ve hatta tüm Balkan dünyasının da bu tanım dahilinde düşünülmesi gereken ülkeler olması mümkündür. Nitekim "deniz kavimleri" denilerek tanımlanan halkların göç eden istilacılar haline gelmelerinin nedeni Balkanlar menşeili kavimler kaynaşmasıydı. Fakat kavimler kaynaşmasıyla ilgili bu tahminin kaynağı, Mısır firavunlarına ait yazılı belgeler değil, eski Yunan edebi eserlerinden edindiğimiz bilgilerdir.

Yerleşilen adalardan biri, İtalya'nın batısındaki Sardinya Adası'ydı. Bu adaya yerleşenler ise Şerdanalar idi. Ada, "Sardinya" adını onlardan aldı. Şekeleşler (Sikullar) ise Sicilya Adası'na yerleştiler ve adlarını yerleştikleri bu adaya verdiler. Turşalar (Tyrsenoi/Tyrsenler) Orta İtalya'nın kuzeybatı kıyılarına yerleştiler. Hem İtalya'da yerleşmiş oldukları bölge (Etruria) hem de bu bölgenin batısındaki deniz (Turrhenia), daha sonra onların adıyla anıldı. Pelestlerin de Mısır yenilgisinden sonra güney Suriye bölgesine gidip, orada daha sonra kendi adlarıyla anılacak bir ülkeye, yani bugünkü Filistin'e yerleşmiş olan halklar olduğu sanılmaktadır.

55 Danunaların kökeniyle ilgili iki iddia vardır: Bunlardan gore birincisine göre Danunalar, göçlerden önce Yunanistan'ın Argolis bölgesi halkıydı. İkincisine göre ise onlar, Kilikya menşeilidir. Bu iki olasılıktan hangisinin doğru olduğuna karar verebilmek için daha fazla delile ihtiyaç bulunmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

VII.2. Türkiye'ye Göçler

Kavimler kaynaşması nedeniyle yaşadıkları toprakları terk etmek zorunda kalan halklardan birinin, daha önce de belirtildiği gibi, Trakya'nın İÖ 2. binyıl sakinleri (Traklar) olduğunu başta Herodotos olmak üzere antik edebi eserler sayesinde biliyoruz.[56] Bu kaynaklara göre bugünkü Türkiye'nin Trakya bölgesinden ilerleyip Boğazlar yoluyla Anadolu'ya geçen gruplarından birine "Brigler" deniliyordu. Herodotos'a (VII.73) göre onlar, Avrupa'dan Asya'ya geçince yalnızca yurtlarını değil adlarını da değiştirmişlerdi. Onlar Anadolu'ya geçtikten bir süre sonra, İÖ 1190 civarında, Hitit İmparatorluğu yıkıldı. Bu tarihten sonraya ait Hitit buluntularına arkeolojik kazılarda rastlanmamış olmasının nedeni de budur.

Trak menşeili göçmenlerin doğu ve güneydoğu istikametinde ilerleyerek bugünkü Türkiye topraklarına girişi, Türkiye'nin yalnızca bir bölgesini değil tüm Anadolu'yu ve hatta Mezopotamya'yı ve Suriye'yi de etkiledi. Nitekim Asurca çivi yazılı tabletlerde Asur hâkimiyetindeki Kuzey Mezopotamya'nın Trak kökenli göçlere teslim olmasına Asur kralların izin vermediğinin kayıtları bulunmaktadır. Asurlar bu göçlerin sahiplerinden "Frigler" adıyla değil, "Muşkiler" diye söz ettiler. İkisinin etnik bakımdan farklı olmadıkları Asurluların Muşkili "Mita" dediği Muşki kralının Friglerin kralı "Midas"ı olduğunun anlaşılmasıyla öğrenildi. Onlardan bir grubu, Fırat Irmağı'nın doğduğu bölgelerde kalmış olabilir. Eğer öyleyse Herodotos'un (VII.73) Ermenilerden Frigya kolonları diye söz etmiş olduğu şu satırları anlamlandırmak kolaylaşır:

> Frigya kolonicileri olan Ermeniler, Friglerle aynı geleneğe sahiptirler...

Buraya kadar sözünü etmiş olduğumuz Trak kökenli göçmenlerin Anadolu'ya girişi Anadolu'nun Geç Bronz Çağı sakinlerini yerlerinden oynattı. Onların meskûn oldukları yerleri terk etmek zorunda kalarak hareketli hale gelmesi, Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasına neden olacak koşulları, yani zincirleme gelişerek büyüyen, Hitit İmpatarorluğu'nun her yerinde karmaşa, yakım ve yıkım yaşatan göç hareketliliğini beraberinde getirdi. Daha önce de belirttiğimiz gibi Hitit İmparatorluğu bu göç hareketliliği koşullarında tarih sahnesinden çekildi. Hitit Çağı yerleşmelerinde yapılan arkeolojik araştırmalar, söz konusu yıkımın izlerini gün ışığına çıkardı. Sonraki yüzyıllara ait arkeolojik buluntuların göç öncesi kültürün devamı denilebilecek kalıntılar olmaması da Hitit İmparatorluğu'nun söz konusu göç hareketliliği koşullarında yıkılmış olduğunun delilidir.

56 Herodotos, VII.73. Strabon, XIII.3.20. Homeros, *İlyada*, II.846, 435 vd; XIII.5.

Levent Şahverdi Arşivi

Büyük Hitit Krallığı ve Hititlere yeminli antlaşmalarla bağlı olan Kargamış dışındaki tüm diğer krallıklar ya da beyliklerin tarih sahnesinden çekilişi de Hititlerden çok sonra ya da çok önce olmadı. Hitit başkenti Hattuşa da dahil, Hititlere yeminli antlaşmalarla bağlı Arzava ülkeleri, Azzi-Hayaşa, Wiluşa, Taruişa, Mira-Kuvalya gibi komşuları ile Doğu Akdeniz kıyılarına yakın bölgeler, yani Kilikya, Kargamış, Ugarit, Emar ve Kıbrıs Adası da direnemedi. Hemen hemen tümü bu göçler dahilinde yakılıp yıkıldılar. İÖ 1150 yılına gelindiğinde Ugarit ve Emar'ın da içinde bulunduğu Güney Suriye, Mısır denetiminden kesin olarak çıkmış durumdaydı. Hititlerin ve Hitit Büyük kralına bağımlı ülkelerin ve krallıkların adlarına ilişkin bir hatıra, göç sonrası tarih yazıcılığının hafızasında olmayandı.

Ege Denizi'nin doğusundaki siyasi ve sosyal yapıyı tamamen değiştiren, Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışından doğrudan sorumlu olmasa da bu imparatorluğun yıkılışının koşullarını hazırlayan göçlerin tarihinin tayinine ilişkin en erken tarihli çağdaş bilgiler, Ugarit kralının kitlesel göçlerin tehlikeli ilk uzantıları karşısındaki sıkıntılarını yansıtan mektuplarından gelmektedir. Fakat en değerli ve tanımlayıcı bilgilerimizin çağdaş kaynağı, daha önce de belirttiğimiz gibi iki Mısır firavununa aittir. Bunlardan ilki Merneptah (İÖ 1224-1204),[57] ikincisi III. Ramses'tir. İlkine ait yazılı kayıtlar Karnak'ta; III. Ramses'e (İÖ 1184-1152) ait yazılı kayıtlar ise Medinet Habu'da keşfedildi. Bu kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla göçmen istilacıların Mısır'a saldırısı birdenbire olup bitmedi. Tedricen, dalgalar halinde, etkisi az ya da çok olarak takriben bir asır devam etti.

Mısır'a yönelik ilk dalga saldırılar Merneptah'ın tahta çıkışının beşinci yılında, yani İÖ 1206'da (ya da 1219) yapıldı. Libya üzerinden gelen istilacılar, Merneptah'ın generallerinin komuta ettiği Mısır ordusuna Delta bölgesinde yenilip geri çekilmek zorunda kaldılar. Mısır'ı hedefleyen ikinci dalga saldırılar ise Firavun III. Ramses'in hükümdarlığı (İÖ 1183-1152) döneminde gerçekleşti. III. Ramses, hükümdarlığının beşinci yılından itibaren üçer yıl arayla, yani beşinci, sekizinci ve on birinci hükümdarlık yıllarında (İÖ 1178, 1175, 1172) istilacılarla savaştı ve onları yenerek ülkesinin istilacılar tarafından ele geçirilmesine engel olmayı başardı. Tüm bunlardan tahmin edileceği üzere dalgalar halinde ve tedricen gelişen göçler, bu bölümün ilk satırlarında da belirttiğimiz gibi, İÖ 13. yüzyıl ortalarında meydana gelen Balkan kökenli kavimler kaynaşmasının

57 Mısır Firavunlarının hükümdarlık yıllarıyla ilgili tarihler kesin değildir. Bu nedenle Merneptah'ın hükümdarlık yıllarını İÖ 2112-1202'ye tarihleyenler olduğu gibi bu tarihi çok daha erkene çekenler, Mısır'a ilk saldırının tarihini de bu nedenle İÖ 1230'a yerleştirenler oldu. III. Ramses'in hükümdarlık yılıyla ilgili rakamlar da Merneptah'ınki gibi kesin değidir.

Levent Şahverdi Arşivi

bir sonucuydu. Öyle görülüyor ki Hitit krallarınca kurulan Anadolu'daki siyasal mekân birliği ve istikrar, Balkanlar'daki kavimler kaynaşmasından etkilenerek yurtlarını terk etmek zorunda kalan Trak kökenli kavimlerin Anadolu'ya geçişini takiben bozulmaya başlamış ancak Hitit İmparatorluğu Anadolu'ya giren ilk dalga göçler çerçevesinde henüz yıkılmamıştı. Mısır firavunu Merneptah'ın yazıtından çıkarılması gereken sonuç budur. Firavun III. Ramses'in hükümdarlığının beşinci yılında (İÖ 1178) ise Hitit İmparatorluğu diye bir imparatorluk artık yoktu.

VII.3. Yunanistan'a Göçler

Balkan kaynaklı kavimler kaynaşmasının göç hareketliliği çerçevesinde Yunanistan'ın Geç Bronz Çağı uygarlığının, yani Miken uygarlığının çöküş tarihi de öyle görülüyor ki Hitit İmparatorluğu'nun yıkılış tarihinden çok erken ya da çok geç değildi. Fakat bu çöküşün nedenine ve tam olarak hangi tarihte yaşanmış olduğuna dair sorunun kesin bir yanıtı yok. Kimi araştırmacılara göre Yunanistan'daki Miken hâkimiyetini bitiren göç hareketliliği Troya Savaşı öncesinde başlamıştı. Kimi araştırmacılar ise Yunanistan'ı istila eden göçlerin tarihini, antik edebi kaynaklardaki söylencesel bilgilere itibar ederek Troya Savaşı'nın yapılmış olduğu tarihten iki kuşak sonrasına yerleştirdiler. Fakat daha önce Dördüncü Bölüm'de de belirttiğimiz gibi Troya Savaşı'nın tarihi konusunda da tarihçiler hemfikir değil.

Öte yandan Mısır firavununun göçmen hareketliliğinin Libya'da yarattığı huzursuzluktan İÖ 1220/1209 yılında haberdar olmuş ve iki yıl sonra (İÖ 1218/1207) da Delta bölgesine kadar gelip kendi ülkesini ele geçirmek isteyen istilacılarlasavaşarak onları geri püskürtmüştü. Mısır'a saldıran son istilacı grubun Mısır firavunu III. Ramses tarafından geri püskürtüldüğü tarih, daha önce de söz etmiş olduğumuz gibi İÖ 1172'ydi. Mısır'a saldıranlar arasında Mikenler (Akhalar) de vardı. Eğer onlar, Adalardan ya da Türkiye'nin Ege Denizi'ne kıyıları olan bölgelerinden gidenler değil de Yunanistan'dan göç edenlerse Yunanistan'daki Miken kentlerinin hiçbiri Mısır'a yönelik ilk saldırının yapılmış olduğu tarihte yakılıp yıkılmış değildi.

Aralarında Mykenai, Tiryns ve Pylos'un da bulunduğu bazı Geç Bronz Çağı Miken kentlerinin İÖ 1200 yılında yıkıldığı bilinmektedir. Fakat bu yıkımın nedeniyle ilgili olarak farklı görüşler ortaya atıldı. Bugün itibariyle genel kabul gören görüş, İÖ 1200'deki yıkıma bir depremin yol açmış olduğudur. Deprem sözünü etmiş olduğumuz kentler dışındaki Miken kentlerini yıkmadığı gibi deprem dolayısıyla yıkılan Mykenai ve Tiryns

Levent Şahverdi Arşivi

kentleri de İÖ 1200'de terk edilmiş değildi. Deprem nedeniyle yıkılmış olan kentler de dahil, Atina hariç, diğer tüm Miken kentleri, daha sonra, İÖ 12. yüzyıl içinde, muhtemelen İÖ 1170'li yılların sonunda, yakılıp yıkıldılar. Bu yerleşmelerin hiçbiri daha sonra yeniden inşa edilmedi. Başka bir ifadeyle Yunanistan'ın Geç Bronz Çağı uygarlığını yaratan Mikenleri siyasi ve askeri bakımdan bitiren, onların kale kentlerini ortadan kaldıran koşullar, Hititlerin sonunu getiren koşullardan çok farklı değildi. Yani onlar da Ege göçleri çerçevesinde tarih sahnesinden çekildiler ve onların tarih sahnesinden çekiliş süreci muhtemelen İÖ 12. yüzyılın ilk yarısında başlamış durumdaydı. Göç hareketliliği ve halkların yer değiştirmesi gibi karmaşa ve keşmekeşlik ise iki Mısır firavununun hükümranlık dönemleriyle sınırlı kalmadı. Öyle görülüyor ki İÖ 11. yüzyıl sonuna kadar, etkisi çok ya da az olarak takriben 200 yıl devam etti. Siyasal kaosun ve yerel savaşların yaşandığı, meskûn halkların bir yerden başka bir yere göç edip durdukları söz konusu zaman dilimi içinde Ege Denizi adaları ve komşu ülkelerin hiçbirinde ekonomik istikrar söz konusu değildi.

Geç Bronz Çağı Miken uygarlığının yıkılış nedeniyle ilgili olarak ortaya atılan farklı görüşlerden birine göre bu uygarlık (Akha/Miken) tek bir nedene değil, birden çok neden ya da etmene bağlı olarak çöktü. Bunlardan biri ardı ardına yaşanan başarısız hasat mevsimleriydi. Bir diğeri, deprem, sel baskını ve salgın hastalıklar gibi doğal felaketlerdi. Göç koşullarında ortaya çıkan yağma ve talanlar ise yıkıma neden olan etmenlerin bir başka unsuruydu. Miken hükümdarları arasındaki iç savaş da Yunanistan'ın Geç Bronz uygarlığının yıkılmasına neden olan unsurlardan sayıldı. Geç Bronz Çağı Yunanistan uygarlığının çöküş nedenleri arasına Miken bürokrasisinin gücü karşısında ezilmiş bulunan Yunanistan'ın yerli halkı da eklendi. Bu iddianın sahiplerine göre ezilen halk ya da paralı askerler, nihayetinde isyan ettiler ve bu isyanlar Miken uygarlığının çöküş nedeni oldu. Tüm bu iddialar, ilerleyen satırlarımızda sözünü edeceğimiz Dor Göçü tezini neredeyse hepten reddetmektedir.

VII.4. Dorlar: Heraklesoğulları

Yaygın olan ve geçerliliğini hâlâ muhafaza eden görüşe göre Yunanistan'ın Geç Bronz Çağı uygarlığı denilerek de tanımlanan Miken uygarlığının çöküşünün nedeni, Ege Göçleri çerçevesinde Yunanistan'ı istila eden Dorların saldırılarıydı. Bu iddianın sahiplerine göre Miken uygarlığı, İÖ 1200-1150 yılları arasında tarihe gömülmüş, Mikenleri tarihe gömenler de Dorlar olmuştu. Bu görüş, Heraklesoğulları mitosuyla desteklendi.

Levent Şahverdi Arşivi

Eski Yunanların Dor istilasından söz ederken bu istilayı anlatmak için de kullandıkları Heraklesoğullarının (Herakleidai) dönüşü mitosuna göre Dorlar, Yunanistan'ın üç büyük Yunan boyundan birinin (diğer ikisi Aioller ve Akhalar/İyonlar) adıdır.[58] Bu adı onlar, Doros'tan almıştır. Doros, üç boydan oluşan tüm Yunan (Hellen) ırkının adını borçlu olduğu "Hellen" adlı bir mitolojik kahramanın Orseis adlı bir *nympha*'dan (periden) dünyaya gelmiş üç oğlundan birinin adıdır.[59] Fakat öyle görülüyor ki Doros'un eski Yunan inanç sisteminde tanrılaştırılan ve Eski Yunanlarca Dor soyunun kurucusu olarak bilinen Herakles (*lat.* Herkül) ile bir alakası yok. Alaka sonradan Doris bölgesinin efsanevi kralı Aigimios ile kurulur. Zira eski Yunan mitosuna göre Herakles'in hükümranlığı Doris bölgesiyle değil, Peloponnesos'taki Argos bölgesiyle ilgiliydi. Tanrı Zeus, Argos'taki Tiryns kentinin hükümdarlığını Herakles'e vermiş fakat bu gerçekleşmemiş. Babalarına ait olduğu iddiasıyla Tiryns kentini almak isteyen Heraklesoğullarının Peloponnesos'a dönüşü, Argos ile yapılan savaşların nedeni olmuş.

Eski Yunan edebi eserleri sayesinde bize kadar ulaşan efsane ve mitos geleneğine göre Dorlar, Yunanistan'ın kuzeyindeki Doris bölgesinde meskûn iken, kralları Aigimios, Tesalya'nın kuzeyindeki Lapithlere, onları (Lapithai) ülkesinden kovmak için savaş açmış. Herakles, Lapithlere karşı savaşında Aigimios'a yardım etmiş ve bu yardımın karşılığında Aigimios'un ülkesinin üçte birine sahip olmuş. Herakles'in Deianeira adlı kadından biri kız, diğerleri erkek olmak üzere birçok çocuğu olmuş. Oğullarının en büyüğünün adı Hyllos'muş. Hyllos ve kardeşleri, Herakles ölünce, Mykenai'da oturan Argos kralı Eurystheus'un zulmüne maruz kalmışlar. Eurystmeus'un takibatı nedeniyle hiçbir yerde barınamayan Herakles'in çocukları, biri Doris bölgesinde hüküm süren Aigimios, diğeri Atina'da hüküm süren Theseus olmak üzere iki kral tarafından himaye edilmiş. Bu iki efsanevi kraldan ilkiyle ilgili bilgilere göre Herakles'in "Hyllos" adını taşıyan en büyük oğlu, Aigimios tarafından hem evlat edinilmiş hem de varisi yapılmış. Hyllos, Aigimios'un öz oğulları olan Pamphilos ve Dimas ile birlik olup Doris bölgesinden güneye doğru inerek Argos topraklarına saldırmış. Fakat bu seferlerden yeni toprakların kazanılması anlamında bir sonuç elde edilememiş. Nihayet Hyllos'un torunlarının çocukları olan Aristodemos'un üç oğlu Peloponnesos'a yapılan seferlerinden istenilen sonucu elde etmişler. Peloponnesos, sözünü

58 Mitolojiye göre Aiollerin atası tüm Yunan ırkının atası olan Hellen'in oğlu Aiolos'tur. Hellen'in bir diğer oğlu olan Ksuthos ise Akhalar ve İyonların atasıdır.

59 Mitolojiye göre Hellen de bir başka mitolojik kahraman olan Deukalion'un oğludur.

Levent Şahverdi Arşivi

etmiş olduğumuz Aristodemos'un üç oğlu tarafından ele geçirilmiş ve böylece Arkadia dışındaki tüm Yunanistan Dorların olmuş.

Efsanevi Atina kralı Theseus'un Heraklesoğullarını himayesi ise Argos ile Atina kentleri arasındaki düşmanlığın nedeni olmuş. Zira efsaneye göre Argoslular, Theseus öldükten sonra Atina'ya saldırmışlar. Kâhinler, Atina ordusunun bu savaştan galip ayrılabilmesi için Herakles'in tek kızı Makaria'nın kurban edilmesi gerektiğini söylemişler. Makaria, kâhinlerin savaşın kaderiyle ilgili kehanetlerinin gereğini yapmayı kabul etmiş. Böylece Makaria kurban edilmiş ve savaşı da Atina kazanmış. Heraklesoğulları mitosu kapsamındaki bu hikâyelerden anlaşılmaktadır ki Geç Bronz Çağı uygarlığını yaratan Miken kentleri, muhtemelen Peloponnesos Yarımadası'ndaki Dor hâkimiyeti kuruluncuya kadar yüzyıllarca devam eden Dor saldırılarının muhatapları oldular. Bu nedenle A. Müfid Mansel'in (1984,93) de şu satırlarıyla ifade etmiş olduğu gibi buraya kadar anlattığımız Heraklesoğullarıyla ilgili mitosu, Dor göçleri ve istilasıyla ilgili bir tarihsel gerçeklik üzerine kurgulanmıştır:

> Heraklesoğullarının Yunanistan'a dönüşünden bahseden mitosta Dor Göçüne ait bazı yankılar sezmemek imkânsız.

Miken uygarlığının Dor göçleri nedeniyle yıkılmış olduğu görüşünün tek delili Heraklesoğulları mitosu değildir. Arkeolojik araştırmaların keşfettiği maddi kültür kalıntıları da bu uygarlığın Dor istilası nedeniyle yıkılmış olabileceğinin delillerini sunarlar. Bu bakiyelerden biri, İÖ 2. yüzyıl ortalarına ve sonrasına tarihlenen yerleşim yerlerindeki yakım yıkım izleridir. Yakılıp yıkılan yerleşmeler Geç Bronz Çağı halklarına, yani Mikenlere ait olduğu bilinen kale kentlerdir ve bu kentler, halkları tarafından terk edilmişlerdir. Ayrıca zamanla Mikenlere özgü seramiklerin yerini almış olduğu bilinen "submiken" ve Dor uslubu denen "protogeometrik" kapların da üretilmiş oldukları bilinmektedir.

Eğer Dor istilası, Heraklesoğulları mitosunun tarihsel geçmişiyle ilgili gerçeğiyse Ege Göçleri çerçevesinde Doris bölgesine yerleşmiş Dorlar, Tesalya'da ortaya çıkan göç hareketliliğinden de etkilenip, yerleştikleri bölgeyi terk edip güneye doğru ilerlediler. Atina ve Peloponnesos'taki Arkadia hariç tüm Yunanistan yarımadası ve hemen hemen tüm Miken kentleri onların saldırılarına maruz kaldılar. Anadolu'daki Hitit başkenti Hattuşa ve diğer Hitit çağı Anadolu yerleşmeleri gibi Miken kentleri de demir silahlar kullanan istilacılar tarafından yıkılıp yıkıldı. Miken kentlerini yakıp yıkan bu istilacılar Dorlardı. Yakılıp yıkılan kentlerin sakinleri olan Mikenler, kültürel anlamda kendilerinden çok geri olan Dorların hâkimiyetine

Levent Şahverdi Arşivi

tabi olarak Yunanistan'da yaşamayı değil, yaşayacakları başka ülkeler bulmak için göç etmeyi tercih ettiler. Böylece onlar da İÖ 11. ve sonraki yüzyılın göç hareketliliğinin parçası oldular. İlerleyen satırlarımızda ayrıca söz edeceğimiz bu göçmenlerin son dalgasında Dorlar da vardı. Onların Türkiye'nin Ege Denizi'ne kıyısı olan bölgelerinden biri olan Karia'ya göçü, İyonların göçünü takip etti. İyonlar, Yunanistan'a göç eden ilk Miken halkı değildi. Aioller, onlardan takriben yüz yıl önce göç etmişti.

Dorların Mikenler gibi Yunanistan'ın İÖ 2. binyıl halklardan biri olup olmadığı da tartışıldı ve bu tartışma da buraya kadar sözünü etmiş olduğumuz tartışmalı konular gibi henüz sonlanmış değildir. Zira Dorların adı, Homeros'un iki destanından yalnızca birinde (*Odysseia*, XIX.177) ve bir kez geçer ki bu, Dorların da Akhaların çağdaşı olup olamayacağı sorusuna yol açar. Fakat Troya Savaşı'nın tarafları arasında Dorlar adından söz edilmemiş olduğu dikkate alındığında onların Mikenlerin çağdaşı olan Yunanistan halklarından biri olmadığı, Yunanistan'ı istila eden göçmenlerin Dorlar olduğu iddiasını güçlendirir. *Odysseia* destanında Dorlardan yalnızca bir kez söz edilmesinin nedeni ise destanların sözlü gelenekte üretilmiş olmasıdır. Yani Destanlar göçlerin neden olduğu Karanlık Çağ'da üretilirken, sonradan Yunanistan'a gelen Dorların destana eklenmesi mümkün olmuştur. Bu olasılık, Anadolu'nun Demir Devri halklarından biri olarak ilk kez karşımıza çıkan Frigler gibi bazı Trak kökenli kavimlerden de Homeros'un *İlyada* destanında söz ediliyor olmasıyla güçlenir. Eğer öyleyse Dorların Yunanistan'ı istilası, Ege Denizi'nin doğusundaki ülkede (Türkiye) olup biten her şeyin batısındaki ülkede de (Yunanistan) yaşanmasının nedeni oldu. Yani Mikenlerin Yunanistan'daki siyasal hâkimiyetini sonlandıracak süreç, Dorların Yunanistan'ı istila etmeye başlamış olduğu İÖ 12. yüzyıl ortalarında başladı ve yaklaşık bir asır sonra nihayetlendi.

VII.5. Aioller, İyonlar ve Dorlar

Ege ve Yunan dünyası, yalnızca Ege uygarlıklarını değil, Mısır dışında, Ege uygarlıklarının uzak ya da yakın komşuları olan tüm uygarlıklarını çökerten Ege Göçleriyle birlikte insanlık tarihi bir çağı daha geride bırakmış oldu. Geride kalan bu çağ, günümüz bilim insanları tarafından "Tunç Çağı" diyerek tanımlandı. İÖ 2. binyıl Ege ve Önasya dünyasının karakteristiği olan Tunç Çağı'na özgü siyasi ve demografik yapı, Ege göçlerini takip eden takriben 200 ile 400 yıl arasında değişen bir zaman dilimi içinde hepten değişmişti. Sonraki çağda yaşayan Yunanların hafızasında Tunç Çağı'na ilişkin hemen hemen hiçbir şey yoktu ya da net

Levent Şahverdi Arşivi

olarak kalmamıştı. Çünkü günümüz tarihçilerinin "Karanlık Çağ" diyerek tanımladıkları göç sonrası dönemde olup bitenleri öğrenebilmemizi imkân dahiline sokacak yazı kullanılmamıştı. Yaşam biçimleri arkeolojik araştırmaların dönemi aydınlatmasına izin vermeyecek kadar kötüydü.

Ege Denizi'nin doğusundaki ülkeye, yani bugünkü Türkiye'nin Trakya dışında kalan kesiminde egemen durumda bulunan Geç Tunç Çağı'nın en büyük siyasal güçlerinden biri olan Hititler ve imparatorlukları Karanlık Çağ'da unutuldu. Hititlere yeminli antlaşmalarla bağımlı olan Arzava, Viluşa, Şeha Ülkesi, Mira-Kuvalya, İşşuva ve Maşa gibi Ege Dünyası ülkelerine ya da krallıklarına dair bilgiler de Karanlık Çağ koşullarında kayboldu. Saydığımız bu ülke adları, eşleştirmeleri tartışmalı olan ikisi (Viluşa ve İşşuva) dışında, göç sonrası dünyanın hatıralarında yoktu. Onların yerini Yunanistan'dan gelen, "Aioller" ve "İyonlar" aldı. Her ne kadar eski Yunan lehçeleri üzerine yapılan çalışmalar desteklemese ve hatta İyon lehçesine İÖ 1200'den önce rastlanmamış olsa da hem Aiollerin hem de İyonların Miken/Akha kökenli kabileler olduklarına dair iddiadan vazgeçilmiş değildir. Ayrıca Aioller ve İyon lehçeleri de aynı değildi. Dahası Strabon'un şu satırlarından da anlaşılacağı üzere eski Yunanların kafaları Aiollerin kökeni konusunda da karışıktı:

> Eğer Athenalılar (=Akhalar) ve İyonlar eskiden aynı halk idiyseler, Dorlar ve Aiollerin de aynı halktan olması gerekir. Böyle olunca da yalnızca iki halk çıkar karşımıza. Fakat eğer son zamanların âdetlerine göre, örneğin lehçeye göre bir tasnife gidilecek olursa, o zaman kabile sayısı da lehçeler gibi dört olmak durumundadır.

İyonları takiben deniz yoluyla Anadolu'ya geçen son göçmenler Aioller ve İyonları yurtlarını terk etmeye zorlayan Dorlar idi. Eski Yunan edebi eserlerinde aktarılan efsanevi bilgilere göre Aiolis ve İyonya topraklarının İÖ 2. binyıldaki sahipleri ise Lelegler, Pelasglar ve efsanevi kadın savaşçılar olarak tarihe mal olmuş Amazonlardı. Onlar da Karanlık Çağ'da kayboldu.

Eski Yunanların Aiolis ve İyonya adlarının ortaya çıkış tarihleri konusunda da akılları karışıktı. Çünkü Ege dünyasının tarihiyle ilgilenen eski Yunan tarihçilerinin en önemli referanslarından biri Homeros destanlarıydı ve bu destanlarda Aiollerden hiç söz edilmedi. İyonların adıysa yalnızca *İlyada* destanında ve bir kez geçer. Destanda (*İlyada*, XIII.685: İaones) aktarılan söz konusu tek bilgiye göre İyonlar, Troya Savaşı'nda Troya kralı Priamos'un düşmanları arasındaydı ve henüz Yunanistan'daki yurtlarını terk etmiş değillerdi. Homeros destanları dikkate alındığında

Levent Şahverdi Arşivi

Dorların durumu da İyonlardan farklı değildir. Onların adı da yalnızca *Odysseia* (XIX.177) destanında ve bir kez geçer. Troya Savaşı'nın tarafları arasında da sayılmaz. *Odysseia*'da adından söz edilen Dorlar ise Yunanistan'da değil Girit'te meskûn bulunan halklardan biridir. Bu nedenle eski Yunanlar hem Aiollerin hem İyonların hem de Dorların Anadolu'ya göçünün Troya Savaşı sonrasında gerçekleşmiş olduğu düşüncesindeydiler. Hatta Aiollerin Anadolu'ya göçünün Troya Savaşı'ndan sonra ve İyonlardan daha önce olduğu bilgisi de onların bilgisi dahilindeydi. Nitekim Strabon'a (XII.1.3) göre iki göç arasındaki zaman dilimi dört kuşaklık bir süreydi ve Aiol göçleri gecikmelerden dolayı uzun süre devam etmiş, son dalga Aiol göçü Troya Savaşı'ndan 60 yıl sonra gerçekleşmişti.

Günümüz tarihçileri ise Aiol ve İyon göçlerinin ne zaman gerçekleştiği sorusuna verilecek kesin yanıt konusunda hemfikir olamadı. Kimi tarihçilere göre Yunanistan'dan Ege Denizi'nin doğu kıyılarına yönelik göçler İÖ 11. yüzyılda başladı. Kimi tarihçilere göre ise Yunanistan topraklarından Türkiye topraklarına yönelik ilk göçler, Troya Savaşı'ndan önce gerçekleşmişti. Dahası her iki görüşü doğru bulan tarihçiler de mevcuttur. Onlara göre Akhaların Dor istilasından çok önce Ege Denizi'nin doğu kıyılarında Hititlere karşı kurdukları kolonileri vardı. Kolonicilik nedeniyle Ege Denizi'nin doğu yakasına zaten yönelmiş göçler, Dor istilasından sonra daha yoğun şekilde gerçekleşti. Fakat bugünkü Türkiye'nin Ege Denizi'ne kıyısı olan bölgelerinin İÖ 2. binyıl sakinleri arasında Aiollerin ve İyonların olmadığı Hititçe çivi yazılı belgelerde onların adlarına rastlanmamış olması dolayısıyla da bilinmektedir. Bu nedenle Aiol göçlerinin İÖ 11. yüzyılda meydana geldiği düşüncesine itibar etmek daha makul görünmektedir. Başka bir ifadeyle Aioller ve İyonlar, bugünkü Türkiye'nin Ege Denizi'ne kıyısı olan bölgelerinin başta Kıbrıs olmak üzere diğer bazı adalarının Ege Göçleri sonrasında yeni sakinleriydiler. Onların yerleşmek için tercih ettikleri yerler, kıyı bölgesinin iç taraftan bir dağla korunan denize doğru çıkıntı yapan kesimleri oldu.

Eski Yunanların Aiollerin ve İyonların adlarını verdikleri Aiolis ve İyonya bölgelerinin sınırları konusunda da kafaları karışıktı. Zira iki bölgenin sınırlarının nerede başlayıp nerede bitmiş olduğu sorusunun yanıtı, Strabo'nun (XIII.1.3) şu satırlarından da anlaşılacağı üzere İÖ 1. yüzyılda bile tam olarak bilinmiyordu:

> Daha sonraki yazarlar aynı sınırları vermiyorlar ve bizim çeşitli seçimler yapmamıza olanak sağlayan farklı sınırlar çiziyorlar. Bu farklılığın nedeni Yunanların kolonizasyonudur. Gerçekten de az çok bu böyledir.

Levent Şahverdi Arşivi

İyon kolonizasyonu Troas'tan çok uzaktadır. Fakat Aiollerin kolonileri Kyzikene'den (Kyzikos/Balkız) Kaikos (Bakır Çay) ve Hermos (Gediz) çayları arasındaki toprakları da kapsamıştır.

Strabon'un (XIII.1.2 ve 39) aktardığı bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Aiollerin meskûn olduğu bölgenin kuzey sınırı, eski adı Hellespontos olan Çanakkale Boğazı ile Marmara (Propontis) Denizi'nin güney kıyılarına kadar uzanıyordu. Güney sınırını ise Kyme (Aliağa) kentini içine alacak şekilde Hermos (Gediz) Nehri belirliyordu. Fakat Troas bölgesinin Skepsis ve Kebren gibi bazı kentleri de Aiol kentleriydi. Günümüzde ise Aiolis denildiğinde kabaca Troas bölgesinin sınırını belirleyen Edremit Körfezi'yle güneydeki Smyrna (İzmir) arasında kalan kıyı şeridi anlaşılmaktadır. Bu bölgede Aioller iskân edecekleri en az 12 yerleşim alanı buldular ve bu yerleşmeler, *polis* (kent devleti) olarak tanınmaya başladıkları daha sonraki bir tarihte, muhtemelen İÖ 8. yüzyılda, Gryneion'daki Apollon kutsal alanı etrafında Aiolis Birliği'ni kurdular. Herodotos'un (I. 149) verdiği listeye göre birliğin üyesi olan 12 kent (polis) şunlardı:

Kyme (Nemrut Limanı), Larissa (Buruncuk), Myrina (Birkitepe), Gryneion (Temaşa Burnu), Pitane (Çandarlı), Aigai (Köseler Kalesi), Temnos (Görece), Neonteikhos (Yanıkköy), Notion (Ahmetbeyli), Smyrna (İzmir, Bayraklı), Killia ve Aigiroissa.

Bu kentlerden son ikisinin bugünkü yeri kesin olarak belirlenebilmiş değildir. Smyrna ise daha sonra Aiolis Birliği'den ayrılmış, Aiolis gibi 12 kentli bir birlik kurmuş olan İyonların arasına on üçüncü üye olarak katılmıştır. Fakat Strabon'un aktardığı şu bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Aiollerin meskûn oldukları tüm bölgedeki kentlerinin sayısı çok daha fazlaydı ve Kyme kenti onların ana kentiydi:

Aiolis kentlerinin en iyisi ve en büyüğü Kyme'dir (Aliağa). Burasının Lesbos (Midilli) ile birlikte sayıları otuza varan ve halen çoğu yok olmuş bulunan diğer kentlerinin metropolis'i olduğu söylenebilir.

Havasının güzelliği ve bereketiyle eski Yunanların hayranlığını kazanmış olan İyonların meskûn oldukları bölge, kuzey sınırındaki Hermos (Gediz) Nehri'nin denize döküldüğü yerden güneyde Maiandros'un (Büyük Menderes) denize dökülmüş olduğu yere kadar olan kıyı şeridini kapsar. Tarihi dönemlerin başlangıcında İyonya adıyla bilinen ve düz bir çizgi olarak uzunluğu 800 stadiadan daha fazla olan (Strabon, XIV.2.29) bu bölgede meskûn bulunan İyonlar da Aioller gibi İÖ 8. yüzyılda 12

Levent Şahverdi Arşivi

kentli İyon Birliği'ni kurdular. Bu birliğin merkezi ise Priene (Güllübahçe) kent sınırları içinde, kent merkezine yaklaşık 5 km mesafede bulunan bugünkü Güzelçamlı'da tanrı Poseidon kutsal alanının bulunduğu Panionion'du. Birlik merkezinin etrafında birleşmiş oldukları tanrı Poseidon'un Poseidon Helikonios olarak bilinmesi, bu kültün kökeninin Yunanistan'ın Boiotia bölgesindeki Helikon olduğunu işaret etmektedir. Poseidon'a orada daha çok Helikon Dağı tanrısı olarak itibar ediliyordu. Herodotos'un (I. 142) listesine göre, Smyrna'nın (İzmir) birliğe dahil olarak sayıyı 13'e çıkarmadan önce, ikisi adada (Samos ve Khios) olmak üzere 12 üyeli Panionion'un kentleri şunlardı:

> Klazomenai (Urla), Erythrai (Ildırı) Ephesos (Efes), Miletos (Milet-Balat), Priene (Güllübahçe), Myus (Afşar Köyü), Teos (Sığacık), Kolophon (Değirmendere), Lebedos (Ürkmez), Phokaia (Foça), Samos (Sisam) ve Khios (Sakız).

Eski Yunanların kafaları, Aioller ve İyonların Dorlar dolayısıyla terk etmek zorunda kaldıkları yurtlarının lokalizasyonu konusunda da net değildi. Zira bu konudaki bilgileri çelişkili ve efsanelerle gölgeliydi. Günümüz tarihçilerinin görüşleri de bu konuda kesin değil. Fakat Aiollerin zorunlu göç hareketini başlatmadan önce Kuzey Yunanistan'da, bu ülkenin Tesalya ve Boiotia bölgelerinde yaşadıkları düşüncesi genel kabul görmüştür. Çünkü onların konuştukları Yunanca, tarihi devirlerde söz konusu bölgede yaşayan Yunan dilinin lehçelerine benziyordu ve dahası kendilerini Boiotialıların akrabaları olarak tanımlıyorlardı. Sözünü etmiş olduğumuz bu bölgelerden göç eden Aiollerin bir grubu, Teos'u (Sığacık) iskân etti. Strabon'un (XIV.1.39) Aiol kenti olarak söz ettiği Magnesia ad Maiandrum'a (Ortaklar) ise Tesalya bölgesinden gelip de İyonya bölgesine yerleşmiş bir başka Aiol göçmen grubu yerleşti. Athenaios'a (IV. 173 e-f) göre Magnesia halkı soy bakımından Delphoilu Magnetlerle akrabaydı. Aioller tarafından iskân edilen bir başka İyonya bölgesi kenti Notion (Ahmetbeyli) idi. Her iki kent de Aiol kökenleri dolayısıyla hiçbir zaman İyon birliğine (Panionion) kabul edilmediler.

Antik edebi kaynaklarının aktardığı efsanevi nitelikli bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Batı Anadolu'ya göç etmiş Aiollerin Yunanistan'da meskûn oldukları yerlerin tamamı Tesalya ve Boiotia bölgelerinin sınırları içinde değildi. Nitekim Aiolis'in Neonteikhos, Larissa ve Kyme kentlerini iskân edenler Yunanistan'ın Lokris bölgesinden gelmişlerdi. İlkin Neonteikos'a gelip burada bir kale inşa eden Aioller, oradan Larissa'ya (Buruncuk) saldırdılar ve bu yerleşim birimini, sakinleri olan Pelasgların

Levent Şahverdi Arşivi

ellerinden aldılar, sonra Kyme kentini kurdular (Strabon, XIII.3.2 vd.). Aiolis bölgesinin bir başka kenti olan Elaia'ya (Kazıkbağları) iskân eden göçmenler ise Atina'dan gelmişlerdi. Onlara öncülük eden liderinin adı Menestheos'tu (Strabon, XIII.3.5). Atina'dan göç eden bir başka grup, daha önce Aiollerin yerleştiği Teos'a (Sığacık) göç etti. Bu göçmen gruba ise Atina'nın efsanevi kralı Kodros'un soyundan gelenler önderlik emişti. Aiolis'i İyonya'dan ayıran sınırda bulunan Phokaia'nın (Foça) ilk göçmen sakinlerinin ise Aioller olduğu söylendi. Fakat onların, adını Fok balığından almış bu kente (Phokaia) nereden geldiğine ilişkin bilgi bize kadar ulaşmadı. Gelenlerin Kymelilerin yardımıyla Phokaia'ya yerleştikleri, fakat Phokaia'nın daha sonraki bir tarihte Phokis ve Peloponnesos'tan gelen İyonlar (Atinalılar) tarafından kolonileştirilmiş olduğu söylendi (Strabon, XIV.1.3). Nihayet Phokaialılar, Kymelilerle yaptıkları bir antlaşmanın sonucunda İyonya Birliği'nin üyesi oldular. Birliğin üyesi olan bu kentlerden dördünün (Myus, Teos, Erythrai ve Ephesos) kurucuları Atina'nın efsanevi kralı Kodros'un oğullarına (Kyrelos, Neleus, Knopos ve Androklos) mal edildi.[60] Atinalı Kodros'un oğullarıyla ilgili bu bilgilerin doğruluğuna inanmak zor. Fakat İyonya kentlerinin çoğunun Atina'dan gelen İyonlarca kurulduğuna inanmak için ikna edici deliller vardır. Bunlardan biri tanrıça Athena kültüdür. Atina'nın baştanrıçası olan tanrıça Athena'ya İyonya kentlerinin bazılarında da baştanrıça olarak itibar edildi. İkincisi protogeometrik ve geometrik uslubu denilen Atina malı ya da taklidi olan çanak çömlekler-dir. Arkeolojik araştırmalar, bu tür seramikleri başta Smyrna (İzmir/Bayraklı) olmak üzere bazı İyonya kentlerinde keşfetti.

Buraya kadar anlattıklarımızdan da anlaşılacağı üzere aslında Aiolis'te meskûn olan İyonlar olduğu gibi İyonya'da meskûn olan Aioller de vardı. Fakat kentlerin hiçbiri adını kurucusundan almadı. Strabon'a (XI.5.4; XII.3.21) göre her iki bölgenin de bazı kentleri (Kyme, Gryneion, Myrina, Ephesos, Smyrna) efsanevi savaşçı kadınlar olarak bilinen Amazonlar tarafından kurulmuş, adlarını da Amazon kadınlarından almışlardı. Bu kentlerin kurucularının Amazonlar olduğu bilgisi doğru olmasa bile yerleşmelerin tarihinin İÖ 2. binyılı da kapsadığı arkeolojik araştırmaların keşfetmiş olduğu maddi kalıntılardan bilinmektedir. Ayrıca Hititçe çivi yazılı belgelerde rastlanan Milavanda ve Apaşa gibi bazı yer isimleriyle tarihi dönemlerin Miletos ve Ephesos'un eşleştirilmesi, bu kentlerin İÖ 2. binyıldaki isimlerinin göçlerden sonra da muhafaza

60 Kolophon ve Miletos'un kurucuları Pyloslu iki önder (Anraimon ve Neleus) olmuştu. Diğer kurucular şunlardı: Philogenes (Phokaia), Andropompos (Lebedos), Aigyptos ve Philotas (Priene), Atinalı Apoikos ve Damos, Bootialı Geres (Teos), Paralos (Klozemenai), Egerhithos (Khios), Tembrion ve Prokles (Samos). Bkz. Strabon, XIV.1.3.

Levent Şahverdi Arşivi

edilmiş olabileceğinin delillerini oluşturmaktadır. Ancak hem Aiollerin hem de İyonların göç ederek geldikleri bölgenin sakinleriyle nasıl bir ilişki kurdukları bilinmiyor.

Yunanistan'dan göç ederek Batı Anadolu kıyılarına gelen Aioller, İyonlar ve İyonların ardından İÖ 10. yüzyılın sonlarına doğru Karia bölgesine göç eden Dorların, meskûn oldukları yeni ülkelerine anayurtlarındaki inanç biçimlerini, gelenek ve göreneklerini de beraberinde getirdiler. Eğer kendilerine karşı bir direniş olduysa, zayıf olan bu direnişi aşmayı ise kolaylıkla başardılar. Nitekim antik edebi kaynaklarda Aiolis ve İyonya bölgesinin halklarının Aioller ve İyonlar tarafından sürülmüş olduğuna dair bilgiler mevcuttur. Sürülen yerli halklardan biri Ephesos ve Phokaia arasındaki kıyı bölgesi ile Khios ve Samos'ta meskûn bulunan Leleglerdi. Onları Karia içlerine sürenler İyonlardı. Aioller tarafından sürülen Lelegler ise Smyrna'nın sakinleriydi. İÖ 2. binyılda da bulundukları bölgenin eski sakinleri olan Karialıların ülkelerini ellerinden almak için gelen Dorlara karşı direnişi aşıldı. Ancak Halikarnassos (Bodrum) ve Knidos'u (Reşadiye) iskân eden Dorlar ile Karia'nın yerlileri arasındaki ilişkiler göçlerden sonra da dostça değildi. Hem Dorların hem de Karların kendi aralarında birlik oluşturma yoluna gitmiş olmalarının nedeni bu olabilir.

Dorların dinsel bir merkez etrafında kurdukları birliğin üye sayısı altıydı ve bu nedenle birliğe Dor heksapolis'i (=altı kenti) deniliyordu. Bu kentlerin yalnızca ikisi, yani Halikarnassos ve Knidos Anadolu'dandı. Diğer dördünden biri Kos Adası, üçü Rodos Adası kentleriydi. Birliğin merkezi ise Knidos'un Triopion denilen mevkindeki tanrı Apollon'un tapınağıydı. Karia'nın yerlisi olan iç kesimindeki köyler tarafından İÖ 6. yüzyıldan önceki bir tarihte kurulan birlik ise günümüz tarihçileri tarafından "Karia Federasyonu" denilerek tanımlandı. Federasyonun merkezi olarak Marsyas Irmağı yakınındaki Leukai Stelai (Ak Steller) seçilmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

SEKİZİNCİ BÖLÜM

KARANLIK ÇAĞ VE HOMEROS ÇAĞI

VIII.1. Karanlık Çağ ya da Yunan Orta Çağı

Daha önce de belirttiğimiz gibi Ege Göçlerinin yıkıcı ve yok edici koşulları, İÖ 2. binyılın Tunç Çağı uygarlıklarını çökertti. Sonrasına günümüz tarihçileri tarafından "Karanlık Çağ" denildi. Bu çağın hangi tarihte başlayıp hangi tarihte bittiği sorusunun yanıtı konusunda bilim insanları hemfikir değildir. Kimilerine göre Karanlık Çağ'ın Ege dünyası açısından başlangıcı Yunanistan'daki Miken uygarlığının tamamen ortadan kalkmış olduğu İÖ 12. yüzyılın ikinci yarısıdır. Kimilerine göre ise İÖ 11. yüzyıl sonlarıdır. Bazı tarihçilere göre bu çağ İÖ 700 yılında sona erdi. Kimi tarihçilere göre ise Karanlık Çağ, Atina'nın ürettiği geometrik desenli vazolarla (Resim 13) birlikte İÖ 875'te sona erdi.

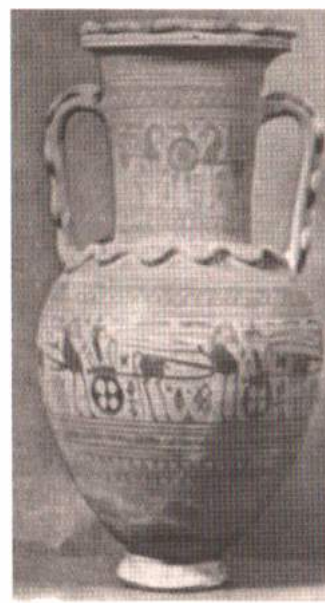

Resim 13, Geometrik Vazo (Atina)

Karanlık Çağ'ın sonunu İÖ 700'e tarihleyenler, Karanlık Çağ'ın başlangıç ve bitiş koşulları Avrupa Ortaçağı'nın başlangıç ve bitiş koşullarına benzettiler. Bu nedenle Karanlık Çağ'a "Yunan Ortaçağı" denildi. İkisi arasındaki benzerliklerden biri uygar-barbar çelişkisindeydi. Her iki çağın başlangıcında mağlup olanlar, uygarlığın temsilcisiydiler. Bunlardan ilki Mikenler ikincisi Romalılardı. Barbarlığı temsil eden Dorlar ile Germenler ise

Levent Şahverdi Arşivi

onları yenenlerdi. Her iki çağın ortak bir özelliği de savaş ve kahramanlık destanlarıdır. Yunan Karanlık Çağı, yerleşmek için yeni yerlerin keşfini gerektirmiş kolonicilikle son bulurken; Avrupa Ortaçağı yeni kıtaların ve ülkelerin keşfiyle nihayetlenmişti. Karanlık Çağ'ın sonunu İÖ 9. yüzyılın ilk çeyreğine tarihleyenlere göre Homeros destanları, İÖ 9-8. yüzyılların Ege ve Yunan dünyası koşullarını anlatır. Bu nedenle söz konusu yüzyıllara Homeros Çağı denilmektedir.

Göç sonrasında Yunanistan'ın egemen halkları olmaktan çıkan Mikenlerin yerini, Dor istilasına uğramamış ya da istilayı püskürtmeyi başarmış Attika ve Arkadia bölgeleri dışında, Dorlar aldılar. Yersiz yurtsuz kalan kimi Miken kabileleri (Aioller, İyonlar) daha önce belirmiş olduğumuz gibi İÖ 1100 yılından itibaren bugünkü Türkiye'nin Ege Denizi'ne kıyısı olan bölgelerine ve bazı Ege adalarına göç ederek, oralara yerleşmeye başladılar. Yani hem Aioller, İyonlar ve İyonları takip eden Dorların Türkiye'nin Ege Denizi kıyılarına göçü, hem de onların göçüyle birlikte ortadan kalkan Pelasglar, Lelegler ve Amazonlara ilişkin efsanevi bilgiler, Karanlık Çağ'ın olgularıdır veya bu çağa aittir.

Karanlık Çağ'ın bir başka dikkat çekici olgusu ise günümüz bilim insanlarının Linear B diyerek tanımladıkları Mikenlerin çizgisel yazısının kullanımdan çıkmış olmasıydı. Fakat Linear B yazısının sahipleri olan Mikenler, eski Yunanlar tarafından tamamen unutulmuş değildi. Onların savaşçı özelliklerine ve kahramanlıklarına dair hikâyeler kuşaktan kuşağa aktarılmak suretiyle yaşatıldı. Fakat hikâyeler tarihi çağlara gelindiğinde tarihsel gerçekliği yok eden mitoloji ve efsanelerle dolu destanlara dönüşmüş durumdaydı. Buna rağmen Karanlık Çağ'ın karakteristik diyebileceğimiz en önemli olgusu, İÖ 9. ve 8. yüzyılın sözlü geleneğinde üretilmiş destanlardı. Bu nedenle Onuncu Bölüm'de ayrıca söz edeceğimiz destanlar, Miken dünyasından çok, üretildikleri yüzyılların siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel koşullarını yansıttılar. Günümüz tarihçilerinin ve edebiyatçılarının İÖ 9. ve 8. yüzyıllardan Homeros Çağı diye söz etmelerinin de nedeni budur. Bu çağın şenlik ve eğlencelerinde ozanlar tarafından yetişkinler için okunan destanlar yazıya geçirildikten sonra eğitim amaçlı olarak da kullanıldı. Bu nedenle zamanla tüm eski Yunan dünyasına egemen olacak çoktanrılı din ideolojisinin de İÖ 9. yüzyıldan itibaren aşılanmaya başlandığı söylenebilir.

Toprakları Dorlar tarafından istila edilen, kentleri yakılıp yıkılan Mikenlerin Yunanistan'ı neredeyse tümüyle terk etmesi, Homeros Çağı öncesi dönemin, yani Karanlık Çağ'ın gerçeğiydi. İstilaya maruz kalan kimi Miken toplulukları, Dorlara yenildikten sonra ellerinden alınan topraklarını Dorlar

Levent Şahverdi Arşivi

adına işlemeye devam etmek zorunda bırakılanlardı. Günümüz tarihçileri onların Dorlar nazarındaki konumunu "toprağa bağlı kölelik" diyerek tanımladılar. Bu nedenle eski Yunanların "Peinest" ve "Heilot" (ya da Helot) adlarıyla andıkları toprağa bağlı kölelerin ortaya çıkışı da Homeros Çağı öncesi dönemin gerçeğidir. Toprağa bağlı köleler olarak tarihe mal edilmiş *peinest*leri Tesalya'yı istila eden Dorların dağlık bölgelere sürmüş olduğu Akha köylüleriydi. Heilotlar, Dorların Lakonia'yı istila etmesi üzerine topraksız kalan Akha kabileleriydi. Lakonia'da Spartalılara (Spartiatlar) hizmet veren Heilotlar, eski Yunan tarihinin toprağa bağlı kölelerinin en iyi bilinenleri oldu. Fakat kimi Miken toplulukları Dorlarla eşit haklarla yaşamanın çarelerini Karanlık Çağ'da üretmeyi başardılar ve sahip oldukları bu haklarını göç sonrasında korudular. Nitekim Dor kökenli olmayan fakat onlarla eşit haklara sahip toplulukların tarihi dönemlerdeki mevcudiyeti en az iki kentten bilinmektedir. Her ikisi de Peloponnesos'ta (Mora) olan bu kentlerden biri Argos, diğeri Sikyon'du.

Homeros Çağı öncesi dönemin toplulukları, Homeros'un (*Odysseia*, VII.171) Troya Savaşı sonrası Girit'iyle ilgili aktardığı şu dizelerinden de tahmin edilebileceği üzere, açlık, yoksulluk ve hastalıklardan mustariptiler:

> Troya dönüşü, açlık ve hastalıklar başladı/ hem kendileri hem de sürü hayvanları kırıldılar.

Fakat arkeolojik araştırmaların gün ışığına çıkardığı maddi kültür kalıntıları, Yunanistan'ın bazı yerleşim birimlerinde yoksulluğun egemen olduğu söz konusu kötü koşullar yaşanmamış, hatta Geç Tunç Çağı'nın toplumsal yaşamına egemen olan hiyerarşinin her yerde kalkmamış olabileceğinin işaretidir. Söz konusu maddi delillere Yunanistan'ın Euboia Adası'ndaki Lefkandi'deki mezar buluntularıyla ulaşıldı. İÖ 950 yılına tarihlenen mezarlar bir kadınla kocasına aitti. Kadın yaşarken sahip olduğu altın takılarıyla birlikte gömülmüştü. Doğu menşeli nesneler de aralarında olmak üzere lüks olan başka eşyaları da içinde barındıran mezarlar, iskeleti ağaç olan yüksek bir yapının altına kazılmıştı.

Göç sonrasında ortadan kalkan yönetenler ve yönetilenler şeklindeki sosyopolitik yapılanmaların, toplumsal hiyerarşinin ve topumsal sınıfların yerini, Karanlık Çağ'ın başlarında kabilesel yaşam süren köy toplulukları almış durumdaydı. Kabileler meskûn oldukları topraklarda ekim ve hasat yapacakları arazilere ortak mülk olarak sahip oldular. Ailelerin yaşamlarını idame ettirmek için ekip biçecekleri araziler, ortak mülkten ad çekmek suretiyle kura ile belirlendi. Yunanistan'ın tarihi devirlerinde kişilerin elinde bulunan ve miras yoluyla kuşaktan kuşağa geçen topraklar

Levent Şahverdi Arşivi

için "ad çekmek" anlamına gelen "kleros" kelimesinin kullanılmasının nedeni buydu (Mansel 1984, 98). Fakat "kleros" sözcüğü kabilelerin ortak ibadetlerine binaen tahsis edilen kutsal araziler (Temenos) için kullanılmadı. Tanrı ve Tanrıçalar için tapınak ve sunak inşa edilen ve etrafı çevrilen bu tür kutsal arazilere "Temenos" denildi. Fakat "temenos", en azından Homeros Çağı'nda yalnızca tanrı ve tanrıçaların ayrıcalığı değildi. Zira bu çağın yerleşim birimlerinde hüküm süren krallar için de "temenos" tahsisi yapılıyordu.

Karanlık Çağ'ın başlarında ortak mülk olarak itibar gören topraklar (kleroslar) zamanla özel mülklere dönüştü. Meskûn alanlardaki yaşamın daimi olması, nüfusun artması, toprağa bağlı ürünlerin hasatını olumsuz etkileyen iklim koşulları, hastalıklar ve savaşlarda elde edilen ganimetlerden ya da savaşlardan kaynaklanan ölümler, dönüşümü kolaylaştıran gelişmeler olmuştu. Fakat Karanlık Çağ'da ve hatta Homeros Çağı'nda bile savaşlar, emperyalist amaçlarla yapılmıyordu. Kadın ve hayvan kaçırmak ya da gasp etmek, yağma ve talan amaçlı bu savaşların merkezindeydi.

Bu tür savaşlarda kahramanlık gösterenler ve dinsel kimliğiyle öne çıkanlar, kabilelerin ortak sahip oldukları mal ve mülklerinden kendi paylarına düşenleri, söz konusu gelişmeler çerçevesinde artırdılar. Zenginliğin önemini kavrayan bu kişiler, kötü iklim koşulları, hastalıklar ve ölümler gibi olumsuzluklardan yararlanarak ya da bu tür olumsuzluklardan etkilenerek mağdur olanları himaye ederek toplumsal nüfuzlarını artırdılar. Ortak mülkiyete bağlı olunmayı gerektiren geleneğin terk edilip, özel mülkiyetin meşrulaştırılması muhtemelen böyle oldu. Özel mülkiyetin meşruiyetinin ve kalıtsallığının benimsenmesi ve onay görmesiyle birlikte eski Yunan kentlerinde kurulacak hanedan hâkimiyetlerinin temeli atılmış oldu. Başka bir ifadeyle eski Yunan kentlerinin iktidar meşruiyetini babalarından alan doğuştan soylu krallarla tanışması Homeros Çağı öncesi dönemin gerçeğiydi.

VIII.2. Homeros Çağı

VIII.2.1. Sosyal Yapı

Homeros Çağı'nın soyluları, bulundukları toplumun siyasal ve sosyal haklarından yararlanma imkânına sahip birinci sınıfı oluşturuyordu. Bir kast gibi örgütlenmiş böyle bir sınıfın varlığının, soylu olmayanların varlığını gerektirdiği açıktır. Nitekim Homeros Çağı topluluklarında soylu olmayan büyük bir kitlenin varlığı bilinmektedir. Homeros'un

Levent Şahverdi Arşivi

destanlarından anlaşıldığı kadarıyla *genos* denilen herhangi bir soylu ailesine mensup bulunmayan bu kitlenin içerisinde iki sınıf vardı. Bunlardan biri "köylüler" idi. İkincisi "demiourgoi" denilen esnaf ve zanaatkârlardı. Her iki sınıfın da malk ve mülk edinmelerine bir engel yoktu. Fakat onlar Homeros Çağı Yunan topluluklarının toprak sahibi olmayan özgürlerini oluşturuyorlardı.

Toprak sahibi olmadıkları gibi ticaret de yapmayan bu iki sınıftan ilki, Homeros Çağı topluluklarının işsiz güçsüz olan avamını (*plethos*) oluşturdular. "Thetes" denilen kiralık çalışanlar, onların arasından seçilen çalışkan kişilerdi. Onlar, soylular tarafından ekim ya da hasat mevsimlerinde veya işgücüne ihtiyaç duydukları başka çalışma alanları için veya savaşlarda yararlanılan, köylüler, işçiler ya da değerli askerler olarak kiralanıyorlardı. Onlar, soylulara hizmet etmekle yükümlü arabacılar, hizmetçi ya da kâhya kadınlar, kâhinler, ulaklar ve soytarılardı. Onların özgür bir insanmış gibi düşüncesini söylemelerine bile izin verilmezdi. Nitekim Homeros'un *Odysseia* (XVIII. 467 vd) destanında Odysseius'un kendisini besleyip büyüten sütannesi Eurykleia'ya nasıl acımasızca tehdit savurduğu anlatılır.

Kiralandıkları sürece kendilerine giysi alabilen, bir ölçüde iyi beslenme imkânını elde eden insanlar, işi gücü olmayan özgür avama mensup diğerlerine göre şanslı olanlardı. Zira kiralık işçi olma imkânı bulamayanlar yaşamlarını dilenerek geçirmek zorundaydılar. Onlar için beslenme imkânı sunan çağın en iyi ortamlarını soyluların çok sık düzenledikleri eğlencelerde ve şölenlerde verdikleri ziyafetler oluşturuyordu. Paylarına düşeni almak için ziyafetlerin verildiği mekânın kapısında bekleyen avamdan insanlar, içinde yaşadıkları kentin "kardeş birlikleri" (*phratriai*) denen sosyal örgütlenmesinin dışındaydılar. Bu nedenle onlar, yurtsuz sayılıyorlardı. Soylu kişilerin haklarının garantisi olan geleneğe dayalı yasa korumasından da mahrumdular.

Homeros Çağı'nın üçüncü sınıfını oluşturan esnaf ve zanaatkârların (demiourgoi) yaşam alanı, kentlerin merkezi bölgesiydi ve onlar kamu için çalışanlardı. Orada soyluların sahip olmadıkları yetenekleriyle mesleklerini icra ederek yaşamlarını idame ettirdiler. Fakat çağın mesleklerinin çeşidi çok değildi. Dikkat çeken meslekler şunlardı: Marangozluk, dericilik, metal işçiliği ve çanak çömlekçilik. Bunlara bir de ozanlar eklenebilir. Ellerindeki değnekler (rhapsod) ya da kitharalarıyla (veya lirleriyle) soyluların sık sık düzenledikleri ziyafetlerde boy gösterip, onları eğlendirmek suretiyle yaşamlarını sürdürdüler. Ozanlık da dahil tüm meslekler, soyluluk gibi kalıtsaldı.

Levent Şahverdi Arşivi

Homeros Çağı topluluklarının bir diğer toplumsal gerçeği ise alınıp satılabilen kölelerdi. Soylu ailelerin evlerinde çalışan, çoban olarak hizmet veren kölelerle efendiler arasında mesafe yoktu. Homeros'un *Odysseia* destanından anlaşıldığı kadarıyla, kölelerin bazıları korsanlık, eşkıyalık ya da talancı saldırılarda ve savaşlarda ele geçirilen esirlerdi ve çoğu kadındı. Fakat kadın kaçırma geleneği Homeros Çağı'nın sonunda terk edildi.

Homeros Çağı Yunan dünyası, ataerkil topluluklar dünyasıydı. Evin (*oikos*) reisi erkekti. Kızının kiminle evleneceğine evin reisi olan baba karar veriyordu ve evliliklerde toplumsal sınıf ayrımı yapılıyordu. Yani soylu bir ailenin oğlu için uygun olan gelin, soylu bir ailenin kızı olmak zorundaydı. Bu anlamda ayrım Arkaik Çağ'da (İÖ 650-480) ortadan kalktı.

Babasının mirasından pay alamayan kızlara, evlenirken götürmesi gereken çeyiz baba tarafından sağlanıyordu. Tüm bunlara rağmen Homeros Çağı'nda kadınların toplumsal yaşamda gördükleri itibar yüksek, sahip oldukları özgürlükleri sonraki çağların Yunan kadınlarına göre oldukça genişti. Evinin kadını olarak günlük işlerle ilgilenen, bu işleri denetleyen kadın, şölenler ve şenliklerde de hazır bulunurdu. Homeros'un *Odysseia* destanından edinilen izlenime göre eş seçiminde de kadının kararı önemliydi. Fakat tekeşliliğe sadakat, kadın erdemini yücelten bir değerdi. Aynı şey erkekler için geçerli değildi. Zira onlar cariyeler alabilirler ve onlardan sahip oldukları erkek çocukları da babasının mirasından pay alabilirdi. Ancak Homeros'tan daha sonraki bir tarihte yaşamış olan Hesiodos'un döneminde kadın, sosyal yaşamın dışına daha fazla itilmiş, özgürlükleri daha fazla kısıtlanır olmaya başlamıştı. Zira İÖ 8. yüzyılın ikinci yarısında ya da 7. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Hesiodos'un *İşler ve Günler* (Ergai kai Hemerai) adlı destanında anlatılan kadın, her türlü kötülüğün kaynağıdır. Çünkü insanların acılar, belalar ve dertlerle boğuşmak zorunda kalmasına tanrı Zeus'un emriyle tanrı Hephaistos tarafından çamurdan yaratıldığına inanılan *Pandora* adlı bir kadın neden olmuştur. Klasik Çağ Yunan dünyasında normal karşılanan eşcinsellik ise Homeros Çağı ve öncesinde olmayandı.

VIII.2.2. Çok Krallı Monarşi

Homeros Çağı topluluklarının sınıflı yapısında birinci sınıfı oluşturan soylular, Karanlık Çağ koşullarında meşruiyeti onaylanan özel mülk edinme olanaklarını en iyi şekilde değerlendiren ailelere mensuptular. Onlar, meskûn oldukları kasabalarında kendilerine özgü bir siyasal rejim kurdular. Kimi tarihçiler bu rejimden monarşi diye söz ederken kimilerine

Levent Şahverdi Arşivi

göre bu rejimin adı oligarşiydi. Ancak Homeros Çağı'nın en önemli gerçeği eski Yunan toplumlarına egemen olanların "kral" unvanını taşıyor olmalarıydı. Bu nedenle Homeros Çağı'nın siyasal rejimine çok krallı Monarşi ya da soylu doğumlu krallar oligarşisi de denilebilir. Bu oligarşi yönetimin üç önemli unsuru vardı. Bunlardan biri "genos", yani "soylu aile", ikincisi eski Yunanların "*phratria*" dedikleri "*kardeş birlikleri*", üçüncüsü bir "*phyle*", yani "*kabile*" idi. Soylular (genoslar) "kardeş birlikleri"ni; "kardeş birlikleri", kabileyi (phyle); kabileler de tüm kenti oluşturuyordu. Kabilelerin (phyle) sayıları ise genellikle üç idi. Bu unsurların her birinin, yani bir topluluk ya da kentin önderi de dahil soyluların, kardeş birliklerinin ve kabilelerin önderleri "kral" (*basileus*) unvanını taşıyorlardı. "Kral" unvanı kalıtsaldı. Yani her soylu ailenin (genos) reisi olan kral, bu unvanı babasından devralıyordu. Bu nedenle, kral Alkinoos'un hüküm sürdüğü Phaiakların ülkesinde halkına hitaben sarfettiği şu sözlerinden de anlaşılacağı üzere, Homeros Çağı Yunan topluluklarında ya da kentlerinde "kral" unvanına sahip olanların sayısı çoktu:

> Bu halkın arasında sivrilen 12 kralsınız, hepiniz başına buyruksunuz, bense 13. kralım içinizde. (Homeros, *Odysseia*, VIII. 390 vd).

Homeros Çağı topluluklarının "kral" unvanlı soyluları arasında katı bir hiyerarşi yoktu. Kentin kralı en azından onursal anlamda kabilelerin krallarından; kabilelerin kralları da "kral" unvanlı diğerlerinden üstün bir mevkideydi. Zira destanlarda yalnızca "basileus"tan (kral) söz edilmez, "daha büyük kral" ve "en büyük kral" anlamına gelen "basileuteros" ve "basileutatos" sözcükleri de kullanılır. Bu nedenle sonuncusu bir bakıma "Krallar Kralı" idi ve onların soyağacı herkesin bilgisi dahilindeydi. Örneğin Troya Savaşı'nda tüm Akhaların başkomutanı olan Agamemnon'a *Atreusoğlu* (*Atreides*) deniyordu. Fakat onların soyağacının en tepesinde tanrı Zeus vardır. Bir başka örnek Pylos kralı Nestor'dur. O, soyu tanrı Poseidon'a dayandırılan Neleos'un oğludur. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere Homeros Çağı Yunan kentlerinin krallarına, yani Krallar Kralına ataları olduğuna inanılan tanrılarla kutsallık kazandırılmıştı. Onların kutsallığının somut simgesi ise taşıdıkları asaları (*skeptouhoi*) idi. Örneğin Agamemnon'un asası, tanrı Hephaiston tarafından tanrı Zeus için yapılmış. Zeus tarafından tanrı Hermes'e, Hermes tarafından Pelops'a, Pelops tarafından da Agamemnon'un babası Atreus'a verilmek suretiyle el değiştirmiş ve nihayetinde Agememnon'un olmuş (Homeros, *İlyada*, II. 100 vd). Fakat Sparta gibi bazı eski Yunan kentlerinde tanrısal akrabalık sayesinde kutsallık

Levent Şahverdi Arşivi

kazanmış kral soylarının, zamanla kendi kendilerini bitirdiklerine inanıldı. Sparta *ephoros*larının her dokuz yılda bir kere olmak üzere bir gece gözlerini gökyüzüne sabitleyerek sessizce yıldızları seyretmelerinin nedeni buydu. Bu seyir sırasında tanık olunan bir yıldız kayması (eğer olursa), tanrılara karşı işlenmiş bir günahın işareti sayılırdı.

Bir kentin kralının (krallar kralı) sahip olduğu kutsallık, ona insanlarla tanrılar arasındaki ilişkinin kurucusu olarak itibar edilmesinin de nedeni oldu. Aynı nedenle kral, tanrıların yeryüzündeki temsilcisiydi. Hükmettiği ülkenin en yüksek rahibi de bu nedenle kral idi. Kral, başrahip olarak her tür dinsel etkinliklerin hazırlıklarını yapar, bu etkinliklerde bizzat bulunur, dinsel törenler ve ayinleri yönetir, kurban sunumlarını yapar ve bu arada okunması gereken duaları ezberinden okurdu. Kurban edilen hayvanların başlarından kesilen kıllar, kurbanı kesen kral tarafından seyircilere dağıtılır ya da yakılırdı. Tanrıların ayrıcalığı olan kutsal arazinin, yani *temenos*'un, kentin kralının da ayrıcalığı olmasının nedeni krallar kralının sahip olduğu kutsallığıydı. Kentin kralına tahsis edilen *temenos*, toplulukların ortak mülkünden ayrılırdı ve ona ayrılan ya da bağışlanan *temenos*'un yarısı tahıl tarlası, yarısı da üzüm bağları olurdu.[61] Dinsel liderliğin kral adına bir diğer getirisi de armağanlar ve resmi vergiler (*themistes*) idi. Bunların tahsili henüz para bilinmediği için hayvan bağışı şeklinde olurdu. Kral, bunların karşılığını masraflarını üstlendiği şölen ve ziyafetleri düzenleyerek verirdi. Fakat masrafların maliyetinin olağanın üstünde olması halinde danışma meclisini oluşturan yaşlılar (gerontes) vasıtasıyla ek vergi tahsilatı yapılırdı.

Homeros Çağı Yunan kentlerinde hüküm süren krallar, siyasi, askeri ve adli işlerin de başıydı. Elçileri kentinde ya da savaş alanındaysa kampında kabul eder, onların tekliflerini dinler, bu tekliflere gereken yanıtı verir ve eğer bir anlaşma söz konusuysa bir kurban töreni düzenleyerek kesilen kurban üzerine yemin ederdi.[62] Adalet konusunda özel ayrıcalıklara sahip bulunan kral, adalet ile ilgili bir konuda soyluların yaşlı liderlerinin (gerontes) görüş bildirmesine izin verir, ancak nihai kararı kendisi verirdi. Kentin ordusunun başkomutanı olarak savaş planını yapar, birliklerin komutanını tayin ederdi. Savaşta elde edilen ganimetin paylaşımı söz konusu olduğunda ise bir korsandan çok da farklı değildi. Ganimetin yarısına el koyar, esir alınan genç kız ya da kadınların en güzelinin kendisine ayrılmasını isterdi ki bu onun onur payıydı.[63]

61 Homeros, *Odysseia*, I. 397; XI. 174; XXIV. 205 vd.
62 Homeros, *İlyada*, III. 105 vd; 250 vd; VII. 354 vd; *Odysseia*, III. 82; IV.314.
63 Homeros, *İlyada*, I, 24, 161 vd, 368 vd; IX. 130 vd; *Odysseus*, VII.10; IX.42.

Levent Şahverdi Arşivi

Krallar kralının sahip olduğu taşınır ve taşınmaz malların işletilmesinde bürokratik bir örgütlenme yoktu. Tüm çalışanlar, yani kiralık özgürler, uşaklar ve köleler krala hizmet etmekle yükümlüydüler. Çalışanlar arasında tam anlamıyla bir hiyerarşi olmasa da görev tanımları bağlamında bir astlık üstlük ilişkisi mevcuttu. İthake kralı Odysseus'un "kutsal" diye de nitelenen domuz çobanı Eumaios, sayısı 8.000 civarında olan sürülerden sorumluydu. Ona bağlı olan sürüler ve diğer çobanlar şunlardı: Sığır çobanları, koyun çobanları, domuz çobanları ve keçi çobanları. Kralın sarayında çalışanlar ise "ev halkı" kapsamındaydı. Fakat ev halkından sayılmayanlar da vardı. Sarayda ya da saray dışında oturan bu kişilerin bir amiri bulunurdu. Sparta kralı Menelaos'un sarayında hizmet veren Eteounos, böylesi bir amirdi.[64]

Kabileler (*phyle*ler), bağımsız olarak hareket edebilme kabiliyetine sahiptiler. Zira aralarında dinsel birlik bulunan kabilelerde iktidar gücü, kabilenin (*phyle*'nin) eli silah tutan erkeklerince oluşturulan kabile ordusunun elindeydi. Kabileyi ilgilendiren her konuda karar verici merciyi, bu nedenle kabile meclisini eli silah tutan erkekler oluşturuyordu. Meclisin toplandığı yer ise kentin Agora'sıydı. Hem alınan kararların uygulamaya geçirilmesinin hem de bir savaş durumunda ordunun sevk ve idaresi için aralarından seçtikleri kral (*basileus*), iktidar erki bakımından sadece bir memurdu. Savaşlarda orduya komutanlık yapan kral, adli işler de dahil işlerini yürütürken kabilenin yaşlı (*geron* ya da *demogeron*) üyelerinden oluşan danışma kurulunun (*gerontes/demogerontes*) görüşüne başvururdu.

Yaşlılar kurulu ya da danışma kurulu Homeros Çağı Yunan kentlerinin tümünde olandı. Kralların danışma meclisini oluşturan bu kurulun üyc sayısının ne kadar olduğu sorusuna tek yanıt Phaiakların ülkesinden gelmektedir. Zira bu ülkede hüküm süren kralın danışma kurulunu "kral" unvanlı 12 soylu lider oluşturuyordu. Fakat bu sayı gerektiğinde daha fazla olabilirdi. Kralın her zaman yanında olan danışma kurulu üyeleri (gerontes), Klasik Çağ'da *prytenaion* ya da *bouleterion* adıyla bilinecek binanın orijinali olan kralın sarayında toplanırlar, orada yer içerler ve kralın astları olarak yapılması gereken işlerde ona yardım ederlerdi. "Masa arkadaşları" (*andres daitumones*) ve "yaşlılar şarabı" (*gerousios oinos*) gibi yarı resmi unvanlara da sahip danışmanlar, Halk Meclisinde (*apellai demos*) krala refakat ederler ve orada kendilerine ayrılmış yerlerde otururlardı.[65] Gönüllü olarak krala "temenos" da sunabilen (Homeros,

64 Homeros, *İlyada*, IX. 431 vd; XVI. 148, 279; *Odysseia*, IV.32 vd, 216 vd; XV. 95 vd.

65 Homeros, *Odysseia*, XV. 468; *İlyada*, IV.259; IX. 422 (unvanlar); *İlyada*, II.86; *Odysseia*, VIII.46 (krala refakat); *Odysseia*, II.14; VIII.6 (özel yerler).

Levent Şahverdi Arşivi

İlyada, IX.578) danışmanlar, *bule (boule)* meclisini oluşturan diğer soylu liderler ile birlikte savaş meclisini oluşturuyorlardı. Fakat kentin kralının astı konumunda bulunan meclisin "kral" unvanlı tüm üyeleri (*geronlar*) mensubu oldukları *genos*larının adli işler de dahil olmak üzere tüm sorunlarıyla ilgilenme yetkisine sahiptiler. Kentin kralı gibi onların da adaleti yönetme yetkisini kendilerine veren asaları vardı.

Homeros Çağı Yunan kentlerinin en önemli kurumunu adına kimi kentlerde *Gerusia* kimi kenlerde *Bule* denen kent meclisleri ya da kurulları oluşturuyordu. *Gerusia* ve *Bule*'nin üyelerini (*gerones*/*boulephoroi*) kentin soylu ailelerinin "kral" unvanlı önderleri oluşturuyordu ve onlar olmaksızın hiçbir iş yapılamazdı. Sahip oldukları gücü, mensubu oldukları kardeş birliklerinden (phratria) ya da kabileden (phyle) alan meclis üyeleri, kendiliğinden ya da kralın isteği üzerine toplanırlardı. Atina'da toplantının yapıldığı Ares Tepesi (Areopagos) idi. Fakat bu tür toplantıların yapıldığı yer genellikle kentin *agora*'sı olurdu. *Boule*'nin üyelerine "agora adamları" (*agoretai*) denilmesinin nedeni buydu. Fakat *agora*, yalnızca *bule (boule)* üyelerinin toplandığı mekân değildi. Tüm kent halkının (*laoi*) katılımıyla oluşan Halk Meclisi (*apella*/*demos*) de orada toplanırdı. Halk meclisini toplantıya çağırma yetkisi kentin kralına (krallar kralı) aitti. Kral bu yetkisini kenti ilgilendiren önemli konular ya da sorunlarla ilgili halkı bilgilendirip onay almak istediğinde kullanırdı. Fakat toplantı duyurusu haberciler vasıtasıyla yapılırdı. Kralın başkanlığında toplanan Halk Meclisi'nde düzenin ve sessizliğin korunmasını kralın danışma kurulunu oluşturan yaşlılar (*gerontes*) sağlarlardı.

Homeros Çağı'na özgü soylu doğumlu krallar yönetiminin başında bulunan krallar, hem sahip oldukları ekonomik güçlerini hem kendi otoritelerini hem de hükmettikleri yerleşim biriminin ve halkının güvenliğini garanti altına almak zorundaydılar. Yerleşim birimlerinin etrafını çeviren duvarların inşa edilmesine duyulan ihtiyacın nedeni buydu. Nitekim arkeolojik araştırmalar kent savunmasına yönelik inşa edilmiş ilk duvar kalıntılarını Smyrna'da (İzmir) keşfetti ve inşaat malzemesi kerpiç olan duvarların yapımını İÖ 9. yüzyıl ortalarına tarihledi. Bu bilgiden de tahmin edileceği üzere eski Yunan kent devletlerinde hüküm sürdüğü bilinen "basileus" unvanlı kralların ve onların mensubu oldukları hanedanların ortaya çıkışı, kesinlikle İÖ 9. yüzyıl öncesinin gerçeğiydi.

Fakat Aiolis ve İyonya kentlerinde hüküm sürmüş kralların ortaya çıkışında Yunanistan'dakilerle aynı olmayan koşullar vardı. Zira Aiol ve İyon göçmenleri zaten birer önderin peşinden gitmişlerdi. Aiolis, İyonya, Karia ve Ege adalarındaki Yunan kentlerine hükmeden hanedanların

Levent Şahverdi Arşivi

kurucuları olarak göç edenlere önderlik yapanların gösterilmiş olması bu nedenle mümkündür. Fakat her nasıl olursa olsun Homeros Çağı'nın Ege ve Yunan dünyasında krallar hüküm sürüyordu. İktidar meşruiyetini babalarından ve bir tanrının oğlu olduğuna inanılan bir hanedan kurucusundan alan bu kralların otoritesi, savaşlardan elde edilen ganimetten pay alan ve kralların danışma meclisini de oluşturan soylularca desteklenip güçlendirildi. Ancak Homeros Çağı'na egemen olan krallar, zenginliğini ticaretten kazanmış aristokratların da iktidardan pay istemeye başlamalarıyla birlikte İÖ 8. yüzyıl sonlarında yıkılmaya başladı. İÖ 7. yüzyılda Ege ve Yunan dünyasına egemen olan siyasal rejim biçimi, sahip oldukları büyük araziler üzerinden değil ticaretten elde ettikleri kazançla zegin olmuş aristokratların da iktidardan pay aldığı oligarşiydi.

VIII.2.3. Ekonomik Koşullar

Karanlık Çağ'ın toprağa bağlı ürünlerinin başında, Geç Tunç Çağı'nda olduğu gibi buğday ve arpa vardı. Üzüm bağları ve her ne kadar henüz temel besin kaynağı olmasa da zeytin ağaçlarına da sahiptiler. Bahçelerde yetişen meyve ağaçları ve bitkiler Geç Tunç Çağı'nda var olanlardan farklı değildi. Onlar da Fasülye, mercimek, bezelye, bakla, incir, badem, nar, elma, armut, erik, vişne, keçiboynuzu, kestane ve cevizden besin kaynağı olarak yararlandılar. Çağın ekonomisinin bir diğer önemli unsurunu ise hayvancılık oluşturuyordu. En azından Karanlık Çağ'ın geç evresi olan Homeros Çağı'nda zenginliğin ölçüsü başta sığır sürüleri olmak üzere sahip olunan koyun ve keçi sürüleriydi. Onların etinden, sütünden, yününden ve derisinden yararlanıldı. Etinden yaralanılan bir diğer hayvansa domuzdu. Fakat et, günlük sofra ihitiyacına binaen tüketilen besin kaynağı olmaktan daha ziyade şenlikler içindi. Ayrıca sığır bu çağ insanlarının toprağı işlemek ve tanrılara sunulacak kurban için de yararlandıkları bir hayvandı. Besin kaynağı olarak avı yapılan hayvanlar ise şunlardı: Balık, ördek, kuş ve geyik. Çağın beslenen hayvanlarından biri olan at, savaşlarda ve yarışlarda kullanılıyordu. En iyi at yetiştiricileri Tesalya'da yaşıyordu.

Karanlık Çağ başlarının ekonomisinde uluslararası ticaret ve sanayi neredeyse hiç yoktu. Ulaşım yolları da bu çağın başlarında artık güvenli değildi. Fakat en azından Homeros Çağı'nda (İÖ 9 ve 8. yüzyıllar) değiştokuş ticareti gelişti. Kıbrıs ve Rodos gibi adalar bu evrenin ticaretinin üsleri durumuna geldiler. Ege Denizi'nin her iki tarafındaki ülke, yani hem Yunanistan'ın hem de Türkiye'nin batı kıyıları, Lidya ve Karia bölgeleri, hatta Marmara ve Karadeniz kıyıları uluslarası ticaretin kapsamındaydı. Homeros Çağı dünyasının uluslarası ticaretinde rol oynayan

Levent Şahverdi Arşivi

diğer ülkeler ise Mısır, Suriye ve Fenike'ydi. Sonuncusu ticaretin etkili olan tarafıydı. Fakat Karanlık Çağ'ın sonundan itibaren durum tersine döndü. Eski Yunanlar, ticareti kendilerine öğreten Fenikelilerden daha etkili denizciler ve tüccarlar olmaya başladılar. Kadın ve hayvan kaçırmak gibi nedenlerle yapılan savaş anlayışı, Kolonicilik Çağı'nda son buldu. Bu çağda her ne kadar olağan olan eskiden olduğu gibi barış değil savaş olsa da artık en azından 15 ya da 30 yıllık gibi belli aralıklarla barış anlaşmaları yapılmaya başlandı.

Ticaretin ve özel mülkiyetin egemen olduğu toplumlarda antlaşmalar, sözleşmeler ve değer ölçü birimlerinin olması gerekir. Fakat yazı bilinmediği için antlaşmalar ve sözleşmeler belgelenmiyordu. Yazılı belge yerine, antlaşmalar ve sözleşmeler için ezbercilerden (Mnemones) yararlanıldı. Her ne kadar Karanlık Çağ ticaretinde kullanılan değer ölçüsü birimi, Geç Bronz Çağı'nda olduğu gibi öküz ya da inek olsa da demir çubuklar da dahil, külçe madenler de değişim aracı olarak kullanıldı. Tüm bunlara rağmen karşılıklı olan konukluk armağanları, ticarette egemendi. Deniz ulaşımında kullanılan gemiler de Geç Tunç Çağı gemilerinden farklı değildi. Onlar da geniş karınlı, kürekli ve yelkenliydi.

Arkeolojik araştırmaların gün ışığına çıkardığı çanak çömlek kalıntıları ise bu çağın başından beri seramik üretim imalathanelerinin varlığını işaret etmektedir. Bu imalathanelerin üretimi olan erken çanak çömlekler, arkeologlar tarafından "submiken" denilerek tanımlandı. Fakat Miken seramiği özelliklerine sahip çanak çömlekler, İÖ 800'lü yılların başlarından itibaren yerini "protogeometrik" ve "geometrik" desenli çömleklere bıraktı. Ege dünyasının Karanlık Çağ'ında en azından çağın sonlarına doğru, Zeytin ağaçları ve üzüm bağı için uygun arazilerde yetişen zeytinden zeytinyağı, üzümden şarap üretildi. Koyun yünü ve keçi kılından kumaş ve diğer dokuma işleri için gerekli ipi üretmekte yararlanıldı. Günlük yaşamda kullanılan eşyaların hammaddesi toprak, ağaç, taş, altın, gümüş, bakır ve kalaydı. Kalay ve bakır karışımından tunç üretiliyordu. Tunç Çağı sonrası çağa (Demir Çağı) adını verecek olan demir ise Homeros çağında bile nadir olandı. Fakat zamanla demir, silah üretiminde tercih edilir hale geldi. Tüm bunlar, büyük imalathanelerin üretimi değildi. Üretim bireysel kabiliyetlerle sınırlıydı. Özellikle erken Karanlık Çağ'da hemen her aile günlük yaşamda gereksinim duyduğu her şeye kendi olanaklarıyla sahip olmaya çalışıyordu. Meslekte uzmanlıklar bakımından Karanlık Çağ'ın geç dönemi bile zengin değildi. Daha önce de belirttiğimiz gibi bilinen mesleklerin sayısı, derici işlemeciliği, maden işlemeciliği, marangozluk ve çömlekçilik olmak üze sadece dörttü.

Levent Şahverdi Arşivi

Karanlık Çağ'ın geç evresinin dikkati çeken bir diğer uzmanlık alanıysa ozanlıktı. Onlar, kithara eşliğinde ya da tempo tutmaya yarayan değnekleriyle şenliklerde söyledikleri destan şiirleriyle Homeros destanlarının oluşmasına katkıda bulundular. Şenlik ve oyunlarda ödül kazanmak için yarışan bu şairlere ellerindeki değnekleri dolayısıyla *rhapsod*lar deniliyordu.

VIII.2.4. Mimari: Tapınaklar ve Evler

Kişilere ait konutlar basit kulübelerdi. Soylu ailelerin evleri ise "kral evi" diye nitelenecek kadar ayırt edici özelliğe sahipti. Merkezinde "megaron" denilen dikdörtgen biçimli büyük bir mekân bulunan kral evlerinin bir avlusu (*aule*) ve hayvanlar için inşa edilmiş diğer yapıları (ahırlar) vardı. Bu evlerin diğer mekânlarından birini konuklar için ayrılmış bir ön oda (*prodomos*) oluşturuyordu. Bir diğer oda (*thalamos*) kadınlar için ayrılmıştı.

Mikenlerde olduğu gibi Karanlık Çağ'ın erken döneminde de kutsal araziler (*temenos*) üzerine inşa edilmiş bir tapınak yoktu. Tapınak olarak inşa edilen ilk yapılar, İÖ 8. yüzyıldan itibaren çatısız inşa edilmeye başladı. Miken saraylarındaki dikdörtgen biçimli (megaron) kutsal mekânlardan esinlenerek geliştirildiği düşünülen bu tapınaklar, içine tanrı heykellerinin koyulduğu üstü açık bir mekândan (*naos* ya da lat. *cella*) ibaretti. Megaron denilen dikdörtgen biçimli bu tapınakların etrafı, Klasik Çağ'da olduğu gibi sütunlarla çevrilmiş değildi. Tapınakların kutsala özel dokunulmazlık alanı sınırlarını belirleyen sütunların inşasına başlanmasıyla birlikte Klasik Çağ tapınakları için kullanılan *peripteros*, (çevre sütunları), *prostylos* (ön cephe sütunları) ve *amphiprostylos* (arka cephe sütunları) gibi terimler ortaya çıkmaya başladı. Bu terimler Homeros Çağı'nda bilinmiyordu.

İÖ 7. yüzyılda ve öncesinde inşa edilmiş tapınaklarda kullanılan yapı malzemesi de Klasik Çağ tapınaklarında olduğu gibi büyük taşlar değildi. Zira İÖ 600'de inşa edilmiş en eski Yunan tapınaklarından biri olan Olympia'daki Heraion'un yapı malzemeleri bile hâlâ ahşap ve kerpiçten ibaretti. Tanrıların evi olarak kabul edildikleri için insanların tapınaklara girmeleri yasaktı. Fakat bu yasak rahipler ve rahibeler için geçerli değildi. İnsanlar dinsel inançlarının gereğini tapınakların dışında ve ön tarafında bulunan sunaklar sayesinde yaptılar.

Kent koruyucusu olduğuna inanılan tanrı ve tanrıçalara ait tapınakların da içinde bulunduğu alan olan akropolisler, Homeros Çağı mimarisinin bir diğer unsurunu oluşturuyordu. Fakat Homeros Çağı öncesinde inşa edilmiş bir akropolis henüz keşfedilmedi. İÖ 9. yüzyıldan itibaren işa edilmeye başlayan Homeros Çağı akropolis duvarlarının da yapı malzemesi kerpiçti.

Levent Şahverdi Arşivi

VIII.2.5. Yunan Dili, Birliği ve Barbarlar

Göç ederek geldikleri Yunanistan'ı istila eden Dorlar, etrafı yüksek dağlarla çevrili vadilere yerleşip kabilesel yaşam sürmeye başladılar. Dorların baskısıyla Yunanistan'ı terk edip Ege Denizi'nin adalarına ve bu denizin doğu kıyılarına göç eden Aioller ve İyonların meskûn oldukları yerlerin fiziki koşulları da Yunanistan'dakilerden çok farklı değildi. Zira onlar da kendilerini iç kesimlerden ayıran dağların doğal korumasında bulunan deniz kıyılarında, yönleri Yunanistan'a dönük olarak yerleştiler. Karanlık Çağ başlarından itibaren mezralar ya da köy toplulukları halinde yaşamaya başlayan bu topluluklar, İÖ 10. yüzyıl sonlarına kadar birbirinden habersiz yaşadılar. Nüfusun artmaya, ticaret için uygun koşulların oluşmaya başladığı Homeros Çağı'nda Ege dünyasının topluluklarının yerleşim birimlerinin dışındaki dünyayla temasları arttı. Böylece arkaik Yunanca konuşan Mikenler ile konuştukları dil bakımından Mikenler gibi Hint Avrupa dil ailesinin üyesi olan ve bu nedenle dilleri Mikenlerinkinden çok farklı olmayan Dorları karışıp kaynaştıracak, Klasik Çağ'da konuşulduğunu bildiğimiz Yunancanın oluşmasını sağlayacak süreç başlamış oldu.

Aynı dilin farklı lehçelerini konuşan ve bu nedenle birbirinin konuştuğunu anlayabilen Miken ve Dor kökenli topluluklar, kendilerine "Hellen" diyerek, yaşadıkları dünyanın diğer halklarından farklı olduklarının altını çizdiler. Konuşarak anlaşamadıkları diğerlerini ise "barbar" olarak tanımladılar. Başka bir ifadeyle eski Yunanlara göre içinde yaşadıkları dünya, Yunanca konuşan "Hellenler" ile Yunanca konuşmayan diğerleri, yani "Barbarlar" olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Bu nedenle "Yunan olmak" ya da "Yunan Birliği" (Hellen Birliği) bilinci ile Yunan olmayanları tanımlayan "Barbar" (sözcük anlamı "kekeme") kelimesi de ortaya çıkışları bakımından Karanlık Çağ'ın gerçeğidir.

"Yunanlar" ve "Barbarlar" denilerek yaratılan bu ikiliğin bir diğer özelliği ise farklı olan kültürleriydi. Zira "Yunan Birliği" yalnızca dil merkezli değildi. Karanlık Çağ, eski Yunanları din ve kültür bakımından birleştirmişti. Fakat söz konusu birlik, Pers Savaşları'na kadar, hiçbir zaman siyasi ve askeri anlam içermedi. "Panhellen" sözcüğü İÖ 650 yılından itibaren kullanılmaya başlamıştı. "Barbar" sözcüğü de zamanla Yunanca konuşmayan halkları tanımlamaktan çıktı. En azından dili Yunanca olmasa da Yunancayı öğrenen ve bu sayede kendileriyle konuşabilenler " barbar" sözcüğüyle tanımlanmadılar. Yunancayı ikinci dil olarak öğrenmeye can atan Romalılar bu topluluklardan biriydi. Hatta zamanla kentli yaşamdan uzak Yunan kabileleri de "Barbar" sözcüğünün kapsamına dahil edildi.

Levent Şahverdi Arşivi

Yunanistan'ın Aitolia ve Arkadia bölgelerinde yaşayan kabiler ile Makedonlar bu kapsamda olanlardı.

Bizim "İstanbul Türkçesi" tabiriyle ifade ettiğimize benzer bir lehçe birliği hedefi ya da "yüksek Yunanca" anlayışı eski Yunanlarda yoktu. Eski Yunancanın farklı lehçelerinin Klasik Çağ Yunan dünyasının belli bölgelerde egemen olmaya devam etmiş olmasının nedeni buydu. Zira Homeros Çağı sonlarından itibaren yazılmaya başlayan edebi eserlerde ortak olan bir yazı dili kullanılmadı. Homeros ve Hesiodos'un eserlerine egemen olan lehçe İyon lehçesiydi. Attika lehçesiyle yazanlar arasında Platon, Demosthenes, Aristophanes ve Aiskhylos gibi filozoflar, hatipler, komedya ve tragedya yazarları vardı. Aiol lehçesinin iki büyük temsilcisinden biri Sapho, diğeri Alkaios'tu. Her iki şair de Aiollerin meskûn bulunduğu Lesbos (Midilli) Adası'nda yaşadı. Boiotialı şair Pindaros ile filozof Pythagoras ise Dor lehçesiyle yazdılar.

VIII.2.6. Hellas ve Hellenler

Klasik Çağ Yunan dilinin Karanlık Çağ'da oluştuğu kesindir. Fakat oluşum sürecinin ne kadar zamanda tamamlandığı sorusunun yanıtını verebilmek zordur. Muhtemeldir ki kıta Yunanistan'a "Hellas", tüm Yunanlara "Hellen" denilmeye başlamış olduğunda söz konusu süreç de tamamlanmıştır. Zira Klasik Çağ'da Yunan halkının ortak adı olan "Hellen" sözcüğü ile bu halkın yaşadığı ülkenin (Yunanistan) adı olarak kullanılan "Hellas" sözcüğü, Homeros Çağı'nda bile yalnızca bir bölgeyi ve o bölgenin sakinlerini tanımlıyordu. Söz konusu bölge, Homeros'un *İlyada* (II, 683-685) destanında yer alan şu dizelerden de anlaşılacağı üzere Tesalya'ydı:

> Phthie'de güzel kadınlı Hellas'ta oturanlar, Myrmidon, Hellen, Akha derler onlara.

"Hellas" ve "Hellen" isimlerinin tüm Yunanistan'ı ve bu ülkede yaşayan Yunanları tanımlamak için yaygın kullanılması, bir sonraki bölümde ayrıca söz edeceğimiz Kolonicilik Çağı'nın olgusu olabilir. Zira Yunan birliğini tanımlayan "panhellenes" sözcüğüne ilk kez İÖ 650 yılında rastlandı. Takriben 80 yıl sonra da bir Yunan kolonisi olan Naukratis'in sahip olduğu tapınağa "Hellenion" denildi. Fakat her ne kadar tüm Yunanları tanımlayan "Hellen" isminin yazılı kaynaklar temelinden hareketle panhellenik bir anlam kazanması İÖ 7. yüzyıl ortalarına tarihlenmiş olsa da bu anlayışın İÖ 8. yüzyılın ilk çeyreği sonlarından itibaren gelişmeye başlamış olduğunu düşünmememize bir engel bulunmamaktadır. Zira tüm

Levent Şahverdi Arşivi

Yunanların ortak kutladıkları olimpiyatların İÖ 776 yılından itibaren kesintisiz kutlandığı bilinmektedir. İlerleyen satırlarda söz edeceğimiz bu oyunlara Yunan olmayan hiçkimse alınmazdı.

Kolonicilik Çağı, eski Yunanları tanımlayan bir başka ismi, yani "Graeci"yi (Grekler) de üretti. İsmin kaynağı, Güney İtalya'ya göç eden ve orada Kyme (*lat.* Cumae) kentini kuran kolonistlerdi. Yunanistan'ın Euboia (Eğriboz) Adası'ndan giden bu kolonistler, Grai/Grae (Gralar) kabilesiydi. Romalılar, Kyme'de meskûn bulunan Gralar kavmiyle tanıştıktan sonra onların dilini, yani Yunancayı konuşan tüm Yunanlara "Gralar" demeye başladılar. Gralar adı zamanla Graeci'ye (Grekler) dönüştü. Bu arada Yunanca konuşanların ülkesinin adı da "Graecia" oldu. Romalılar kolonizasyon Çağı'nda Yunanların yoğun biçimde meskûn oldukları Güney İtalya'ya yalnızca "Graecia" demediler. Onlara göre Güney İtalya "Magna Graecia" (yun. *Megale Hellas*=Büyük Yunanistan) idi. Fakat İtalya'nın söz konusu kesiminin adı olarak da karşımıza çıkan "Graeci" isminin menşei muhtemelen daha eskiydi. Zira Homeros'un *İlyada* (II. 498) destanında "Graia" adını taşıyan bir Boiotia yerleşmesinden söz edilirken, Aristoteles'e göre Dodona civarında yaşayan Yunanlara (Hellenler) "Graikoi" deniliyordu.

Graeci (Grekler) ve Graecia (Yunanistan) isimleri Romalılar vasıtasıyla Avrupa'da yayıldı. Bugünkü Avrupa ülkelerinin dilinde, örneğin İngilizcede Yunanlara "*Greek*" (Grek), Yunanistan'a da "Greece" deniliyor olmasının nedeni budur. Fakat Yunanca konuşan halkları tanımlayan üçüncü bir isim vardır ki bu bizim de kullandığımız "*Yunan*" ve "*Yunanistan*"dır. Bu isimlerinin kaynağı ise İyon (İon) ve İyonya'dır. Daha önce de belirttiğimiz gibi İyonlar, Karanlık Çağ'ın başlarından itibaren bugünkü Türkiye'nin batı kıyılarını iskân etmiş, bu bölgenin adı İonia (İyonya) olmuştu. Aralarında Persler ve İbranilerin de olduğu Doğu dünyası halklarının Yunanca konuşan ilk muhatapları İyonlardı. Yunanca konuşan tüm halkların ülkesine Persler tarafından "Yauna", İbraniler tarafından "*Yavani*" denilmiş olmasının nedeni buydu.

VIII.2.7. Spor: Şenlikler ve Oyunlar

Eski Yunan kent devletleri merkezden yönetilen bir siyasal mekân birliğine hiçbir zaman sahip olamadılar. Ancak kültürel ve ırksal anlamda birlik onların karakteristik özellikleri arasında sayılabilir. Bu anlamda birliğin kurulmasında tüm Yunanlara açık ortak şenliklerin ve oyunların önemli bir rol oynadığı kesindir. Bunların en ünlüsü ve itibarlısı, Peloponnesos'un kuzeyinde yer alan Elis bölgesindeki Olympia'da tanrı Zeus'u onurlandırmak için kutlanan oyunlardı. İÖ 776 yılından itibaren

Levent Şahverdi Arşivi

düzenli olarak kutlanan, İS 261 yılında çoktanrılı kült denilerek yasaklanan Olympia'daki oyunlar, her dört yılda bir kez kutlandı.

İÖ 520 yılına kadar Olympia oyunları kapsamındaki yarışlar beş ayrı dalda yapılıyordu. *Pentatlon* denilen beş ayrı daldan biri koşu (uzun, orta ve kısa koşular), ikincisi güreş (Resim 14), üçüncüsü cirit atma, dördüncüsü disk atma ve beşincisi yüksek atlama idi. Oyunların kapsamı İÖ 520 yılından itibaren güreş, yumruk dövüşü, pankreas gibi yeni spor etkinliklerinin oyunlara dahil edilmesiyle genişletildi. Oyunlara dahil edilen yenilikler, bunlarla sınırlı kalmadı. İÖ 500 yılında araba yarışları, İÖ 496'da *kalpe* denen tırıs yarışı, oyunlar kapsamına alındı. Fakat her ikisi de daha sonra, İÖ 494 yılında Olympiyatların kapsamından çıkarıldı. Fakat İÖ 408 yılında iki at tarafından çekilen araba yarışları oyunlar kapsamına alındı. Güreş, at ve araba yarışları dışındaki yarışlar, Olympia Stadion'unda yapılıyordu. At ve at arabalı yarışların yapıldığı yer, Stadion'un güneybatısındaki Hipodrom'du (Hippodromos). Zeus sunağı çevresindeki boş alanlar ise güreşçilere tahsis edilmişti. Oyunlar beş gün boyunca kutlanırdı.

Oyunları izlemek için eski Yunan dünyasının her yerinden insanlar gelir ve oyunların izleyicileri olurlardı. Katılımcı yarışmacılar, bir hakem heyetinin önünde birinci olmak için mücadele ederler, yarışlarda birinci olanların adları birinci oldukları olimpiyatlara verilirdi. Birincilik kazananlar Zeus Tapınağı civarındaki defne ağacı yapraklarından yapılmış bir çelenkle ödüllendirilirdi. Fakat birinci olmak, büyük bir onurdu. Vatandaşı olduğu kentin kahramanları arasında sayılır, heykeli yapılırdı. Olimpiyatların Yunan tarihi açısından bir diğer önemli özelliği ise eski Yunan takviminde yılların Olimpiyatlara göre sayılıyor olmasıydı.

Panhellenik oyunlar, Olympia oyunlarından ibaret değildi. Pythia, İsthmia ve Nemeia oyunları da Panhellenik oyunlar olarak düzenlendiler.

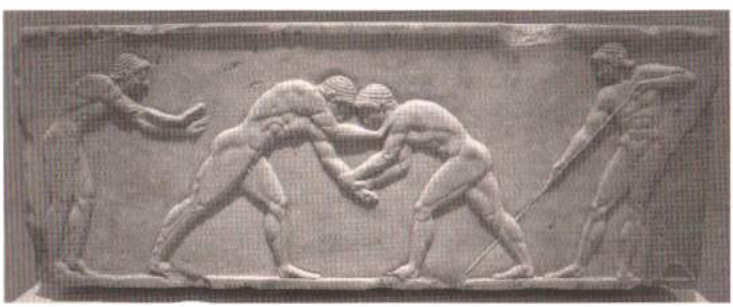

Resim 14, Bir güreş sahnesi (Atina İÖ 510)

Levent Şahverdi Arşivi

Bunlardan ilki Delphoi'da tanrı Apollon onuruna kutlandı. İkincisi Korinthos Kıstağı'ndaki İsthmos'ta tanrı Poseidon onuruna, üçüncüsü Argolis bölgesindeki Nemeia'da tanrı Zeus onuruna tertiplenmiş oyunlardı. Nemeia oyunları İÖ 573, İsthmia oyunları İÖ 582 yılından itibaren düzenli olarak kutlandı. İlki iki yılda bir düzenlenirken, ikincisi dört yılda bir kutlandı. Her iki oyunda da yarışmalarda galip gelenler kerevizden yapılan taçlarla ödüllendiriliyordu. Fakat Isthmia oyunlarında galip gelenler İÖ 5. yüzyıldan itibaren çam dallarından örülen taçlarla ödüllendirildiler.

Eski Yunan dünyasında yarışlar, sözünü ettiğimiz dört panhellenik oyunla sınırlı değildi. Her kent, Panhellenik oyunlar gibi dinsel nitelikli olan şenlikler (ya da bayramlar) ve oyunlar da kutladı. Yerel düzeyde tertiplenen bu şenlikler ya da oyunlar, her yıl veya iki ya da dört yılda bir olmak üzere düzenlenebilirdi. Kent devletlerinin üst düzey kamu görevlileri tarafından tertiplenen ve adına *panagyris* denilen bir şenlik programında dinsel ayinler, törenler, hayvan kurbanları ve onların etlerinin halka dağıtılması, tiyatro, müzik ve spor yarışları olurdu. Genellikle üç gün süren yerel düzeydeki şenlikler ve oyunlarda da yarışmacılar, çam ağacı dallarından ya da defne yapraklarından yapılmış taçlarla ödüllendirilirdi. Maddi imkânı olan kentler, yarışları para ödüllü olarak da düzenleyebilirdi. Yerel şenliklerin/bayramların sayısı çoktu. En iyi bilinenlerden bazıları şunlardır: Sparta'da Gymnopaidiai, Karneia; Argos'ta Heraia; Boiotia'da Diadala, Miletos'ta Thesmophoria; Atina'da Panatheneia, Dionysia, Lenaia, Anthesteria, Oskophoria, Thesmophoria, Targeleia, Pyanepsia.

VIII.2.8. Yunan Alfabesi

Geç Tunç Çağ'ında Mikenlerin kullandığı çizgisel yazı (linear B), Dor göçlerinden sonra ortadan kalktı. Yazıyı bilmeyen tüm kabilesel topluluklarda olduğu gibi Ege dünyasının göç sonrası toplulukları da ezber yoluyla kuşaktan kuşağa aktardıkları zengin bir halk edebiyatı ürettiler. Sonradan yazıya geçirilen destanlar, sözlü edebiyatın yaratıcısı olan ozanların başarısıydı. Fakat Karanlık Çağ'da yaşadığı bilinen isimsiz ozanlar yazıya ilişkin hiçbir bilgiye sahip değildiler. Zira Homeros'a mal edilen destanlarda, *İlyada*'nın (VI.166 vd) yalnızca şu birkaç dizesinde karşımıza çıkıyor olması dışında, "yazı" sözcüğüyle "yazmak" fiili yoktur:

> Eline verdiği uğursuz işaretlerle gönderdi Bellerophontes'i Likya'ya; üst üste katlanan bir levhaya bir sürü ölüm yazıları yazdı.

Homeros'un bu dizeleri, Geç Tunç Çağı hatırası mı yoksa yazının Yunanistan'a geldiği Karanlık Çağ'ın geç evresinde, Ege dünyasının yazıyla

Levent Şahverdi Arşivi

tanışmasının ardından, destana eklenen dizeler miydi? Bu sorunun yanıtı ne yazık ki yok. Fakat Yunan dünyasının yazıyla tanışmaya başladığı tarih, destanların yazıya geçirildiği tarihten en az 50 yıl daha erken oldu. Zira en eski Yunan yazısı İtalya'daki Gabii kentinde keşfedildi ve İÖ 775 yılına tarihlendi. Fakat Yunan alfabetik yazısının diğer erken örnekleri İÖ 750-650 yılları arasındaki yüz yıllık bir zaman diliminin olgusudur. Söz konusu zaman diliminde kullanılan yazı materyalleri çoğunlukla geometrik vazolar, çanak çömlek parçaları ve taşlardı. Destanlar ise papirüse, daha doğrusu şeritler halinde kesilen liflerin dövülmesiyle elde edilen ve protokollos (protokol, protokollos'tan gelir) denilen yaprağa yazıldılar. Herodotos'un yaşadığı İÖ 5. yüzyılda hayvan derisinden de yazı materyali olarak yararlanılıyordu (Herodotos, V.58). Fakat deriden elde edilen bu yazı materyaline henüz parşömen denilmiyordu. Zira "parşömen" kelimesi "Pergamon" (Bergama) isminin bozularak günümüze gelmiş biçimidir. Pergamon, İÖ 2. yüzyılda koyun ve keçi derisinden ürettiği yazı materyalleriyle ünlüydü.

Eski Yunan alfabesi, Yunanların icadı değildi. Herodotos'a göre alfabeyi Yunanistan'a getirenler Fenikeli Kadmos ve yol arkadaşlarıydı. Yunanlar ilkin onların Yunanistan'a getirmiş olduğu alfabeyi olduğu gibi kullanmışlar, sonradan hem harflerin şekillerini hem de okunuşlarını değiştirmişlerdi. Bu değişiklikleri yapanlar da İyonlar olmuştu. Fakat İyonlar bu değişikliği yapmalarına rağmen alfabeye "Fenike Yazısı" (*Phoinikeia grammata)*" demeye devam etmişler. Herodotos'un (V.58) aktardığı bu bilgi, arkeolojik araştırmaların Teos'ta (Sığacık) keşfettikleri bir yazıtta geçen "Fenike Yazısı" (*SIG* 38.37) ibaresiyle doğrulandı. Fakat buna rağmen, Yunan alfabesinin Fenike kökenli olup olmadığı sorusu tarihçiler arasında tartışılır olmaktan çıkmadı.

Kimi günümüz bilim insanlarına göre eski Yunan alfabesinin Kuzey Suriye kökenli olduğu doğrudur. Fakat Fenike kökenli olduğu doğru değildir. Onlara göre eski Yunan alfabesi Aramilerin ya da İbranilerin kullanmış olduğu alfabeden geliştirildi. Harf sembollerinin benzerliği temelinden hareketle önerilen bu düşünceler, Yunan alfabesinin Fenike kökenli olduğu şeklindeki genel kabulü değiştirmedi. Öyle görülüyor ki eski Yunanlar yalnızca alfabeyi değil, destanları yazıya geçirmek için kullandıkları yazı materyali papirüsü de Fenikeliler sayesinde öğrendiler. Yunancada "kitap" anlamına gelen "biblion" sözcüğünün Fenike kenti "Biblos"tan türetilmiş olmasının nedeni bu olsa gerektir.

Her ne kadar Herodotos ve efsanevi nitelikli diğer antik edebi kaynaklar yazının eski Yunan dünyasına sokulmasını, Fenike kenti Tyros'ta

Levent Şahverdi Arşivi

(Sur) hüküm sürmüş Agenor'un oğlu Kadmos'a, gelişimini de İyonlara mal etmiş olsalar da alfabenin Ege dünyasına nasıl ve nereden gelmiş olduğu sorusunun yanıtı da kesin olarak bilinmiyor. Kimi bilim insanları yazının bir kişi tarafından Ege dünyasına getirilip dönüştürüldüğünü iddia ederken, kimileri bunun birden çok kişinin işi olduğunu düşündüler. Hatta kimi tarihçilere göre Yunan alfabesine duyulan ihtiyacın nedeni de sanıldığı gibi ticari malların kayıt altına alınması değildir ve alfabeyi eski Yunanlarla tanıştıranlar da bu nedenle tüccarlar değildir. Zira Karanlık Çağ'ın geç evresinde yaşayan Yunan topluluklarının sayılara ve hesaplara ilişkin hiçbir bilgileri yoktu. Bu nedenle yazıya duyulan ihtiyaç doğrudan doğruya sözlü geleneğin zengin ürünü olan epik şiirlerin, yani destanların yazıya geçirilmesi isteğiydi. Bu nedenle Fenike alfabesini eski Yunan dünyasına getiren ve onu dönüştüren yalnızca bir kişidir ve bu kişi de bir ozan olabilir. Fakat bu iddia, Yunan alfabesiyle yazılmış erken yazı örneklerinin doğuda Rodos'tan batıda İtalya'nın Gabii kentiyle güney kıyılarındaki İschia'ya (Pentekussai) kadar çok geniş bir coğrafyada birbirine çok uzak farklı yerlerde görülmüş olması ve harf karekterlerindeki farklılıklar nedeniyle genel kabul görmedi.

Fenike alfabesini eski Yunan dünyasına getiren ve Yunan alfabesine dönüştürenler tüccarlarsa, onlar bu alfabeyi nereden aldılar ya da nerede geliştirdiler? Bu soruların da kesin bir yanıtı yoktur. Kimi tarihçilere göre bu sorunun yanıtı Kuzey Suriye'de Orontes (Asi) Irmağı'nın ağzında bulunan bir liman kentiydi. Günümüzde Al Mina adıyla bilinen bu yerleşme İÖ 8. yüzyılda Doğu Akdeniz liman ticaretinin önemli merkezlerindendi. Fakat kimi tarihçilere göre Al Mina, Yunanlar tarafından kurulmuş bir pazaryeri (emporion) idi. Kimilerine göre ise Al Mina, Yunanların ücretli askerlik yaptıkları yerdi. Kimi tarihçiler de Al Mina'yı Yunanların doğrudan temasının olmadığı bir liman olarak tanımladı. Oradaki Yunan çömlekleri Fenikeli tüccarlar tarafından götürülmüştü. Sonuncusu, Yunan alfabesinin nereden alındığı sorusuna verilecek yanıt bakımından Al Mina'yı ihtimal dahilinden çıkarır. Eski Yunan edebi kaynaklarının aktardığı bilgilerden edinilen izlenim de yazının Yunan tüccarlar tarafından Al Mina'dan getirilmiş olduğu önerisini zayıflatır. Zira Fenike yerleşmelerinin İÖ 8. yüzyılda Ege dünyasında çok yaygın olduğu söz konusu kaynaklardan anlaşılmaktadır.

Daha önce belirttiğimiz gibi Herodotos da yazıyı Yunan dünyasına getiren kişinin Fenikeli Kadmos olduğunu söyler. Ayrıca yazının Ege dünyasında meskûn bulunan Fenikelilerden öğrenilmiş olabileceğinin filolojik ve

Levent Şahverdi Arşivi

arkeolojik delillerine Rodos, Kıbrıs ve Girit adalarında ziyadesiyle rastlandı. Özellikle Girit, Batı Akdeniz ticareti anlamında bir duraklama yeri olma özelliğine sahipti. Ege denizi ticareti söz konusu olduğunda aynı özelliğe Rodos Adası da sahipti. Kıbrıs bakır madeni bakımından zengin bir adaydı. Fakat bu üç adadan ilki, Fenike alfabesinin Yunanlarca öğrenildiği yer olması bakımından diğer ikisinden biraz daha öndedir. Zira Girit'teki Fenike iskânını İÖ 9. yüzyıla tarihleyen bir Fenike tapınağı, bu adanın güneydoğusundaki Kommos'ta keşfedildi. Adada Fenike alfabesinin kullanılmış olduğunun delili ise Knossos yakınındaki Tekke Mezarlığı'nda keşfedildi. Alfabeyi Girit'te meskûn bulunan Fenikelilerden öğrenen Yunanlar, bu yazıyı kendi dillerine uyarladılar. Girit Adası'nda Yunan alfabesine uyarlanan Fenike alfabesi, daha sonra Ege ve Akedeniz'deki Yunanlar arasında yayıldı.

Her ne kadar alfabenin Yunancaya uyarlandığı yer ve zaman aynı olsa da Yunan alfabesi harflerin şekilleri bakımından Yunan dünyasının her yerinde aynı olmadı. Korinthos alfabesi ile Attika alfabesinin harf şekilleri bakımından farklılıklarına (Osborne 1996, 110 vd) arkaik Yunan dünyasının birçok bölgesinde (*Epichoric*) rastlanmış olmasının nedeni bu olsa gerektir. Bu tür bölgesel farklılıklar, Klasik Çağ'a kadar yüzyıllarca korundu. Harf şekilleri bakımından sözünü ettiğimiz farklılıklar, yazının Kıbrıs'ı, Girit'i, Sicilya'yı ve Kuzey Suriye'yi iyi bilen bir tüccar tarafından Yunancaya uyarlanmış ve onun sayesinde tüm Yunan dünyasına dağılmış olabileceği fikrini cazip kılmaktadır.

Eski Yunanların İÖ 775'ten önceki bir tarihte, belki İÖ 9. yüzyıl sonunda öğrenip kendi dillerine uyarladıkları Fenike alfabesinde 24 harf vardı. Fakat bugün de kullanılmakta olan eski Yunan alfabesinin Arkaik Çağ'daki (İÖ 750-600) harf sayısı önce "vav", sonra "digamma" olarak okunan "F" harfiyle birlikte 25'ti. "F" harfi Klasik Çağ'da ortadan kalktı. Böylece eski Yunan alfabesi 24 harfle sınırlandırılmış oldu.

Alan ve alınan iki alfabenin de harfleri ad, sıra ve şekil bakımından neredeyse birbirinin aynısıydı. Aralarındaki temel farkı Yunan alfabesindeki ünlü harfler oluşturuyordu. Zira Yunanların yeniliği olan ünlü harf, Fenike alfabesinde yoktu. Fakat Yunanların alfabelerine dahil ettikleri harfler de Fenike alfabesinden alınmıştı. Başka bir ifadeyle eski Yunanlar, Yunanca ses değerine uymadığı için gereksiz gördükleri Fenike alfabesinin beş sessiz harfini kendi alfabelerine ünlü harfler (α, ε, ο, ι, υ) olarak dahil ettiler. Fakat Yunan alfabesinde Fenike kökenli olmayan harfler de vardı. Alfabeye Yunanlar tarafından eklenmiş bu harfleri, alfabenin son

Levent Şahverdi Arşivi

dört harfi (phi, khi, psi ve omega) oluşturur. Yunan alfabesinin Fenike alfabesi ile benzer bir diğer özelliğiyse yalnızca büyük harflerinin olmasıydı. Yunan alfabesinin bu özelliği Hellenistik Dönem'e kadar hiç değişmeden korundu. Büyük harf ve küçük harf ayrımının kesinlik kazanması ise İS 9. yüzyılda mümkün olabildi. Bu alfabenin harfleri büyük harf, küçük harf, Yunanca okunuşu ve latin alfabesi olarak karşılığı şöyledir:

(Büyük Harf/Küçük Harf (okunuşu), karşılığı Latin harfi)

A/α	(Alfa), a	N/ν	(nü), n
B/β	(beta), b	Ξ/ξ	(ksi), ks
Γ/γ	(gamma), g	O/o	(omikron), o
Δ /δ	(delta), d	Π/π	(pi), p
E/ε	(epsilon), e	P/ρ	(rho), r (ya da rh)
Z/ζ	(zeta), z	Σ/σ,ς	(sigma), s
H/η	(eta), e (uzun)	T/τ	(tau), t
θ/ϑ	(theta), th	Y/υ	(ypsilon), y/ü
I/ι	(iyota), i	Φ/φ	(phi), ph (f)
K/κ	(kappa), k	X/χ	(khi), kh
Λ/λ	(Lamda), l	Ψ/ψ	(psi), ps
M/μ	(mü), m	Ω /ω	(omega), o (uzun)

Levent Şahverdi Arşivi

DOKUZUNCU BÖLÜM

POLİSLER VE KOLONİCİLİK

IX.1. Polislerin Ortaya Çıkışı

Karanlık Çağ'da ortaya çıkan en önemli olgulardan birini de günümüzde "Kent" ya da "Kent Devleti" olarak bilinen "Polis" (çoğulu Poleis) oluşturmaktadır. İkincisinin daha çok tercih edilmesinin nedeni, Polis'in günümüz kentleriyle aynıymış gibi anlaşılmasından duyulan kaygıdır. Ancak "Kent Devleti" tabiri de kesinlikle "Polis" sözcüğüyle ifade edilen devlet sistemini tanımlamıyor. Zira "Polis", günümüzde tasavvur edilenden, tarihin bilinen diğer tüm uygarlıklarının kentlerinden ya da kent devletlerinden farklıdır. Kimi bilim insanlarının bir Yunan "Polis"ine "Toplum" ya da "Toplum Devleti" demeyi uygun bulmuş olmalarının da nedeni budur. Zira Polis, yalnızca eski Yunanlara özgü olandı. Onların siyasal, sosyal, kültürel ve hatta demografik anlamda karakteristik örgütlü yaşam biçimlerinin adıydı.

Küçük ve özerk topluluklara ait böylesi bir yaşam biçiminin tebarüz ettiği Polisler dışında bir devlet biçimini, eski Yunanlar tanımıyorlardı. "Kent" ya da "Kent devleti" denilerek tanımlanan eski doğu yerleşmelerinin hiçbiri bu nedenlerle "Polis" değildir. Zira Klasik Çağ Yunan Polisleriyle çağdaş olan ya da öncesinde veya sonrasında yaşamış Doğu uygarlıklarının tüm devletlerinin kentlerinde ya da bağımsız kent devletlerinde egemenlik gücünü ve iktidar meşruiyetini tanrıdan aldığını iddia eden ya da öyle olduğuna inanılan veya doğrudan tanrı sayılan monarklar vardı. Kral ya da Firavun dediğimiz monarkların gücü ve yetkisi sınırsızdı. Hükmettikleri sınırlar içindeki tüm yerleşim birimleri yalnızca monarkın otoritesine tabiydi ve yerleşim birimlerinin sakini olan herkes tebaydı. Polislerin ayırt edici özelliklerinin başında gelen "vatandaşlık" ise eski Doğu devletlerine tamamen yabancıydı.

Günümüzün siyasi terimleri arasında yer alan "politika" sözcüğünün de kaynağı olan "Polis", yalnızca "Kent" ya da "Kent Devleti" olup

Levent Şahverdi Arşivi

olmadığı sorusuyla sınırlı tartışmanın konusu değildir. Pek çok bakımdan hâlâ tartışmalıdır. Fakat "Polis" sözcüğünün kullanıldığı ilk edebi eserin Homeros'un destanları olduğu bilinmektedir. Bu destanlarda Türkiye'nin Ege Denizi'ne kıyısı olan bölgelerindeki birçok yerleşim biriminden "polis" (ya da *ptolis*) diye söz edildi. Buradan hareketle "polis" sözcüğünün menşeinin Yunanistan olamayacağı, Ege Denizi'nin doğusundan Yunanistan'a taşınmış olabileceği düşünüldü. Hatta sözcüğün sahibinin hangi halk olduğu sorusuna binaen önerilen isimler arasına Kimmerler de dahil edildi. Tüm bu tartışmalardan bir sonuç çıkmadı. "Polis" sözcüğünün menşei hâlâ bilinmemektedir.

Polis sözcüğünün Doğu kökenli olduğunu düşünenlere göre polislerin ilk kez ortaya çıktığı yer de Yunanistan değildi. Onlara göre ilk Polisler İyonya'da ortaya çıktı. Bu görüş Homeros'un Türkiye'nin Ege Denizi'ne kıyısı olan bölgelerindeki birçok kentten "p(t)olis" diye söz etmiş olamasıyla desteklendi. Fakat onlara göre İyonya'daki Polislerin kurucuları, burada meskûn bulunan İÖ 2. binyılın Tunç Çağı halkları değil Yunanistan'dan göç ederek gelen İyonlar (Mikenler/ Akhalar) idi. Çünkü onlar göç ederek geldikleri bu bölgenin yerleşim birimlerini ele geçirdiler ve çoğu kez adlarını bile değiştirmeden buralara yerleştiler. Sahip oldukları bu yerleşmelerin sınırlarını komşu toplulukların arazilerini de ele geçirerek genişlettiler. Fakat İyonlar, Yunanistan'daki devlet sistemlerini kendileri için yabancı olan bu topraklarda aynen muhafaza edebilecekleri koşulları bulamadılar. Böylece Hitit ve Miken dönemi kentlerinden farklı bir devlet sistemini, yani "Polis" denen kent devletlerini kurdular.

Polislerin ortaya çıktığı ülkenin Yunanistan olduğunu düşünenlere göre Polis, Dor göçleri çerçevesinde yakılıp yıkılmış metruk Miken kaleleri çevresinin olgusuydu. Göç hareketliliği sonrasında Mikenlerden kalma tahrip edilmiş binaların bulunduğu yüksek yerlerin, bu yerlerin çevredeki köy toplulukları tarafından yeniden iskân edilmesiyle Polislerin temeli atılmıştı. Başka bir ifadeyle Yunanistan Polisleri, Miken mirası üzerinde temellenmiş, Yunanistan'ın coğrafik yapısına bağlı olarak gelişip şekillenmişti. Zira yerleşim birimlerinin etrafı, aşılması zor dağlarla çevriliydi. Bu dağlar nedeniyle birbirine kapalı olarak yaşayan her yerleşim biriminin sakinlerinde kendi kendine bağımsız gelişme eğilimi güçlendi ve sonunda bağımsız toplum yaşamı onların siyasal kültürleri haline geldi. Klasik Çağ Yunan Polislerinin karateristik özelliklerinden olan şu üç ayırt edici özellik, sözünü ettiğimiz coğrafyadan kaynaklanan

Levent Şahverdi Arşivi

siyasal kültürün tezahürü olmalıdır: *Eleuteria* (özgürlük), *autonomia* (bağımsızlık) ve *autarkhia* (kendi kendine yeterlilik).

Ticaret yapmak zorunda oldukları için sonuncusunun uygulanabilirliği olmasa da bu üç özellik, Polislerin bir krala ya da merkezi bir yönetime bağlanıp siyasal mekân birliğini kuramamalarının, yüzlerce küçük devletlere (polislere) bölünmüş halde kalmalarının nedeni oldu.

Kimi araştırmacılara göre Polislerin kurucuları İÖ 730'lu yıllarda Sicilya'yı kolonize edenlerdi. Kimilerine göre ise Polis'in kurulduğu tarih, İÖ 750 yılı olmalıydı. Çünkü ilk tapınak bu tarihte inşa edilmişti. Kimilerine göre de Polisler, Yunan dünyasının farklı yerlerinde ve farklı zamanlarda ortaya çıktı. Tüm bunlardan da anlaşılacağı üzere, polislerin ilk kez nerede, nasıl ve ne zaman kurulmuş oldukları sorularının tartışmasız kabul gören bir yanıtı yok. Fakat onların bir etkilenme olmaksızın farklı yerlerde ve aynı zamanda birdenbire kurulmuş olduklarını düşünmek zor. Öte yandan hem "Polis" sözcüğünün Homeros Çağı Yunanlarının bilgisi dahilinde olması, hem de Polis'in özelliklerinden biri olan kent surlarının bilinen en eski kalıntısına Smyrna'da (İzmir) rastlanmış olması Polislerin anayurdunun Ege Denizi'nin doğusu, yani bugünkü Türkiye olduğu görüşünü destekler.

Smyrna'da yapılan kazılarla gün ışığına çıkarılan ve inşaat malzemesi kerpiç olan sur kalıntıları, İÖ 850 yılına tarihlendi. Dolayısıyla Polislerin kurulmaya başlamış olduğu tarihin İÖ 9. yüzyıl ortalarından daha önce olmayacağı açıktır. Hiç kuşkusuz kent surları, Yunan Polislerine özgü değildi. Fakat Yunan Polislerinin, istisnalar dışında, ortak karakteristik özelliklerinden biri kesinlikle kent surlarıydı.

Polislerin nasıl kurulduğu sorusuna verilecek kesin cevaplardan biri de şudur:

Polisler birdenbire boş bir arazide kurulmadılar.

Yanıtın doğruluğu, tarihi dönemlerde kurulanYunanistan'ın iki kentiyle, yani Mantineia ve Megalopolis örneğiyle desteklendi. Mantineia İÖ 5. yüzyılda beş köyün bir araya getirilmesiyle kurulurken, İÖ 371 yılında kurulan Megalopolis'in halkını, sayısı 48 olan Arkadia köyleri oluşturmuştu. Polislerin bu şekilde bazı köylerin ya da kasabaların hir araya gelerek oluşmasına *sinoikismos* deniliyordu. Nitekim Aristoteles (*Politika*, I.1.6 vd) de Polis'in nasıl meydana gelmiş olduğu sorusuna aynı yönde cevap verir. Ona göre Polis, birçok köyün bir araya gelmesiyle (sinoikismos) meydana gelmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

IX.2. Özellikleri Bakımından Polisler

Sinoikismos (bir arada meskûn olma), Polislerin karakteristik olan ortak özelliklerinden biridir. Kentli yaşamın olmayışı, Karanlık Çağ'ın gerçeğidir. Ortaya çıkışını, göçler sonrası kabilesel yaşamın merkezinde yer alan küçük köylü topluluklarına, daha doğrusu birbirine yakın ya da çok uzak olmayan küçük köylerin Yunanca konuşmayan yabacı topluluklara karşı ortak savunma yapmak zorunda kalmış olmalarına borçludur. Karanlık Çağ sonlarında kurulacak olan bölgesel nitelikli daha büyük amfiksiyonik birliklerin (Panionion gibi) kurulmasına ilham vermiş olması muhtemel bu tür bir zorunluluk, köy topluluklarının zamanla artan nüfuslarının da etkisiyle bir araya gelip (sinoikismos) fiziki anlamda mekân birliğini kurmalarının önünü açtı. Böylece köyler bir merkezden yönetilen siyasal kimlikli yerleşmeler ya da kent devletleri (Poleis) haline geldiler. Bu arada düşman saldırılarına karşı kendilerini güvende hissedecekleri tahkimatlı ve savunması kolay merkezi bir yere sahip olma ihtiyacı duydular ve bu ihtiyaç, Klasik Çağ Yunan Polislerinin ortak karakteristik özelliklerinden en önemlisi olan akropolisin inşasını kaçınılmaz kıldı.

Aristoteles'e göre akropolis, bir savunma sistemiydi ve monarşiye ve oligarşiye uygun bir yapıydı. Akroplis inşası için deniz kıyısına olduça uzak mevkilerin (korsan saldırısı korkusuyla) tercih edilmiş olması, Aristoteles'i destekler. Homeros'un bir kentin aşağı kesimleri için "asti" sözcüğü kullandığı halde "akropolis"i için "polis" sözcüğünü kullanmış olmasının temelinde yatan gerçek de bu olabilir.[66] Fakat Homeros'un sözünü ettiği saraylar, Homeros çağı'nda yoktu.

Agora (Pazar yeri), Meclis (bouleuterion), Konsey (Prytaneion), hiç söndürülmeyen ateşin yandığı Devlet Ocağı (Hestia), hükümet binaları ile diğer önemli kamu binalarının ve tapınakların bulunduğu Akropolisler, aynı zamanda iktidar sahiplerinin oturduğu yerlerdi. Diğerleri Akropolis çevresindeki evlerinde yaşadılar. Bazı kamu binaları ve tapınaklar da Akropolis'i çevreleyen yerlere inşa edildi. Buradan da anlaşılacağı üzere bir Polis Akropolis'ten ibaret değildi. Polis, Akropolisi, Agorası (Pazar yeri) ve onları çevreleyen kırsalıyla (territorium) bir bütündü. Kırsal kesimde yaşayanlar ile merkezde oturanlar, siyasal, sosyal ve hukuki anlamda eşit haklara sahipti. Yasa karşısında eşitlik Polislerin bir başka karakteristik özelliği olan vatandaşlık hukukunun gereğiydi. Bu nedenle kırsal kesimlerde oturanlar da merkeze gelip siyasal yaşamın parçası olabiliyorlardı.[67]

66 Homeros, *İlyada*, VI, 255; 327 vd.; *Odysseus*, XIV, 472 vd.

67 Kimi tarihçiler, Polislerin en önemli özelliklerinden biri olan söz konusu vatandaşlık hukuku temelinden hareketle, Polislerin kuruluşunu "hoplit" denilen ağır silahlı

Levent Şahverdi Arşivi

Vatandaşlık hukuku, zengin ya da fakir ayrımı olmadan tüm özgürlerin yasa karşısında eşitliğinin garantisiydi. Fakat kocaları üzerinden vatandaş olan ve vatandaşlık hukukuna sahip kadınların (politis) siyasi hakları yoktu. Vatandaş (polites) hukukuna tabi olmayan yarı özgürler (Sparta'da Perioikoslar, Atina'da metoikoslar) ile köleler de Polislerin ortak gerçeğiydi. İlkinin ekonomik özgürlüğü vardı, fakat siyasi hakları yoktu. Köleler ise yalnızca siyasal özgürlüklerinden değil ekonomik özgürlüklerden de yoksundu.

Eşit siyasi haklara sahip olmak, Polis'in tüm vatandaşlarının ekonomik anlamda da eşit olduğu anlamına gelmiyordu. Bu nedenle zengin vatandaşlar ile fakir vatandaşlar tezatı, Polislerde sınıf çatışmalarında tetikleyici rolü oynadı. Nitekim siyasal rejimin monarşiden Demokrasi'ye doğru evrilmesinin nedenlerinden biri de sınıf çatışmalarıydı. Bu nedenle hem sınıf çatışmaları hem de siyasal rejimin evrimi Polislerin ortak özelliklerindendir. Polislerin ortak olan bir diğer dikkat çekici özelliği ise dış politikalarını bir diğerinin çıkarını ya da zararını düşünmeden belirlemeleri ve komşu Polisler arasında sık sık çatışmaların ya da savaşların yaşanmış olmasıdır. Polislerin ortak bir başka karakteristik özelliği olan dinsel birlik ise çatışmaların ve savaşların yaşanmasına engel değildi.

Her Polis'in koruyucu bir tanrısı ya da tanrıçası (örneğin Atina'da Athena) ve onun da bir tapınağı vardı. Aynı tanrı ya da tanrıça birden fazla Polis'in koruyucusu olabiliyordu (Athena, Sparta'nın da koruyucusuydu). Her Polis'te koruyucu tanrı ya da tanrıçadan başka tanrılara ve tanrıçalara da saygı gösterilmiş ve onlar için tapınaklar ve sunaklar inşa edilmiştir. Polis toplumuna üye olan herkes, tanrılara bağlılığını ve saygısını, hizmetini devletten aldığı ücret karşılığında veren rahipler ya da rahibeler aracılığıyla kurbanlar sunarak, dinsel ayinlere ve bayramlara iştirak ederek sunardı. Polislerin bu özellikleri eski Yunanlarda dinsel birliği sağlayan etmenler oldu. Ancak her ne kadar resmi anlamda Yunan Polislerinin tümünü içine alacak şekilde oluşturulmuş bir dinsel birlik olmasa da adına " amfiksiyonik" denilen bölgesel birlikler kurulmuştu. Belli sayıda Polis'in dahil olduğu bu tür bölgesel birliklerden biri İyonya'daki Panionion idi. Panionion'a dahil olan 12 Polis'in ortak tanrısı Poseidon'du. Bir tanrının ya da tanrının kültü etrafında birleşmek şeklinde

piyade birliklerinin kuruluşuyla ilişkilendirdiler. Göğüs zırhları da dahil tüm silah donanımına kendi olanaklarıyla sahip olan *hoplit*lerin siyasi hak talep etmeleri vatandaşlık hakkının yaygınlaşmasını ve beraberinde Polislerin kurulmasını sağladı. Fakat vatandaşlık belli zenginliğe sahip hoplitlere değil, yoksullara da verildi. Bu nedenle hoplit denilen ağır silahlı birliklerle Polislerin kuruluşunu ilişkilendiren görüş isabetli değildir.

Levent Şahverdi Arşivi

tezahür eden diğer birliklerden iyi bilinen bazıları ve onların bir araya gelmelerini sağlayan tanrılar şunlardır: Delos Adası (Apollon), Delphoi (Apollon), Boiotia (Poseidon), Thermophylai (Demeter). Bölgesel nitelikli bu tür dinsel birlikler, üyelerinin birbirlerine siyasi ya da askeri yükümlülükleri, ortak olan kutsal yere bir saldırı olması durumu hariç, yoktu. Fakat bu tür birlikler kurulduktan sonra birliğe dahil olan Polisler arasındaki anlaşmazlıklar son buldu.

Polislerin en dikkat çekici ortak karakteristik özellikleri arasında, daha önce de belirttiğimiz gibi, özgür (eleuteria) ve bağımsız (autonomia) olmaktı. Kendilerine ekonomik bakımdan yetmeyi (autarkhia) düşünmeleriydi. Bu nedenle Polislerin hiçbiri yabancı bir devletin garnizonuna sahip olmak istemezdi ve kendilerine ait daimi garnizonları da yoktu. Fakat askerlik zorunluydu. Bu zorunluluk da Sparta dışında daimi değildi. Atina'da ise en fazla iki yıl daimi askerlik hizmeti vardı.

Polislerin ortak olan özelliklerinden biri de sınırları bakımından küçük ve birbirine benzer olmalarıydı. Zira sahip oldukları toprakları bakımından birkaç istisna dışında Polislerin çoğu 100 km²'den daha büyük değildi. Bu ortalamanın dışına çıkan istisnalardan birincisi Sparta, ikincisi Atina, üçüncüsü Sicilya Adası'ndaki Syrakusai'dı. İlkinin sahip olduğu topraklarının yüzölçümü 5.400 km², ikincisin 2.500 km² idi ki bunun içinde Salamis Adası da vardı. İyonya'daki Polislerin yüzölçümü ise 128 km² ile 960 km² kare arasında değişiyordu. Aiolis Polislerinin ortalama yüzölçümü ise 65 km² civarındaydı.

Polisler, nüfusları bakımından birbirlerinden çok farklı değildiler ya da birbirlerine benzemek zorundaydılar. Zira Aristoteles'in tarif ettiği gibi, nüfusu 10 olan bir Polis tasavvur edilemeyeceği gibi, 100.000 kişilik bir Polis de düşünülemezdi. Yine Aristoteles'e göre bir Polis fazla küçük olursa varlığını sürdüremez, fazla büyük olduğunda ise Polis olma özelliğini kaybeder. Polislerde tüm vatandaşlar birbirini tanıyor olmalıdır. Miletoslu kent planlamacısı Hippodamos'a göre ise ideal bir Polis'in nüfusu 10.000 olmak zorundadır (Aristoteles, *Politika*, II.5.2). Platon'un (*Nomoi*, V. 737) bu anlamdaki görüşüne göre bir Polis'in sahip olması gereken nüfusu komşularına karşı kendisini savunacak kadar ya da ihtiyaç durumunda komşusuna yardım edebilecek kadar olmalıdır. Fakat İÖ 5. yüzyılda bazı Polislerin nüfusu önerilen bu sayının çok üstündeydi. Örneğin Syrakusai ve Argos'un nüfusu 20.000'den fazlaydı. Perikles dönemi Atina'sının yalnızca kent vatandaşlarının sayısı takriben 40.000'di. Fakat Sparta'nın Pers Savaşları sırasında sahip olduğu vatandaşlarının sayısı 8.000'di.

Levent Şahverdi Arşivi

IX.3. Kolonicilik: Süreci, Nedenleri ve Özellikleri

Ege ve Yunan dünyasını Karanlık Çağ koşullarından çıkarıp Klasik Çağ dediğimiz uygarlık çağına hazırlayan koşulların, "Yunan Koloniciliği" dediğimiz takriben 200 yıllık süreçte oluştuğu söylenebilir. Kimi günümüz bilim insanlarının "Arkaik Çağ" diyerek de tanımladıkları Yunan koloniciliğinin başlangıcı İÖ 750 yılına tarihlendi. İÖ 550 yılı ise koloniciliğin sonu olarak kabul edilir. Fakat kimi tarihçilere göre söz konusu 200 yıllık zaman dilimini ilgilendiren kolonicilik, eski Yunan tarihinin "Büyük Koloniciliği"dir. Zira onlara göre Dor göçleri sonrasında Ege Denizi'nin adalarına ve bu denizin karşı kıyısına, yani Türkiye'nin batı kıyılarına göç etmiş olan Aioller, İyonlar ve Dorların göçü de bir kolonicilik hareketiydi. Strabon'un (XIII.1.3) "Aiollerin kolonileri..." ve "Aiol koloniciliğinin İon koloniciliğinden..." şeklindeki ifadelerinden anlaşılacağı üzere, eski Yunan diliyle yazılmış antik edebi eserler sayesinde bize kadar ulaşmış bilgiler de bu görüşü destekler. Hatta Ephesos'un (Efes) İyonlarca kuruluş öyküsünü anlatan Athenaeus'un aktardığı bilgilere itibar edilecek olursa, Aioller ve İyonların bugünkü Türkiye'nin Ege Denizi kıyılarına göçleri de Karanlık Çağ'ın sonlarına doğru başlayan kolonicilik hareketi gibi sistemliydi. Zira anlatılan bu hikâyeye göre Ephesos'un söylencesel kurucusu olan Kodros, bir kent kurmak için yola çıkmadan önce Delphoi'daki Apollon Tapınağı'nın rahibesine başvurmuş ve ondan aldığı yanıta göre hareket etmişti.

Karanlık Çağ başlarından itibaren yaşanan göçler ile Karanlık Çağ sonrasındaki göçlerin nedenleri, kesinlikle aynı değildi. İlkinin nedeni Dor göçleri ve bu göçler nedeniyle yaşanan kargaşa ve keşmekeşlik ortamıydı. Aioller ve İyonlar, istilaların ve saldırıların egemen olduğu bu ortamda topraklarını kaybettikleri için göç etmek zorunda kalmışlardı. Karanlık Çağ sonrası göçlerin temel nedeni ise "Polis" denilen birçok kentin topraklarının zamanla artan nüfusunu besleyemeyecek hale gelmiş olmasıydı. Artan nüfus için gerekli yeni topraklarını, komşuları aleyhine genişleterek sağlamak durumundaydılar; fakat bu imkân dahilinde değildi. Çünkü Yunanistan'ın meskûn olan hemen hemen her bölgesinde aynı sıkıntı vardı. Ege Denizi'nin doğu kıyılarında meskûn bulunanların genişleyebileceği iç kesimler ise iki güçlü monarşinin, yani Frigya Krallığı ile Lidya Krallığı'nın egemenlik alanındaydı. Bu nedenle Karanlık Çağ sonlarında başlayan kolonicilik hareketi, Karanlık Çağ'dakiler gibi yerleşim birimlerinin toptan terkini gerektirmeyen bir göç olgusuydu. Artan nüfusun neden olduğu toprak yetersizliği ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sosyal

Levent Şahverdi Arşivi

ve siyasi temelli diğer sorunlar Karanlık Çağ'ı sonlandıracak Yunan koloniciliğinin nedenleri arasındaydı. İktidar kavgalarını da içeren bu sorunlardan biri, İÖ 6. yüzyılın Megaralı şairi Theognis'in (*Theognidae*, 189 vd) şu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, Karanlık Çağ Yunan topluluklarında egemen olan soylu aile (genos) itibarını zayıflatan toplumsal ve ekonomik gelişmelerdi:

> Günümüzde insanlar mala ve mülke değer veriyorlar, soylu erkekler kötü (soylu olmayan) ailelerle; kötü erkekler soylu ailelerin kızlarıyla evlilik yapıyorlar. Zenginlik soy silsilesini altüst etti.

Soyluların iktidarını tehdit eden zenginlik olduğuna göre, Karanlık Çağ'ın soylu aileleri, İÖ 6. yüzyıl Yunan kentlerinin zenginleri değildiler. Soylular, muhtemelen Homeros çağının sonlarına doğru, yani İÖ 8. yüzyılın ortalarında mensubu oldukları kentin en zenginleri olmaktan zamanla çıkmaya başlamışlardı. Çünkü sahip oldukları toprakları erkek çocukları arasında eşit paylaştıran soylu ailelerin toprağa bağlı zenginlikleri, artan soylu nüfus nedeniyle zamanla azalmıştı. Onların toplumsal saygınlığını zayıflatan yeni zenginler ise zenginliğini sahip olduğu topraklar sayesinde kazananlar değil, ticarete borçlu olanlardı. Onları yaratan koşullar, İÖ 900'lü yılların sonlarından itibaren oluşmaya başlamış olabilir. Arkeolojik araştırmaların Kıbrıs Adası kıyılarında, Doğu Akdeniz kıyılarındaki Tyros da dahil bugünkü İsrail'den, Al Mina'dan Batı'da İtalya'ya kadar çok geniş bir coğrafyada ve birçok yerde keşfettiği Euboialılara ait çömleklerin ve geometik desenli Yunan vazolarının en eskilerinin İÖ 920'den itibaren görülmeye başlamış olması bu olasılığa işaret eder. Hatta Homeros'un *Odysseia* (I, 182-185) destanında aktarılan şu dizelerden de anlaşılacağı üzere İÖ 9. yüzyılın Yunan tüccarları yalnızca çömlek ticareti değil, deniz aşırı metal ticareti de yapıyorlardı:

> Yabancı diller konuşan insanlar arasından geldim buraya. Yolum şarap rengi denizde Temes'e doğrudur, parlak demir verip tunç alacağım.

Destanda geçen bu bilgiler, İtalya'nın güneybatısında, Napoli Körfezi'nin batı açıklarında yer alan İschia Adası'na göç eden Euboialılar hakkındaki bilgilerle de doğrulanabilir niteliktedir. Zira İÖ 775 (ya da 770) yılında İschia Adası'nda kurulan Pithekussai kolonisindeki Euboialı kolonicilerin Etrüsklerin meskûn oldukları Orta İtalya'dan ithal ettikleri demir cevherlerini işledikleri bilinmektedir. Fakat tunç yapımında kullanılan kalay ve bakır, hâlâ ticaretin değerli mallarıydı. Eski Yunanlar ithal ettikleri bu madenlere karşılık süslü Yunan çömleklerini ve vazolarını ihraç ettiler.

Levent Şahverdi Arşivi

Tüm bunlardan da anlaşılacağı üzere, Karanlık Çağ'ı sona erdirecek olan kolonicilik, Aiol ve İyon göçleri gibi yalnızca bir göç hareketi değildi. Siyasal, ekonomik, toplumsal sıkıntılar nedeniyle ortaya çıkan bir zorunluluktu. Zira her ne kadar Homeros çağında ticaret yapanlar ve ticari malları üretenler ekonomik koşullarını iyileştirmiş olsalar da bu imkânlara sahip olmayan avamın durumunda değişen bir şey yoktu. Onlar hâlâ yoksuldu. Bu nedenle Karanlık Çağı sonlandıran kolonilerin kurulmasına duyulan ihtiyacın başında kentin mal ve mülk sahibi olmayan yoksulları ile siyasi mücadeleden yenik ayrılanların başka ülkede yaşamayı tercih etmeleri vardı. Yoksulluğun kolonicilikte önemli bir rol oynamış olduğunun iyi bir delili, Hesiodos'un Kyme'den (Nemrut Köy/Aliağa) göç eden babasıyla ilgili aktardığı bilgilerden tahmin edilebilir. Zira Hesiodos'a (*İşler ve Günler*, 634 vd) göre Kyme'de geçimini ticaret yaparak kazanmaya çalışan babasını Yunanistan'a göç etmeye zorlayan neden yoksulluktu. Ticaretle uğraşanlar, yaşanabilecek yeni kentlerin kurulabileceği uygun toprakların varlığından zaten haberdardılar.

Kolonicilik sürecinin başında en önemli misyonu tüccarlar üstlenmiş olabilir. Çünkü tarım ve ticaret için uygun olan yerleri tüccarlar biliyorlardı. Sonrasında kent meclisi devreye girer, koloni kurulmasının kararı orada verilir. Fakat koloniciler her zaman gönüllülerden oluşmadı. Başka bir ifadeyle kolonicilik kişilerin tercihleri olmak zorunda değildi. Özellikle bir kıtlık söz konusuysa kişilerin gönüllü olup olmadığına bakılmaksızın her haneden bir ya da daha fazla genç erkek talep edilerek de kolonici kafileleri oluşturulabiliyordu. Thera (Santorini) Adası'ndan Kyrene'ye (Bingazi) gönderilen kolonist kafilesi böyle tayin edilmişti (*SEG* IX.3). Bazen bir kentin toplumsal huzurunun bozulmasına neden olacağı düşünülen kentin gayrimeşru genç erkekleri de kolonist olmaya zorlanabiliyorlardı. Her iki durumda da kolonicilerin durumunun dramatik olduğundan ve onların talihsizliğinden söz edilebilir.

Kolonicilik sürecinin en önemli simalarından biri, insanlara gelecekte neler olacağını söyleyen tanrı Apollon Tapınağı'nın adına Pythia denilen rahibesiydi. Bir yılının dokuz ayını tapınakta geçiren, fakat dokuz aylık bu sürenin de belli günlerinde çalışan rahibe (Pythia), Herodotos'un (IV, 134-161) Libya'da kurulacak koloniyle ilgili aktardığı bilgiler arasında geçen şu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, tanrı Apollon'a koloni kurulmasıyla ilgili bir tavsiye talebi olmadan da koloni kurulmasını isteyebilir, hatta tavsiye ettiği bir yerde koloni kurulması için ısrar edebilirdi:

Levent Şahverdi Arşivi

Apollon ister ki adımların, çayırları bereketli Libya'ya bir gün kolonici sürüleri götürsün... Her kim ki Libya topraklarından payını almakta gecikirse, diyorum ki pişman olacaktır.

Kolonilerin kurulması konusunda tavsiyelerine başvurulan Delphoi rahibesi çok ünlüydü. Fakat bu anlamda Yunanlara hizmet veren tek tapınak Delphoi'daki Apollon Tapınağı (Resim 15) değildi. İyonya'da kehanet ocağı olarak ünlü olan iki Apollon tapınağı vardı. Bunlardan biri Miletos'un (Balat) Didyma Tapınağı (Resim 2), diğeri Klaros'taki (Ahmetbeyli) Apollon Bilicilik Ocağı'ydı. Bir başka ünlü Apollon Tapınağı, Delos Adası'ndaydı. İyonyalı kolonistlerin tercihleri hiç kuşkusuz Didyma'da ya da Klaros'taki tapınaklar olmuştur. Bu tapınakların tanrısı Apollon'a başvuruların amacı uygun kehanetler almaktı. Bu nedenle Apollon'a rahibesi aracılığıyla sorulan sorular ve alınan yanıtlar, kolonici kafilenin kimlerden oluşacağı, kafilenin önderinin (oikistos'un) kim olacağı ya da tayin edilen önderin uygun olup olmadığı, kurulacak koloni kentinin yeri gibi konularla ilgili olurdu. Alınan yanıt her zaman net olmaz, hatta anlamlandırılamayan yanıtlar olabilirdi. Tanrının yanıtı uygunsa koloniciler riskli deniz yolculuğuna çıkarlardı. Yalnızca genç erkeklerden oluşan kolonistler, denize açıldıkları andan itibaren karşılarına çıkacak her tür tehlikeyle baş etmek zorundaydılar. Zira uzun deniz yolculuğu iklimsel koşullar ve başka nedenlerle çok riskliydi. Aynı tehlike riskini onlar, kuracakları koloni kenti için seçilen boş arazinin çevresindeki yerli halkın kendilerine hoşgörülü olmaması durumunda da göğüslemek durumundaydılar. Yerlilerle yapacakları savaşta yaşamlarını yitirebilirler, oradan ayrılmak zorunda kalabilirlerdi. Kolonistler kendilerine karşı bir direnişin olmaması durumunda ya da aşabilecekleri zayıf bir direniş söz konusu olduğunda kurdukları kolonide yaşamaya devam ederlerdi. Böyle durumlarda çevrelerin-

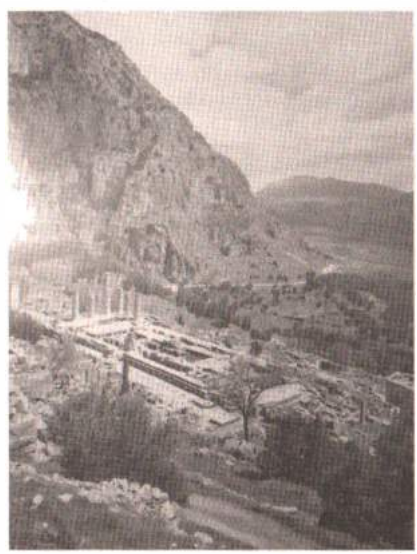

Resim 15, Delphoi

Levent Şahverdi Arşivi

deki yerlileri, toprağa bağlı kölelere dönüştürürlerdi. Kolonicilere önderlik edenler, yaşadıkları sürece kurulan koloni kentinin kralı olarak hüküm sürer, ölünce kentin meydanına gömülür ve ona bir tanrı ya da yarı tanrı gibi itibar edilirdi. Bekâr olarak anakentlerinden ayrılan kolonicilerin evlenmek için seçtikleri eşleriyse kendileri gibi Yunan idi. Onlar eşlerine ya ailesinin onayını alarak ya da kaçırmak suretiyle sahip olurlardı.

Koloni kentleri, kolonicilerinin geldiği anakent örnek alınarak teşkilatlanırdı. Anakentin dini, gelenek ve görenekleri, koruyucu tanrısı ya da tanrıçası, tapınakları koloni kentte de aynı olurdu. Koloni kentinin sahip olduğu kutsal ateş Apollon Tapınağı'ndan ya da anakentten getirilir, kent yerleşim planında anakent örnek alınırdı. Fakat siyasi anlamda anakente bağımlı değildiler. Öte yandan eğer koloni kent, anakentin düşmanlarıyla savaşlarında onlara yardım etmezse ya da düşmanlarına yardım eder ya da etmek zorunda kalırsa hain ilan edilirlerdi.

Kurulan kolonilerin çoğu, tarım ve ticaret için çok uygun toprakları sayesinde çok hızlı bir şekilde gelişip kendi kolonilerini kurdular. Ege ve Akdeniz dünyasının ticaret trafiği, hacmi ve çeşidi onların sayesinde arttı. Klasik Çağ Yunan uygarlığının sahip olduğu ekonomik refah seviyesine böyle ulaşıldı.

IX.4. Koloniler ve Koloniciler

Atinalı filozof Platon'un (İÖ 427-347), Akdeniz kıyılarında yaşayan Yunanları bir gölün etrafında tünemiş kurbağalara ve karıncalara benzettiği İÖ 4. yüzyılın ilk yarısında, Yunan tarihinin Klasik Çağı yaşanıyordu. Kimi tarihçiler tarafından Karanlık Çağ'ın son bulmasıyla başlayan ve Yunan Rönesansı denilerek tanımlanan dönemin başladığı tarihin üzerinden takriben 250 yıl geçmişti. Yalnızca Akdeniz kıyıları değil, Ege Denizi, Marmara Denizi ve Karadeniz'in kıyıları da adına "polis" denilen Yunan kent devletleriyle dolmuş durumdaydı. Sayının böylesine çok olması Yunan koloniciliğinin bir sonucuydu. Saydığımız bu denizlerin sonuncusunun da adı artık *Pontos Aksinos* (*Konuksevmez Deniz)* değil, *Pontos Euksinos* (*Konuksever Deniz)* olmuştu.

Bu kadar çok Yunan polisinin Kolonicilik Dönemi dediğimiz 200 yıllık bir zaman diliminde kurulabilmiş olmasında Yunanların en büyük avantajı, sözünü ettiğimiz denizlerin kıyılarında egemen olan güçlü bir devletin ya da devletlerin olmamasıydı. Batı Akdeniz'deki rakipleri Fenikelilerdi. Eski Yunan edebi eserleri sayesinde bize kadar ulaşmış söylencesel nitelikli bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, Fenikeliler, eski

Levent Şahverdi Arşivi

Yunanların Ege dünyasındaki rakipleri de olmuşlardı. Fakat Fenikeliler Ege'de tutunamadılar. Zira onlar, Kartaca'nın etrafında birleşinceye kadar merkezden yönetilen güçlü bir devlete sahip olamadılar. Etrüsklerin İtalya'daki durumu da Fenikelilerin durumundan farklı değildi. Ancak her ikisi de egemenlik bölgelerini Yunan koloniciliğinden olabildiğince uzak tutmayı başardılar. Batı Akdeniz'in güney kıyılarıyla İtalya'nın batısındaki Korsika Adası'nın Yunan koloniciliğinden nasiplenmemiş olmasının nedeni buydu. Fakat Yunan koloniciliğinin hedefi, Akdeniz'in ve bu denize bağlantısı olan diğer denizlerin kıyılarında ve bu kıyılara yakın iç bölgelerde mesafe ve sayı sınırı olmaksızın tayin edilmişti. Bu nedenle ilerleyen satırlarda sözünü edeceğimiz bugünkü Fransa'nın (*Gallia*) güney kıyılarındaki Massilia'nın (Marsilya) kurucuları Phokaia'dan giden koloniciler olurken, Euboialılar Kuzey Suriye'deki Al Mina'ya gidip orada bir *emperion*'un (pazar yeri) sahibi olabildiler.

Yunan koloniciliğinde anakentlerin tercih ettikleri yön konusunda bir istikrar yoktu. Kimi anakent kolonicilerinin yönü hep batıya dönükken kimileri yüzlerini kuzeye ya da doğuya çevirdiler. Kimi anakent kolonicileri için her yön cazipti. Her yöne kolonici göndermiş olmasıyla dikkati çeken en önemli anakent, Euboia Adası'ndaki Khalkis kentiydi. Khalkis kurduğu koloniler bakımından da diğerlerinin önünde olanlardandı. Fakat kurduğu kolonilerin sayısı konusunda Antikçağ'dan bize kadar ulaşmış bir rakam yok. Bu anlamda tek istisna Miletos'tur. Miletos 90 kent kurmuş olmakla ünlenmişti. Koloni kentlerinin sayısının çok olması, yalnızca anakentlerin başarısı değildi. Zira koloni kentlerin kendileri de koloniler kurarak sayının artmasına katkıda bulunmuşlardı.

IX.5. Güney İtalya ve Sicilya Kolonileri

Koloni kurmak için yönünü batıya dönen Yunanların keşfettikleri ilk yer, İtalya'nın bugünkü Napoli (Neapolis) Körfezi'nin batı açıklarındaki Pithekussai oldu. Sonradan İschia adını alacak olan bu adaya gelenler Euboialılardı ve orada Pithekussai'yı kurdular. Fakat Pithekussai bir *emporion* (Pazar yeri) olmaktan daha öteye gidemedi. Pithekussai'ya giden koloniciler, daha sonra adayı terk edip Kyme'ye (*lat.* Cumae) göç ettiler. Böylece Kyme, Yunan kolonicilerin Batı'da kurdukları ilk koloni oldu. İÖ 8. yüzyılın ortalarına doğru önünde ticarete uygun limanı ve sahili bulunan yüksek bir kayalık üzerinde kurulan Kyme, hızla büyüdü. Zengin bir kent olarak komşuları İtaliklerin ilgilerini üzerine çekti. Romalıların Yunanca konuşan tüm Yunanlara "Graeci" (Grekler) demelerine

Levent Şahverdi Arşivi

yol açacak süreç böyle başladı. Zira Kyme'yi kuran Euboialı koloniciler, adına "Grae" (Gralar) denen bir kabilenin üyeleriydiler. Kentin adı ise Euboia Adası'nın aynı adlı bir yerleşiminin adından (Kyme) alındı. Bir koloni kenti olarak kurulan Kyme, daha sonra kendi kolonilerini kurmaya başladı. Bu kolonilerin en önemlisi Neapolis (Napoli) oldu.

Kyme'yi kuran kolonicileri daha sonra diğer koloniciler takip etti. İtalya'nın güneyine gelip yerleşen bu kolonicilerin sayısı, İtalya'nın bu kesiminin "Magna Graecia" (Büyük Yunanistan) adıyla anılmasına neden olacak kadar çok oldu. Onların Magna Graecia'da kurdukları koloni kentlerinin bazıları Kyme gibiydi. Hızlı büyüyüp geliştiler, zenginlikleriyle tanındılar. Tarihi dönemlerde iyi bilinen bu kentler şunlardı: Sybaris, Kroton ve Tarentum.

İÖ 720 yılında bugünkü Taranto (Tarentum) Körfezi'nin doğu kıyısında, körfeze dökülen Sybaris Irmağı yakınında kurulan Sybaris'in toprakları bereketliydi. Konumlandığı yer, ticari anlamda çok uygundu. Bu özellikleri sayesinde İÖ 6. yüzyılda zenginliğiyle tanınan bir kent haline geldi. Fakat Sybarisliler zenginliklerini yararlı şeyler için değerlendirmek yerine lüks bir yaşam sürmek için harcadılar. Zevk düşkünlüğü onların iyi bilinen özellikleri oldu. "Sybaris"li sözcüğünün zevk düşkünlerini tanımlayan bir deyim haline gelmiş olmasının nedeni buydu. Fakat böylesi bir yaşamın geleceği yoktu. Nitekim İÖ 510 yılında rakibi Kroton tarafından yakılıp yıkıldı.

Peloponnesos'taki Akhaia'dan giden koloniciler tarafından İÖ 709 yılında kurulan Kroton'un sahip olduğu topraklar da tarıma elverişli ve bereketliydi. Limanı ticaret için çok uygundu. Kuzey komşusu Sybaris'in rakibi olan Kroton, zamanla zengin bir kent olarak ünlendi. Kentin ünü yetiştirdiği hekimleri ve atletleri sayesinde daha da büyüdü. İÖ 530 yılında Kroton'a gelen ünlü filozof Pythagoras'ın kurduğu okuluyla da iyi tanınan kent, diğer bazı koloni kentleri gibi kendi kolonilerini kurdu. Fakat Kroton'un da ömrü çok uzun olmadı. Çünkü Spartalıların İÖ 706'da kurduğu Tarentum (Taranto) kolonisinin başarısı Kroton'un daha da gelişip büyümesine engel oldu. İyi korunan limanları sayesinde ticaretin olanaklarından en iyi şekilde yararlanan Tarentumluların ekonomisinde ticaretin yanı sıra tarım, hayvancılık ve balıkçılık vardı. Onların ekonomilerini canlı tutan ticaretinin merkezinde ise yün, tuzlanmış et ve balık vardı. İtalya'nın batı kıyısında kurulan bir başka koloni Elea (*lat.* Velia) oldu. İÖ 540 yılında Elea'nın kolonicileri Phokaia'dan (Foça) geldiler (Herodotos, I. 164).

Levent Şahverdi Arşivi

Yönü batıya dönük Yunan koloniciliğinin tercih ettiği bir başka önemli ülke İtalya Yarımadası'nın güneyindeki Sicilya Adası oldu. Buğday tarımı için verimli topraklara sahip olan adanın doğu kıyısındaki Syrakusai, Arkadias adlı bir Korinthoslunun önderlik ettiği kolonici kafile tarafından İÖ 773 yılında kuruldu. Zamanla komşu bölgeleri de ele geçirip sınırlarını genişletti. Onun sınırlarına dahil ettiği kolonilerden biri Sicilya anakarasından dar bir boğazla ayrılmış küçük bir ada üzerinde kurulan Ortygia idi. Syrakusai da diğer birçok koloni gibi İÖ 6. yüzyılda kendi kolonilerini kurmaya başladı. Bu kolonilerin en önemlisi Kamarina'dır.

İÖ 730'lu yıllarda Sicilya Adası'na gelen bir başka kolonici kafile, adanın kuzeydoğu kıyısında Zankle kolonisini kurdu. Kolonicileri Euboialı olan Zankle, İÖ 648'de kendi kolonisini kurdu. Bu koloni Sicilya Adası'nın kuzeyindeki Himera'ydı. Fakat Zenkla adı, İÖ 5. yüzyılın ilk yarısından itibaren kullanılmadı. Bunun nedeni Peloponnesos (Mora) Yarımadası'nın Messenia bölgesinden gelen kolonicilerdi. Onlar Zenkla'ya geldikten sonra koloni kenti Zenkla'nın adı değişti ve Mesena oldu.

Sicilya'da kurulan diğer koloniler şunlardı: Gela, Agragas (*lat.* Agrigentum), Naksos, Leontinoi, Katania, Milai, Akrai, Kasmenai, Megara Hiblai ve Selinus. Bunlardan ilki, Sicilya'nın güneyinde kuruldu. Kolonicileri Girit'ten ve Rodos'tan geldiler. Daha sonra gelişip büyümeye başlayan Gela, İÖ 580 yılında Agragas'ı (*lat.* Agrigentum) kurdu. Gela'nın komşusu olan Agragas, zamanla zeytinleriyle ün salan zengin bir kent oldu. Naksos, Leontinoi, Katania ve Milai'ın kurucuları Euboia Adası'ndan gelen kolonicilerdi. Akrai ve Selinus, Korinthoslular tarafından kuruldu. Megara Hiblai ve Selinus'un kurucuları ise Megaralı kolonicilerdi.

Yönü batıya dönük koloniciler tarafından kurulan bir başka koloni kenti, Adriyatik Denizi'nin Epeiros kıyıları yakınındaki Korkyra'da (Korfu) kuruldu. Homeros'un *İlyada* destanında sözü edilen Phaiakların ülkesi Skheria ile de kimliklenen Korkyra kolonisinin kurucuları, Euboia Adası'nın Eretria kentinden geldiler. Fakat Korkyra yalnızca Eretrialıların ülkesi olmadı. Onlar meskûn oldukları bu adayı İÖ 733 yılında adaya gelen Korinthoslu kolonicilerle paylaştılar.

IX.6. Akdeniz'in Güney Kıyılarında Koloniler

Yönü batıya dönük kolonicilerin tercihleri İtalya Yarımadası'yla ve çevresiyle sınırlı değildi. Zira onlar, Batı Akdeniz'in hem güney hem de kuzey kıyılarında yerleşime uygun yerler bulup, oraları koloniciliğin kapsamına dahil etmek için girişimde bulundular. Fakat onların

Levent Şahverdi Arşivi

bu girişimlerinin başarı şansı, Kartaca Fenikelileri nedeniyle sınırlı kaldı. Zira bugünkü Tunus'un başkenti Tunus dolaylarında ve Tunus'un batısında kalan Batı Akdeniz kıyılarında Yunanların koloniler kuramamış olmasının nedeni, Kartaca Fenikelileriydi. Kartacalılar, Sicilya Adası'nın batı yarısı ile İtalya'nın ön bahçeleri konumunda bulunan Sardinya ve Korsika adalarına da Yunan kolonicilerini sokmadılar. İspanya kıyıları da Kartacalılar nedeniyle Yunan koloniciliğinin kapsamı dışında kaldı. Fakat Yunanlar, Sicilya'da olduğu gibi Libya kıyılarıyla eski adı Gallia olan bugünkü Fransa'nın güney kıyılarında ve kıyılara yakın bölgelerinde koloni kentleri kurabilecekleri uygun yerler bulabildiler. Bu yerlerden biri İÖ 630 yılında kurulan Kyrene (Bingazi) idi. Kıyıdan birkaç kilometre içeride yüksek bir yeri işgal eden Kyrene'nin kurucusu olan kolonici kafile, Kiklad Adaları'ndan biri olan Thera'dan (Santorini) gelenlerdi. Kafilenin önderinin adı Battos'tu (Herodotos, IV.134 vd). Tanrı Apollon'un Delphoi'daki tapınağının rahibesinin emri gereğince Libya'ya gidip Kyrene kolonisini kuran Attos, orada kendi hanedanını kurdu. Battos hanedanının yönetimine takriben 200 yıl tabi kalan Kyrene'nin toprağı verimliydi. Kent tahıl, yün ve zeytin sayesinde kısa sürede zenginleşti. Bu ürünlerden özellikle ilkinin Kyrene ekonomisine katkısının çok yüksek olduğu, İÖ 320'li yıllara tarihlenen bir yazıt (*SEG* IX.3) sayesinde bilinmektedir. Bu yazıta göre Kyrene'nin üç yıllık tahıl ihracatının toplam miktarı 30 bin ton civarındaydı.

Kuzey Afrika kıyılarında kurulan Kyrene, bu bölgeye başka kolonicilerin gelmesi anlamında cesaret verici oldu. Zira sonradan çok sayıda kolonici Kyrene civarına gelip yerleşti. Böylece Kyrene, çevresinde meskûn bulunan çok sayıda küçük yerleşmenin merkezi oldu. Kyrene merkezli bu bölgeye *Kyrenaika* denildi. Kyrenaika, tahılın yanı sıra bugün bilgimiz dahilinde olmayan *silphion* denen bir bitkiyle de ünlüydü. İlaç yapımında kullanılanbu bitkinin her derde deva olduğuna inanılıyordu. Bu nedenle *silphion* adlı bu bitki, Kyrene'nin ihraç ettiği en değerli ürünüydü.

Doğu Akdeniz'in güney kıyıları Mısır'ın denetimindeydi. Buna rağmen Akdeniz'in bu kesimi de kurulan tek koloni ile Yunan koloniciliğinden nasiplendi. Bu kolonin adı Naukratis'tir (Nabira). Nil Nehri'nin deltasında İÖ 570 yılında kurulan Naukratis'in denize uzaklığı 50 km civarındaydı. Mısır firavununun izniyle kurulan kentin kolonicileri arasında hem İyon, hem Dor hem de Aiol kentlerinden gelenler vardı. Herodotos'a (II.178) göre bu kentler şunlardı: Khios (Sakız), Teos (Sığacık), Phokaia (Foça), Klazomenai (Urla), Rhodos, Knidos (Datça), Halikarnassos (Bodrum), Phaselis (Tekirova), Mytilene, Samos (Sisam), Miletos

Levent Şahverdi Arşivi

(Milet), Aigina. Bu kentlerin her birinden gelen kolonici kafileleri, Naukratis'te kendi mahallelerini (Phyleler) oluşturdular. Samos, Miletos ve Aigina dışındaki kentlerin kolonicileri, adına "Hellenion" dedikleri bir tapınağı inşa ederek onun etrafında birleştiler. Ayrıca Miletoslular, tanrı Apollon için kendi tapınaklarını inşa ederlerken, Samoslular tanrı Hera, Aiginalılar ise tanrı Zeus için tapınak inşa ettiler. Naukratis'in ekonomisinin temelinde tarım ve hayvancılık vardı. Fakat Naukratis'in ekonomik refah seviyesi çeşidi çok olan ticaret sayesinde yükseldi. Onların ticaretinin kapsamındaki ürünler şunlardı: Buğday, papirüs, tuz, ilaç, fildişi, yağ, abanoz ve kaymak taşı.

IX.7. Güney Fransa Kolonileri

Kartaca Fenikelileri daha önce de belirttiğimiz gibi İtalya Yarımadası'nın güneyinde ve batısında yer alan adalarda etkili olan kolonicilerdi. Özellikle Sardinya ve Korsika adaları onların denetimindeydi. Phokaialıların eski adı Kirnos olan bugünkü Korsika Adası'nda koloni kurma girişimlerinin sonuçsuz kalmasının nedeni buydu. Zira Korsika'ya gelen Phokaialı koloniciler, kendilerine karşı Etrüsklerle ittifak yaparak savaşan Fenikelilere yenildiler ve adayı terk etmek zorunda kaldılar.

Batı Akdeniz'deki Fenike kolonileri ise Avrupa'nın güneybatısında yoğunlaşmıştı. Bugünkü İspanya kıyıları onların denetimindeydi. Fakat onların Apeninlerin doğusundaki nüfuzu güçlü değildi. Bu nedenle eski adı *Gallia* olan bugünkü Fransa'nın güney kıyıları da İÖ 7. yüzyıl sonlarından itibaren Yunan koloniciliğinden paylarına düşeni aldılar. Orada kurdukları Massilia adlı koloniyle tutunmayı başarmış ilk koloniciler, bu kıyılara en yakın Yunan kentlerinden gelenler değildi. Onlar bugünkü Türkiye'nin batı kıyısında bir İyon yerleşmesi olan Phokaia'dan göç ederek gelen kolonicilerdi. Bu nedenle Phokaialılar, koloni kurmak için kat ettikleri mesafe bakımından diğer tüm Yunan kolonicilerinden daha fazla yürüyenlerdir. İÖ 600 yılında kurulan ve günümüzde Marsilya'ya dönüşmüş olarak hâlâ adı muhafaza edilen koloni kenti Massilia, Rodanus (Rhone) Irmağı'nın denize döküldüğü yerin doğusundaydı. Everişli limanı sayesinde hızla büyüyüp, ekonomik refah seviyesini yükselten Massilia'nın kendisi de daha sonra koloniler ve *emporion*lar (Pazar yerleri) kurarak nüfuz alanını iç kesimlere doğru ve batı yönünde genişletti. İspanya'nın doğu sınırlarına ve Tartessos'a kadar uzanan söz konusu egemenlik bölgesinde kurulan bu kolonilerin en iyi bilineni Nikaia (bugün Nis) oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

IX.8. Kuzey Ege, Marmara ve Trakya Kolonileri

Ege Denizi'nin kuzeyindeki bazı adalarda ve denize kıyısı olan bölgelerde de çok sayıda koloni kuruldu. Bu kolonilerin kuruluşlarıyla ilgili tarih, Batı'da kurulanlarınki kadar kesin değil. Ancak Ege Denizi'nin bu kesimleri, Yunan koloniciler tarafından İÖ 8. yüzyıl sonlarından itibaren keşfedildi. Keşfedilen yerlerden biri Ege Denizi'nin kuzeybatısında yer alan üç parmak görünümlü bir yarımada olan Khalkidike'ydi. Orada Euboia Adası'nın Khalkis kentinden gelen koloniciler tarafından çok sayıda koloni kuruldu. Kolonizasyon Çağı sona erdiğinde bu sayının ne kadar olduğu bilinmiyor. Fakat Makedonya kralı II. Philippos'un döneminde (İÖ 356-336) Khalkidike kentlerinin sayısı 36'ydı. Nitekim yarımadanın adının "Khalkidike" (Khalkisli) olmasının nedeni de Khalkis kolonilerinin sayısının bu yarımadada çok sayıda olmasıydı. Fakat Khalkidike, yalnızca Khalkis kolonilerinin ülkesi olmadı. Zira Korinthos ile Eretria (Euboia'da) kentleri de Khalkidike'de koloniler kurmuşlardı. Bu iki kentten ilkinin kurduğu bir koloni, yani yarımadanın batı kıyısındaki Potideia, diğerlerinden daha ünlü oldu.

Euboialı kolonicilerce kurulan Kuzey Ege bölgesi kolonileri, Khalkidike'de kurulan kolonilerden ibaret değildi. Eski adı Therma olan bugünkü Selanik Körfezi'ndeki Pydna, Khersonesos'taki (Gelibolu) Matidos (Maydos) ve Trakya kıyılarındaki diğer bazı kolonilerin kurucuları da Euboialılardı. Fakat Meriç Nehri'nin denize döküldüğü bölge ile eski adı Hellespontos olan bugünkü Çanakkale Boğazı'nın her iki kıyısı, İyon ile Aiol kolonicilerinin de etkin olduğu bölgelerdi. Onlar tarafından kurulan bu bölgenin kolonilerinden biri Meriç Nehri'nin denize döküldüğü yerde bulunan Ainos (Enez) idi. Bugünkü Eceabat yakınındaki Sestos (Açıkbaş limanı) ise Lesbos (Midilli) Adası'ndan gelmiş koloniciler tarafından İÖ 7. yüzyıl başlarında kuruldu. Troas bölgesindeki Kebre'nin kurucuları Kymelilerdi. Sestos'un kuruluşunun hemen ardından Abydos (Nara Burnu) kolonisi kuruldu. Sestos'un karşısında yer alan bu kolonin kurucuları, Miletos'tan gelen kolonicilerdi. Miletoslu kolonilerce kurulan Marmara (Propontis) kıyılarının iki önemli kentinin kurucuları da Miletos'tan gelenlerdi. Bu kentlerden ilki Kios (Gemlik), ikincisi Kyzikos'tur (Belkıs). İlki Marmara Denizi'nin güneydoğu ucunda, ikincisi Kapıdağ yarımasının anakaraya yakın kesiminde kuruldu. Hellespontos (Çanakkale) ve Propontis (Marmara) kıyılarının iyi bilinen iki kenti, yani Lampsakos (Lapseki) ve Myrleia (Mudanya) da İyonlar tarafından kuruldu. Bu iki koloni kentinin kurucuları, Miletos'tan değil, Kolophon'dan (Değirmendere) ve

Levent Şahverdi Arşivi

Phokaia'dan (Foça) gelmişlerdi. Çanakkale Boğazı'nın girişine yakın bir yerde bulunan Sigeion (Kumkale) ise sahip olduğu topraklarının genişliği nedeniyle Kolonicilikte etkin olmayan Atinalıların kolonisiydi.[68] Karadeniz tahıl ticaretinin denetiminin yapılması anlamında stratejik önemi bulunan Sigeion İÖ 610 yılında kuruldu.

Eski adı Bosphoros olan İstanbul Boğazı'nın her iki yanında kurulan Khalkedon'u (Kadıköy) ve Byzantion'u (İstanbul) kuran koloniciler ise Miletos'tan değil Yunanistan'daki Megara kentinden gelenlerdi. Khalkedon İÖ 680 yılında, Byzantion İÖ 667 yılında kuruldu. İlkinin sahip olduğu avantajları ikincisinden daha kötüydü. İlkin Byzantion'u değil de Khalkedon'u keşfedip orada koloni kurmuş olmaları dolayısıyla Megaralılar körlükle suçlandı. Bu suçlamanın sahibi ise Delphoi rahibesiydi. Strabon (VII.320) ve Tacitus'un (*Annales*, XII.63) aktarmış oldukları rivayete göre Delphoi tanrısı Apollon'un rahibesi, Khalkedon'u kurduktan sonra kendisine gelip, kuracakları kolooninin neresi olduğunu soran Megaralılara "körler ülkesinin (Kalkhedon) karşısı" diye yanıt vermiş. Herodotos'un (IV. 144) aktardığı bir bilgiye göre Megaralıların yer seçiminde önceliği Khalkedon'a vermiş olmalarına şaşırıp onların körlükle suçlayanlardan biri de bir Pers generali olan Megabazos'tu. Her iki koloni kenti de daha sonra kendi kolonilerini kurdular. Byzantion tarafından kurulan koloni Selimbria (Silivri), Khalkedon'un kurduğu koloni bugünkü İzmit yakınındaki Asatakos'tu.

IX.9. Karadeniz Kolonileri

Kurduğu 90 kolonisiyle antik edebi eser yazarlarının (Plinius, V.112) dikkatini çekmiş olan Miletos'un kolonicilik konusunda tercihi daha çok Karadeniz bölgesi oldu. İÖ 7. yüzyıl ortalarında kolonicilik hareketini başlatmış olan Miletoslu kolonicilerin Karadeniz bölgesinde etkinliği, daha önce de belirttiğimiz gibi, bu denizin "Konuksevmez" (*Aksenos*) olan adının "Konuksever" (*Euksenos*) olarak değişmesine yol açacak kadar büyüktü. Miletoslu kolonicilerin Karadeniz (Pontos Euksenos) kıyılarında kurduğu ilk iki koloniden biri Sinope (Sinop), diğeri Trapezos'tu (Trabzon). Karadeniz'in güney kıyılarında kurulan bu iki koloniden ilki, çok hızlı gelişerek kendi kolonilerini kurmaya başladı. İki limanı bulunan

68 Atina'nın Kuzey Ege bölgesinde kolonileştirdiği Amphypolis, dönemsel olarak Kolonizasyon Çağı sonrasına (İÖ 436) denk düşer. Fakat Lemnos ve İmbros adalarındaki Atina yerleşmelerinin tarihi Kolonicilik Çağı sonudur (İÖ 499). Sparta'nın Kuzey Ege bölgesinde sahip olduğu Skyros da Kolonicilik Dönemi sonrasında (İÖ 476) kurulmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Sinope'nin kurduğu bu kolonilerden biri Kerasos (Giresun), ikincisi Kotyora (Ordu) idi. Amisos (Samsun) Karadeniz'de kurulan bir başka koloniydi. Kentin kolonicileri Sinope'den ya da Phokaia'dan geldiler.

Karadeniz'in kıyılarının diğer bölgelerindeki eski Yunan koloni kentlerinin kurucuları da çoğunlukla Miletoslulardı. Onlar tarafından kurulan bu kolonilerden en iyi bilinenlerinden biri Karadeniz'in batı kıyısında, eski adı Hypanis olan bugünkü Bug Nehri'nin sağ yanında kurulan Olbia'ydı. Olbia da kendi kolonilerini kuran kentler arasındadır. Olbia'nın kurduğu kolonilerden biri Pantikopaion, diğeri Phanogoraia idi. Bu koloniler, bugünkü Kırım Yarımadası üzerinde, eski adı Kimmeria olan bugünkü Kerç Boğazı'nın her iki yanında kurulmuştu. Daha doğudaki üç koloniden biri Tanais, ikincisi Phasis, üçüncüsü Dioskurias'tı. Sonuncusu hepsinin en doğusunda olandı. Hem Dioskurias (Sukhumi) hem de Phasis (Poti) Kolkhis ülkesindeydi. Tanais, adını aldığı ırmağın (Phasis=Don) denize döküldüğü yerde kurulmuştu. Karadeniz'in batı ve kuzey kıyılarında ya da kıyıya yakın bölgelerinde kurulan diğer koloniler şunlardı: Hormonossa (Taman), Tyras (Dinyester Irmağı ağzında), İstros (Histria), Mesembria (Nesebar), Apollonia (Sozopol) ve Tomis (Köstence).

Karadeniz bölgesiyle igili olarak buraya kadar saymış olduğumuz koloniler, İÖ 7-5. yüzyıllar arasında kuruldular. Karadeniz'in güneybatısındaki Herakleia Pontika, Kolonicilik Çağı'nda kurulan bir başka koloniydi. Kolonin kurucuları ise Megaralıydı. Herakleia kısa zamanda gelişip, Karadeniz bölgesinin en önemli kentlerinden biri oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

ONUNCU BÖLÜM

DESTANLAR VE DİN: HOMEROS VE HESİODOS

X.1. Destanlar Çemberi

Daha önce de belirttiğimiz gibi eski Yunan dünyası, Kolonicilik Çağı'nın başlarında bugün de kullanılmakta olan Yunan alfabesini geliştirdiler. Bu alfabeyle yazıya geçirilen ilk iki edebi eser Homeros'a mal edilen *İlyada* ve *Odysseia* destanlarıydı. İlki ikincisinden takriben bir kuşak sonra yazıldı. Fakat eski Yunanların Kolonicilik Çağı boyunca ya da Arkaik Çağ ve sonrasında okudukları destanlar yalnızca Homeros'a mal edilen bu iki destandan ibaret değildi. Zira İÖ 7. yüzyıldan itibaren Karanlık Çağ'ın koşullarının sözlü geleneğinde üretilmiş olan çok sayıda destan farklı ozanlar tarafından yazıya geçirildi. "Destanlar Çemberi" (*Epikos Kyklos*) denen bu destanlar, eski Yunanlar tarafından okundu. Fakat bu yüzyıldan sonra Destanlar Çemberi kapsamındaki eserler, önemsenmemeye başladı. İS 6. yüzyıla gelindiğinde bu destan metinlerine artık ulaşılamaz olmuştu.

Destanlar Çemberi kapsamındaki destanların konuları ilerleyen satırlarımızda söz edeceğimiz Homeros ve Hesiodos'un destanlarının konularından farklı değildir. Dünyanın yaratılışı, tanrılar, tanrıçalar ve kahramanlarla ilgili efsane, mitoloji ve tarih bu destanların da konularını oluşturur. Bunlar arasında en azından altısının konusunu Troya Savaşı, Troya Savaşı'yla doğrudan ya da dolaylı ilgili olan olay ve olgular, efsane ve mitoloji oluşturur. Bu altı destana Troya Çemberi denilmesinin nedeni budur. Fakat bu destanların yazarlarının kim olduğu sorusu, Herodotos'un şu satırlarından da anlaşılacağı üzere İÖ 5. yüzyılda bile mevcuttu:

> Kıbrıs destanı (Kybria) Homeros'un değil, başkasınındır...

Antik edebi kaynaklarda söz edilmiş olması dolayısıyla ya da günümüze kadar ulaşmış fragmanları sayesinde varlığından haberdar olduğumuz *Kybria* (Kıbrıs destanı), adından da anlaşılacağı üzere Stasinos

Levent Şahverdi Arşivi

adlı Kıbrıslı (Kybros) bir şair tarafından yazılmıştır. On bir kitaplık bir destan olan Kybria'da anlatılan olaylar ise şunlardır: Akhilleus'un babası Perseus ile bir tanrıça olan annesi Thetis'in düğünü, Helene'nin kaçırılması, Akhaların donanmasının Aulis Limanı'nda toplanması, İphigeneia'nın babası Agamemnon tarafından Aulis'te kurban edileceği sırada tanrıça Artemis'in bir geyik getirerek onu kurtarması, Troya önündeki ilk çarpışmalar.

Troya destanlar çemberi kapsamındaki bir diğer destan, Türkçesi "Küçük İlyada" olan "İlias Parva"dır ve Leskhes adlı Mytileneli (Lesbos/Midilli) bir şair tarafından yazılmıştır. Toplam dört kitaptan oluşan bu eserde Troya Savaşı'nın Akhalı kahramanlarıyla ilgili öyküler anlatılır. Bunlardan biri ülkemizde Fransızca çeviriler nedeniyle adı "Aşil" olarak da bilinen Akhilleus'a ait silahların Odysseus'a armağan edilmesi, Aias'ın intiharı, Akhilleus'un oğlu Neoptolemos'un Troya'ya gelişi ve tahta atın Troia kenti içine alınması olayları konu edinilmiştir.

Troya çemberi kapsamındaki üçüncü eser, Miletoslu bir şair olan Arktinos tarafından yazıldığı düşünülen *İlioupersis*'tir (İlion'un yıkımı). İki kitaptan müteşekkil ve *İlias Parva*'nın devamı niteliğindeki Arktinos'un eserinde Tahta At'ın Troyalılar tarafından içeriye alınması, Laokoon ile iki oğlunun iki yılan tarafından öldürülmesi, Helene'nin kocası Menelaos tarafından bulunması, Kassandra'nın Aias tarafından kaçırılması, Hektor'un oğlunun öldürülmesi, Akhilleus'un oğlu Neoptolemos'un zaferi ve zaferinin ödülü olarak Hektor'un karısı Andromakhe'yi alması, Troya'nın Mikenler tarafından yakılması, Troya kralı Priamos'un en küçük kızı olan Poliksene'nin Akhilleus'un mezarı başında kurban edilmesi olayları anlatılır.

Miletoslu Arktinos, *İlyada*'nın devamı olan ikinci bir eser daha yazdı. Günümüze kadar ulaşmayan bu eserin adı *Aithiopis*'ti (Etiyopya/Habeşistan). Troya Savaşı'na dahil olan Etiyopyalıları anlatıyordu. Destanlar çemberi kapsamındaki eserlerden beşincisi *Nostoi* (dönüşler) adını taşıyordu. Troizenli Agias tarafından yazılan destan, Troya'nın yıkılışından sonra evlerine dönen Miken kahramanlarını anlatan destanlardı. Troya Çemberi kapsamındaki altıncı destan Telegonia'yaydı. Adını, konusunu oluşturan Odysseus'un oğlu Telegonos'tan almıştır. Telegonos, Odysseus'un büyücü tanrıça Kirke'den dünyaya gelmiş çocuklarının en küçüğüdür. Varlığı bilgimiz dahilinde bulunan bir diğer destan çemberine *Thebais* deniyordu. Bu destan çemberinin (Kyklos) konusunu, adını aldığı Thebai kentiyle ilgili efsaneyi ve mitoloji oluşturuyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Eski Yunanlar, destanlar çemberi dahilinde olmayan fakat Homeros'a mal edilen başka destanlar ve ilahiler de okudular. Fakat günümüz tarihçilerine ve edebiyatçılarına göre bu eserlerin hiçbiri Homeros'a ait değil. Sözünü etmiş olduğumuz bu destanlardan biri, *Margitas*, ikincisi *Batrakhomyomakhia* (kurbağayla fare savaşı) adını taşır. Margitas, ancak beşe kadar sayabilen, annesinden mi yoksa babasından mı doğduğunun ayırdını yapamayan bir aptaldır. Destan onun üzerine kurgulanmıştır. İkincisi kurbağaların ve farelerin savaşını anlatır. Troya Savaşı'nda olduğu gibi tanrılar ve tanrıçalar onların savaşına da müdahale eder.

Eski Yunanların bilgisi dahilinde olan ilahilere (Hymnoi) gelince: Bunların sayısı 33'tü. Çoğu birkaç dizelik ilahilerdi. Kısa olan bu ilahiler, destan bölümlerine giriş niteliğinde üretilmişlerdi. Uzun ilahiler ise tanrı ve tanrıçalara övgüleri içeriyordu. Övgüler hangi tanrı ya da tanrıça için ise o tanrının ya da tanrıçanın festivallerinde okunurdu. Bu ilahlerin en önemlileri şu tanrılar ve tanrıçalar için yazılmışlardır: Demeter, Apollon, Hermes, Aphrodite ve Dionysos.

Buraya kadar anlattıklarımızdan da anlaşılacağı üzere Klasik Çağ Yunanlarının okuduğu destanların sayısı çoktu ve bunların hepsi Kolonicilik Çağı'nda (Arkaik Çağ) yazılmıştı. Destanlar çemberi dışında tutulan Homeros'un destanlarında olduğu gibi bu destanlarda anlatılan olaylar ve olgular bakımından tanrılar ve insanlar iç içeydi. İnsanların dünyasıyla tanrıların dünyası arasında olması gereken sınır sanki yok gibidir. Tüm bu destanlar, ilerleyen satırlarda söz edeceğimiz gibi Homeros'unkiler ile Hesiodos tarafından epik (destan) tarzında yazılmış iki eser, Arkaik Çağ ve Klasik Çağ Yunanlarının dinle ilgili bilgilerinin kaynağı oldular. Başka bir ifadeyle destanlar, eski Yunan dininin yazı öncesinde sözlü, sonrasında yazılı olan kaynaklarıydı. Yunan dünyasına egemen olan çoktanrılı din ve ideolojisi destanlar sayesinde oluştu. Fakat eski Yunanlar için bu anlamda din kitabı misyonunu üstlenen eserler, ayrıca söz edeceğimiz Homeros'un destanlarıya Hesiodos'un *Theogonia* (Tanrıların Doğuşu) adlı eseriydi.

X.2. Homeros ve Destanları

X.2.1. Homeros

Hem Troya Savaşı hem bu savaşı anlatan destanlar hem de bu destanların yazarı olduğuna inanılan Homeros, eski Yunan çağında olduğu gibi günümüzde de tartışılan olmaktan çıkmış değildir. Fakat eski Yunanlar, en azından Homeros'un yaşadığından kuşku duymuyorlardı. Diğer ozanların hepsinden üstün tuttukları Homeros'a saygıları da büyüktü.

Levent Şahverdi Arşivi

Fakat onlar da Homeros'un kim olduğunu, nereli olduğunu tam olarak bilmiyorlardı. Kimileri onun kör olduğunu söylüyor, kimileri de ona kör diyenin kendisini körlükle suçluyordu. Kimilerine göre Homeros Smyrnalı, yani İzmirliydi. Kimilerine göre, Khios (Sakız) Adası'nda doğup büyümüştü. Kimileri memleketinin Kyme (Aliağa yakında), kimileri de Kolophon (Değirmendere) olduğunu düşündü. Bugün de Homeros'un nereli olduğu sorusunun kesin bir yanıtı yok. Fakat Khios (Sakız) ile Smyrna (İzmir) onun doğup büyüdüğü yer konusunda öne çıkan iki kent oldu. İlkini öne çıkaran neden, kendilerine *Homeridai* (Homerosoğulları) diyen, yani Homeros soyundan olduklarını iddia eden bir *Rhapsodos* ailesinin Khioslu olmasıdır. Smyrna'yı öne çıkaran en önemli neden ise *İlyada* ve *Odysseia* destanlarında hem İyon lehçesinin hem de Aiol lehçesinin kullanılmış olmasıdır. İki lehçenin aynı yerde konuşulduğu yer Smyrna'dır. Zira Smyrna, Aiolis ve İyonya'nın sınırındadır. İlkin Aiollerin Birliği'nde yer almış, sonra Panionion'a dahil olmuştu.

İlyada ve *Odysseia* destanlarının yazarının Homeros olup olmadığı, bu destanların ne zaman oluştuğu, ne zaman yazıya geçirildiği sorularının yanıtı konusunda da eski Yunanların bilgileri kesin değildi. Örneğin Hellenistik Dönem'in İskenderiyeli düşünürleri her iki destanın da aynı kişi (Homeros) tarafından yazıldığı ve *İlyada*'nın *Odyseia*'dan önce kaleme alındığı görüşündeydiler. Fakat eski Yunanlar tarafından tartışma konusu edilen teknik anlamda bir "Homeros Sorunu" yoktu. Zira "Homeros Sorunu", 18. yüzyıldan itibaren Homeros üzerine yazılan günümüz eserlerinde ve bilimsel tartışmaların sonucunda ortaya çıktı. Söz konusu sorun çerçevesinde tartışılan konular, eski Yunanlarınkinden farklı değildi. Fakat teknik anlamda söz konusu sorundan anlaşılan destanların kimin tarafından yazılmış olduğuydu.

Alman bilgin F. A. Wolf'un 1795'te kaleme aldığı *Prolegomena ad Homerum* [Homeros'a Önsöz] adlı eserinde dillendirdiği tezlerine göre Homeros'a ait olduğu söylenen destanlar (*İlyada* ve *Odysseia*), bir kişiye değil iki kişiye aitti. Yani iki destanın yazarı aynı kişi değildi. Her iki destan da sözlü gelenekte kuşaktan kuşağa aktarılan çok sayıda şiirin birbirine eklenmesiye oluşturulmuştu. Fakat Wolf'un tezleri genel kabul görmedi. Ona muhalif olan tarihçiler ve edebiyatçılar, destanların mükemmel bütünlüğüne dikkat çektiler. Onlara göre böylesi mükemmel bir bütünlük, dahi bir yazarı gerektirir. Bu deha yüzyıllarca ozanlar tarafından okunmuş destanları derleyip, destan bütünlüğünü ustaca sağlamayı başarmıştır ve bunu başaran da Homeros'tur. Buna yakın bir görüşe göre ise Homeros, bir derlemecidir, yani kendisine mal edilen destanların

Levent Şahverdi Arşivi

yalnızca editörüdür. Fakat bu editörün destanların içeriğine yaptığı kişisel katkının ne olduğu sorusunun yanıtı yoktur.

Destanlarla ilgili bir diğer önemli sorun ise tarih boyutundadır. Kimilerine göre *İlyada*'nın doğrudan konu edindiği Troya Savaşı kesinlikle yaşanmış bir olaydır. Kimilerine göre ise ne Troya diye bir kent vardır ne de Troya Savaşı diye bir savaş olmuştur. Alman maceraperest Schliemann'ın bugünkü Hisarlıktepe'de başlattığı kazılar ile sonraki arkeolojik araştırmalar da tartışmaları sonlandıramadı. Bunlardan daha önce, Beşinci Bölüm'de ayrıntılı şekilde söz etmiştik.

İlyada ve *Odysseia* destanlarının tarihi gerçekliği olan bir savaşı, yani Troya Savaşı'nı temel alarak üretilmiş olmadıklarına inanmak zor. Fakat her ne kadar Troya Savaşı'nı konu edinmiş olsalar da destanlarda anlatılan dünyanın kronolojik anlamda tanımlanması, günümüz bilim insanlarının kafalarını meşgul eden bir başka sorunu oluşturmaktadır. Yani destanların aktardığı bilgiler tamamen Mikenler Çağı'yla mı ilgili, yoksa Homeros Çağı da denilen Karanlık Çağ'ın geç evresiyle mi ilgiliydi? Mevcut delillere göre sorunun yanıtı için birini diğerine tercih etmek olanaksız görünüyor. Zira konusunu Miken döneminden alan destanlar, Karanlık Çağ'da üretilirken bu çağın koşullarından beslenerek de gelişti. Nitekim *İlyada*'da (XXIII.161 vd) sözü edilen ölüyü yakma (kremasyon) geleneğinin Mikenlere ait olmadığı arkeolojik araştırmalarla kesinleştirildi. Mikenler, ölülerini gömüyorlardı. Fakat *İlyada* (X.260 vd) destanında sözü edilen Odysseus'un domuz dişleriyle kaplı miğferinin Mikenlere ait olduğu da arkeolojik araştırmalar sayesinde öğrenildi. Miken sonrasına ait arkeolojik araştırmaların hiçbirinde bu tür bir miğfere rastlanmadı. Ancak siyasal, sosyal ve ekonomik bakımdan destanlara yansıtılan eski Yunan dünyası daha çok Mikenler sonrası Yunan dünyasıdır.

Homeros uzmanlarının kafalarını meşgul etmeye hâlâ devam eden "Homeros Sorunu"nun günümüzdeki boyutunun tahmin edilebilmesi bakımından destanları eski Yunanca aslından Türkçeye çeviren A. Erhat'ın 1981 yılında yayınlanan *İlyada* (s. 9) çevirisinin önsözünde yer verdiği şu satırları ziyadesiyle ilginçtir:

> Bir üniversite profesörü: Homeros Sorunu mu? 40 bin cilt kitap! derdi bana...

Bugün cilt sayısının çok daha fazla olduğu muhakkak. Ancak hâlâ yukarıda ifade ettiğimiz Homeros ile ilgili soruların yanıtları kesin olarak verilebilmiş değildir. Homeros'un kim olduğu sorusunun yanıtı, eski Yunanların bilgisi dahilinde olanla sınırlıdır. Yani Homeros, sürekli gezen,

Levent Şahverdi Arşivi

yoksulluk dolayısıyla sıkıntılar yaşayan bir ozandı. Büyük olasılıkla eski adı Smyrna olan bugünkü İzmir'de dünyaya gelmiş, yaşamı Ege adalarından biri olan İos'ta son bulmuş ve orada gömülmüştü. Fakat onun hangi tarihte doğup, hangi tarihte öldüğünü ne eski Yunanlar tam olarak biliyordu ne de günümüzde tam olarak biliniyor. İÖ 484/480-425 yılları arasında yaşadığı bilinen Herodotos'a göre Homeros kendisinden 400 yıl kadar önce yani İÖ 9. yüzyılda yaşamıştı. Günümüz tarihçilerine göre ise Homeros, İÖ 8. yüzyılda yaşadı. *İlyada* ve *Odysseia* destanlarının yazıya geçirildiği tarih ise bu yüzyılın ikinci yarısıydı. Bu konuda hemen hemen genel kabul görmüş olan daha kesin tarihler ise *İlyada* için İÖ 730'lu yıllar, *Odysseia* için İÖ 710 yılıdır.

X.2.2. *İlyada* ve *Odyseia*

Homeros'un *İlyada* ve *Odysseia* adlı iki destanından ilki, İlion (Troya) kentinin destanı anlamına gelmektedir. Troya Savaşı'nı konu alan bu destanın içeriğinden daha önce Dördüncü Bölüm'de söz ettik. *Odysseia* destanının kahramanı olan Odysseus ise Troya Savaşı'nda Troyalılara karşı savaşan Akha (Miken) kahramanlarından biridir. Bu nedenle destanın adı Odysseus'un destanı anlamında *Odysseia*'dır. 24 bölüm ve 12.110 dizeden oluşan destan, *İlyada* gibi altılı ölçüyle, yani heksametron vezniyle yazılmıştır ve her ikisinde de ezber tekrarları vardır. Her iki destanın ilgilendiği zaman dilimi de aynıdır, yani 10 yıldır. Ancak ikincisi birincisinin devamıdır ve bu nedenle iki destanın birlikte içerdiği zaman dilimi 20 yıllık bir zaman dilimidir.

Odysseia destanı, Troya Savaşı sonrasında ülkesine dönmek için denize açılan Odysseus'un 10 yıllık macerasını ve bu süreçte memleketi İthake'de olup bitenleri anlatır. Fakat *İlyada* destanında olduğu gibi, *Odysseia* destanı da söz konusu 10 yıllık sürenin tamamını değil son yılını anlatır. Zira Odysseus, 10 yıllık macerasının son yılında hâlâ bir tanrıça olan Kalypso'nun adı Ogygie olan adasındadır. Destanın ilk bölümünün Kalypso'nun adasındaki Odysseus ile başlatılmış olmasının nedeni budur.

Tanrıça Kalypso, Odysseus'u yedi yıl önce, yani Odysseus'un Troya'dan ayrıldığı tarihin üzerinden üç yıl geçtikten sonra alıkoymuş, yedi yıl boyunca da onu adada tutarak onun ülkesine dönmesine izin vermemiştir. Fakat destan Odysseus'un Kalypso Adası'na (Ogygie) gelişinden önceki maceralarını da yok saymaz. Denize açıldıktan sonraki üç yıl içinde başından nelerin geçtiğini, ilerleyen satırlarda sözünü edeceğimiz Phaiakların ülkesinde, bu ülkenin kralı Antinoos'un konuğu olduğunda

Levent Şahverdi Arşivi

anlatır (*Odysseia*, IX.36 vd.). Odysseus'un anlattıklarına göre, Troya Savaşı'ndan sonra ülkesine dönmek için denize açılmış, yolculuğu sırasında ayak bastığı ilk kara, Kikonların ülkesi İsmaros (Trakya kıyılarında) olmuştur. Bu yerleşim birimini yağmalamıştır. Sonraki yolculuğu boyunca ayak bastığı ülkeler ise sırasıyla şunlar olmuştur: Lotosyiyenlerin ülkesi, Kykloplar ülkesi, Laistrygonlar ülkesi, büyücü tanrıça Kirke'nin adası Aiaia, ölüler ülkesi (Hades), Thrinakia Adası ve Kalypso'nun adası Ogygie (*Odysseia*, IX-X).

Laistrygonlar dev yamyamlardır ve Odysseus'un 12 gemisi, kendisine ait olan biri hariç, onlar tarafından parçalanır. Sağlam kalan gemisiyle yolculuğuna devam eden Odysseus'un Kirke Adası'ndaki serüveni (X.135 vd) de sıkıntısız değildir. Zira büyücü tanrıça Kirke, Odysseus'un arkadaşlarını domuza çevirir. Kendisi ise adı "moly" olan bir ot sayesinde Kirke'nin sihirinden etkilenmez, domuza dönüşmez (*Odysseia*, X.304 vd). Sonunda Odysseus'un yalvarmasıyla Kirke sihirini bozar ve Odysseus'un arkadaşları yeniden insan olurlar.

Odysseus'un sonraki yolculuğu yeryüzünün bir bölgesine değil yeraltına, yani Hades'in hüküm sürdüğü ölüler ülkesine olur (*Odysseia*, XI. 1 vd). Odysseus, sisli, ıssız ve sıkıcı bir dünya olarak anlattığı öbür dünyada Akhilleus da dahil Troya Savaşı'nda yaşamını yitirmiş arkadaşlarının ruhlarını görür. Fakat onun ruhlarını gördüğü kişiler yalnızca Troya'da ölenler değildir. Evine döndükten sonra ölmüş olanların ruhlarıyla annesinin ruhunu da görür. Orada ölüler, etten kemikten yoksundurlar, bir duman ya da gölge veya düş gibidirler. Bu nedenle annesine sarılmak istediğinde bunu yapamaz. Annesinin gölgesi kollarının arasından kayıp gider. Fakat kurbanın kanlarından içtiklerinde onlarla konuşma imkânına sahip olur. Konuştuğu ruhlar arasında ölmüş olan annesiyle Troya Savaşı'nda Akhaların komutanı olan Mykenai kralı Agamemnon da vardır. Agamemnon'un evine dönünce karısı ve âşığı tarafından tuzağa düşürülerek öldürülmüş olduğunu onun ruhundan öğrenir.

Odysseus ölüler ülkesi ziyaretinin ardından tekrar açıldığı denizde yeni tehlikelerle karşılaşır. Bunlardan biri çıkardığı sesiyle insanları kendisine çekip girdabında ölüme götüren Seirenlerdir (*Odysseia*, XII. 142 vd). Odysseus, Seirenler tehlikesini atlattıktan sonra Thrinakia Adası'na varır (*Odysseia*, XII.260 vd). Orada otlamakta olan Güneş tanrısı Helios'un sığırları, arkadaşları tarafından öldürülür. Bu günahın Odysseus'a maliyeti çok ağır olur. Çünkü baştanrı Zeus, gemilerini yıldırımıyla parçalamak ve adamlarının tümünü öldürmek suretiyle Odysseus'u cezalandırır.

Levent Şahverdi Arşivi

Odysseus, parçalanan gemisinin yelken direği üzerinde yolculuğuna devam etmek zorunda kalır. Fakat bu yolculuk günlerce devam eder. Nihayet, destanın ilk bölümünün konusu olan tanrıça Kalypso'nun adasına ulaşır. Yani Odysseus'un Troya Savaşı sonrası yolculuğunun üç yılı tamamlanmıştır.

Tanrıça Kalypso, Odysseus'u yedi yıl boyunca adasında alıkoyar (*Odysseia*, VII.255 vd). Sonunda duruma müdahale etmek isteyen Zeus, tanrı ve tanrıçaları Olympos'ta toplantıya çağırır. Odysseus'un Kalypso'nun elinden kurtarılmasına karar verilir (*Odysseia*,V.1vd). Kalypso, Zeus'un emriyle Odysseus'a özgürlüğünü geri vererek adadan ayrılmasına müsaade eder. Adadan Kalypso tarafından verilen bir sal ile ayrılıp deniz yolculuğuna başlatan Odysseus'u yine sıkıntılar ve tehlikeler bekler (*Odysseia*, VII.261 vd). Çünkü oğlunu (Polyphemos) öldürdüğü için Odysseus'a kızgın olan denizlerin tanrısı Poseidon, bir fırtına yollayarak Odysseus'un salını parçalar. Odysseus'un yardımına deniz tanrıçası İon gelir. Odysseus, İon'un verdiği bir şal yardımıyla iki gün boyunca su yüzünde kalır. Nihayet dalgalar sayesinde Phaiakların ülkesi Skherie (Korfu Adası) kıyılarına sürüklenir. Orada kralın kızı Nausika tarafından görülür. Kraliyet sarayında misafir edilir. O zamana kadar başından neler geçtiğini Phaiakların kralı Alkinoos'a anlatır. Odysseius, kendisini konuk ederek ağırlayan Phaikların kralının tahsis ettiği bir gemiyle ülkesi İthake kıyılarına bırakılır. Odysseus artık ülkesindedir (*Odysseia*, XIII. 1 vd; 344 vd).

Odysseia destanı Odysseus merkezli tek sahneden ibaret değildir. Memleketi İthake'de olup bitenler de ayrı bir sahne olarak anlatılır. Çünkü Odysseus'un 20 yıl önce ayrıldığı ve bir daha hiç dönmediği memleketi İthake'de hiçbir şey bıraktığı gibi değildir (*Odysseia*, II, 1 vd). Evinin önüne karısı Penelope (*lat*. Penelopeia) ile evlenmek isteyen talipler doluşmuştur. Babası Laertes yaşlanmış, oğlu Telemekhos delikanlı olmuş, evin reisliğini üstlenmiştir. Talipler, masrafları Odysseus'un evi tarafından karşılanan yiyecek ve içeceklerle eğlenmekte, Penelope'ye aralarından birini seçmesi için baskı yapmaktadırlar. Penelope ise evlenmek niyetinde değildir. Bu nedenle tezgâhında dokuduğu bezi gündüz dokur, geceleyin söker. Çünkü taliplere verdiği yanıt, tezgâhımdaki bezi dokuyup bitirmemi bekleyin olmuştur. Fakat talipler taşkınlık da yaparlar. Onlara karşı Odysseus'un oğlu Telemakhos'un verdiği tepki bir işe yaramaz. Nihayet Telemakhos, babasının akıbetini öğrenebilmek umuduyla yola çıkar (*Odysseia*, II. 405 vd). Fakat Odysseus'un arkadaşlarının çoğu ölmüştür. Bu nedenle o, hâlâ hayatta olan Pylos kralı Nestor ile Sparta

Levent Şahverdi Arşivi

kralı Meneleos'un konuğu olma imkânına sahip olabilmiştir (*Odysseia*, III-IV). Her iki kral da Odysseus ile ilgili anılarını anlatırlar. Fakat Odysseus'un akıbetinden habersizdirler. Bu nedenle Telemakhos, ülkesi İthake'ye eli boş döner (*Odysseia*, XV.1 vd).

Ülkesine dönen Odysseus'un ilk karşılaştığı kişi, kendisine çok sadık olan domuz çobanı Eumaios olmuştur (*Odysseia*, XIII.404 vd; XIV.22 vd) . Sonra Sparta'dan dönmüş bulunan oğlu Telemakhos'la karşılaşır. Her ikisi de Odysseus'un gerçek kimliğini öğrenir (*Odysseia*, XVI.220 vd). Oğluyla birlikte taliplerden nasıl kurtulacaklarının planını yapan Odysseus (XIV-XVI. kitaplar), evine girmek için kapıya geldiğinde kendisini tanıyan köpeği Argos ile karşılaşır (*Odysseia*, XVII. 183 vd). Üzerindeki dilenci kılığı yüzünden bir hizmetçi ve bir talip tarafından hor gürülüp alay edilen, kafasına tokmak atılan (*Odysseia*, XVIII.302 vd) Odysseus'un kendisini bacağındaki yarayı görünce tanıyan sütannesi Eurydike'ye sergilediği tavır, soylu olmayan bir kişinin hiçbir hatırının olmadığının anlaşılması bakımından ilginçtir. Zira Odysseus, coşkun bir sevinç hissiyle kendisini tanıyan sütannesi Euridike'yi ses çıkarmaması için uyarırken şu dizelerden de görüleceği üzere ölümle tehdit eder (*Odysseia*, XIX. 467 vd):

> [...] evin içindeki bütün kadınları öldüreceğim zaman beni emzirdiğine falan bakmam seni de öldürürüm.

Sonrasında Odysseus, karısı Penelope'nin talipleri için tertiplediği yarışa katılır (*Odysseia*, XXI.1 vd). Attığı oku 12 balta arasından geçiren Odysseus'un sonraki hedefi taliplerden biri olur (Odysseia, XXII.1 vd). Kendisine yardım eden oğlu Telemakhos ve sadık hizmetçileriyle birlikte tüm talipleri öldürür. Nihayet kendisini Penelope'nin de tanımasını sağlar (*Odysseia*, XIII-XIV). Taliplerin akrabalarının öç alma girişimi sonuçsuz kalır (*Odysseia*, XIV. 413 vd).

X.3. Hesiodos ve Eserleri

X.3.1. Hesiodos

Hesiodos, hiçbir zaman Homeros'ta olduğu gibi teknik anlamda bir "sorun" tartışmasının odağında olmamıştır. Bunun nedeni Hesiodos'un, yazdığı eserlerin kendisine ait olduğunu eserlerinde bizzat adını vererek ifade etmiş olmasıdır (*Theogonia*, 22). Babasından, kardeşinden, doğduğu kentten, hatta ne iş yaptığından da söz etmiş ve (*İşler ve Günler*, 634 vd.) ve düşüncelerini ifade etmiştir. Onun aktardığı bilgilere göre babası, bugünkü Türkiye'nin Ege Denizi kıyılarındaki Aiolis bölgesinin bir kenti

Levent Şahverdi Arşivi

olan Kyme'de (Nemrut köy) doğup büyümüştü. Geçimini deniz ticareti yaparak sağlayan bir tacirdi. Fakat tacirlik zor ve zahmetliydi. Dahası babasının yoksulluğunu sonlandırmak anlamında çare olmamıştı. Bu nedenle o, Kyme'den göç ederek Yunanistan'ın Boiotia bölgesine gitmiş ve orada, Korinthos Körfezi'nin kuzeydoğusundaki Askra adlı bir küçük kasabaya yerleşmiş, çiftçilik yapmaya başlamıştı.

Hesiodos, babasının çiftçilik için gerekli topraklara nasıl sahip olduğunu anlatmaz. Fakat Hesiodos'un kardeşi Perses ile arasının açılmasının nedeni, babaları öldükten sonra kendilerine kalan bu toprakların paylaşımında sorun yaşamalarıdır. Perses, mirastan kendisine düşen payla yetinmemiş, Askra kentinin yargıçlarına rüşvet vererek mirastan haksız bir şekilde daha fazla pay almak istemiştir (*İşler ve Günler*, 35 vd). Hesiodos'un *İşler ve Günler* adlı bu epik eserinde kardeşi Perses'e yönelik yararlı öğütlere, atasözlerine, özdeyişlere, tanrıların gazabına dair efsanelere yer vermiş olmasının nedeni budur. Sıkı çalışmaya ve adalete yaptığı vurguların da nedeni aynıdır.

Babasının sağlığında koyun çobanlığı yapan Hesiodos'un koyunları güttüğü yer, doğup büyüdüğü Askra kasabası yakınındaki Helikon Dağı etekleriydi (*Theogonia*, 22 vd). Olympos ve Parnassos dağları gibi, tanrı ve tanrıçaların mekânı olma ayrıcalığına sahip olan Helikon Dağı, onun bir ozan olarak tanınmasını sağladığı için de önemlidir. Zira Hesiodos'un anlattığına göre, bu dağın eteklerinde davar otlatırken esin tanrıçalarıyla tanışır ve *Theogonia* (30 vd) adlı destanında yer alan şu dizelerden de anlaşılacağı üzere ozan olmasını sağlayacak tanrısal sesler, ilham tanrıçaları olan Musalar tarafından içine üflenmiştir:

> Çiçek açan bir defneden koparıp, güzel bir dal verdiler bana asa diye; sonra tanrısal sesler üflediler içime, olacakları ve olmuşları yüceltmek için; ölümsüz mutlular soyunu kutlamak için ve hele övmek için kendilerini; her söylediğim destanın başında ve sonunda.

Nitekim Hesiodos, *Theogonia* adlı destanına "Helikon Musalarını övmekle başlayalım..." şeklindeki ifadesiyle başlar. Yine eserlerinden bilinmektedir ki Hesiodos, Yunanistan'da düzenlenen bir şiir yarışmasına da katılmıştır. Euboia Adası'ndaki Khalkis kentinde düzenlenen bu yarışta okuduğu bir kahramanlık şiiriyle birinciliği kazanmıştır. Kendisine birincilik ödülü olarak iki kulplu bir üçayak verilmiştir (*İşler ve Günler*, 650 vd).

Hesiodos'un ne zaman nasıl öldüğü bilinmiyor. Bugün doğrulanması mümkün olmayan bir bilgiye göre onun ölümü, Khalkis'teki yarıştan ülkesine dönmek üzere çıktığı yolculuğu sırasında olmuştur. Öyle

Levent Şahverdi Arşivi

görülüyor ki bu öykü eski Yunan dünyasında egemen olan kadercilik inancının gereği olarak üretilmişti. Zira bu öyküye göre bir kâhin "Nemeion'da öleceksin, oradan kendini sakın" demiştir. Kâhinin uyarısını dikkate alan Hesiodos, Peloponnesos Yarımadası'nın ünlü bir tapınağı olan Nemeion'a uğramamak için Korinthos Körfezi'nin kuzeyine yönelmiştir. Orada bir kentte mola vererek zengin bir ailenin konuğu olmuştur. Hesiodos, kendisini konuk eden ailenin kızını ayartınca, kızın erkek kardeşleri tarafından tuzağa düşürülerek öldürülmüştür. Öyküye göre öldürüldüğü yerin adı da Nemeion'dur. Hesiodos'un cesedi katilleri tarafından denize atılmıştır. Yunus balıkları Hesiodos'un cesedini sırtlanarak Lokris kıyılarına götürüp oraya bırakmıştır. Lokrisliler, tanrının kutsal armağanı diyerek aldıkları Hesiodos'un cesedini törenle gömmüşlerdir. Cesedin nerede gömüldüğü daha sonra öğrenilememiştir. İki rakip kent Hesiodos'un mezarına sahiplik iddiasında bulunmuştur. Bunlardan biri Neopaktos, diğeri Orkhopaktos'tur. Hesiodos'un hangi tarihte doğduğu hangi tarihte öldüğü de bilinmiyor. Kimilerine göre Hesiodos, Homeros'un çağdaşıdır, kimilerine göre Homeros'tan bir asır kadar sonra yaşamıştır. Kimilerine göreyse Hesiodos'un dünyaya geldiği tarih İÖ 700 civarıdır.

X.3.1. *İşler ve Günler*

Hesiodos iki eser yazmıştır. Homeros'un eserleri gibi Hesiodos'un eserleri de heksametron vezniyle, yani altılı ölçüyle yazılmış destanlardır. İki destandan ilki *Theogonia* (Tanrıların Doğuşu), ikincisi *Ergai kai Hemerai* [İşler ve Günler] adını taşımaktadır. Bu iki eser, eski Yunan edebiyatının Homeros'un destanlarından sonra yazılmış en eski edebi eserini oluşturmaktadır. *İşler ve Günler*, aynı zamanda edebiyatın didaktik türü söz konusu olduğunda bilinen ilk yazılı edebi eserdir. Dize sayısı 828 olan *İşler ve Günler*'in büyü kısmı, 765. dizeye kadar "İşler"e (Ergai) ayrılmıştır. Sonrası "Günler" (Hemerai) ile ilgilidir.

Hesiodos, *İşler ve Günler*'i yazmaya esin tanrıçaları Musalara seslenerek başlar. Sonra "yerilmesi gereken" ve "övülmesi gereken" şeklinde ayırdığı iki kavga türünden söz eder. Övülmesi gereken hayırlı kavga, çömlekçinin çömlekçiye, demircinin demirciye, dilencinin dilenciye, ozanın ozana özenmesi ya da birbirlerini kıskanmasıdır. Kardeşi Perseus'a yönelik ilk öğüdü budur. Zira Hesiodos'un bu destanı yazma nedeni, babalarının mirası konusunda anlaşmazlık çıkaran, kendisiyle bu nedenle kavgalı olan kardeşi Perses'tir. Onu bu davayı birlikte çözmeye çağırır (*İşler ve Günler*, 35). Çünkü o, şu dizelerinden de anlaşılacağı üzere kardeşinin rüşvet verdiği yargıçların adaletli olmadıklarını düşünmektedir:

Levent Şahverdi Arşivi

O yargıçlar ki hak yemeğe can atarlar. Bilmez o beyinsizler ki yarım daha büyük olur bütünden; bir tutam ebegümecinde, bir ot yaprağında, bilmezler ne hazineler saklı olduğunu (*İşler ve Günler*, 38-42).

Hesiodos'un adalete yaptığı vurgu, *İşler ve Günler* adlı eserinde önemli bir yer tutar. Eserin takriben 250 dizesi (201-348) tamamen adalete ayrılmıştır. Ancak ozan bununla da yetinmez. Meramını anlatabilmek için mitlere ve efsanelere de atıflar yaparak kardeşini adalet ve doğruluk konusunda eğitmeye çalışır. Eserinde yer verdiği mitoloji, Prometheus ve Pandora efsanesidir. *Theogonia* (506- 535) adlı eserinde de anlattığı bu efsaneye göre Prometheus bir titandır. Efsaneye göre baştanrı Zeus, kurban edilen bir hayvanın etlerinin paylaşımı konusunda kendisini kandıran Prometeus'a kızınca, ateşi saklayarak insanları ateşten mahrum bırakmıştır. Fakat Prometheus ateşi bulup tohumunu *narteks* denilen bir kamışın içine koyarak getirip insanlara verir. Zeus, Prometheus'un hırsızlığının cezasını hem ondan hem de insanlardan çıkarır. Prometheus'u bir kayaya bağlayıp üzerine kartal salar. Kartal her gün gelip Prometheus'un karaciğerini yer. Çünkü Prometheus'un kartal tarafından yenilen ciğeri geceleyin kendisini yeniler. İnsanlara verdiği ceza ise yarattığı bir kadın sayesinde insanların günaha girip tanrıların yaşadığı mekândan kovulmalarının sağlaması şeklinde olur. Bu kadının adı Pandora'dır. Hesiodos'un (*İşler ve Günler*, 59 vd.) şu dizelerinden de anlaşılacağı üzere Zeus'un emriyle tanrı Hephaistos tarafından, çamurdan yaratılan Pandora, yarım akıllı erkekleri kolayca kandıracak kadar güzeldi:

(Zeus) namlı şanlı Hephaistos'u çağırdı hemen; bir parça toprak al, suyu karıştır dedi; içine insan sesi koy, insan gücü koy. Bir varlık yap ki yüzü ölümsüz tanrılara benzesin, bedeni güzelim genç kızlara...

Pandora'nın yaratılmasına aralarında Athena'nın, Aphrodite'nin, Hermes'in ve ayrıca Kharitlerin[69] ve Horaların[70] bulunduğu tanrı ve tanrıçalar

69 Kharitler (Güzeller), güzelliği, göze hoş gelen şeyleri, yaşam zevkini yansıtan inceliği, parlaklığı, ışıltıyı simgeleyen üç tanrıçanın (Aglaie, Euphrosyne, Thalia) ortak adıdır. Eros ve tanrıça Aphrodite'nin yanından ayrılmayan bu tanrıçalar, Zeus'un tanrıça Eurynome'den olma kızlardır. Onlardan söz edildiği her yerde genellikle Eros ile tanrıça Aphrodite de olur.

70 Hora, Yunancada "mevsim", Latincede "saat" anlamına geliyor olmasından da anlaşılacağı üzere doğanın dengesi ve düzeniyle, yaşam ve büyümeyle ilgili tanrıçaların ortak adıdır. Sayısı üç olan Horaların (mevsimler: ilkbahar, Yaz, Kış) ilki Eunomia, ikincisi Dike, üçüncüsü Eirene'dir. Eunomia, toplumların iyi yasalarla yönetilmesinden sorumludur. Dike, Yunancada "hak" ve "adalet" anlamına gelir. Hesiodos, Horalar arasında ençok Dike'den söz eder. Eirene, barışın tanrıçasıdır. Üçü de Zeus'un kızlarıdır. Onların anneleri doğruluğu simgeleyen ve Zeus'un ikinci karısı tanrıça Themis'tir. Genellikle tanrıça Aphrodite ve Kharitlerle birlikte anılırlar.

Levent Şahverdi Arşivi

da katkıda bulunmuştu. Kadına "tüm tanrıların armağanı" anlamına gelen "Pandora" adının verilmiş olmasının nedeni buydu. Tanrı Hephaistos çamurdan yarattığı Pandora'ya altından bir taç, Athena güzel elbiseler ve süslü bir duvak giydirirken; Kharitler onun için altın gerdanlık yapar, Hermes ise onun içine yalanı dolanı sokmuştur. Kharitler ise ona güzelliğini verirler.

Pandora yaratıldıktan sonra Prometeus'un kardeşi Epimetheus'a Zeus'un armağanı diye sunulmuştur. Hesiodos'ta "yarım akıllı" diye tanımlanan Epimedeus, baştanrı Zeus'tan gelen armağanı almaması konusunda ağabeyi Prometheus tarafından uyarılmış olmasına rağmen Pandora'yı alır. O zaman Pandora, kutusunun kapağını açar. Böylece daha önce dertler ve kaygılardan uzak yaşayan, hastalık nedir bilmeyen insanoğluna acılar ve dertler dağıtılmış olur. Fakat kutunun içinde "umut" da vardır. Pandora onun kutudan çıkmasına izin vermez. Epimedeus'un Pandora'yı alarak hem kendisinin hem de insanlığın başını belayı sokmuş olmasıyla ilgili bu efsane tektanrılı dinlerdeki "Havva"nın yasak elmayı yemesine benzer bir motifi içermiş olmasıyla dikkat çeker.

Hesiodos'un Prometheus ve Pandora efsanesine *İşler ve Günler* adlı eserinde yer vermesinin iki nedeni vardır. İlki hem iyiliklerin hem de kötülüklerin tanrılardan geldiğini kardeşine anlatmaktı. Onun dünyanın yaratılışından itibaren ortaya çıkan ve sayısı beş olan soylar (ya da kuşaklar) efsanesini anlatmasının nedeni de aynıydı. Söz konusu soylardan (kuşaklardan) ilkini "altın", ikincisini "gümüş", üçüncüsünü "bronz", dördüncüsünü "kahramanlar" ve beşincisini "demir" soyu (kuşağı) diye tanımlayan Hesiodos, bunlardan sonuncusuna, yani demir kuşağına (ya da soyuna) mensup olduğu için dövünür. Çünkü mensup olduğu kuşak (soy) Pandora'nın acı ve belalarının muhatabı olan kuşaktı. Bu nedenle Hesiodos kadınları da sevmez. Ona göre kadın asalaktır, tembeldir, hırsızdır, hep kötülük düşünür, yoksulluğu sevmez, hep zenginliği özler. Buna bağlı olarak Hesiodos'un kardeşi Perses'e kadınlarla ilgili nasihatleri, günümüz açısından bakıldığında çok aşağılayıcı niteliktedir. Bu konudaki dizelerinin birkaçı (*İşler ve Günler*, 373 vd; 702 vd) şöyledir:

> Takıp takıştırıp kıçını sallayıp, aklını çelmesin kadının biri. Gözü anbarındadır diller dökerken sana, ha kadına güvenmişsin ha hırsıza... Erkek için en büyük nimet iyi bir karısı olmaktır bu dünyada. En büyük mutsuzluk da kötü bir karısı olmak... Bir evin olsun, bir karın, bir de öküzün; karını parayla satın al ki gerektiğinde yürüsün öküzlerin ardından.

Levent Şahverdi Arşivi

Hesiodos'un kardeşiyle anlaşmazlığının nedeni olan miras, tarım arazisiyle ilgilidir. Bu nedenle *İşler ve Günler*'in büyük kısmı tarımla ilgilidir. Tarım ve çiftçilik konusunda tavsiyeler ve yararlı bilgiler sunar. Hangi mevsimin, ayın ve günlerin tarım etkinlikleri için uygun olduğunu anlatır. Kişisel deneyimlerinden kaynaklanan tarım ve çiftçilikle ilgili bu bilgiler içerisinde bir sabanın nasıl yapılacağı da dahil, mevsim ve iklim bilgileri de yer alır. Hesiodos, bir çiftçinin yılın hangi mevsiminde ne işler yapması gerektiğini, zor kış koşullarının nasıl atlatılacağını, bu koşulların tasvirini yaparak anlatır. Çiftçilere yönelik tavsiyelerinde çiftçiliği öğretmek, tembellik yapmak yerine sıkı çalışmayı özendirmek vardır. Ona göre bir çiftçi ekim zamanı tarlasına koşup ekinini ekmelidir. Karakış dolayısıyla tarlalarda çalışma imkânı yok diye kışın da boş durmamalı, şehir meydanlarında oturmak yerine evinde çalışmalıdır. Öldürücü kara kıştan öküzlerini korumalıdır. Eğer çiftçi ekim zamanını ve kışı sıkı çalışarak geçirirse, hasat zamanı mutlu olacak, yaz sıcağında ise tüm bunların keyfini çıkaracaktır. Bu keyif Hesiodos (*İşler ve Günler*, 582 vd) tarafından dizelerine şöyle yansıtılmıştır:

> Deve dikenleri çiçek açtı mı, ağır yaz günlerinde ağustos böceği konup bir ağaca, türküye başladı mı, hızla çarparak kanatçıklarını; keçiler daha yağlı, şarap daha tatlıdır, kadınlar daha azgın, erkekler gevşek; kafaları, dizleri, derileri yanar kavrulur sıcaktan. O zaman bir kayanın dibine uzanmalı insan. Biblos şarabı, güzelce kabarmış ekmek, ormanlarda beslenmiş bir dananın ya da bir kuzunun eti olmalı. İçer kızıl şarabı yatarsın gölgeye, gönlünce yer içersin doyasıya, serin yellere doğru çevirip yüzünü...

Hesiodos, insan ilişkileriyle ve çok iyi bilgi sahibi olmadığı deniz ticareti konusunda da kardeşine tavsiyelerde bulunur. Sofrasına yalnızca kendisini sevenleri davet etmesini, uzakta olanlara değil komşularına önem vermesini, ancak kötü komşunun bir bela olacağını anlatır. İyi komşu ise bir hazinedir. Komşudan ödünç alınanın tastamam iade edilmesini, mümkünse daha fazlasının verilmesini öğütler. Ona göre verene verilir, vermeyene değil. Vermek iyi, kapmak kötüdür, ölüm getirir. Gönülden veren mutlu olur. Deniz ticaretinde ise zorluklara, rüzgârlara, denize hangi iklim koşullarda açılmak gerektiğine, geminin kıyıda nasıl muhafaza edileceğine, ne kadar yük koyulması geretiğine dair bilgiler verir ve bunun gibi konularda tavsiyelerde bulunur. Tanrılara saygılı olmak, yalan söylememek, açık sözlü olmak, konukseverlikte aşırılığa kaçmamak, yoksulun dostu olmamak, büyüklerin düşmanı olmamak,

Levent Şahverdi Arşivi

yoksulun yüzüne yoksulluğunu vurmamak, dilini tutmak, bir kadının yıkandığı suda yıkanmamak gibi daha birçok öğütlerde bulunur. Günleri de uğurlu ve uğursuz olarak ikiye ayırır. Bir de değişken, yani ne iyi ne kötü olan günler vardır. Hesiodos günlerin kimilerinin neden iyi ve kötü olduklarını, iyi günlerde neler yapılacağı ya da o günlerde doğan çocuklarının nasıl bir özelliğe sahip olacağını anlatır. Hesiodos, *İşler ve Günler* adlı destanını sözünü etmiş olduğumuz günlerle ilgili bilgi ve öğütleri içiren dizeleriyle (765-828) bitirir.

X.3.2. *Tanrıların Doğuşu*

Hesiodos'un yazdığı iki eserinden ilki olan *Theogonia* (Tanrıların Doğuşu), bin dizelik bir destandır. Ozan, bu destanına da esin tanrıçaları Musalara seslenerek başlar. Destanın konusu adından da anlaşılacağı üzere tanrıların yaratılışıyla ilgilidir. Tüm bu bilgileri de Hesiodos, tanrı Zeus'un kızları olan esin tanrıçalarından öğrenir. Buna göre oluşan ilk şey Khaos'tur. Khaos'tan Gaia (yer, toprak), Eros (sevgi), Nyks (gece), Erebos ve Tartaros oluşur. Erebos, yeraltındaki karanlığı simgeler. Tartaros ise yerin en derin yeridir. Sonra Gaia, kendiliğinden (parthenogenesis) kendisiyle eşit güce sahip Uranos'u (yıldızlı gök) doğurur. Doğurma süreci böyle başlar. Zira Uranos geceyi de beraberine alıp Gaia ile birleşmiştir. Bu birleşmeden üç çeşit dev yaratıklar doğar. Bunların 12'sini Titan oluşturur.[71] Onların 6'sı erkek (Okeanus, Koios, Krios, İapetos, Kronos), 6'sı dişidir (Theia, Rheia, Themis, Mnemoine, Phoibe, Tethys). İkinci çeşit dev yaratığı, sayısı üç olan Kikloplar oluşturur. Her birinin büyük tek gözü vardır. Birincisinin adı gök gürlemesini temsil eden Brontes, ikincisinin adı şimşeği temsil eden Steropes, üçüncüsünün adı yıldırımı temsil eden Arges'tir. Üçüncü çeşit devler, sayısı 3 olan Hekatokheirler, yani "yüz kollular" oluşturur (*Theogonia*, 154 vd).

On iki titanın sonuncusu Kronos'tur. Ürettiği çocuklarından korkan Uranos, onları Gaia'nın içine, yani yere gömer. Gaia, her doğan çocuğun içine gömülmesi yüzünden sürekli genişler ve çatlayacak hale gelir. Bu nedenle Uranos'u cezalandırmaya karar verir. Cezalandırmak görevini üstlenen Kronos (zaman), bir tırpanla babası Uranos'u hadım eder. Uranos'un kesilen hayalarının toprağa damlayan kanlarından Erynsler

71 Sayının 12 olması ilginçtir. Çünkü Olympos tanrılarının sayısı da 12'dir. Yahudi tarih geleneği İsrail tarihini, soyu İbrahim peygambere dayanan 12 kabileyle başlatır. İsa peygamberin havarilerinin sayısı 12'dir. İslamda ise 12 imam vardır. Hem İyonya dinsel birliğini (Panionion) hem de Aiolis dinsel birliğini oluşturan kentlerin sayısı 12'dir. İtalya'daki Etrüsk kentleri de 12'şerli birlikler oluşturmuşlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

(intikam tanrıçaları), Gigantlar (devler) ve ağaç perileri, denize damlayan kanından ise tanrıça Aphrodite doğar (*Theogonia*, 116-210). Böylece kurtulan dev yaratıkların evliliklerinden[72] birçok başka dev yaratıklar dünyaya gelir. Örneğin Hesiodos'un *İşler ve Günler* eserinde de söz ettiği Prometeus, İapetos ile Okeanus'un kızı Klymene'nin evliliğinden doğan dört titan çocuktan üçüncüsüdür. Diğer üçü şunlardır: Atlas, Menoites, Epimeneus. Hepsi de daha sonra Zeus tarafından cezalandırılacaklardır.

Babası Uranos'u hadım ederek krallığını ilan eden Kronos (zaman), kız kardeşi olan titanlardan Rhea (Rheia) ile evlenir. Kronos, Gaia ile Uranos'un kendisine açıkladıkları kaderinden korktuğu için doğan çocuklarını yutmaya başlar. Bu duruma üzülen Rheia, Gaia ve Uranos'un da yardımıyla son çocuğu Zeus'u Girit Adası'na giderek orada bir mağarada gizlice doğurur. Ardından Kronos'a gidip bezlere sarılmış bir taş verir. Kronos hiç bakmadan taşı yutar. Zeus, büyüyünce babası Kronos tarafından yutulan ve sayısı beş olan büyük kardeşlerini (Hestia, Demeter, Hera, Hades, Poseidon) babasını kusturmayı başararak kurtarırır. Zeus bu başarısının ardından krallığını garanti etmek için harekete geçer. Babası Kronos tarafından kapatılmış olan amcalarını (Kykloplar ve Hekatonkheirler) kurtarır. Zeus, bu yardımlarının karşılığı olarak onlardan gök gürültüsünü, şimşeği ve yıldırımı alır. Yıldırım sayesinde ölümsüzlerle ölümlüleri egemenliğine tabi kılabilme olanağı elde eden Zeus'un sonraki hedefinde Titanlar vardır. Onlarla on yıl sürecek olan bir savaşı (Titanomakhia) başlatır. Savaştan zaferle ayrılan taraf Zeus olur (*Theogonia*, 617 vd). Savaştan yenik ayrılan Titanları Tartaros'a, yani ölüler ülkesinin en derin yerine kapatır. Fakat Zeus'un liderliğindeki ölümsüzlerle yaptığı savaş, Titanlarla sınırlı kalmadı. Sonrasında Uranos'un kesilen hayalarından yere fışkıran kanlarından hamile kalan Gaia'nın çocukları olan Gigantlarla savaştılar (*Giganomakhia*). Dağları üst üste yığarak savaşan Gigantlarla baş edemeyen Zeus, bir ölümlü kadından doğma oğlu Herakles'i yardıma çağırır. Savaş, Khalkidike'de Gigantların yenilgisiyle sonuçlanır. Fakat bu savaştan ne Hesiodos ne de Homeros söz eder. Bu savaş mitolojiyle ilgili bilgiler aktaran başka ozanlar tarafından anlatılmıştır.[73]

Eski Yunanlar, son tanrılar kuşağının Gigantlarla savaşı mitolojisine kendi yaşamlarında uygarlığın ve barbarlığın savaşını simgeleyen olarak itibar ettiler. Bu simgesel tezahürün en iyi örneğini ise Pergamon Krallığı'nın

72 Evli çiftler şunlardır: Okeanus-Tethis, Koios-Phoibe, Hyperion-Theia, Krios-Eurybie, İapetos-Themis, Kronos-Rheia.

73 Euripides, *Kyklops*, 5 vd. Apollodoros, I.6.1 vd. Pausanias, VIII.29.1 vd. Diodoros, IV.21. Strabon, X.5.16.

Levent Şahverdi Arşivi

başkenti Pergamon'da inşa edilen ünlü Zeus Sunağı'ndaki kabartma resimler oluşturur. Resimlerin konusunu oluşturan Giganomakhia (Gigantlar Savaşı), Pergamon'un barbar bir halk olan Galatlarla yaptığı savaştan zaferle ayrılmasından sonra yapıldı.

X.4. Olympos Tanrıları

Olympos Yunanistan'ın kuzey sınırındaki bir dağ silsilesinin en doğusunda yer alan dağın adıdır. Hesiodos'un söz ettiği tanrılar soyunun sonuncusunun mekânı olan bu dağ, aynı zamanda Yunanistan'ın en büyük dağıdır. Başta Homeros ve Hesiodos olmak üzere din ve mitolojiyle ilgili eser yazmış diğer yazarların anlattıklarına göre son kuşak (üçüncü kuşak) tanrılar soyu Tempe Vadisi'ne yukarıdan bakan bu dağın doruklarında sahip oldukları konutlarında oturuyorlardı. Tanrı Hephaistos tarafından yapılmış bu konutların en görkemlisi Zeus'a aitti ve Olympos'un en yüksek yeriydi. Fakat eski Yunanlar, Olympos Dağı'nın doruklarında tanrıların evi olup olmadığı konusuda emin değildiler. Zira onların tanrılarla ilgili bilgi kaynaklarında tanrıların Olympos Dağı'nın doruklarında değil, dorukları saran bulutlar üzerinde oturduklarından da söz ediliyordu. Eski Yunanlar bu iki bilgiden hangisine inanırlarsa inansınlar, onların mekânının Olympos Dağı'yla alakalı olması dolayısıyla tanrılar suyunun sonuncusuna, yani üçüncü kuşak tanrılara Olympos tanrıları diyorlardı.

Titanlarla yaptığı savaştan zaferle ayrılan Zeus, evreni kardeşleri Poseidon ve Hades ile aralarında kura çekmek yöntemiyle paylaşmış, bu paylaşımdan kendi payına gökyüzü, Poseidon'a denizler, Hades'in payına da yeraltı (ölüler ülkesi) düşmüş (Homeros, *İlyada*, XV. 186). Hades, payına düşen yeraltına inince bir daha Olympos'a dönmez. Zeus ise bu paylaşımdan sonra tanrılara ve insanlara hükmetmek anlamında krallığını ilan eder ve Olympos'un diğer tanrı ve tanrıçalarına yetki paylarını dağıtır.

En azından Klasik Çağ'da Olymposlu tanrılar denildiğinde sayısı 12 olan tanrılar ve tanrıçalar (dodekatheon) anlaşılıyordu. Bunların beşi (Zeus, Poseidon, Hestia, Hera, Demeter) Kronos'un çocukları olan kardeş tanrı ve tanrıçalardı. Diğerleri (Athena, Artemis, Apollon, Hephaistos, Hermes, Ares ve Aphrodite) Zeus'un çocuklarıydı. Ölümsüz olmaları dışında insanlara özgü davranış sergileyen tüm tanrı ve tanrıçaların her birinin kendilerine özgü uzmanlığı, yetki ve yetkeleri vardır. Onlar da insanlar gibi evleniyorlardı. İnsanlardan farkı ölümsüz olmaları ve insan üstü güçleriydi. Adına *ikhor* denilen kanları da insanlarınkinden farklıydı. Eski Yunanların ne olduğunu bilmedikleri yiyecek ve içecekleri (*ambrosia* ve *nektar*) vardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Hint-Avrupa kökenli olduğu kesin olan Zeus (*lat.* Juppiter), Kronos'un en küçük oğludur.[74] Kız kardeşi Hera, onun son karısıdır ve ondan dört çocuk sahibi olmuştur. Diğer çocukları, daha önce evli olduğu tanrıçalardan ya da evlilik dışı ilişkilerden dünyaya gelmiştir. Eski Yunan dininde her ne kadar tanrıların ve insanların yaratıcısı olmasa da ondan "Tanrıların ve insanların babası" diye söz edilir. Zafer için dua edilmesi gereken tanrı Zeus'tur. Homeros'un destanlarında onu tanımlayan sıfatlar ise şunlardır: "Göklerde gürleyen", "bulutları devşiren", "şimşekler savuran". Ama onun uzmanlık alanı, yetki ve yetkeleri ya da sorumlulukları çoktur. Hakkı ve ahlakı koruyandır. Troya Savaşı'nda diğer tanrılar taraf tutarken, Zeus'un tarafsız bir savaş yöneticisi olmasının nedeni budur. Adalet tanrıçasını (Dike) kendisine yakınmak için geldiğinde, yanıbaşında oturtmasının nedeni de aynıdır. Evi, ocağı, mal varlığını ve konuğu korumak da Zeus'un sorumluluğundadır.

Zeus'un kız kardeşi ve son eşi olan Hera (*lat.* İuno), Olympos'un kraliçesidir. Dünyaya geldiği yer Samos (Sisam) Adası'dır. Evliliği, evli kadınları korumak onun sorumluluğundadır. Fakat Yunanistan'ın her yerinde kültü bulunan bu tanrıçayla ilgili hiçbir tasvirde onun annelik vasfı yansıtılmamıştır. Onun Zeus'tan olma dört çocuğundan (Hephaistos, Ares, Hebe, Eilithyia) yalnızca ikisi (Hephaistos ve Ares), sayısı 12 olan Olympos tanrıları arasındadır.

Olympos tanrıları arasında sayılan Zeus'un kardeşi Poseidon (*lat.* Neptunus), depremlerden, denizlerden ve atlardan sorumludur. Ondan "suların efendisi", "yerin efendisi" ve "at binen" (Hippios) diye söz edilmiş olmasının nedeni budur. En çok geçimini denizcilikten sağlayanların dua ettiği tanrı Poseidon'un adına Linear B tabletlerinde (Pylos'un tanrısı) de rastlandı. Yunan dünyasının hemen her yerinde kültü bulunan bu tanrıya kurban edilen hayvan boğaydı ve onun adına düzenlenmiş oyunlardan en ünlüsü Korinthos Kıstağı'ndaki tapınağının yakınında bulunan İsthmia oyunlarıydı. Fakat Poseidon'un Atina kentiyle bağları diğerlerinden çok daha fazlaydı. Bu kentin efsanevi kralı Theseus, Poseidon'un oğludur ve Atina'daki tapınağının adı Poseidon Erekhtheus'tur. Atina'ya zeytin ağacını getiren olarak da bilinen Poseidon'un İyonya'daki itibarı ise İyonların ortak tapınağı (Poseidon Tapınağı) olacak kadar öne çıkmıştır.

Olympos tanrıları arasında sayılan Demeter de Zeus'un kız kardeşidir. Esasen adı Gemeter (Toprak Ana) idi. Sonradan Demeter oldu. Onun kızı Persephone (*lat.* Proserpina), Zeus ile yaptığı evlilik dışı ilişkiden dünyaya gelmiştir. Onun sorumluluk alanında tarım ve tahıl tarlaları bulunmaktadır.

74 Bir başka efsaneye göre Zeus, Kronos'un en küçük oğlu değildir.

Levent Şahverdi Arşivi

Kızı Persephone, eski Yunanların adını anmaktan bile korktukları bir tanrıçaydı. Ondan "Kore" diye de söz edilmiş olmasının nedeni budur. Persephone'nin yeraltı tanrısı Hades tarafından kaçırılması dolayısıyla eski Yunan dininin acılı ve çileli tanrıçası olan Demeter tapınımının merkezi Eleusis'tir. Kızı Persephone'nin tanrıça Demeter'e verildiği yer olarak bilinen Eleusis, kadınların erkeklere kapalı gizli ayin ve törenlerinin yapıldığı en önemli tapınım merkezidir. Demeter, kızı Persephone'nin Hades'e Zeus tarafından verilmiş olduğunu öğrendikten sonra Olympos'a dönmez.

Olympos tanrıları arasında sayılan Zeus'un bir başka kız kardeşi Hestia idi. Hiç evlilik yapmayan, bakire bir tanrıça olan Hestia (*lat.* Vesta), eski Yunan dininin Ocak tanrıçasıdır. Hemen her kentin Prytaneion denilen kamu binasının ocağında bulunan ve hiç sönmemesi gereken ateşin sahibi bu tanrıçadır. Her aile dünyaya gelen her çocuğunu kucağına alıp Hestia'nın ateşinin bulunduğu yere götürür, onun etrafında dolaşırdı. Böylece çocuk kendisini dünyaya getiren ailenin adını almaya hak kazanmış olurdu. Hestia'ya adanan ve ateşi sönmemesi gereken ocak, kentlerden başka Delphoi ile Olympia'da da bulunmaktaydı. Koloniciler, kurdukları koloniye götürecekleri ateşi de Delphoi ve Olympia'daki sönmeyen ateşten alırlardı. Fakat daha çok soyut ve kavramsal olan karekteristiğiyle öne çıkmış olan Hestia'dan Homeros destanlarında söz edilmez. Onun Olympos'taki yerini zamanla Dionysos alacaktır.

Olympos tanrılarından ikisi, yani Hephaistos ile Ares, Zeus ile Hera'nın çocukları olarak dünyaya geldi. Fakat mitolojide Hera'nın Hephaistos'u kendi kendine dünyaya getirmiş olduğu da anlatılır. Tanrılar arasında topal olan tek tanrıdır. Onun topallığıyla ilgili iki farklı efsane vardır. Bunlardan birine göre Zeus ile Hera arasındaki kavgada Hera'nın tarafını tuttu diye Zeus tarafından ayağından tutulup dünyaya fırlatılınca sakatlanıp topal olmuş. İkincisine göre Hephaistos, doğuştan topaldır. Annesi onun topal doğmuş olmasını içine sindiremeyince Olympos Dağı'ndan aşağıya fırlatmış. Düştüğü yer Lemnos (Limni) Adası olmuş. Hephaistos'un en önemli kültünün bu adada kurulması bu efsaneye dayandırılır. Hephaistos'un uzmanlığı ve yeteneği ateş ve zanaat üzerinedir. Bu sayede o, kendisine kötülük eden Hera, Aphrodite ve Ares'ten intikam alabilmiştir. Annesi Hera'dan onu görülmez zincirlerden yaptığı bir ağla tahtına bağlamak suretiyle alır. Hera, tahtına bağlı olmaktan Hephaistos'u sarhoş eden Dionysos sayesinde kurtulabilmiştir. Kendisini savaş tanrısı Ares ile aldatan karısı Aphrodite'yi ise Ares'le birlikte yatakta yken zincirlerden oluşan bir ağla tuzağa düşürerek cezalandırır. Onları bu haldeyken görmeleri için Olympos'un diğer tanrı ve tanrıçalarını

Levent Şahverdi Arşivi

çağırır. Olympos tanrıları, gördükleri karşısında tepkilerini kahkahalarla gülmek suretiyle sergilerler (*Odysseia*, 266 vd).

Ares'in uzmanlık alanı savaştır. Bir savaş tanrısı olarak onun en büyük özelliği savaşı ve kavgaları kışkırtan olmasıdır. Olympos tanrıları arasında sayılmasına rağmen mitolojide ona verilen yer önemsizdir.

Olympos Tanrılarından biri olan Hermes, Zeus'un tanrıça Maia'dan olma oğludur. Adına Linear B tabletlerinde de rastlanan Hermes, tanrı ve tanrıçaların habercisidir. Ölülerin ruhlarını Hades'e (ölüler ülkesi) götüren ve gerektiğinde çıkaran da Hermes'tir. Yolların ve sınırların güvenliği onun sorumluluğundadır. Uykunun, rüyanın, şansın, çobanların, hayvan sürülerinin, tüccarların, hırsızların, sporcuların ve hitabetin tanrısı da Hermes'tir. Sandalları ve başlığı kanatlıdır. İki yılanın dolandığı bir asası vardır. Hermes'in belirgin bir özelliği de sinsilik ve düzenbazlıktır.

Olympos'un "gök gözlü" ve "baykuş suratlı" sıfatlarını taşıyan bakire tanrıçası Athena, bir efsaneye göre Zeus'un tanrıça Metis'ten dünyaya gelmiş kızıdır. Bir başka efsaneye göre karısı Metis'i yutan Zeus'un kafası, Hephaistos (ya da Prometheus) tarafından baltayla yarılmış, tanrıça Athena bu şekilde Zeus'un kafasından silah donanımlı olarak ve naralar atarak doğmuştur. Kentlerin koruyucusu ve bilgeliğin tanrıçası Athena'nın bir başka uzmanlık alanı savaştır. Aynı zamanda o, el sanatlarının, yeteneklerin ve dokumacılığın tanrıçasıdır. Eski Yunan dünyasının hemen her kentinde kültü bulunan tanrıça Athena'nın en çok itibar gördüğü kent, adını taşıyan Athena'dır. Atinalılar, kentlerinin koruyucusu olan tanrıça Athena için İÖ 5. yüzyılda (Perikles Dönemi) Akropolis içerisinde iki büyük tapınak inşa ettiler. Bu tapınaklardan biri Parthenion, ikincisi Athena Nike Tapınağı'dır.

Olympos'un güzeli olan tanrıça Aphrodite'nin (*lat.* Venüs) doğumuyla ilgili efsane de tek değildir. Hesiodos'un aktardığı efsaneye göre Kronos'un Zeus tarafından tırpanla kesilip denize atılan hayalarının etrafında oluşan köpüklerden doğmuş. Homeros'a göre ise Aphrodite, Zeus'un tanrıça Dione'den doğma kızıdır. Onun uzmanlık alanını ise aşk, güzellik, bereket ve bolluktur. Aynı zamanda o, denizcilerin koruyucu tanrıçasıdır. Geç dönem Yunan edebiyatında karşımıza çıkan aşk tanrısı Eros'un annesi olan Aphrodite'nin en ünlü tapınağı Sicilya Adası'nın kuzeybatısındaki Eryks Dağı'ndaydı. Tanrıçanın sıfatlarından birinin "Kıbrıslı" olması, Aphrodite kültünün Yunanistan'a Kıbrıs'tan gelmiş olabileceğinin düşünülmesine neden oldu. Fakat kimi araştırmacılara göre Aphrodite inancının menşei Doğu'dur ve Aphrodite Doğulu bir tanrıça olan Asterte ile kimliklenebilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Apollon ve Artemis, Olympos tanrılarının ikizleridir. Onlar, Zeus'un tanrıça Leto'dan olma çocuklarıdır. Homeros'un *İlyada* destanında anlatılan Troya Savaşı'nda taraf olan Olymposlu tanrı ve tanrıçalar arasında Leto da sayılır. Fakat ikizlerini Hera'nın düşmanlığı nedeniye Delos Adası'nda doğurmak zorunda kalan Leto, sayısı 12 olan Olymposlulardan değildir. Oğlu Apollon'un yetenek ve yetkileri çoktur. Erdemli, kültürlü, sporcu ve yakışıklı genç erkek idealinin yaratıcısı olan Apollon, salgın hastalıklar da dahil tüm hastalıklardan sorumludur. Aynı zamanda o, hekimliğin, müziğin ve okçuluğun tanrısıdır. Otlakların ve sürülerin koruyucu tanrısıdır. Ona en büyük saygınlığı kazandıran özelliği ise insanlara geleceği söyleyen bir ışık tanrısı olmasıdır. Başta Delphoi bilicilik ocağı olmak üzere onun tapınağının bulunduğu yerler (Delos, Didyma, Klaros) kehanet merkezleri olarak ünlendiler. Bu nedenle Apollon, zamanla eski Yunanların ulusal tanrısı sayılacak kadar öne çıkıp, itibarını diğer tanrıların üzerine çıkardı. Homeros'ta Likya ile ilişkilendirilmesi ve yaygın sıfatlarından birinin *Lykeios* olması dolayısıyla Anadolu kökenli olduğu düşünülen Apollon'un adına Linear B tabletlerinde de rastladı. Fakat onun tapımının İÖ 8. yüzyıl öncesinde de var olduğunu belgeleyen hiçbir buluntu mevcut değildir.

Kadınların doğum yapmalarına yardım ettiğine de inanılan tanrıça Artemis, bir doğa tanrıçasıdır. Doğal yaşamın egemeni olan avcı tanrıça olarak tasvirleri yapılmış Artemis'in kültüne daha çok kırsal bölgelerde rastlanır. Ancak kadınların doğumuyla ilgilenen bir ebe tanrıça olarak onun kültüne kentler de sahiptir. Onun kültü ve tapınağıyla ünlü olan Ephesos'ta inşa edilen Artemis tapınağı, dünyanın yedi harikasından biri sayıldı. Bu kentte Artemis'e kentin koruyucu tanrısı olarak da itibar ediliyordu.

X.5. Ölümden Sonra Yaşam: Ölüler ülkesi

Eski Yunanların çoktanrılı dinine göre insanların öldükten sonra ruhlarının gittiği yer Ölüler Ülkesi'dir. Bu ülkenin nasıl bir yer olduğuna ilişkin bilgiler, hem Homeros hem de Hesiodos tarafından anlatılır. Homeros'ta bu ülkeye ilişkin bilgi, *Odysseia* destanında Odysseus'un ölüler ülkesini ziyaretiyle ilgili olarak yer alır. Fakat Odysseus'un oraya nasıl gittiği anlatılmaz, ancak ülke, "sisli karanlık" ve "pis" diye nitelenir. Odysseus orada, daha önce de söz etmiş olduğumuz gibi Troya Savaşı'nda yaşamını yitiren, evine dönmek için deniz yolculuğu yaparken ya da evine döndükten sonra ölen soylu arkadaşlarının ve başka birçok insanın, yaşlıların, gençlerin, körpe kızların ruhlarını görür. Gördüğü ruhlar arasında annesinin ruhu da vardır. Zeus tarafından cezalandırılan titanları,

Levent Şahverdi Arşivi

yani Tantalos'u, Sisyphos'u ve Prometheus'u (Tityos) da orada görür. Bu üçünden ilki sonsuz açlık ve susuzluk cezasına çarptırılmıştır. Bu nedenle bir gölün ortasında olduğu halde su içemez. Ne zaman su içmek istese gölün berrak suyu çekilir çamur oluşur. Başının üzerinde çeşit çeşit meyveler sarkmış haldeyken onları yiyemez. Çünkü yemek istediğinde bir rüzgâr onları Tantalos'tan uzaklaştırır. Prometheus'un (Tityos'un) karaciğeri iki akbaba (ya da kartal) tarafından gündüzleri didiklenip durur. Sisiphos, bir kayayı tepeye çıkarmak için uğraşır durur. Ne zaman tepeye çıkması için bir parmaklık bir mesafe kalsa bir güç tarafından kaya itilerek aşağıya yuvarlanır. Sisiphos onu yeniden tepeye çıkarmaya çalışır. Bu ceza sonsuza kadar tekrarlanmak suretiyle devam edecektir.

Odysseus'un anlattığı ölüler dünyasında ruhlar, et ve kemikten yoksundurlar, gölge gibi, düş gibi kalabalık sürüler halinde dolaşırlar. Yarasalar gibi çığlık çığlığa koşuşurlar. Böyle oldukları halde kılıçtan korkarlar. Kanla beslenirler. Bu nedenle kan kokusunu alınca onun etrafında toplaşırlar. Kan içmeden konuşmazlar. Onların yargıcı Zeus'un oğlu Minos'tur. Gölge halindeki ruhlar, oturarak ya da ayakta durarak elinde altın asası olan Minos'un konağında Minos'un yargılarını dinlerler. Fakat bu yargılamanın iyi ya da kötü sonucundan söz edilmez. Odysseus Persephone'den ölü kadınların ruhlarını yönlendirdiğinden söz eder ancak kendisini görmemiştir. Orada büyük ırmakların, korkunç akıntıların olduğundan söz eden Odyseus, ölüler ülkesine ait ölümsüzlerden ikisinin adını da verir. Bunlardan biri yer altı karanlığını simgeleyen Erebos, ikincisi Kerbaros adlı köpektir. Ancak Tartaros'tan söz etmez. Hesiodos ise ölüler ülkesinin en derinini tanımlayan Tartaros'a önemli sayılacak kadar bir yer verir.

Hesiodos'un dizelerine göre, kara gecenin çocukları, korkunç tanrılar diye tanımlanan, yakaladıkları insanı asla bırakmayan, tanrılara bile kinli olan uykuyla ölüm, Tartaros'tadır. Ölüler ülkesinin kralı olan tanrı Hades ile onun tarafından kaçırılan tanrıça Persephone'nin konağı da oradadır. Sinsi köpek diye tanımlanan Kerberos, Tartaros'un kapısında bekler. Elli başlı, tunç sesli Kerbaros, gelenleri kuyruğunu sallayarak son derece sevecen karşılar ancak Tartaros'un kapısından içeriye girdikten sonra çıkmak isteyenler için çok acımasız ve korkunçtur. Kimsenin dışarıya çıkmasına izin vermez, çıkmak için kapıya gelenleri parça parça eder. Okeanos'un büyük kızı olan ve tanrıların yeminini saklayan Styks, yani yeraltı ırmağı da oradadır. Hiçbir tanrının bu ırmak üstüne yalan yere yemin etmemesi gerekir. Sisli, küflü puslu Tartaros'un kapıları ise ışıl ışıldır. Titanlar ile omuzundan yüz yılan başı yükselen yaratık Typhon da oradadır.

Levent Şahverdi Arşivi

ON BİRİNCİ BÖLÜM

ARKAİK ÇAĞ

XI.1. İyonya, Aiolis ve Lidya Krallığı

Arkaik Çağ, eski Yunan dünyasında yaşayan büyük değişimlerin çağıdır. Kimilerine göre bu çağ, kolonicilik çağı ile aynı zamanda, yani İÖ 750 yılında başlar. Kimilerine göreyse bu çağ, İÖ 7. yüzyılın ortalarında (ya da İÖ 620 yılında) başlar. Çağın sonu ise kimi tarihçilere göre İÖ 550 yılıdır. Kimi tarihçilere göre ise Arkaik Çağ'ın İÖ 480 yılında son bulur. İÖ 480 yılı Atina'nın Maraton'da Persleri yenmesiyle ünlüdür. Söz konusu çağın başlarında bugünkü Türkiye'nin Ege Denizi'ne kıyısı olan bölgelerinin sakini olan Yunan kentleri, yani İyonlar ve Aioller, Ege Denizi'nin, Marmara Denizi'nin, Karadeniz'in ve Batı Akdeniz'in Avrupa kıyılarına koloniciler göndermeye devam ediyorlardı. Onların doğu yönünden komşuları olan halklar ise Kolonicilik Çağı başlarından önce kendi monarşilerini kurmuşlardı. Bunlardan biri Frigler (Phrigler), ikincisi Lidyalılardı. Friglerin kurduğu krallık (Frigya/Phrygia Krallığı), Yunan koloniciliğinin takriben ilk 60 yılı sonunda (İÖ 696) Kimmerler tarafından yıkıldı. Bu krallığın başkenti Gordion, daha sonra bir siyasal merkez olmak ayrıcalığına hiçbir zaman sahip olamadı. Friglerin eski Yunan siyasi tarihinin bir parçası olmayışının nedeni bu olsa gerektir. Ancak Frigler ile eski Yunanlar arasındaki kültürel ilişkiler, İÖ 8. yüzyılda bile önemsiz sayılmayacak kadar gelişmişti. Eski Yunan edebi eserlerinde sözü edilen Frigya kralı Midas'a ilişkin hikâyeler (her tuttuğunun altına dönüşmesi, eşek kulaklı olması, tanrı Apollon ile müzik yarışması vs.) bu ilişkilerin yansımalarıdır. Fakat eski Yunanların bugünkü Türkiye sınırları içindeki en yakın komşuları Frigler değil Lidyalılardı.

Frigya Krallığı'nın yıkılmış olduğu tarihte Lidyalılar da monarşiyle yönetiliyorlardı ve o zaman onların kralının adı Kandaules'ti. Eski Yunanlarla Lidyalılar arasındaki kültürel ilişkiler, hem Kandaules'in hükümdarlığı

Levent Şahverdi Arşivi

döneminde hem de onu bir saray entrikası sonucunda öldürüp Lidya (Lydia) Krallığı'nın tahtına oturan halefi Gyges'in (İÖ 680-644) döneminde, bugünkü Türkiye'nin Ege Denizi kıyılarında meskûn bulunan İyonlar ve Aiollerle sınırlı değildi. Zira Lidya'da hüküm süren Mermnadlar hanedanının kurucusu Gyges'in tahta çıkışıyla ilgili hikâyede hakemliğine başvurulan rahibe Delphoi'daki Apollon Tapınağı'nın rahibesiydi (Herodotos, I.13 vd).

Başkenti Sardeis (bugün Sard) olan Lidya Krallığı, Gyges'in hükümdarlığı döneminden itibaren Frigya Krallığı'nı ortadan kaldıran Kimmerlerin saldırılarına uğradı. Hem Gyges hem de ardılları, Homeros Çağı'nda bile eski Yunanların bilgisi dahilinde bulunan Kimmer saldırılarına karşı Doğu'nun iki güçlü krallığının, yani Mısır ve Asur'un yardımını alabilmek için diplomasiye başvurmak zorunda kaldılar. Her ne kadar bu diplomatik girişimlerden istediklerini elde edememiş olsalar da Lidya'nın kralları, saldırarak ülkesini yağmalayıp talan eden Kimmerlere teslim olmadılar. Hatta Kimmer saldırılarına rağmen, fetih politikası takip ederek Lidya Krallığı'nın topraklarını eski Yunan kentleri aleyhine genişletmeye çalıştılar.

Gyges'in fetih politikasının muhatapları olduğunu bildiğimiz en az dört Yunan kenti vardır. Bunlardan biri Kolophon (Değirmendere), ikincisi Smyrna (İzmir), üçüncüsü Miletos (Milet/Balat) ve dördüncüsü Magnesia ad Maeandrum (Ortaklar) idi. Kolophon, Gyges tarafından ele geçirildi. Smyrna ve Magnesia, Gyges'e vergi ödemeye zorlanırken, Miletos'un Lidya ordusuna karşı yaptığı savunma savaşı başarılıydı. Miletos bu sayede bağımsızlığını korumayı başardı. Fakat Gyges'in Aiolis kentleriyle nasıl bir ilişki içinde olduğu bilinmiyor. Öte yandan Lidya Krallığı'nın egemenlik sınırlarının Gyges döneminde bile Troas bölgesini içine alacak şekilde Propontis'e (Marmara) kadar genişlemiş olduğu bilinmektedir.

Kimmerlerle yaptığı bir savaş sırasında yaşamını yitiren Gyges'in halefi Ardys'in (İÖ 644-625) siyasi ve askeri muhatapları da selefininkinden farklı değildi. O da hem Kimmerlerle hem de Ege Denizi'nin doğu kıyılarındaki Yunan kentleriyle savaştı. Lidya Krallığı'nın başkenti Sardeis, onun döneminde Kimmerler tarafından yağmalandı (Herodotos, I. 15). Fakat Kimmerler, Sardeis'in akropolisini ele geçiremediler. Ardys'in saldırılarından paylarına düşeni alan eski Yunan kentleri ise şunlardı: Smyrna (İzmir), Priene (Güllübahçe) ve Miletos (Milet). Smyrna ve Priene, Ardys'ün saldırılarına karşı başarılı bir savunma savaşı yapamadılar. İlki yağmaya, yakım yıkama maruz kalırken, Priene Ardys tarafından ele geçirildi. Miletos ise Gyges karşısındaki başarısını hem Ardys karşısında hem de onun

Levent Şahverdi Arşivi

halefi Sadyattes karşısında tekrarladı. İkincisi Miletos'u ele geçirebilmek için 11 yıl boyunca kuşatma altında tuttu. Fakat Miletos'u iki kez yenmesine rağmen kenti ele geçirmeyi başaramadı (Herodotos, I. 17 vd). Sonraki iki Lidya kralı, yani Alyattes ve Kroisos da Miletos'u ele geçirmek için çaba harcadılar. Fakat her ikisi de Miletos'u ele geçirmeyi başaramadı. Böylece Miletos, Lidya Krallığı yıkılıncaya kadar bağımsızlığını korudu.

Aiolis kentleriyle İyonya'nın Miletos dışındaki diğer kentleri, nihayetinde Lidya Krallığı'na boyun eğmek zorunda kaldılar. Kolophon (Değirmendere) ve Klazomenai (Urla) Kimmerlere karşı başarılı bir savaş verip onları ülkesinden kovmayı başarmış Alyattes'e yenildiler, bağımsızlıklarını kaybettiler (Herodotos, I.16). Fakat Smyrna Alyattes tarafından ele geçirilemedi. Alyattes'in oğlu ve halefi olarak otuz beş yaşında tahta çıkan Kroisos'un eski Yunan kentlerine karşı takip ettiği politika da seleflerininkinden farklı değildi. O da fetih politikası takip etti. Yunan kentlerine bazen ciddiye alınabilecek ya da bazen bahaneden suçlar yönelterek uyguladığı bu politikasının ilk muhatabı Ephesos oldu. Sonra diğer tüm İyon ve Aiol kentlerine saldırdı (Herodotos, I.26). Herodotos'un (I.6) şu satırlarından da anlaşılacağı üzere Kroisos döneminde Miletos (Milet) dışındaki tüm Yunan kentleri, özgürlüklerini Lidya krallığı lehine kaybetmişler ve Lidya Krallığı'na vergi ödeyen kentler haline gelmişlerdi:

> Kimi Yunanları haraca bağlarken kimilerini de dost edinen ilk barbar, Kroisos'tur. İonları, Aiolleri, Asya Dorlarını haraca bağlamış, Lakedaimonlularla dost olmuştur. Kroisos'un ortaya çıkışından önce bütün Yunanlar özgürdüler.

Kroisos'un döneminde yalnızca Aiolis ve İyonya kent devletleri değil, Karia bölgesindeki Yunan kentleri de bağımsızlıklarını yitirmişti. Zira Karia bölgesi de Kroisos tarafından fethedilmiş ve bölge Lidya Krallığı'nın egemenlik sınırlarına dahil edilmişti (Herodotos, I.28). Fakat Kroisos, kendisine vergi ödeyen Yunan kentlerine katlanılabilir bir özgürlük tanıdı. Saldırarak ele geçirdiği Ephesos (Efes) kenti ile ilişkileri ise diğerlerinden farklı ve dostçaydı. İyonya'nın bu kenti de Lidya başkenti Sardeis (Sard) gibi Kimmerlerin saldırısından payına düşeni aldı. Kimmerler, Ephesos'u ele geçiremediler fakat kent surları dışında bulunan Artemis Tapınağı onlar tarafından yakılıp yıkıldı. Kimmer saldırısından nasiplendiği bilinen diğer eski Yunan kentleri ise şunlardı: Miletos, Priene, Magnesia ad Maiandrum (Ortaklar) ve Antandros (Altınoluk). Bu kentlerden ilk üçü Kimmerler tarafından yağmalandı, yakılıp yıkıldı. Antandros ise Konan komutasındaki Kimmerler tarafından ele geçirildi.

Levent Şahverdi Arşivi

Lidya Kralları da çağın diğer monarkları gibi evlilikler vasıtasıyla hanedan akrabalığı kurmayı egemenlik politikasının gereği olarak benimsemişlerdi. Bu politikanın muhataplarından biri, Medlerin kralı Kyaksares oldu. Lidya kralı Alyattes, Media kralı Kyaksares ile eski adı Halys olan bugünkü Kızılırmak kıyısı civarındaki Pteria'da (Kerkenes) İÖ 590 yılında yapmaya başladığı savaşı İÖ 585'te bir barış antlaşmasıyla sonlandırdı. Yapılan barış, evlilikle sağlama alındı. Media Krallığı'nı ortadan kaldıran Pers kralı II. Kyros'a karşı savaşın nedeni de büyük olasılıkla İÖ 585 yılında evlilikle kurulan hanedan akrabalığından kaynaklanan varislik meselesiydi. Zira Kroisos'un annesi Media kraliyet hanedanındandı. Bu nedenle Kroisos, Media topraklarında hak iddiasında bulunarak Pers kralına savaş açmıştı. Bu savaş İÖ 547 yılında Lidya kralı Kroisos'un Pers kralı tarafından esir alınması ve Kroisos'un krallığının (Lidya Krallığı) yıkılmasıyla son buldu. Böylece bugünkü Türkiye'nin Ege Denizi'ne kıyısı olan bölgelerinde meskûn bulunan eski Yunan kentlerinin Pers hâkimiyetine girmesini sağlayacak süreç başlamış oldu. Bu sürecin kaçınılmaz sonucu ise İÖ 5. yüzyılda yaşayan tarih yazarı Herodotos'un ayrıntılarıyla anlattığı Pers Savaşları oldu. Bu arada Herodotos'un Lidyalıların icadı dediği metal para, yani sikke tüm Yunan dünyasında basılır olmaya başlamıştı.

XI.2. Metal Para (Sikke)

Eski Yunanlar ve onların yakın ya da uzak komşuları İÖ 7. yüzyıla kadar parayı bilmiyorlardı. Bölgesel ya da uluslararası ticaret değiştokuş usulüne göre yapılıyordu. Fakat ticarette ihtiyaç duyulan bir değer ölçüsüne ne İÖ 7. yüzyıl öncesinin Yunanları ne de Yakındoğu uygarlıkları yabancıydı. Bu uygarlıklarda değer ölçüsü birimine duyulan ihtiyaç, külçe madenler, metal halkalar ya da çubuklarla karşılanmıştı. Girit (Minos) ve Miken uygarlıklarında da durum farklı değildi. Ticarette kullanılan değer ölçüsü birimi bu uygarlıklarda başta öküz olmak üzere hayvanlar, külçe halindeki madenlerdi. Ege ve Yunan dünyasının Homeros Çağı olarak da bilinen İÖ 9. ve 8. yüzyıllarda bile ticaretin değer ölçüsü birimi değişmiş değildi. Fakat bu çağda eski Yunanlar, metal çubuklar ya da şişlerden ticarette değer ölçü birimi olarak yararlanmaya başladılar. Söz konusu metal çubuğa ya da şişe eski Yunancada *obolos* deniliyordu. Eski Yunan dünyasında kullanılan bu tür değer ölçü birimlerinin yerini İÖ 6. yüzyılda *sikke* dediğimiz metal paralar almaya başlayınca "metal çubuk/şiş" anlamına gelen *obolos* sözcüğü de Yunan gümüş sikkelerinin en küçüğünün adı oldu. Bir insan avucunun kavrayabileceği metal çubukların

Levent Şahverdi Arşivi

(*oboloi*) sayısı altıydı ve altı çubuk bir avuca sığacak kadardı. Bu nedenle "avuç" anlamına gelen Yunanca *drahme* sözcüğü, eski Yunanların temel para birimlerinin adı oldu.

Metal paranın mucidi eski Yunanlar değil Lidyalılardı. Lidya kralı Gyges'in (İÖ 680-644) hükümdarlığı döneminde icat edilmişti. Lidya'da darb edilen ilk metal paraların hammaddesi ise elektron, yani altın ve gümüş karışımı olan beyaz altındı. Elektronun kaynağı eski adı Tmolos olan bugünkü Bozdağ'dı. Lidyalılar eski adı Paktalos olan bugünkü Sard Çayı'nın Tmolos Dağı'ndan sürükleyip getirdiği elektronu, bu çayın en sığ yerinde koyun derileri vasıtasıyla topladılar. Bu şekilde elde edilen elektronlar, Lidyalıların uygarlığa en büyük armağanı olan ilk metal paraların, yani sikkelerin hammaddesini oluşturdu.

Lidyalıların devlet garantili olarak darb ettikleri ilk elektron sikkeler, hem ağırlık hem büyüklük hem de biçim bakımından aynıydı. Biçimi baklaya benzeyen elektron sikkelerin üzerinde Lidya Krallığı'nın arması olan "aslan" figürü vardı. Bu figür, sikkenin devlet garantili olduğunun ifadesiydi. Fakat Lidyalılar, üzerinde yazının yer almadığı sikkelerin hammaddesini zamanla değiştirdiler. Hem altından hem de gümüşten sikkeler basmaya başladılar. Lidya'nın gümüş sikkelerine Türkçesi "ağırlık" ya da "ölçü" olan *stater* deniliyordu.

Lidyalıların icadı olan sikkenin (metal para) İÖ 6. yüzyıldan itibaren eski Yunan kent devletleri tarafından kullanıldığı, Lidyalılar gibi onların da ilk sikkelerinin elektrondan basıldığı, hatta İÖ 6. yüzyılın son çeyreğinden itibaren gümüş sikkelerin basılmaya başlandığı bilinmektedir. Fakat ilk Yunan sikkelerinin nerede basılmış olduğu sorusu söz konusu olduğunda ilk akla gelen "İyonya" yanıtını doğrulayacak bir delil mevcut değildir. Başka bir ifadeyle sikkenin ilkin İyonya'da, sonra Ege adalarında ve nihayet Yunanistan'da öğrenilip, aynı sıralı olarak basılmış olabileceği akla yakın olsa da ilk sikkeyi basan Yunan kenti, İyonya ya da Ege adaları kenti değil, Yunanistan kentiydi ve bu kent Aigina'ydı. İÖ 595 yılında sikke basmaya başlayan Aigina'yı Atina, Atina'yı da Korinthos kenti takip etti.

Sikkenin Ege ve eski Yunan dünyasında yayılması para sistemlerinin, değerlerinin ve standartlarının tayinini de beraberinde getirdi. Daha önce sözünü ettiğimiz *drahme*, Yunan kent devletleride kullanılan 6 *obolos* değerindeki para biriminin ortak adı oldu ve *drahme*, kendisinin iki katı (*didrahmon*) ve dört katı değerindeki (*tetradrahmon*) para birimleri olarak da basıldı. Daha büyük olan diğer iki Yunan değer ölçü ve ağırlık biriminden biri olan *mina* (Yunanca *mna*) *drahme*'nin 100 katıydı. İkincisi *talanton*'du ve *talanton* da *mina*'nın 60, *drahme*'nin 600 katıydı. Fakat

Levent Şahverdi Arşivi

mina ve yaklaşık 26 kg ağırlığa tekabül eden *talanton*, yalnızca ağırlık ve ölçü birimlerinin adıydı. Yani hem *mina* hem de *talanton* olarak basılmış bir para birimi yoktu. Ayrıca İÖ 4. yüzyılın başlarında hammaddesi bakır olan sikkeler de basılmaya başlandı ve o zaman Yunan para birimlerinin en küçüğünü, adına *khalkos* denen bu bakır sikkeler oluşturdu. *Khalkos*, *obolos*'un 1/12'sine denkti.

Sikkenin değeri basıldıkları metale göre de değişiyordu. Altının parasal değeri gümüşten, gümüşün oransal değeri ise bakırdan daha yüksekti. Örneğin altın gümüşten 10 kat daha değerliyken, gümüşün bakır karşısındaki parasal değeri 110 katı civarındaydı. Yunan sikkeleri, standartları ya da para sistemi bakımından da aynı değillerdi. Fakat iki para sistemi diğerlerinden çok daha fazla itibar gördü. Bunlardan biri Aigina sistemi, ikincisi Khalkis sistemiydi. Bu iki sistemden ilkinde bir *mina* 431 gram iken, ikincisinde bir *mina* 630 grama denkti. Öte yandan her eski Yunan kent devleti darb ettiği sikkesinde kendi armasını kullandı. Örneğin Atina sikkelerinin arması *baykuş* idi.

XI.3. Ağırlık, Uzunluk ve Hacim Ölçü Birimleri

Eski Yunanların para birimleri aynı zamanda onların ağırlık ölçü birimlerinin adıydı. Uzunluk ölçü birimlerinde ise ayak ve parmak ölçülerini temel alan terimler kullanıldı. Bunlar şunlardı: *Kondylos* (2 parmak), *palaiste* (4 parmak), *palaste* (avuç içi), *spithame* (12 parmak ya da bir karış), *pus* (16 parmak ya da bir ayak), *pygme* (18 parmak), *pygon* (20 parmak), *pekhus* (24 parmak ya da parmak ucuyla dirsek arası), *bema* (2,5 ayak ya da bir adım), *orgyia* (6 ayak ya da kulaç), *plethron* (100 ayak), *stadion* (600 ayak). Bir *pletron* aynı zamanda bir dönümlük Yunan arazisini tanımlıyordu. Bunların dışında eski Yunanlar, Perslere ait bir uzunluk ölçüsünü de kullandılar. 30 *stadion*a denk olan bu uzunluk ölçüsünün adı *parasanges* idi. Sözünü etmiş olduğumuz bu uzunluk ölçüleri her yerde aynı uzunluğa tekabül etmeyebiliyordu. 175 m ile 200 m arasında değişen *stadion*'un en iyi bilineni Olympia'daydı. Orada *stadion* 192 metreydi.

Eski Yunan kent devlerinde, *kotyle*, *khoiniks*, *medimnos*, *khus* denilen hacim ölçü birimleri de kullanıldı. Bunlardan ilki ikincisinin dörttc birine denkti. *Medimnos (38 kg)*, *khoniks*'in 48 katıydı. *Khus*, 12 *kotyle*'ye denkti. Fakat *khus*, katı şeyler için değil, sıvılar için kullanılan bir hacim ölçüsü birimiydi. Yaklaşık ¼ litreye denk olan *kotyle* ise hem sıvılar hem de katı olan şeyleri ölçmek için kullanılıyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

XI.4. Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Değişim

XI.4.1. Deniz Ticareti ve Ekonomik Refah

Eski Yunan kentlerinin ekonomik refah seviyesi, metal para (sikke) ile tanışmış oldukları Kolonicilik Çağı'nın sonlarına doğru, yani Arkaik Çağ'ın başlangıcı olan İÖ 6. yüzyıl ortalarında tatmin edici olmanın ötesinde yükselmiş durumdaydı. Zira kolonicilik hareketinin nedenlerinden biri yoksulluksa, bu hareketin durması da yoksulluğun sonlanmış olduğu anlamına gelir. Nitekim eski Yunanlar, kendilerini denizcilikte ve deniz ticaretinde çok etkin kılacak olan üç sıralı kürekli gemiyi, yani triremi (*trieres*) takriben İÖ 700 yılında inşa etmeyi öğrenmişler ve böylece limanlarını ve ticaret güzergâhlarını daha güvenli hale getirme imkânına sahip olmuşlardı.

Savaş amaçlı inşa edilen triremlerin uzunluğu 35 m'den daha fazlaydı. Genişliği ise 5 m civarındaydı. En üst kattaki kürekçi banklarının her iki yanında 31'er kürekçi (*thranitai*), orta ve alt kat banklarının her birinde 27'şer olmak üzere toplam 108 kürekçi bulunuyordu. Orta katta oturan kürekçilere *zygitai*, alt katta oturanlara ise *thalamitai* deniliyordu. Geminin üç katlı kürekçi banklarında oturan tüm kürekçilerinin (nautai) toplam sayısı ise 170 idi.

Savaşçılar için alan sağlayan bir güverte ile düşman gemisini vurmaya yarayan tunçtan bir mahmuza sahip triremler yalnızca kürekçilerle hareket eden deniz araçları değildi. Sökülebilen direkleri sayesinde yelkenli olarak da kullanılabiliyorlardı. Bu yönüyle triremler, yavaş seyreden ağır ticaret gemilerinden farklıydılar. Zira ticaret gemilerinin yelken direkleri sabitti. Fakat içinde 10 askeri (epibatai), 4 okçuyu (toksotai) ve *kybernetes* denen dümencileri de barındıran triremlerin ticari malların naklinde kullanılmasına bir engel yoktu.

Eski Yunanlar İÖ 8. yüzyılın sonlarında inşa edilmeye başlanan bu gemilerle Akdeniz'in hemen her tarafında ticaret yaptılar. Yunan ticaretin hızı, hacmi ve çeşidi Kolonicilik Çağı'nda deniz vasıtası olarak kullanılan bu tür gemiler sayesinde arttı. Deniz ticareti yapan, gemiciliği meslek edinmiş girişimciler büyük servet sahibi olmaya başladılar. Sanayi tesislerine sahip girişimciler ile büyük toprak sahibi olan girişimciler de ticaretin imkânlarıyla zenginliklerini artırdılar. Fakat eski Yunan kentlerindeki sosyoekonomik değişimde en önemli rolü Lidya icadı olan metal para oynadı. Zira paranın özel teşebbüse sağladığı imkânlar, paradan para kazanmayı kolaylaştıracak ekonomik etkinliklerin, Klasik Çağ'dan itibaren görülmeye başlayacak olan sarraflık ve bankerlik gibi mesleklerin

Levent Şahverdi Arşivi

ortaya çıkmasını sağlayacak fırsatları yarattı. Zira Arkaik Çağ'da hemen hemen her Yunan kenti kendi parasını basacak ve bu paraların değerini ve değişimini yapmak bir uzmanlık işi olacak, ihtiyaç duyulan uzmanlık ise sarraflık ve bankerlik gibi mesleklerin ortaya çıkmasını beraberinde getirecektir. Bu mesleklerin ortaya çıkması ise günümüz ekonomik etkinlikleri arasında yer alan şirketlerin ilk örneklerinin kurulmasının yolunu açtı. Aynı koşullar, basit sigorta işlemleri, iş sözleşmeleri, kredi mektupları ve bireyler arası mal değişimi gibi ticari ve ekonomik etkinliklerin de temelini attı. Tüm bunların gelişiminde kolonicilik ve metal paranın yanı sıra daha önce sözünü ettiğimiz alfabe de önemli rol oynadı.

Kolonicilik Çağı'ndan itibaren usta denizciler olmaya başlayan eski Yunan tüccarları, Arkaik Çağ'da yalnızca Akdeniz kıyılarından değil, Ege Denizi, Marmara Denizi ve Karadeniz kıyılarından da mal alıp, oralara mal götürdüler. Hatta onlar eski adı Herakles Sütunları olan bugünkü Cebelitarık Boğazı'nı aşıp Atlas Okyanusu'na girdiler ve bu okyanusa kıyısı olan batı ve kuzeybatı Avrupa limanlarını dolaştılar. Onların ihraç mallarını daha çok sanayi mamulü olan ürünler, yani zeytinyağı, şarap, dokumalar, çömlekler, işlenmiş deriler, demir silahlar ve araçlar ile mücevher ve süs eşyaları oluşturdu. İthalatın malları ise sanayinin ihtiyacı olan hammaddeler, yani altın, gümüş, bakır, kalay, demir gibi işlenmemiş külçe halindeki madenler, koyun, sığır, fildişi, yün, keten, papirüs, hayvan postu, kereste, mobilya ve tahıl idi.

XI.4.2. Sosyal Değişim

Dor göçlerinden sonra azalan Yunanistan'ın nüfusu İÖ 9. yüzyıldan itibaren, yani köylerin birleşerek siyasal kimlikli birer devlet (polis) haline gelmeye başladıkları tarihten sonra ekonomik refah düzeyinin yükselişine paralel olarak arttı. Artan nüfus, Yunan kent devletlerinin tahıl tarımı için yetersiz toprakları halkı besleyemez hale geldi. Sosyal ve siyasal yaşamı karmaşıklaştıracak süreç böyle başladı. Daha önce sözünü ettiğimiz kolonicilik bu koşulların ürünüydü. Kolonicilik Çağı, tüccar ve zanaatçıları, içinde bulundukları toplumun zenginleri haline getirdi. Bu durum onların sosyal statüsünü de yükseltti. Böylece tüccarlar, zanaatçılar ve sanayiciler, Atina halkının siyasi anlamda etkili ikinci sınıfını oluşturdular.

Tüccar ve zanaatçılar sınıfının kimi mensupları, zeytinyağı ve şarap üretimine yatırım yaparak zenginliklerini çok artırmışlardı. Onların sahip oldukları zenginliği Yunan kent devletlerinin hem birinci sınıfını oluşturan toprak sahibi doğuştan soyluları (eupatridai= iyi babalar),

Levent Şahverdi Arşivi

hem de üçüncü sınıfı oluşturan küçük toprak sahiplerini olumsuz yönde etkiledi. Tüm bunlar ilkin monarşik yönetimin aristokratik oligarşiye dönüşmesinin nedeni oldu. Doğuştan soylu toprak sahipleriyle ticarete ve sanayiye yatırım yapmak suretiyle zenginliklerini büyütenlerin tekelinde olan oligarşik hükümetin (arkhai) üyelerini ilerleyen satırlarda söz edeceğimiz Arhonlar oluşturdu. Fakat oligarşik hükümet, Atina halkının üçüncü sınıfını oluşturan küçük toprak sahipleri açısından acımasızdı. Onların acımasızlığı hırslı aristokratların tiran olma arzularını kamçılayan kavgalara ve gerginliklere yol açtı. Aynı nedenler, oligarşik yönetimin demokrasiye doğru evrilmesini sağlayan yasakoyucuları ortaya çıkardı. Ancak eski Yunan yasa koyucuları, yasalarını yalnızca kent vatandaşları için hazırladılar. Ekonomik ve sosyal değişimin ürünü olan kölelere yönelik yasal düzenlemeler yapmak hiçbir yasakoyucunun kafasını meşgul etmedi. Marksist tarihçilerin eski Yunan demokrasisine "köleci demokrasi" demelerinin nedeni budur.

XI.4.3. Köleler

Yunan sermayesinin ve dolayısıyla ekonomik refah seviyesinin artmasına katkıda bulunan bir diğer önemli ticaret etkinliği ise köle alım satımıydı. Eski Yunanlar, Kolonicilik Çağı'ndan itibaren sayıları giderek artacak olan kölelere kendilerinin sahip oldukları yasal haklarından hiçbirini vermediler. Onlar için köle demek, sahip oldukları herhangi bir araç demekti. Günlük yaşamı kolaylaştıran herhangi bir araç ile köle arasındaki fark, ikincisinin bir canlı, yani insan olmasıydı. Eski Yunanlar, köleleri bir araç ya da mal gibi gördüklerinden onları satma ve satın alma, devretme, kiralama, armağan olarak verme, çocuklarına miras olarak bırakma ve onları azat ederek özgürlüklerine kavuşturma haklarına sahiptiler. Doğal olarak üzerlerinde efendi tasarrufunun böylesi güçlü olması, kölelerin tanıklığına da güvenilemeyeceği düşüncesini doğurdu. Eğer kölelerin tanıklığına ihtiyaç duyulursa bu tanıklığı işkence altında yapmak zorunda kalırlardı. Bunun nedeni efendisinin yapacağı çok daha ağır işkence korkusuyla yalan söyleyeceği düşünülen kölenin doğruyu söylemesini sağlamaktı.

Kölelere efendileri tarafından işkence yapılabilir, hem efendileri hem de başkaları tarafından dövülebilir, kötü muameleye tabi tutulabilirdi. Fakat onların öldürülmeleri yasaktı. Tapınaklara sığınarak tanrının himayesine girme hakkına özgür insanlar gibi kölelerin de hakları vardı. Kölelerin sahip oldukları bir diğer yasal hakkı ise efendisini değiştirmeyi,

Levent Şahverdi Arşivi

yani bir başkasına satılmayı talep edebilmesiydi. Köle sahibi olmak da eski Yunanlar için zor değildi. Zira köleler, Eskiçağ'da hiç eksik olmayan savaşlarda ele geçirilmiş esirlerden sağlanırdı. Köle alım satımını meslek edinmiş tacirler de istenilen köleyi temin ederlerdi. Hatta Traklar gibi bazı barbar kavimler, kendi çocuklarını köle olarak satabiliyorlardı. Bir kölenin çocuğu olarak dünyaya gelenler de yaşamlarını köle olarak idame ettirmek zorundaydılar. Fakat eski Yunanlar, kölelerin evlenmelerine ve aile sahibi olmalarına yasal olarak izin vermiyorlardı.

Köle alım satımında kölelerin belli bir meslekte uzman olup olmadıkları da çok önemsenmezdi. Nadiren belli meslekte uzmanlığı olan köleler dışında tümü, başta ev işleri olmak üzere tarımda, sanayide ve hatta devlet işlerinde görevlendirilirlerdi. Efendisinin verdiği hizmetin karşılığında bir ücret almayan köleler, günümüz tabiriyle boğaz tokluğunu çalıştırılırlardı. Ancak onlar, kendilerini bir sanayi kuruluşunda ya da bir maden işletmesinde kiralayan efendilerine günlük 2 ya da 3 obolos para kazandırabilirlerdi. Klasik Çağ Yunan dünyasında fakir bile olsa her özgür vatandaşın en az bir kölesi vardı. Aynı çağda bir sanayicinin bir işletmesinde çalışan köle sayısı 100'ün üzerinde olabilirdi. Fakat köleler eğer paraları varsa özgürlüklerini satın alıp azatlı olabilir ya da efendisi tarafından azat edilebilirlerdi. Fakat azatlı köleler vatandaş yapılmazlardı. Onlar, kent devletlerinin kentlerinde geçici ya da daimi olarak ikamet eden, iş yapan yabancılarıyla (metoikos) aynı haklara sahip olurlardı. Azatlılara vatandaşlık hakkının verilmesi devletin tasarrufundaydı. Bu nedenle azat edildikten sonra vatandaşlık haklarına sahip olabilen çok zengin işadamlarının olduğu bilinmektedir. Bunların en ünlüsü Atinalı Poison'dur. Bankerlik yapan efendisinin azatlısı olarak işlerini yöneten, efendisi öldükten sonra onun varisi olan Poison, çağının en zengin Atina vatandaşları arasındaydı.

Günümüzden bakıldığında bir insanın köle yapılıp herhangi bir ihtiyaç malzemesi ya da hayvan gibi alınıp satılması, gayri insanidir. Fakat eski Yunan filozoflarınca ya da herhangi bir entelektüeli tarafından bu durum garipsenmedi. Hatta insanların kardeşliğine inanan Stoacılar ile mülkiyete karşı olan Kynikler de köleliğe karşı bir düşünce ya da görüş dillendirmediler. Eski Yunan dünyasının bu gerçeği, Hıristiyanlık ve Müslümanlık söz konusu olduğunda da farksızdır. Her ne kadar kölelere iyi davranmak önemsenmiş olsa da hem Hıristiyan dini hem de islam dini köleliğe karşı değildir. Zira her iki din de köleliği yasaklamadı.

Levent Şahverdi Arşivi

XI.5. Aristokratik Oligarşi

Homeros Çağı'nda Yunan toplulukları toprak sahibi soyluların yönetimine tabiydiler. Monarşik yönetimi ellerinde tutan soylular, sahip oldukları zenginliklerini atalarından kendilerine miras kalan büyük arazilere borçluydular. İktidarı sürekli ellerinde tutabilmeleri ise *phratria* denen Kardeş Birliği örgütlenmesi sayesindeydi. Soylu ailelerin liderlerinin her biri "kral" (*basileus*) unvanına sahipti. Onlar sahip oldukları "kral" unvanını babalarından devralıyorlardı. Yani soylu doğumlu krallar iktidarı söz konusuydu.

Soylu ailelerin liderleri olan krallar, kentin hükümdarı olan ve kurucu atası dolayısıyla soy zincirin başında bir tanrı ya da tanrıça bulunan Krallar Kralına danışmanlık yapıyorlardı. Yani Krallar Kralı da sahip olduğu unvanını babasından devralıyordu. Fakat Krallar Kralı ile onun astları konumunda bulunan diğer krallar arasında katı bir hiyerarşi yoktu. Bu nedenle Homeros Çağı eski Yunan kentlerine egemen olan siyasal rejim, monarşiden daha çok soylu doğumlu krallar oligarşisiydi. Oligarşik hükümetin üyelerine Atina'da *Eupatridai* (iyi baba oğulları) deniliyorlardı ki bunların örgütlenmesi bir kast örgütlenmesinden farklı değildi.

Homeros Çağı sonrasında güçlerini yitirmeye başlayan soylu doğumlu kalıtsal oligarşi, muhtemelen İÖ 8. yüzyılın sonlarına doğru ortadan kalktı. Değişim sürecinin nasıl işlediği tam olarak bilinmiyor. Fakat Homeros Çağı'nda canlanmaya başlayan ticaretin bu değişimde etkili olduğundan kuşku duymak için bir neden görünmüyor. Nitekim İÖ 8. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı varsayılan Hesiodos'un *İşler ve Günler* adlı eserinden anlaşılmaktadır ki Hesiodos'un yaşadığı Boiotia kenti Askra'da iktidarı elinde bulunduranlar rüşvete düşkündüler. Bu düşkünlüğün nedeni, saygınlık ölçütünün soyluluktan ziyade zenginlik olduğuna işaret eder. Bu konuda daha aydınlatıcı olan bilgi İÖ 6. yüzyılda yaşamış Megaralı şair Theognis'in şiirlerinden gelir. Şiirlerinde soyluluğu öven Theognis, bir şiirinde soylu ailelerin soylu olmayan zengin ailelerle yaptığı evlilikten yakınıp, bu durumu kınar. Anlaşılan Homeros Çağı'ndan itibaren gelişmeye başlayan ticaret, Kolonicilik Çağ'ında soylu kökenli olmayan yeni zenginler yarattı. Yeni zenginlerin kimilerinin maden ocakları vardı. Kimileri ise küçük ölçekli sanayi işletmelerine sahipti. Soylu kastının ve "özgür köylüler" sınıfının dışında olan bu zenginler, kendi orta sınıflarını, yani "tüccarlar, zanaatçılar ve sanayiciler" sınıfını oluşturdular. Bu arada soyluların sahip oldukları topraklar bölüne bölüne küçüldü. Soylu kast, soylu olmayan zengin ailelerle evlilik yoluyla

Levent Şahverdi Arşivi

akrabalık kurmaya başladı. Böylece soylu kökenli olmayan zengin ailelerin soylu ailelerin tekelindeki oligarşik yönetimde söz sahibi olmalarını sağlayacak koşullar oluşmaya başladı. Onların İÖ 8. yüzyılda soylular oligarşisinde söz sahibi olmalarıyla birlikte eski Yunan kentlerinin "aristoi" denilen "en iyiler" arasına doğuştan soylu olmayan zengin aileler de dahil oldular.[75] Başka bir ifadeyle İÖ 8. yüzyılda eski Yunan dünyası aristokratik oligarşi denilerek de tanımlanan siyasal rejim biçimiyle tanıştılar.

Aristokratik oligarşilerde hükümeti halk tarafından bir yıl süreliğine görev yapmak üzere seçilen Arkhonlar oluşturdu. Bir sonraki bölümde söz edeceğimiz Atina'daki aristokratik oligarşinin Arkhonlarının sayısı dokuzdu. Yürütme gücünü ellerinde bulunduran bu Arkhonlardan ilk üçü şu unvanları taşıyorlardı: *Arkon Eponymos, Arkhon Polemarkhos ve Arkhon Basileus.* İlki her yıla adını veren takvim memuruydu. Devletin mülki idaresinden sorumluydu. İkincisi savaş işlerinden sorumlu başkomutandı. Üçüncüsü başrahipti ve kent devletlerinde dinsel işlerinden sorumluydu. Diğer 6 Arkhonun görevi adli işlerdi. "Basileus" unvanına sahip bir Arkhonun olması, monarşiden oligarşiye geçiş sürecinde kanlı bir savaş ya da isyan yaşanmadığını işaret eder. Yani krallarının yetkileri danışma kurulunu oluşturan aristokratlar tarafından tedricen elinden alınmıştı. Son kralın tek yetkisi din işleriyle ilgili sınırlanmıştı. Ancak yine de sürecin tam olarak nerede ne zaman başladığı ve nasıl geliştiği sorusunun kesin yanıtı bulunmuyor. Zira Atina monarşisinin son kralı, Kodros'tu. Onun İÖ 11. yüzyılda hüküm sürdüğü sanılmaktadır. Atina'da hüküm süren son hanedanın adının da *Medontidler* (Medontiadai) olduğu bilinmektedir. Benzeri hanedan hâkimiyeti başka kentlerde de vardı. Bunlardan biri Korinthos'ta hüküm süren Bakkhisoğulları (*Bakkhiadai*) hanedanıydı. Bu hanedanın kurucusu İÖ 10. yüzyılın sonlarında hüküm sürdüğü sanılan Bakkhis'ti. Hanedanın Korinthos'taki iktidarı İÖ 747 yılında yıkıldı ve yerini aristokratik oligarşi hükümeti aldı. Fakat bu hükümetin üyelerini yine Bakkhisoğulları hanedanından seçilen kişiler oluşturdu.

Tüm bunlardan da anlaşılacağı üzere eski Yunan kentlerindeki aristokratik oligarşinin kuruluş süreci kralların danışma meclisini oluşturan aristokratların monarşik yönetimde etkili bir şekilde söz sahibi olmalarıyla başladı. Söz konusu süreç, İÖ 8. yüzyılın başlarında başladı ve aynı yüzyılın sonlarında son buldu. Yani kalıtsal olan krallık rejimine son verildi. Bu rejimin yerini aristokratik oligarşi aldı. İlkinden ikincisine geçiş,

75 Büyük mülk sahibi olanlanlar için kullanılan *aristoi* (iyi adamlar) sözcüğü Homeros destanlarında kullanılmaz. Bu sözcüğü kullanan ilk Yunan şairi Pindaros'tur. Bkz. Pindaros, *Pythian Odes*, X.71.

Levent Şahverdi Arşivi

kraliyet hanedanı üyeleri arasından seçilmek suretiyle, önce ömür boyu hüküm sürmek üzere, sonra 10 yıllığına ve en sonunda bir yıl görev yapmak üzere tayin edilen "kral" unvanlı yüksek kamu görevlisi tayin edilmek suretiyle sağlandı. Bu arada "kral" unvanlı bu kamu görevlisinin yetkileri tedricen elinden alındı. Kralın elinden alınan ilk yetkisi muhtemelen ordu komutanlığıydı. Sonra onun mülki ve adli işlerle ilgili yetkisine son verildi. Kralın elinden alınan en son yetkisi ise din işleriyle ilgili olandı. Aristokratik oligarşinin üst yönetimini oluşturan üç *arkhon*dan birine *arkhon basileus* (kral arkhon) denilmesinin nedeni budur.

Aristokratik oligarşi denilince öncelikle bir azınlık yönetimi anlaşılır. Yani siyasal iktidarı elinde bulunduranlar kent halkının küçük bir kesimini oluşturur. Onlar mensubu oldukları toplumun en zengin ve en nüfuzlu grubudur. Ancak aristokratik oligarşide yönetim gücünü ellerinde bulunduranların doğuştan soylu olmaları gerekmez. Zira aristokratik oligarşide gücün ölçüsü yalnızca zenginliktir. Demokratik rejimlerin yaşanmış olduğu zamanda bile kimi kentlerin siysal rejimi olmaya devam eden bu oligarşi (*oligarkhia*), birkaç istisna dışında tüm Yunan kentlerinin ortak özelliğiydi. Fakat aristokratik oligarşinin bir standardı yoktu. Aristoteles'in *Politika* adlı eserinde oligarşik yönetim biçimlerini dört katagoriye ayırmış olmasının nedeni budur. Fakat Aristoteles'in sözünü ettiği oligarşik yönetim biçimlerinden yalnızca ikisi temel özellik arz eder ve önemlidir. Bunlardan birinde iktidar gücünü ellerinde bulunduranlar, mensubu oldukları toplumun azınlığını oluşturan hanedanın üyesidirler. Oligarşinin bu biçimine hanedan oligarşisi denilir. Korinthos, Larissa (Tesalya'da), Elis ve Sparta gibi kentlerdeki oligarşi, bu nedenle hanedan oligarşisi katagorisindedir ve hemen hemen hepsinde üyeleri yaşlılardan (gerontes) oluşmuş ve adına *Gerusia* denen bir Yaşlılar Kurulu (ya da Danışma Kurulu) vardır. Korinthos'ta hükümet görevini üstlenen ve belli bir yaştan sonra ölünceye kadar görevde kalan *Gerusia*'nın 80 üyesi arasında olma hakkı, yalnızca 8 kabilesi (phyle) bulunan Bakkhisoğulları (*Bakkhiadai*) hanedanının imtiyazıydı. Saflığını ve egemenliğini dışarıdan bir aileyle evlilik yapmadan sonuna kadar (İÖ 657) korumuş olan Bakkhisoğulları hanedanının sahip olduğu zenginliğin kaynağı, büyük tarım arazileri değil gemicilik ve tüccarlıktı. Fakat Teselya'daki Larissa kentinin oligarşik yönetimi her zaman doğuştan soylu olan Aleuadlar (*Aleuaidai*) hanedanının elindeydi. Küçük köylü-çiftçi topluluklarının egemen olduğu Elis'in oligarşisini ise Heraklidler, yani Heraklesoğulları (*Herakleidai*) hanedanının üyeleri oluşturuyordu. Üç kabileye ayrılmış

Levent Şahverdi Arşivi

olarak yaşayan ve *phratriai* (kardeş birlikleri) örgütlenmesine sahip Heraklidler hanedanının tekelindeki oligarşik yönetimin merkezi hükümetini, ölünceye kadar görev yapmak üzere (minimum yaş sınırlaması olmadan) tayin edilen ve sayısı 9 olan yaşlılar (gerontes) oluşturuyordu. Sparta'nın hanedan oligarşisi buraya kadar saydıklarımızdan farklıydı. Zira bir sonraki bölümde de söz edeceğimiz gibi Sparta'ya egemen olan hanedan sayısı tek değil ikiydi. Yarı tanrı Herakles'in soyundan geldiğine inanılan bu iki aileden birini Agiadlar, yani Agisoğulları (*Agiadai*), diğerini Euriponditler, yani Euriponoğulları (*Euripontidai*) oluşturuyordu. Sparta'daki oligarşik hükümetin başında bulunan iki kraldan biri Agiadlar arasından, diğeri Euripontidler arasından seçilmek zorundaydı. İki kral ile birlikte 28 yaşlıdan oluşan 30 kişilik *Gerusia*'ya (Yaşlılar Kurulu) üye olmak hakkı da yalnızca bu iki hanedanın üyelerinin ayrıcalığıydı.

Aristoteles'in oligarşilerle ilgili söz ettiği ikinci önemli oligarşik yönetim biçiminde hanedan tekeli yoktur. Vatandaşların iktidardan pay alabilmeleri için büyük bir servetin sahibi olmaları da gerekli değildir. Hanedan yönetimi keyfiyetinin olmadığı, yasalara bağlılığın esas olduğu bu tür oligarşik yönetimlerde siyasal anlamda eşit söz hakkına sahip vatandaşların sayısı çoktur. Fakat onlardan çok azı, kentin yürütme gücüne sahip hükümetin üyesi olma imkânına sahip olabilirlerdi ve bu tür halk meclislerine eşit siyasal haklarla dahil olmuş bulunan vatandaşların sayısı genellikle 1000 ile sınırlıydı. Nitekim Kyme (Nemrut köy), Kolophon (Değirmendere), Opus, Kroton ve Girit gibi kentlerin siyasal haklar bakımından eşit vatandaşlarının sayısının 1000 olduğu bilinmektedir (Glotz 1950, 74 vd). Kyme'nin 1000'leri iktidarı denetleme gücünü atlılardan alıyordu. Kolophon'un 1000'lerini zengin vatandaşlar oluşturuyordu. Onlar halk meclisinin toplandığı Agora'ya üzeri gümüş ve altın takılarla süslü mantolarıyla gelirlerdi. Opus'un halk meclisini oluşturan ve oligarşik yönetimini denetleme gücünü ellerinde bulunduran 1000'lerin yetkisi yasa yapmakla sınırlıydı. Kroton'nun halk meclisini oluşturan 1000'leri, savaş ve barış gibi konularda kendilerine danışılan bir anayasal kurum durumundaydı. Girit'in oligarşisinde söz sahibi olan 1000'ler, kentin Agora'sında toplanırdı. Onların görevi oligarşik yönetimin yürütme gücünü ellerinde tutan ve sayısı 10 olan devlet denetçileri (kosmoi) ile sayısı 28 olan Yaşlılar Kurulu (Gerusia) tarafından önlerine getirilen teklifleri onaylamaktan ibaretti (Aristoteles, *Politika*, II.10.6 vd). Hanedanların denetiminde olmayan diğer oligarişlerde iktidardan pay alanlanların sayısı 1.000 ile sınırlı değildi. Örneğin Herakleia Pontika (Karadeniz Ereğlisi),

Levent Şahverdi Arşivi

Massalia (Marsilya) ve Sicilya Adası'ndaki Syrakusai'da sayı 600 idi. Son ikisinin 600 üyeli halk meclislerine *Synedrion* deniliyordu. Devletin günlük işleri ise Synedrion'un üyeleri (*timoukhoi*) arasından seçilen 15 kişilik bir kurul tarafından yürütülüyordu. Gerçek iktidar ise bu 15 kişi arasından seçilen ve biri başkan olan üç kişinin elindeydi. *Timoukhos* kelimesinin Batı Anadolu kökenli olması, benzeri meclislere Batı Anadolu kıyılarındaki kent devletlerinin de sahip olabileceğinin işaretidir. Thebai kentinin oligarşisi, eşit siyasal haklara sahip vatandaşların sayısı bakımdan buraya kadar saydıklarımızdan farklıdır. Zira bu kentte Halk Meclisi'ni oluşturan vatandaşların sayısı İÖ 750 yılında bile 3.000 idi. Atina'nın 5000'leri, muhtemelen Thebai kenti örnek alınarak oluşturulmuştu. Fakat Atina'nın Halk Meclisi'ni (Ekklesia) oluşturan vatandaşların sayısı zamanla 5.000'ni aştı. İlkin yukarıda sözünü ettiğimiz arkhonları seçen Atina'nın bu meclisinden ve diğer anayasal kurumlarından on üçüncü bölümde ayrıca söz edeceğiz.

XI.6. Tiranlık

Eski Yunan kentleri İÖ 7. yüzyılın ortalarından itibaren kimi tarihçiler tarafından dünyanın ilk "devrim çağı" dedikleri yeni bir çağa, yani Tiranlık Çağı'na girildi. Çağın devrimini yapanlar, eski Yunanların "Tyrannos" (çoğulu Tyrannoi) dediği Tiranlar oldu. Tiranları yaratan koşullar ise baskıcı bir yönetim sergileyen aristokratik oligarşinin eseriydi. Tiranlarla tanışmamış bir eski Yunan kentinin neredeyse olmayışının nedeni bu olsa gerektir. Zira Aristokratik oligarşi, her ne kadar iktidar olmanın koşulunu soylu doğumlu olmaktan çıkarmış olsa da Arkaik Çağ'da iktidardan pay alabilmenin ve adaletin mağduru olmamanın koşulu hâlâ zenginlikti. Ancak bu rejimin iktidarında söz sahibi olabilmek için belli bir zenginliğe sahip olmak yeterli değildi. Çok zengin olunması gerekiyordu. Dahası fakir vatandaşlar daha da fakirleşiyor, zenginlerden aldıkları borçlarına karşılık kendilerini ipotek ettikleri için köle durumuna düşebiliyorlardı. Belli bir zenginliğe sahip olanların ise en büyük şikâyeti adaletti. Zira onlar yazılı olmayan geleneğe dayalı yasaların mağdurlarıydılar. Sınıf çatışmalarının ve gerginliklerin yaşanmasına yol açan böylesi bir ortam, halkın desteğini alarak iktidar olabileceğini düşünen aristokrat ailelerin hırslı ve yetenekli kimi üyelerinin işine yaradı. Onlar sahip oldukları asker konumlarıyla ya da hitabet yetenekleriyle oligarşik yönetimden memnun olmayan, hatta bu yönetimden nefret eden halktan aldıkları destekle oligarşik rejimin yönetimine saldırıp, aristokratik

Levent Şahverdi Arşivi

oligarşilere son verdiler. Eski Yunanlar, oligarşik hükümeti sivil destekle devirip kendi monarşilerini kuran bu devrimcilere ya da darbecilere daha önce de belirttiğimiz gibi Tiran (Tyrannos) dediler.

İlk kez İÖ 7. Yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı bilinen şair Arkhelaos tarafından kullanılan "Tyrannos" sözcüğü Yunanca değildi. Muhtemelen Lidya kökenliydi ve "efendi" anlamına gelen bir sözcüktü. Sonradan "despot" anlamında kullanıldı. Zira kimi tiranlar iktidara geldikleri kentlerinde halkın istediği siyasal, sosyal ve ekonomik çareleri üretip, parti kavgalarını sonlandıran, hükmettikleri kentlerine huzur ve güvenlik getiren, ahlaki anlamda iyileşmeleri sağlayan, orduyu güçlendiren, anıtsal binalar ve sanat eserleriyle hükmettikleri kentleri güzelleştiren reformlar yaparlarken, kimileri despot birer hükümdar oldular. Fakat her iki durumda da tiranlar, birer monarktılar. Ancak eski Yunanlar, tiranların iktidara gelişiyle yalnızca monarklarla tanışmadılar, aynı zamanda Aristoteles'in (*politika*, III. 14) "mutlak krallık" dediği yeni bir monarşik rejimle tanışmış oldular. Buna rağmen eski Yunanlar, tiranlara hiçbir zaman "kral" demediler. Çünkü "kral" ile "tiran" arasında temel bir fark vardı. İlkinin iktidarı kalıtsaldı. Babadan oğula geçtiği için meşruiyeti vardı. Tiranlar ise iktidarı, yasal yoldan değil, bir sivil darbeyle ele geçirmişlerdi. Fakat onların da kimileri krallar gibi tahtlarını oğullarına devrettiler. Fakat tiranlarca kurulan hanedan yönetimleri en fazla iki kuşak devam edebildi. Daha fazlası nadir görülendir. Dahası tüm tiranlar, iktidarı zor kullanarak ele geçirmiş değildi. Kimileri seçilmiş tiran idiler (Aristoteles, *Politika*, III.14) ki bunlar daha çok yasakoyucular olarak bilinmektedir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi eski Yunan kent devletlerinin (polis) "tiranlık" ile tanışmasına oligarşik hükümetten memnun olmayan halk kitlesini arkasına alan aristokrat kökenli kişiler (tiranlar) önderlik etmişti. Ancak onların önderliğini güçlendiren koşulları vatandaşlık hakkına sahip sıradan insanların oligarşik hükümetten memnuniyetsizliğiyle sınırlandırmak zor. Bu nedenle kimi tarihçilerin de öne sürdüğü gibi tiranları cesaretlendiren güç dayanışmasının asıl kaynağı, ordu düzenindeki değişimde aranabilir. Zira bu düzen İÖ 7. yüzyılda kurulan ve ordunun ağır silahlı piyade birliklerini oluşturan hoplitlerle kuruldu. Hoplitleri, Kolonicilik Çağı'ndan itbaren çok gelişecek olan ticaretin olanaklarıyla zenginleşen "tüccarlar ve zanaatçılar" sınıfından temin edilen askerler oluşturuyordu. Pahalı göğüs zırhlarıyla, kalkan ve mızraklarıyla savaşan hoplitlerin sayısı soyluların oluşturduğu atlı birlik sayısından çoktu. Çünkü tüccarlar ve zanaatçılar sınıfı bir atlıya karşılık iki hoplitle savaşa dahil

Levent Şahverdi Arşivi

oluyorlardı. Savaşta sıkı düzende, yani omuz omuza çarpışan ağır silahlı hoplitlerin etkisi ve başarısı çok büyüktü. Bir savaşın hoplitler olmadan kazanılması olanağı yoktu. Hatta savaşı hoplitler kazanıyordu, soyluların oluşturduğu atlılara (hippeis) ise yalnızca yenilip kaçan düşmanların peşinden gitmek kalıyordu. Yani atlıların savaştaki rolü çevresel olmaktan daha ötede değildi. Bu durum kent vatandaşlarından oluşturulan hoplitleri savaşların gururu haline getirdi. Doğal olarak onların savaşlardaki itibarı barış zamanına da taşındı. Böylece kent devletlerinin halk meclislerinde onların sesi daha gür ve daha itibarlı oldu. Oligarşik yönetimleri devirmek isteyen hırslı ve yetenekli aristokratların (tiranların) işini kolaylaştıranlar bu nedenlerle hoplitlerdi.

XI.7. Ünlü Tiranlar

Eski Yunan kent devletlerinin bilinen ilk tiranı Korinthoslu Kypselos'tur. Kypselos, yalnızca bilinen ilk tiran değil, aynı zamanda Tiranlık Çağı'nın en ünlü simalarından biriydi. Onun gibi ünlü ve başarılı başka tiranlar da vardı. Bunlardan biri Kypselos'un oğlu Periandros'tu. Diğerleri şunlardı: Thrasybulos, Kleistenes, Theagenes, Pheion, Polykrates, Peisistratos, Gelon.

Korinthos'un oligarşik yönetimini ellerinde tutan Bakkhisoğulları (Bakkhiadai) ailesinin (*genos*) İÖ 657 yılında yıkan Kypselos, tiran olmadan önce bir komutandı. Otuz ya da otuz iki yıllık tiranlığı döneminde Korinthos'un ekonomik refah düzeyini artırdı. Fakir köylülere toprak tahsisi de içinde olmak üzere Aristokratların mağduru olan altsınıfların durumunu iyileştiren birtakım düzenlemeler yaptı. Yunanistan'ın kuzeybatı kıyılarında yeni koloniler (Leukas, Ambrakia, Anaktorion) kurdu. Korkyra (Korfu) Adası'nın kontrolünü yeniden ele geçirdi ve özellikle renkli bezemeleri olan vazoların ihracıyla Korinthos ticaretinin hacmini genişletti. Tiranların aristokratlara karşı halktan talep ettikleri muhafız birliğini istemeyen Kypselos'un eski Yunan dünyasındaki saygınlığı büyüktü. Nitekim Atina ve Mytilene arasında İÖ 607'de ya da 606'da yapılan bir savaşın sona erdirilmesinde arabuluculuğa uygun bulunan itibarlı kişi Kypselos olmuştu.[76] Olympia'da ve başka yerlerde düzenlenen panhellenik festivallere düzenli katılan Kypselos ölünce (İÖ 627/625) yerine oğlu Periandros geçti.

İÖ 627/625-585 yılları arasında hüküm süren Periandros, babasının başarılı yönetimine kendi başarılarını ekledi. O da babası gibi, fakirlerin

76 Herodotos, V.95; Diogenes Laertios, I.76 (burada Periandros).

Levent Şahverdi Arşivi

ve köylülerin lehine olan birtakım düzenlemeler yaptı. Zenginliğin ve toprağın belli ellerde toplanmasına engel olmak için zenginliği ve sahip olunacak toprak miktarını sınırlayan yasalar çıkardı. Yine babası gibi o da koloniler kurdu. Bunlardan ikisi (Apollonia ve Epidamnos), babası Kypselos'un kurduğu kolonilerin daha kuzeyindeydi. Üçüncüsü Ege Denizi'ne üç parmak şeklinde çıkıntı yapan Khalkidike'de kurulan (Potidaia) koloniydi. Renkli bezemeleri olan Korinthos vazolarının ünü de onun döneminde Akdeniz dünyasında yayılmış ve Korinthos, çağının en önemli ticaret merkezi haline gelmişti. İnşa ettirdiği savaş gemileriyle de Akdeniz ticaretinin tüccarlar için güvenli hale gelmesini sağlamıştı. Tapınak (Apollon Tapınağı), çeşme gibi yapılar inşa ederek kenti güzelleştiren, Korinthos Körfezi'ndeki bir geminin kestirmeden Saron Körfezi'ne geçirilebilmesi için kıstak üzerinde yol inşa eden, hatta iki körfezi açılacak bir kanalla birleştirmeyi bile düşünen Periandros'un felsefeye, sanata ve edebiyata ilgisi de büyüktü. Korinthos'taki tiranlık Periandros'un İÖ 588 yılında ölmesinden sonra son buldu. Tiranlığın yerini demokrasi (demokratia) aldı.

Ünlü ve başarılı bir başka tiran, Miletoslu (Milet/Balat) Thrasybulos'tu. Korinthos tiranı Periandros'un çağdaşıydı ve öyle görülüyor ki ikisi arasında iyi ilişkiler kurulmuştu. Zira bize kadar ulaşan bir anekdota göre Periandros, Miletos tiranı Thrasybulos'a bir elçisini göndermiş ve ona elçi aracılığıyla bir ülkenin nasıl iyi idare edileceğini sormuş. Miletos tiranı sorunun yanıtını elçiyi buğday tarlasına götürüp, orada düzensiz olarak diğerlerinden daha yüksek biçimde sivrilmiş buğday başaklarını keserek vermiş (Herodotos, V.92). Miletos, İÖ 7. yüzyıl sonlarında hüküm süren bu tiran döneminde zenginliğinin zirvesine ulaştı. Onun döneminde Lidya Krallığı ile ittifak yapılarak iyi ilişkiler kurulmuş, ticaretin hacmi çok büyümüştü. Miletoslu tüccarlar, Karadeniz'in kuzeyinden Mısır deltasına, Doğu'da eski adı Euphrates olan bugünkü Fırat Nehri'nden batıda İtalya'daki Etruria bölgesine kadar çok geniş bir coğrafyada mal getirip götürür olmuşlardı.

Sikyon tiranı Kleistenes, İÖ 600-570 yılları arasında hüküm sürdü. Onun döneminde Sikyon kenti, tarihin en parlak dönemini yaşadı. Böylesi bir dönem, Sikyon kentine daha sonra hiçbir zaman nasip olmadı. Kleistenes'in döneminde en büyük düşman olarak Argos kenti sayılıyordu. Zira Sikyon, Argoslu Dorlar tarafından işgal edilmişti. Kleistenes'in Argoslulara düşmanlığının nedeni, Dor istilasıyla ilgili bu bilgilere sahip olmasıydı. Bu düşmanlık nedeniyle Kleistenes, Argoslulardan çok sık söz

Levent Şahverdi Arşivi

eden Homeros destanlarının ozanlar tarafından (rhapsodlar) Sikyon'da okunmasını yasakladı. Hatta Argoslu bir kahramanın kemiklerini Sikyon'daki mezarını açtırarak çıkardı. Nihayet Korinthos'un dört Dor kabilesinin (Phyle) adlarını değiştirdi. Argoslular, tüm bunları bir küfür kabul ederek Sikyon'a savaş açtılar (Herodotos, V.67.1 vd).

Kleistenes'in yetenekli bir asker olduğu da söylendi. Bu yeteneğini o, Kutsal Savaşta Delphoi dinsel birliğinin tarafını tutarak Phokis kenti Krisa'ya karşı yaptığı savaşta gösterdi (Pausanias, X.37.5 vd). Kızını Atinalı Megakles ile evlendirerek bu kentin Alkmaionlar ailesiyle akrabalık kurdu (Herodotos, VI. 126 vd). Fakat bu ailenin arkhon olan bir üyesi, yani Megakles Atina'da tiran olmak isteyen Kylon'un kaçmasından sonra Athena Tapınağı'na sığınan taraftarlarını öldürtünce lanetlenmiş sayıldı ki eski Yunanların inancına göre lanetli olmak demek, uğursuzluk demekti. Kleistenes'in halefi Orthagoras ailesinin bir üyesi olan Aeskines'ti. Fakat onun tiranlığı on yıldan daha fazla devam etmedi. Sikyon'da tiranlık, Sparta'nın müdahalesiyle sona erdirildi (Herodotos, V.68).

Megara'da hüküm süren tiran Theagenes, Sikyon tiranlarıyla çağdaştı. Fakat yaşadığı zamanın ünlü tiranlarından olmasına rağmen onun hakkında çok fazla bilgi yoktur. Kızını Atina'nın aristokratlarını oluşturan ailesinin (Eupatridai) bir üyesiyle, yani Kylon ile evlendirmiş olduğundan da tahmin edileceği üzere Theagenes, Megara'nın aristokrat bir ailesinin üyesiydi. Bize kadar ulaşan bilgilere göre o, zenginlerden nefret eden halkın sevgisini kazanacak bir siyaset izledi. Bunun somut örneği ise tiran olduktan sonra zenginlerin nehir kıyılarında otlamakta olan sığır sürülerini toplatıp hepsini kesmesiydi. Onun tiranlığı döneminde Megara'da inşa edilen en önemli yapılardan biri uzunluğu birkaç kilometreyi bulan bir suyolu (aquaductus), diğeri çok sütunlu güzel bir çeşmeydi (Pausanias, I.40.1; 41.2). İÖ 630'da damadı Kylon'un Atina'nın tiranı olma girişimine verdiği destek, ilerleyen satırlarda söz edeceğimiz gibi amacına ulaşamayınca Theagenes'in Megara'daki iktidarı zayıfladı ve kısa süre sonra oligarşi yanlılarınca İÖ 620 yılında öldürüldü. Böylece Megara'da tiranlık rejimi devirildi ve yerini oligarşi aldı (Thukidides, I.126).

Pheidon, eski Yunan tiranları arasında hüküm sürdüğü tarihler bakımından ilklcr arasında yer alan tiranlardandır. Genel kabule göre İÖ 7. yüzyılın ilk yarısında yaşadı. Yaşadığı kentin Heraklesoğulları hanedanına mensuptu. Kalıtsal krallık yetkilerini aşarak tiran olmuştu. Ağırlık ve ölçü birimlerini standartlaştırmak (Herodotos, VI.127), Olympia oyunlarının idaresini Elis kentinin elinden almak, Argolis'te siyasi birliği sağlamak

Levent Şahverdi Arşivi

gibi başarılarıyla anılan Pheidon, Argos ile Saparta arasındaki savaşta (İÖ 699) ilkinin ağır silahlı piyade birliklerinin (hoplitler) komutanıydı. Bu savaştan galip ayrılan taraf Argos olmuştu. Sparta'ya karşı kazanılan bu galibiyetin önemi ise ilk ve tek olmasıdır. Eğer söylendiği gibi bu savaş, Pheidon'un tiranlığı döneminde yapılmışsa, eski Yunanların bilinen ilk tiranı da Kypselos değil, Argoslu Pheidon'dur. Argos'ta hüküm sürdüğü bilinen bir başka tiran, hakkında hemen hemen hiç bilgi olmayan Orthagoras'tı. Yaklaşık İÖ 650'li yıllarda hüküm sürdüğü sanılan Orthagoras, basit bir aşçının oğlu olarak dünyaya gelmiş ve tiran olmadan önce ordu komutanlığına (polemarkhos) terfi etmişti (Diodoros, VIII. 24).

Başarılarıyla adını duyuran tiranlardan biri de İÖ 538-522 yılları arasında Samos (Sisam) Adası'nda hüküm süren Polykrates'ti. Herodotos'un (III.39,120,125) aktardığı bilgilere göre kendisini destekleyen birkaç aristokrat yandaşıyla birlikte iktidarı ele geçiren Polikrates, tiran olduktan sonra adına *samaina* denen ve 50 küreklisi olan gemileriyle Kiklad Adaları da dahil Ege Denizi'nin birçok adasına ve doğu kıyılarındaki yerleşmelere bir korsan gibi saldırıp, onların kendisine boyun eğmelerini sağladı. Antik yazarlara göre Samos onun döneminde bir deniz imparatorluğu (*thalassokratia*) haline gelmişti.[77]

Mısır kralı Amasis'ten pek çok armağan alan, hem Amasis ile hem de Atina ile ittifak yapan Polyktrates, ilkinin ülkesi Pers kralı Kambyses tarafından ele geçirilmek istendiğinde ittifakına sadık kalmadı, Perslerin tarafında yer aldı (Herodotos, II.182; III. 120 vd). Fakat onun takriben 16 yıllık hükümdarlığını sona erdiren de Oroites adlı bir Pers satrabı oldu. Daskyleion (Ergili) satrabı tarafından kışkırtılan Sardeis satrabı Oroites, Polykrates'e bir elçi gönderdi. Elçinin görevi sözde Pers büyük kralı Kambyses tarafından ölümle tehdit edilmiş satrap Oroites adına Polykrates'ten sığınma istemekti. Karşılığında satrabın sahip olduğu hazinesinin ve zenginliğinin yarısını alacaktı. Teklif edilen hazine, Polykrates'in tüm Yunan dünyasını kendi hâkimiyeti altına sokmasını sağlayacak kadar büyüktü. Polykrates kendisine iletilen bilgi ve hazine konusunda emin olmak için gönderdiği elçiden olumlu yanıt alınca Pers satrabının davetini kabul ederek Sardeis'e gitti. İÖ 522 yılında davetin bir tuzak olduğundan habersiz şekilde satrabın sarayına giden ve ardından hazineyi gören Polykrates, orada hazineyi seyrederken Pers satrabı Oroites tarafından tutuklandı ve ardından kazığa vurularak öldürüldü (Herodotos, III.120 vd).

77 Herodotos, III. 39, 122. Thukidides, I.13.6; III.104.2. Plutarkhos, *Perikles*, 26.

Levent Şahverdi Arşivi

Polykrates'in geride bıraktığı mimarlık eserleri, tüm Yunan dünyasındaki eserlerin en büyüğüydü.[78] Bunlardan biri Hera Tapınağı, ikincisi Samos limanında inşa edilen dalga kıran, üçüncüsü suyolu (aquaductus) ve dördüncüsü kendisi için inşa ettirmiş olduğu sarayıydı. Çağının hem sanatsal hem de anıtsal anlamda en büyük tapınağı olan Hera Tapınağı, daha önce İÖ 570 yılında inşa edilmiş fakat bir kuşak sonra deprem yüzünden tahrip olmuştu. Polykrates, İÖ 530'lu yıllarda tapınağı öncekinden daha büyük olacak şekilde (kenar uzunlukları 55 x 122 m) yeniden inşa ettirdi. Etrafını çeviren çift sıra sütunlarının sayısı ise 123'ten daha az değildi. Limanda inşa edilen dalga kıranın uzunluğu ise 300 m civarındaydı. Kentin etrafını çeviren surların dışındaki bir rezerveden kentin akropolisine kadar ulaşan ve takriben 1 km uzunluğundaki suyolu ise bir yeraltı tüneli olarak inşa edilmişti. Yunan mühendisliğinin en görkemli eserlerinden olan bu suyolunun mimarı Megaralı Eupalinus'tu. Polykrates'in kendisi için yaptırdığı sarayı, özellikle konuklarını ağırladığı sarayın salonu (*andron*) her türlü lükse sahipti. Saray, pahalı halıları ve değişik çiçekleri içinde yaşatan bahçesiyle dikkat çekiyordu. Onun tarafından yaptırılan önemli eserlerden biri kütüphane, diğerleri kentin çeşmeleri ve hamamlarıydı.

Polykrates'in bir özelliği de çağın sanatçı, mimar, şair ve filozoflarını sarayında ağırlaması ve symposiumlar düzenlemesiydi. Onun sarayında sahiplendiği entelektüellerden ikisinin şair (Anakreon ve İbykos), birinin de filozof Pythagoras olduğu bilinmektedir.[79] Fakat Pythagoras, Polykrates'in öldürüldüğü tarihten sekiz yıl kadar önce (İÖ 530) Samos'tan ayrılmıştı.

Polykrates ile çağdaş olan Peisistratos, Atina'nın tiranıydı. Bu nedenle ondan ilerleyen satırlarda Atina başlığı altında ayrıca söz edeceğiz. Mityleneli Pittakos, her ikisinden de yaşlıydı. Fakat burada saydığımız titanlardan farklıydı. Aristoteles'in "seçilmiş tiranlar" dediği gruba dahil olan Pittakos'un tiranlığından daha çok yasakoyuculuk özelliğinden söz edildi. Bu nedenle Pittakos'tan da ayrıca söz edeceğiz. Gelon, Sicilya'nın Gela kentinde hüküm süren tiran Hippokrates'in atlı birlik komutanıydı. Onun çocuklarının varisi olduktan sonra bir tertiple tiran olmayı başardı. İÖ 485 yılında Syrakusai'yı ele geçiren Gelon, İÖ 480 yılında adayı istila etmek için gelen Kartaca Fenikelilerini yendi. İki ya da üç yıl sonra öldüğünde Syrakusai, Yunanistan'ın Atina ve Sparta kentleriyle birlikte çağının en güçlü devletlerinden biri haline geldi. Onun ölümünden kısa

78 Herodotos, II. 182; Strabon, XIV.1.14.
79 Strabon, XIV. XIV.1.14 vd. Diogenes Laertios, VII.3.

Levent Şahverdi Arşivi

bir süre önce Yunanistan'a sefer düzenleyen Pers kralı Kserkses, kendisine karşı ortak savunma savaşı yapan Atina ve Sparta'ya yenildi.

XI.8. Yasakoyucular

Tiranları iktidara getiren siyasal, sosyal ve ekonomik sorunlar, yasakoyucularına (nomethetai) duyulan ihtiyacın da nedenleriydi. Fakat ilkinin iktidarı ele geçirmesi, ikincisine duyulan ihtiyacı daha da güçlendirdi. Bir başka deyişle yasakoyculara duyulan ihtiyaç, tiranlık korkusuyla kaçınılmaz hale gelmişti. Yasakoyucularla birlikte eski Yunan kentlerinde kurulan demokratik rejimlerin temelini atan yazılı kanunlar çıkarılmaya başlandı. Her ne kadar yasaların çıkarılması konusunda başvurulan yöntem, her kent devletinde aynı olmasa da yasaları yapma görevi özel olarak seçilmiş kişilere devredildi. Bu kişiler, yaşadıkları kentin entelektüelleriydi. En iyileri ise orta sınıf mensuplarıydı (Aristoteles, *Politika*, IV.11). Aristoteles'in (*Politika*, III.14) Roma diktatörlerine benzettiği "seçilmiş tiranlar"dan söz etmiş olmasından da anlaşılacağı gibi sahip oldukları yetkiler bakımından olağanüstü iktidar güçleri vardı. Onların bir diğer ortak özellikleri ise tiranların ardılları olmalarıydı. Fakat onların sahip oldukları unvanları her yerde aynı değildi. Kimileri "diallates" (uzlaştırıcı) unvanıyla atanırken, kimilerine "aisymnates" (hakem) denildi. Atina'da İÖ 682-621 yılları arasında bir yıllığına görev yapmak üzere atananların sahip oldukları unvanları ise "thesmothetai", yani "yasakoyucular" idi. Fakat zamanla yasa yapmakla görevlendirilmiş olanların tümünden "nomethetai" (yasakoyucu) diye söz edilmeye başlandı.

Eski Yunan yasakoyucularının en ünlüsü Atinalı Solon'dur (Resim 16). Fakat Solon, eski Yunan tarihinin ilk ve tek ünlü yasa koyucusu değildi. Hemşerisi Drakon, Spartalı Lykurgos ve daha sonra söz edeceğimiz diğerleri de eski Yunan tarihinin yasakoyucuları olarak ünlendiler. Bir sonraki bölümde ayrıca sözü edilecek Lykurgos, Peloponnesos'taki (Mora) Sparta kent devletinin diğer kent devletlerinden farklı ve kendine özgü siyasal düzenin anayasasını hazırlayan olarak tanındı. Fakat Lykurgos, "Rhetra" denilen yasalarını ya da daha doğrusu kurallarını yazılı hale getirmiş değildi. Onun yasakoyucu olarak tayin edilmiş olduğu yılın, İÖ 699 olduğu sanılmaktadır. Bu tarihten tam 78 yıl sonra, yani İÖ 621'de Atina kent devleti Drakon'u yasakoyucu olarak tayin etti. Atina'nın ilk yasakoyucusu olan Drakon'un yasaları derlemeydi. En önemli özellikleri ise çok sert oluşlarıydı (Aristoteles, *Politika* II.12). Hemen hemen her suça karşılık gelen ceza, ölüm cezasıydı. Ayrıntıları hakkında bilgi sahibi olmadığımız Drakon'un

Levent Şahverdi Arşivi

yasaları, eski Yunan dünyasının en ünlü yasakoyucusu Solon'un yasalarıyla, Areopogos Meclisi'nin onayına sunulanlar dışında yürürlükten kaldırıldı. Onların yerini para cezaları aldı. Örneğin hırsızlığın cezası Solon'un yasalarıyla ölüm cezası olmaktan çıkarıldı. Hırsıza verilen ceza çaldığını iki katıyla ödemesi şeklinde yeniden düzenlendi.

Solon, İÖ 594 yılında halkın (demos) ve aristokratların ortak kararıyla "uzlaştırıcı" ve "yasakoyucu" unvanları da verilmek suretiyle Arkhon seçildi. Kendisine verilen olağanüstü yetkilerle Atina yönetiminin başına geçen Solon'un yasaları da Drakon'unki gibi *oksones* (tekili okson) denilen odunlar üzerine yazıldı. Birkaç yüz maddeyi içeren Solon'un yasaları, sonraki bölümde ayrıca söz edilecek Atina anayasasını radikal bir şekilde değiştirip, halkın sesini kurumsallaştırdı. Bu yasalara günümüz açısından bakıldığında bir dereceye kadar mülkiyete karşı ve sosyal adaletçi reformları öngürmüş oldukları anlaşılmaktadır.

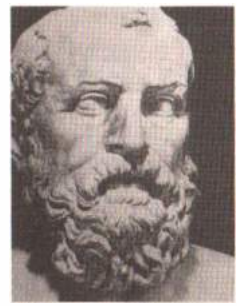

Resim 16, Solon

Eski Yunanların ünlü diğer yasa koyucuları şunlardır: Philolaos, Pheidon, Zaleukos, Kharondas, Andromas, Phaleos ve Pittakos. Bu yasakoyucuların hem yaşamları hem de yasaları hakkında çok fazla bilgi yok. İlki, yani Philolaos, Yunanistan'ın Korinthos kentinde hüküm süren Bakkhisoğulları hanedanının bir üyesiydi. İÖ 728 yılında katıldığı Olympia yarışlarında birincilik kazanan Diokles'in âşığı olduğu[80] ve bu nedenle onunla çağdaş, fakat yaşça daha büyük olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Philolaos'un yasaları İÖ 8. yüzyılın son çeyreğine ya da İÖ 7. yüzyılın başlarına tarihlenebilir. Fakat Philolaos, yasalarını Korinthos için değil Thebai kenti için hazırladı. Zira o, gençliğinde Korinthos'u terk edip Thebai'a gitmiş, oraya yerleşmişti. Philolaos'un yasalarının kayda değer olanları çocuk sahibi olmakla ilgiliydi. Onun yasalarından "evlat edinme yasaları" şeklinde söz edilmiş olmasının nedeni buydu (Aristoteles, *Politika*, II.6). Pheidon da Philolaos gibi Korinthosluydu ve Bakkhisoğulları hanedanına mensuptu. Onun yasaları mülkiyetle ilgiliydi. Ona göre evlerin sayısı ile vatandaşların sayısı aynı olmalıydı. Güney İtalya'da İÖ 679 (ya da 673) yılında Lokrisliler tarafından kurulmuş bir koloni olan Zephyra'da yaşadığı bilinen Zaleukos, diğer yasa koyucular gibi aristokrat bir ailenin üyesi değildi. Aristoteles tarafından aktarılan bir bilgiye göre o, bir çobandı. Lokrisliler, kentin sorunlarını nasıl çözebileceklerini tanrı

80 Aristoteles'e (II.12) göre Philolaos, Diokles'in âşığıydı.

Levent Şahverdi Arşivi

Apollon'a sormak için onun tapınağına gitmişler, bu tanrının rahibinden aldıkları yanıt "kendiniz için yasalar çıkartın" olmuştu. Bu tavsiye üzerine yaşamını bir çoban olarak sürdüren Zaleukos, Lokrisliler için mükemmel yasalar hazırlamış ve bunları Lokrislilere önermişti. Yasaları çok beğenen Lokrisliler, Zaleukos'a bu yasaları nereden bulduğunu sorduklarında, Zaleukos bu soruyu, yasaları rüyasında gördüğü tanrıça Athena'dan öğrendiğini söyleyerek yanıtlamış. O zaman Lokrisliler, Zaleukos'a özgürlüğünü verip, onu yasakoyucu olarak atamışlar (Leaders 2009, 418).

Zaleukos'tan sonra yaşadığı bilinen Kharondas, Sicilya Adası'nda kurulmuş bir koloni olan Katana'nın (Katane) vatandaşıydı. Yalnızca Katana için değil, Sicilya ve İtalya'daki başka kentler için de yasalar hazırlayan olarak adını duyuran Kharondas, yalancı tanıklığı suç kapsamına alan ilk yasakoyucudur (Aristoteles, *Politika*, II.2). Ayrıca onun yasaları vatandaş sorumluluğu konusunda zenginlere karşı fakirleri koruyucu niteliktedir. Onun kamu görevi suçları konusunda, kamu görevi hizmetinden kaçınan bir zengine verilecek cezanın bir fakire verilecek cezadan daha ağır olmasını garanti ederek zengin fakir ayrımı yapmış olmasının nedeni budur. Anayasal nitelikli yasalar da çıkaran Kharondas'ın bilinen bir başka özelliği ise mahkemelere düzenli katılmış olmasıdır. Andromas, Güney İtalya'daki Rhegium kentinin vatandaşıydı. Onun yasaları adam öldürme ve kadınların mirasçı olmalarıyla ilgiliydi (Aristoteles, *Politika*, II.12). Eski adı Khalkedon olan bugünkü Kadıköy'de (İstanbul) yaşayan Phaleos, mülkiyetin eşitliğini öngörüyordu. Ona göre zenginler çeyiz vermeli ancak almamalıydı. Fakirler ise çeyiz vermemeli ama çeyiz almalıydı (Aristoteles, *Politika*, II.7).

Aristoteles'in anayasa yapıcısı değil yasa yapıcısı dediği Pittakos, Lesbos (Midilli) Adası'nın Mytilene kentindendi. Adı hem tiran hem yasakoyucu olarak ünlendi. Tiran Myrsilos ile işbirliği yaparak kentin tiranı Melankhros'un öldürülmesinde rol oynadığı da söylenen Pittakos, Aristoteles'e (*Politika*, III. 14) göre "seçilmiş tiran"lardandı. Mytilene halkı tarafından İÖ 597 (ya da 596) yılında 10 yıllığına görev yapmak üzere *aisymnetes* (hakem) olarak tayin edilmişti. Anlaşılan sarhoşlara karşı çok da hoşgörülü değildi. Zira onun yasalarına göre sarhoşlar suç işlediklerinde onlara verilen ceza, aynı suçu işleyen ayıklardan daha ağırdı (Aristoteles, *Politika*, II.12). Eski Yunan yazarları, hemşerisi şair Alkaios hariç Pittakos'tan övgüyle söz ettiler. Örneğin Aristoteles'e göre Pittakos, "yasa ustası" idi. Diodoros ise onun bilgeliğini övdü. Ona göre Pittakos, bilgeliğine

Levent Şahverdi Arşivi

hayran olunan, nazik biriydi. Ülkesinin toprağını üç şerden, yani tiranlıktan, iç savaştan ve dış savaştan uzak tutmuştu (Diodoros, IX.11.1). Valerius Maksimus'a göre ise Pittakos, yumuşak bir kalbe sahipti. Alkaios, yedi bilgeden biri olarak da adı geçen Pittakos'tan övgüyle söz edenlerle aynı fikirde değildi. Pittakos'un hem hemşerisi hem düşmanı olan Alkaios'a göre o, hem bir soysuz, hem düztabanlı bir yağ tulumu hem de yalancı bir çapkındı. Pittakos'un *aistymnetes* (hakem) seçilmemesi için çok çaba harcayan Alkaios, bu çabasının sonuçsuz kalmasıyla ilgili duygularını şöyle ifade etti: "Soysuz Pittakos'u, toplu dalkavuklukla beceriksiz ve talihsiz kentlerine tiran atadılar" (Aristoteles, *Politika*, III.14).

Levent Şahverdi Arşivi

ON İKİNCİ BÖLÜM

SPARTA

XII.1. Sparta'nın Karanlık Çağı

Eski Yunanlar, "Lakedaimon" (*lat.* Laconica) adıyla da bilinen ve Eurotas Irmağı'nın batı kıyısındaki araziye egemen konumda bulunan Sparta'nın (Resim 17) erken tarihi hakkındaki bilgileri Arkaik Çağ'da ilkin Homeros destanlarından okudular. Efsane ve mitosla gölgeli olan destan bilgilerine göre Sparta, Peloponnesos Yarımadası'nın güneydoğusunda yer alan Lakonia (*yun.* Lakonike) bölgesinin ünlü Miken (Akha) kentiydi. Argolis'in güneyinde Taigetos ve Parnon dağları arasındaki vadiden ibaret olan Lakonia'da Mykenai kralı Agamemnon'un kardeşi Menelaos hüküm sürüyordu. Troyalı Paris tarafından kaçırılan ve Troya Savaşı'nın yapılmasına neden olduğu söylenen Helene, Menelaos'un karısıydı.

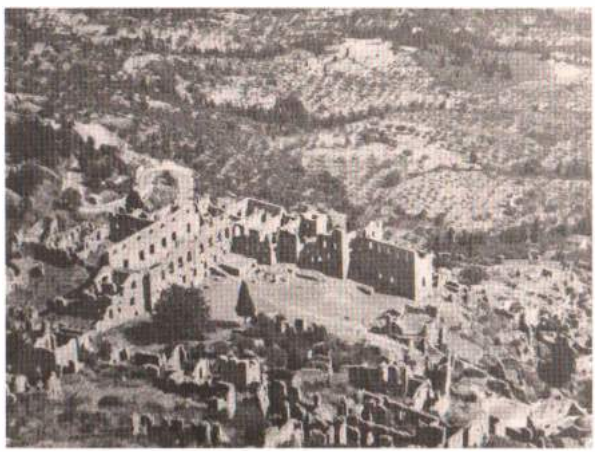

Resim 17, Sparta

Levent Şahverdi Arşivi

Sparta'nın Menelaos sonrası tarihiyle ilgili tüm bilgiler antik edebi eserlerde yer alan efsane ve mitosla gölgelenmiş bilgilerdir. Bu nedenle tarihselliği güvenilir değildir. Öte yandan Dor Göçlerinden sonra Sparta'nın demografik yapısının değiştiğini, Geç Tunç Çağı sakinleri olan Mikenlerin (Akha) yerini Dor kökenli kabilelerin aldığını ve değişim sürecinin barışçı koşullarda olmadığını işaret eden eski Yunan edebi eserlerindeki bilgiler, arkeolojik araştırmalarla doğrulandı. Anlaşılan Mikenler, Lakonia'nın kuzeyinden gelerek Sparta'ya saldıran Dorlara yenildiler ve Sparta'yı terk etmek zorunda kaldılar. Galipler, ele geçirdikleri toprakları ad çekmek suretiyle aralarında paylaştılar. Sparta'nın tarihi dönemlerde bile tipik bir Dor kenti olarak biliniyor olmasının nedeni budur. Fakat öyle görünüyor ki Dor kabilelerine yenilen Mikenlerin (Akhalar) tümü Sparta'yı terk etmedi. Diğerleri, Sparta'yı ele geçiren Spartalıların toprağa bağlı köleleri olarak Lakonia'da kaldılar. Onlar, Spartalıların ilk helotlarıydı. Fakat Sparta'yı ele geçiren istilacı Dor kabilelerinin sayısı çok değildi. Zira arkeolojik araştırmalar, Sparta'nın göç sonrası nüfusunun öncesiyle kıyaslandığında çok önemsiz olduğunun delillerini ortaya çıkardı.

Eski Yunan tarih geleneği, Sparta'nın tarihi dönemlerinde hüküm süren ve sayısı iki olan kralların mensubu oldukları hanedanların (Agiadlar ve Euriponditler) soyunu Herakles'e dayandırır. Aynı gelenek, Herakles soyundan erken krallara ilişkin bilgiler de aktarır. Ancak bunlar tarihselliği kanıtlanamayan efsanevi bilgiler olduğu için Sparta'nın İÖ 8. yüzyıl öncesi dönemi karanlıktır. İki kralın varlığı ise iki soylu ailenin bir uzlaşma sonucunda iktidarı paylaşmış olduklarını işaret eder. Böyle bir uzlaşmayı gerektirecek koşullar, muhtemelen İÖ 9. yüzyıl öncesinde oluşmadı. Zira Sparta'nın en azından İÖ 10. yüzyıl sonlarına kadar merkezi yönetime bağlı olmayan üç ya da dört köyünün (obai) olduğu bilinmektedir. Sparta, bu köylerin merkezi bir yönetime bağlı olmak üzere İÖ 900 yılında bir araya gelmesiyle (sinoikismos) siyasal kimlikli bir yerleşim birimi haline geldi. Hiç kuşkusuz onları birleşmeye iten neden savaşlardı ve savaşlar, en azından İÖ 900 yılına kadar yağma ve talan amaçlı olmakla sınırlıydı.

Spartalılar, fetih ve yayılma amaçlı savaşları, İÖ 9. yüzyılda yapmaya başladılar. Bu tür savaşlarda Sparta'nın muhataplarından en azından biri, birkaç kilometre kadar güneyinde bulunan Miken (Akha) kenti Amiklai idi. Lakonia'nın en önemli ikinci yerleşimi durumunda bulunan Amiklai, Sparta'ya yenildi ve ardından Sparta'nın beşinci köyü (oba) haline getirildi. Böylece o zamana kadar sayısı dört olan Sparta'nın köy sayısı beşe çıktı. Bu sayı daha sonra 50 oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

Sparta'nın egemen olduğu toprakların sınırları, zamanla giderek büyüdü ve İÖ 8. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Lakonia'nın tümünü içine alacak kadar genişledi. Böylece Argos, Arkadia ve Messenia bölgeleri doğrudan doğruya Sparta'nın sınır komşuları oldular ve Spartalılar bu komşularına saldırmaya başladı. Argos ve Arkadia bölgelerine saldırıları, Peleponnesos'un güney kıyılarını onlara kazandırdı. Spartalıların sonraki saldırılarının muhatabı Lakonia'nın batı yönünden sınır komşusu olan Messenia'ydı. Spartalıların kendilerine özgü siyasi, askeri ve sosyal tarihlerinin geleceğinin tayin edilmesinde çok önemli yeri olan erken savaşlarını batı komşuları Messenialılarla yaptılar.

XII.2. Sparta ve Komşuları: Messenia Savaşları

Messenia Savaşları'nın tarihselliğiyle ilgili en önemli yazılı bilgiler, bu savaşların ikincisinde Sparta ordusunun komutanı olarak çarpışan Tyrtaios'un (İÖ 7. yüzyıl) şiirlerinden gelir. Şiirlerden edinilen bilgilere göre İÖ 735 yılında başlayan ve 20 yıl devam eden Messenia Savaşları'ndan ilkinde (Birinci Messenia Savaşı) taraflar hem galibiyeti hem mağlubiyeti yaşadılar. Messenialıların sığındığı son kaleleri İthome İÖ 735 yılında Sparta kralı Theopompos komutasındaki Sparta ordusu tarafından ele geçirilince, Birinci Messenia Savaşı Sparta lehine zaferle sonuçlanmış oldu. Böylece Messenia toprakları, Pimaios Vadisi de içinde olmak üzere büyük oranda, bu savaş sonunda Sparta'nın sınırlarına dahil edildi. Ele geçirilen topraklar, ad çekmek yöntemiyle Spartalılar arasında eşit pay edildi. Bu toprakların savaş öncesi sahipleri olan Miken (Akha) kökenli sakinlerine, yani Messenia halkına Lakonia'daki helotlarla aynı statü tanındı. Onlar, artık mülkiyeti Sparta'ya geçen kendi topraklarından elde edilen ürünün yarısını Sparta'ya vereceklerdi.

Her ne kadar Birinci Messenia Savaşı, Sparta'nın zaferiyle son bulmuş olsa da bu savaşın en büyük kahramanı, Messenia kralı Aristodemos'tu. Sparta'ya karşı ölüm kalım savaşı verdiği anlaşılan bu kralla ilgili bir öykü, savaş sırasında Messenialıların yaşadığı çaresizliği, yaşanan trajedinin ne denli büyük olduğunu yansıtması açısından önemlidir. Bu öyküye göre bir kehanet, Messenia'nın kurtuluşunun bir genç kızın kurban edilmesiyle mümkün olacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Messenia kralı Aristodemos, kendi kızını kurban etmiş ve Spartalıları yenemeyeceğini anlayınca da kurban ettiği kızının mezarı başında intihar etmiştir.

Sparta'nın komşularıyla, yani Argos, Arkadia ve Messenia ile savaşları İÖ 7. yüzyılda da devam etti. Bu yüzyılda Sparta saldırılarından payını alan bir diğer komşu bölge de Peloponnesos'un batısında (Olympia

Levent Şahverdi Arşivi

dolaylarında) küçük bir yerleşim olan Pisa'ydı. Sparta'nın bu yüzyılda yaptığı savaşlarından bir diğerinin muhatabı ise Argos kentiydi. İÖ 669 yılında yapılan bu savaşın nedeni, Argos'un Lakonia sınırına yakın olan Hysiai'ya saldırmasıydı. Hysiai yakınlarında yapılan savaşta Spartalılar, Argos tiranı Pheion komutasındaki ordu karşısında başarılı olamadılar, yenildiler. Bu yenilginin ardından Messenialılar isyan ettiler. Böylece yıllarca devam eden ve İÖ 640'lı yıllarda sona eren İkinci Messenia Savaşı patlak verdi. Bağımsızlıkları için savaşan Messenialıların en azından bu savaşın son dönemlerindeki kralının adı, Aristomenes'ti. Ayrıntıları İÖ 7. yüzyılda yaşamış Spartalı şair Tyrtaios'un şiirlerinden bilinen bu savaşın başlarında Arkadialılar ve Argosluların da desteğini alan Messenialılar başarılıydı. Sonradan üstünlük Sparta'ya geçti. Arkadialıların Messenia'ya verdiği desteği kesmesiyle son Messenia kalesi Eira'nın Spartalılar tarafından ele geçilmesi üzerine İkinci Messenia Savaşı son buldu. Bir kez daha toprağa bağlı köle (helot) yapılan Messenialıların tüm toprakları Sparta vatandaşları arasında eşit şekilde yeniden paylaşıldı.

Kimi tarihçilere göre Lykurgos'a mal edilen Sparta'nın diğer Yunan kentlerinden farklı olan siyasal rejimi de sözünü ettiğimiz İkinci Messenia Savaşı'nı takiben İÖ 640 civarında kuruldu. Bu olasılığın yersiz olmadığının işaretleri mevcuttur. Bunlardan birincisi, İkinci Messenia Savaşı'ndan sonra Sparta'nın sahip olduğu tüm toprakların, Sparta vatandaşları arasında her vatandaşa eşit pay düşecek şekilde yeniden bölüştürülmüş olmasıdır. Eşit paylaşımdan dolayı, paylaşımın yapıldığı tarihten itibaren Spartalı vatandaşlara "eşitler" (homoioi) denilmeye başlandı. İkincisi, daha önce dışa açık olan Spartalılar, bu savaştan sonra dışa kapalı bir yaşam sürmeye başladılar. Sanat, mimari ve şiir de bu savaşın yapıldığı yüzyıldan itibaren lüks sayıldı ve lüks olan her tür eşyadan ve süsten uzaklaşıldı. Onlar yaşamlarını Messenialı helotların isyan edebileceği korkusuna uygun biçimde sürdürmeye başladılar. Bu yaşam biçiminde ticaretle ve toprak işleriyle uğraşmayan, sürekli askeri eğitimle kışlalarında zamanlarını geçiren Sparta vatandaşları ve gizli polis teşkilatı vardı. İkincisinin var oluş nedeni Helotlardı.

XII.3. Peloponneşos Birliği

Sparta, İkinci Messenia Savaşı'ndan sonra da fetih ve yayılma siyasetini devam ettirdi. Bu siyasetin muhatapları başta Argos kenti olmak üzere Peloponnesos Yarımadası'ndaki diğer kent devletleriydi. Fakat Sparta İÖ 6. yüzyıl ortalarında fetih politikasını terk edip ittifak siyasetini benimsedi. Bu siyasetin mimarının kim olduğu bilinmiyor. Fakat bu tür bir

Levent Şahverdi Arşivi

siyasetin mimarlığı için antikçağın yedi bilgesinden biri olan Khilon uygundur. Khilon, İÖ 536 yılında Sparta'nın *epheros*larından biri olarak görev yaptı. Benimsenen ittifak siyaseti sayesinde Sparta'nın liderliğindeki Peloponnesos Birliği kuruldu. Argos ve Akhaia dışındaki Peloponnesos Yarımadası kentlerinin tümünün özerkliklerini koruyarak dahil olduğu birliğin meclisi Sparta'daydı. Üye kentlerin vergi ödeme yükümlülüğü yoktu. Bir savaş söz konusu olduğunda ise Sparta'ya asker vermek zorundaydılar Fakat savaşın ilan edilip edilmeyeceğine birlik üyesi kent devletlerinin çoğunluk oyuyla karar verilirdi. Bu kararın uygulamaya geçebilmesi için Sparta halk meclisinin (*apella*) onayının da alınması gerekiyordu.

Sparta'nın Peloponnesos Birliği'ni kurduktan sonra yaptığı savaşların muhataplarından biri Samos (Sisam) tiranı Polykrates'ti. İÖ 524 yılında yapılan bu savaşta Sparta'nın müttefiki olarak savaşa dahil olduğu bilinen Peloponnesos kentlerinden birincisi Korinthos, ikincisi Aigina'ydı. Savaşın nedeni Samos tiranı Polykrates'in Ege'de kurduğu deniz hâkimiyetini (thalassokrasi) yıkıp, deniz ticaretini çökertmekti. Fakat Sparta ve müttefikleri bu savaşta başarılı olamadılar. Polykrates'e yenildiler.

Sparta, Peloponnesos Birliği kurulduktan sonra tiranlara muhalif olan siyasetin de liderliğini yapmaya başladı. İÖ 511 yılında Atina tiranı Hippias'a muhalif olan Atina'nın demokratları ailelerinden Alkmaionidler'e verdiği desteğin nedeni buydu. Fakat Alkmaionidler ailesinin lideri olan Megakles, oğlu Kleistenes'in yardım isteğine ilk önce Alkmaionidlerin lanetli olması dolayısıyla olumsuz yanıt veren Sparta kralı Kleomenes, daha sonra küçük bir orduyla Atina'ya gelmeye karar verdi. Sparta kralının Hippias'ı devirmeye yönelik bu ilk girişimi başarısızlıkla sonuçlandı (Herodotos, V. 70 vd). Sparta'nın Atina'ya saldırısı ertesi yıl tekrarlandı. Sparta ordusu, Atinalı demokratların da yardımıyla Hippias'ı yendi. Sığındığı Munika Kalesi'nde kuşatılan Hippias'ın yaşamasına kenti terk etmeyi kabul etmesi koşuluyla izin verildi. Spartalıların Atina'ya sonraki saldırısı İÖ 510 yılında oldu. Bu kez Sparta'nın müttefikleri Thebai kenti ile Khalkis'ti. Spartalılar, Attika'ya girip, Eleusis'i kuşattılar. Fakat onların bu ilk başarısının devamı gelmedi. İki Sparta kralı arasındaki anlaşmazlık, Sparta ordusunun Attika'yı terk etmesine neden oldu.

Sparta'nın askeri gücü ve uluslararası saygınlığı da Peloponnesos Birliği kurulduktan sonra arttı. Mısır kralı Amasis ve Lidya kralı Kroisos Sparta ile iyi ilişkiler kurmak için çaba harcadılar ve Sparta'yla ittifak yaptılar. Her iki kral tarafından da Sparta'ya armağanlar gönderildi. Kroisos'un İÖ 547 yılında Pers kralı Kyros'a yenilmesi ve Lidya Krallığı'nın yıkılmasından sonra Pers hâkimiyetine girmek istemeyen İyonya (İonia)

Levent Şahverdi Arşivi

kentlerinin de kendilerini himaye edebileceğini düşündükleri ilk Yunan kent devleti Sparta'ydı. Fakat Sparta, İyon kentlerinin taleplerine diplomatik girişimler dışında ilgisiz kaldı. Hatta Persler, İyonya isyanından sonra, İÖ 490 yılında Yunanistan'a saldırdığında Atina'nın yardım isteğine de olumlu yanıt vermedi. Ancak on yıl sonra tekrarlanan Pers saldırısına karşı Atina ile birlikte Perslere karşı savaştı. Yunanistan'daki bu savaşlar, nihayetinde Perslerin yenilmesi ve onların hem Yunanistan'dan hem de Ege adalarından atılmasıyla sonuçlandı. Fakat Sparta, Lykurgos adlı bir yasakoyucuya mal edilen anayasası sayesinde İÖ 371 yılına kadar her savaşın muzaffer tarafı oldu. Spartalıların eski Yunan dünyasında "yenilmezler" denilerek anılmasının da nedeni buydu.

XII.4. Lykurgos ve Sparta'nın Anayasal Düzeni

XII.4.1. Lykurgos

Sparta'nın anayasal düzeni, yani siyasal, askeri, sosyal ve ekonomik teşkilatı Antikçağ yazarları tarafından efsanevi yasakoyucu Lykurgos'a mal edildi. Fakat günümüzde olduğu gibi Antikçağ'da da Lykurgos'un hangi tarihte yaşadığı, nerede ve nasıl öldüğü tam olarak bilinmiyordu. Onun kraliyet ailesine mensup olduğuna, birçok ülkeyi gezip gördüğüne dair bilgiler, eski Yunanların bilgisi dahilindeydi. Fakat hangi tarihlerde yaşadığına dair bilgiler farklıydı. Olympiyat oyunlarında "ateşkes" kuralını koyan iki kişiden biri olduğunu yazanlar olduğu gibi, oyunların başladığı tarihten (İÖ 776) daha önce yaşadığını yazanlar da vardı. Hatta Homeros ile tanıştığı iddiasında bulunanlar da vardı (Plut. *Lykurgos*, 1).

Plutarkhos'un (*Lykurgos*, 1 vd) aktardığı bilgilere göre Lykurgos'un soyağacı Herakles'e kadar geriye gidiyordu. Sonraki ataları arasında en ünlüsü ise Prokleos'un oğlu Soüs'tü. Helotları köleleştiren Arkhadia'nın büyük bölümünü fetheden Soüs'ün oğlu ve halefi Euripon, sertlik taraftarı bir kral olmadığı için halk tarafından çok sevilmiş bir kraldı. Tarihi dönemlerde hüküm süren iki kral hanedanın biri olan Euriponoğlları (Euriponditler), adını ondan almıştı. Euripon'dan sonraki iki kraldan ikincisi Eunomos'tu ve o, Lykurgos'un babasıydı. Eunomos, hükümdarlığı döneminde çıkan anarşi ortamında yaşamını yitirdi. Lykurgos'un annesi Dionasia, Eunomos'un ikinci karısıydı. Eunomos ölünce onun halefi, Lykurgos'un büyük kardeşi Polidektes olmuştu.

Plutarkhos'un *Lykurgos* biyografisinde aktardığı bilgilere göre Polidektes kral olduktan kısa bir süre sonra ölmüştü. Öldüğünde hamile olan karısı sekiz ay sonra bir erkek çocuk doğurmuştu. Lykurgos, hem

Levent Şahverdi Arşivi

yeğeninin güvenli bir şekilde dünyaya gelmesi için titiz davranmış hem de dünyaya gelişinden krallık yapacak yaşa gelinceye kadar onun hamisi olacağını ilan etmişti. Buna rağmen, çocuğu öldüreceğine dair dedikodular yayılmıştı. Çocuğun ölümü eceliyle olsa bile kendisinin katil olmakla suçlanacağını anlayınca Sparta'yı terk etmiş, önce Girit'e, oradan da İyonya'ya gitmişti. Girit'teki disiplinin; lüks ve savurganlığa düşkün İyonya'da olmadığını görmüştü. Sonra Mısır'a, daha sonra Libya'ya, İberia'ya (İspanya) ve Hindistan'a geçmişti. Gezdiği bu ülkelerdeki yönetim ve yaşam biçimleriyle ilgili bilgi ve deneyim sahibi olmuştu.

Lykurgos, Sparta'yı terk edip gezilerine başladığı tarihten itibaren işlerin iyiye gitmediği ülkesi Sparta'ya döner dönmez kendi adıyla anılacak olan anayasal düzeni kurmak için harekete geçmişti. Önce Sparta için düşündüğü anayasal düzenin uygun olup olmadığını Delphoia'ya gidip tanrı Apollon'a sormuş. Bu tanrının rahibesi ondan "tanrıların sevdiği adam" diye söz edip, "dualarının işitildiğini, yasalarının en iyi yasalar olacağını, bu yasaların Spartalıları dünyanın en iyi devleti yapacağını" söylemişti (Plutarkhos, *Lykurgos*, 5). Lykurgos, tarihi dönemlerdeki Sparta anayasının maddelerini de Delphoi tanrısı Apollon'dan öğrenmişti. Ondan öğrenilmiş olan kurallara *Rhetra* denilmişti. Bu kuralları uygulamaya geçirmek için kentin önde gelen adamlarını silahlarıyla birlikte toplantıya çağırmıştı. Önce olup bitenden korkan krallar, sonradan kendilerine yönelik bir tertip olmadığını anlamışlar ve böylece onlar da Lykurgos'un etrafında toplanan 28 kişinin arasına katılmışlardı. İlerleyen satırlarda ayrıca söz edeceğimiz kentin tarihi dönemlerdeki 30 kişilik Yaşlılar Kurulu'nun, yani Gerusia'nın üye sayısı böyle belirlenmişti.

Buraya kadar anlatmış olduğumuz Lykurgos'un yaşamıyla ilgili tüm bilgiler, Eskiçağ'da olduğu gibi günümüz tarihçileri tarafından da tartışılmıştır. Onun hangi tarihte yaşadığı konusunda farklı tarihler önerilmiştir. Eskiçağ tarihçilerinin aktardığı bilgileri temel alarak yapılan önerilere göre Lykurgos İÖ 7. yüzyıl ortalarında yaşadı. Çünkü Sparta anayasasının yapıcısı Lykurgos'tu ve Lykugos'a mal edilen Sparta anayasası, Sparta'nın Argos yenilgisi (İÖ 669) ya da İkinci Messenia Savaşı sonrasında (İÖ 640) yapılmıştı. Kimi tarihçilere göre ise Lykurgos diye biri hiç yaşamadı. Böyle düşünenlere göre Lykurgos, Güneş Tanrısı'ydı. Sonradan yasakoyucu olarak gösterildi. Ancak onu reddedenlerin de sağlam delilleri yoktur. Bu nedenle Lykurgos'un tarihsel bir kişi olduğu ve kendi adıyla da anılan ve *Lykurgos Sistemi* denilen Sparta anayasasının, Sparta'nın Argos yenilgisi sonrasında ya da İkinci Messenia Savaşı'ndan sonra yapıldığını düşünmek önceden de belirttiğimiz gibi daha makuldür.

Levent Şahverdi Arşivi

XII.4.2. Sparta'nın Anayasal Kurumları

Aristoteles ve Plutarkhos'un aktardığı bilgilere göre Lykurgos sistemi denilen Sparta'nın anayasal düzenine "Rhetra" ya da "büyük Rhetra" deniliyordu. Plutarkhos'un (*Lykurgos*, 26) aktardığı bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Delphoi'daki Apollon Tapınağı'nın rahibesi (Pythia) aracılığıyla tanrı Apollon tarafından Lykurgos'a emredilen Rhetra'da Sparta'nın ilk anayasal kurumlarının neler olacağı şöyle ifade ediliyordu:

> Zeus ve Athena'ya bir tapınak yaptıracaksın. Sonra halkı kabileler (Phylai) ve köylere (obai) böleceksin. Kentin ileri gelenleri de aralarında olmak üzere 30 yaşlıdan oluşan bir kurul oluşturacaksın. Halkı, zaman zaman Babika ve Knakion arasında toplayacaksın. Orada son söz ve karar halka ait olacak.

Buradan da anlaşılacağı üzere, Lykurgos'un Rhetra'sı Sparta'ya iki anayasal kurum önerir. Bunlardan biri, yaşlılardan oluşan bir Danışma Kurulu yani Gerusia, ikincisi Halk Meclisi yani Apella'dır. Fakat Sparta'nın tarihi dönemlerinde varlığını bildiğimiz bu iki anayasal kurum dışında başka kurumlardan söz edilmedi. Bunlardan biri "Krallık", ikincisi Aristoteles'in (*Politika*, II.9) "rüşvet almaya eğilimliler" dediği "Ephoros"lardır. Rhetra'da Sparta'nın iki kralından söz edilmemiş olmasının nedeni, Lykurgos'un anayasal reformlarının mevcut krallarını yönetimin dışında tutmayı öngörmemiş olmasıyla ilgilidir. Epheroslardan söz edilmemiş olmasının nedeni ise Plutarkhos'un (*Lykurgos*,7) aktardığı bilgilere göre, onların anayasal sisteme sonradan dahil edilmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak Epheroslar, sisteme sonradan dahil edilen tek yenilik değildi. Sosyal ve ekonomik yaşam biçimiyle ilgili diğer kurallar ya da ilkeler de Lykurgos ya da başkaları tarfından zamanla belirlendi (Plutarkhos, *Lykurgos*, 5 ve 7).

Anlaşıldığı kadarıyla Lykurgos'a mal edilen tüm değişiklikler ve yeniliklerin, tanrı Apollon'un onayının alındığı söylenmesine rağmen halk tarafından benimsenmesi kolay olmadı. Hatta Lykurgos'un gözünün bir muhalif tarafından kör edildiği söylendi (Plutarkhos, *Lykurgos*, 11). Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi Lykurgos'un tarihsel bir kişi olup olmadığı da dahil, Sparta'nın siyasal ve sosyal düzeninin Lykurgos'a mal edilmiş olması tarihsellik anlamında tartışmaya açıktır. Nitekim kimi tarihçilere göre Sparta anayasası, bir kişinin değil daha fazla kişinin eseridir. Ancak İlkçağ yazarları böylesi bir kuşkudan hareketle yapılmış bir tartışmanın içinde olmaktan ziyade, söz konusu anayasal düzenin nereden alındığı üzerinde durdular. Onlara göre bu soruya verilecek en uygun yanıt, Girit'tir. Zira

Levent Şahverdi Arşivi

Sparta'nın anayasal kurumlarıyla Girit'inki birebir aynı olmasa da esas itibariyle aynıydı. Örneğin Aristoteles'e (*Politika*, II.10) göre, Sparta'daki Ephoros'un Girit'teki karşılığı "kosmos" idi.

Lykurgos'a mal edilen Sparta'nın anayasal kurumları, onun siyasal rejim biçimini katı bir oligarşiye dönüştürdü. Bu kurumlardan biri olan krallık, daha önce de belirttiğimiz gibi iki kralla temsil ediliyordu ve bu iki kral, Sparta'da hüküm süren iki hanedana mensup kraliyet ailesi üyelerinden kalıtsallık ilkesi bozulmadan tayin ediliyordu. Kralların mensubu oldukları hanedanlardan birine Agiadlar, diğerine Euripondidler deniyordu. Tahtta oturmanın meşruiyeti siyasi haklara sahip halkın onayıyla garanti ediliyordu. Fakat kralların yetkileri sınırlıydı. Onların iki önemli görevinden birincisi ordu komutanlığı, ikincisi rahiplikti. İki kral yetki ve güç bakımından eşitti ve sözünü ettiğimiz her iki görev de iki kralın aynı anda üstlendikleri görevler değildi. Krallar rahip olarak tanrıların önünde devleti temsil ediyorlardı.

Gerusia denilen ve muhtemelen Karanlık Çağ'da ortaya çıkan Yaşlılar Kurulu, 30 üyeli bir danışma kuruluydu. 30 üyenin 2'sini krallar oluşturuyordu. Diğer 28'i 60 yaş ve üzerinde olan, eli silah tutmayan, deneyim ve düşüncelerinden yararlanılan soylu doğumlu yaşlılardı. Aristoteles'in (*Politka*, II.9) "rüşvete ve kayırıcılığa göz yumuyorlar" dediği Gerusia'nın 28 üyesi, halk tarafından tezahürat (acclamatio) yöntemiyle ölünceye kadar görev yapmak üzere seçilirdi. Her ne kadar danışılan bir kuruma duyulan ihtiyaç nedeniyle ortaya çıkmış olsa da Gerusia, sahip olduğu yetkiler bakımından çok etkili bir iktidar gücüne sahipti. Bu yetkilerden biri, idari işleri denetlemekti. Epheroslar tarafından hazırlanarak önlerine getirilen konuları müzakere edip Halk Meclisi'nin (Apella) onayına sunmak da Gerusia'nın görev ve yetkileri arasındaydı. Ayrıca Gerusia, ölüm, sürgün ve vatandaşlıktan çıkarılmayı gerektiren suçlarda bir yargı organı olarak görev yapma yetkisine sahipti. Adli anlamda bir diğer önemli yetkisi ise krallarla ilgili davalara bakmaktı.

Ephorosların, yani devlet denetçilerinin sayısı 5 idi. Her yıl Apella denen Halk Meclisi'nde bir yıl görev yapmak üzere seçiliyorlardı. Onlardan ikisi, ordunun komutanı olarak sefere çıkan Sparta kralına eşlik ederdi. Her ay tekrarlanan yemin töreninde krallar anayasayı koruyacaklarına dair ant içerlerken, Ephoroslar kralları destekleyeceklerini yemin ederek ifade ederlerdi. Kralların önünde ayağa kalkmayan Ephoroslar, Halk Meclisi'nin (Apella) onayına sunulacak konuları hazırlardı. Hem Gerusia (Yaşlılar Kurulu) hem de Halk Meclisinin toplantılarına başkanlık

Levent Şahverdi Arşivi

yapma yetkisine de sahip bulunan Ephorosların diğer görev ve yetkileri arasında eğitim sistemi ve mülkün dağıtımını denetlemek, bir üst mahkeme olarak cinayet davalarıyla ilgilenmek vardı. Ayrıca onlar, gerektiğinde kralları yargılayarak para cezasına çarptırabilir, onlara hapis cezası verebilir, hatta eğer bir ihanet söz konusuysa ve dinsel işaretler uygunsa kralları tahtlarından indirebilirlerdi. Halkı yasalara uymaya davet eden, bıyıklarını kesmelerini söyleyen de Ephoroslardı. Onlar kimi işaret ederlerse işaret edilen kişi koşarak onların yanına gitmek, Aristoteles'in (*Politika*, II.9) tabiriyle "yaltaklanmak" zorundaydı. Tüm bunlardan da anlaşılacağı üzere Epheroslar, Sparta'nın gerçek hükümetini oluşturuyorlardı.

Sparta'daki katı oligarşik yönetimin demokratik unsurunu oluşturan Apella, yani Halk Meclisi Sparta'nın 30 yaş ve üzerindeki tüm erkek vatandaşlarından oluşuyordu. Bu meclisi oluşturan Sparta vatandaşlarının sayısı İÖ 5. yüzyılda 9.000 civarındaydı. Ancak onlar, ayrıca söz edileceği gibi Sparta halkının tümünü değil, yalnızca siyasi haklara sahip ve Sparta halkının birinci sınıfını oluşturan vatandaşlardı. Onlara Sparta kentinde oturdukları için "Spartalılar" (Spartiatai), siyasi ve sosyal haklar bakımından eşit oldukları için de "Eşitler" (Homoioi) deniliyordu. Sayıları Sparta'nın üçüncü sınıfını oluşturan Helotlar ile karşılaştırıldığında çok azdı. Aradaki sayı farkı, Helotlar lehine yedi kat civarındaydı. Orduda yaya ya da atlı olarak savaşan Sparta askerlerini halkın birinci sınıfını oluşturan Spartalılar oluşturuyordu. Spartalıların çocukları doğdukları tarihten itibaren devletin denetiminde olan ortak bir eğitim sistemine tabi şekilde yetiştiriliyorlardı.

Pek çok totoliter yönetim gibi Sparta'nın da tertipleri ortaya çıkarmaya yönelik kurulmuş bir gizli polis teşkilatı vardı (Plutarkhos, *Lykurgos*, 28). *Krypteia* denen bu teşkilat savaş esirlerini, helotları gözetleme görevini yürütüyorlardı. Onların şüphelileri öldürebilme yetkileri vardı.

Savaşa ve barışa karar vermek, Gerusia (Yaşlılar Kurulu) üyeleriyle Ephorosları (devlet denetçileri) seçmek Halk Meclisi'nin yetkisindeydi. Fakat tüm bu yetkiler, Halk Meclisi'nde (Apella) görüşlerin ifade edilmesiyle ya da tartışmalar sonucunda kullanılan yetkiler değildi. Orada halka sunulan konu tezahürat (acclamatio) yoluyla reddedilir ya da onaylanırdı. Yaşlılar Kurulu üyeleriyle devlet denetçilerinin halk tarafından seçilmesi, Halk Meclisi'ni (Apella) kentin egemeni haline getirmese de bir dereceye kadar devletin denetimini elinde tutan bir anayasal kurum haline getiriyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

XII.4.3. Sparta Halkı

Lykurgus'a mal edilen Sparta anayasasının bir unsurunu da halkın sınıflı yapısı oluşturuyordu. Bu sınıflı yapının ayrıcalıklı kesimini Spartalılar oluşturuyordu. Onların ayrıcalığı sahip oldukları siyasi haklarından ve bu hakların kalıtsal olmasından kaynaklanıyordu. İlerleyen satırlarda söz edeceğimiz diğer iki sınıfa tanınmayan siyasi haklar, Sparta devletini yalnızca Spartalıların devleti haline getirmişti. Kabileler (Phyle) ve köyler (obai) halinde bölünmüş olan Sparta'da her kabilenin *phratriai* denilen kardeş birlikleri vardı. Devlete ait topraklar, "Spartalılar" şeklinde tanımlanan bu sınıfın üyeleri olan vatandaşlar arasında kura ile paylaştırılmıştı. Yeni doğan her Spartalı erkek çocuğa mensubu olduğu *phratria*'nın yaşlıları tarafından bir arazi parçası tahsis edilirdi. Bir ailenin geçimini sağlayabilecek yeterlilikteki, babadan oğula geçen bu arazinin satılması ya da başkalarına devredilmesi yasaktı. Ayrıca her Spartalı aileye sahip olduğu topraklarda çalıştırılmak üzere helotlar tahsis edilirdi. Helotlar, işledikleri topraktan elde ettiği ürünlerin yarısını (ya da % 60'ını) efendisine vermek zorundaydı. Ancak devletin birinci sınıfını oluşturan Spartalılar, kendilerine verilen arazi parçasıyla yetinmek zorunda değillerdi. Yasalar onlara özel mülk edinme ve sahip olduğu özel mülkiyetini çocuklarına devretme hakkını da tanımıştı. Bu nedenle her ne kadar Spartalılara (Spartiatai) "eşitler" denilse de sahip oldukları zenginlikleri bakımından eşit olduklarından söz edilemez. Ancak bir Spartalının zenginliği, ticaretten ve sanayiden elde edilen zenginlik değildi. Çünkü Lykurgos'a mal edilen devlet sistemi, Spartalılara ticaret ve sanayi ile uğraşmayı yasaklamıştı. Dahası aynı sistemle zenginliği cazip olmaktan çıkaracak kurallar koyulmuştu. Altın ve gümüş sikkelerinin basılmayışının nedeni buydu. Hammaddesi demir olan değer ölçü ve değişim araçları ise hem ağır hem de alım gücü bakımından değeri çok küçük olan paralardı. Plutarkhos (*Lykurgos*, 9), Sparta parasının değerinin küçüklüğü hakkında bir fikir oluşturabilecek şu ifadelere yer vermiştir:

> 10 mina değerindeki paraları muhafaza edebilmek için bir oda, yerinden kaldırabilmek için bir çift öküz gerekiyordu.

Sparta'da zenginlik yalnızca paranın değersizleştirilmesiyle değil, lüks olan diğer her tür maddi ihtiyaca sınırlama getirilmek suretiyle de cazip olmaktan çıkarılmıştı. Dahası Sparta'nın toplumsal yaşam biçimi vatandaşlar arasındaki zenginlik farkının çok büyük olmasına uygun değildi. Zira toplumsal yaşam tamamen devletin denetimindeydi. Bu denetim

Levent Şahverdi Arşivi

30 yaş ve üzerindeki Spartalı erkekleri karargâhlarındaki ortak sofradan yiyip içmek zorunda bırakmıştır. Her Spartalı, "phitidia" denen söz konusu ortak kamu sofrasının kurulmasına devlet tarafından belirlenen miktarda bir payla katkıda bulunmak zorundaydı (Plutarkhos, *Lykurgos*, 12). Fakat Aristoteles'e (*Politika*, II.9) göre onların arasında kendisinden talep edilen katkıyı sağlayamayacak kadar fakir olanlar vardı ve onlar bu nedenle ortak sofrada (phitidia) yer alamazdı.

Zenginliği ve lüksü cazip olmaktan çıkaran Lykurgos sistemi nedeniyle Sparta'da sanat, mimari ve edebiyat gelişmedi. Fakat aynı sistem, Sparta'yı çağının en güçlü asker devleti yaptı. Bu devletin eğitim sistemi ilerleyen satırlarda ayrıca söz edileceği gibi tüm Sparta vatandaşı erkeklerin disiplinli ve dayanıklı askerler olarak yetişmelerini ve ömürlerini asker olarak geçirmelerini sağladı. 20 yaşında orduya dahil olup karargâhlarda ya da kışlalarda 15 kişilik gruplar halinde ortak kamu yemeğinden (phitidia) yemeye başlayan Sparta vatandaşı erkekler, 30 yaşında siyasi haklara sahip olur ve Halk Meclisi'nde oy kullanmaya başlarlardı.

Sparta halkının ikinci sınıfını *perioikos*lar (perioikoi), yani "çevrede oturanlar" denilen özgür insanlar oluşturuyordu. Bu sınıfa mensup olanlar, kentin çevresindeki köylerde ya da kasabalarda yaşayanlardı. Onlara *perioikos*lar (çevrede yaşayanlar) denilmiş olmasının nedeni buydu. Yaşadıkları köy ya da kasabalara sınırlı bir bağımsızlık tanınmıştı. Fakat periokosların siyasi hakları yoktu. Yani onlar, Sparta devletinin yönetim mekanizması dışında tutulmuş, seçme ve seçilme haklarından mahrum bırakılmışlardı. Bu nedenle onların hükümet işlerinde söz hakları yoktu. Siyasi ve askeri bakımdan Spartalılara bağımlıydılar. Devletin talep ettiği asker ihtiyacını temin etmek zorundaydılar. Ayrıca devletin birinci sınıfını oluşturan Spartalılara yasaklanmış olan ticaret ve sanayi, Perioikosları kapsamıyordu. Sparta'nın sanayisi ve ticareti bu nedenle onların elindeydi. Fakat hem devletin para politikası hem de zenginliği cazip olmaktan çıkaran diğer yasaklar onlar için de geçerliydi. Bu nedenle onların da aşırı zengin olmak imkânı yoktu.

Sparta halkının üçüncü sınıfını "helotlar" oluşturuyordu. Onlar, halkın birinci sınıfını oluşturan Sparta vatandaşlarının, yani Spartalıların toprağa bağlı köleler haline getirdikleri insanlardı. Onların ilk helotları muhtemelen Dorların Sparta'yı ele geçirdiklerinde esir aldıkları Mikenler idi. Bunlara Lakonia helotları deniliyordu. Lakonia helotlarının sayısı daha sonra yapılan savaşlarda elde edilen savaş esirleriyle artırıldı. Fakat helotların sayısı, Messenia Savaşları'ndan sonra olağanüstü arttı. Çünkü Messenia halkının tamamı bu savaşlardan sonra Sparta'nın sınıflı

Levent Şahverdi Arşivi

yapısına dahil edildi. Helot sayısının zamanla devletin sahibi olan Sparta vatandaşlarının sayısının yedi katına kadar ulaşmış olmasının nedeni buydu. Helotların böylesine büyük bir nüfusa sahip olması, Spartalıları hep korkuttu. Onların korku ve endişeleri, bir helot isyanının olabileceği endişesinden kaynaklanıyordu. Eski Yunan yazarları gibi günümüz tarihçileri de Lykurgos'a mal edilen siyasal ve sosyal düzen reformlarına duyulan ihtiyacın nedenini de bu endişeye ve korkuya bağlarlar.

Sparta devletine ait topraklar, Spartalılara eşit dağıtılırken, o toprakları işleyecek helotlar da Spartalılar arasında eşit pay edildi. Helotların kölelerden farkı, alınıp satılamaz ve kişiler arasında devredilemez olmalarıydı. Antikçağ yazarlarının helotların farklı statüsünü "özgür ve köle arasında" diyerek tanımlamış olmalarının nedeni budur.

XII.5. Sparta'da Eğitim

Sparta kent devleti (polis), eğitim konusunda da polis denilen diğer eski Yunan kent devletlerinden farklıydı. Çünkü Sparta'nın eğitim sistemi tamamen devletin denetimindeydi. Plutarkhos'un aktardığı bilgilere göre "çocukların eğitiminin pazardan satın alınan ya da kiralanan bir köle öğretmene bırakılamayacağını" söyleyen Lykurgos, bir Spartalı çocuğun eğitimi üzerindeki baba tasarrufunu tamamen yasaklamış, tüm eğitim sistemini her tür zorluğa ve güçlüğe dayanan sağlam bir nesil yetiştirilmesini ve disiplinli bir Sparta ordusu yaratılmasını öngörerek oluşturmuştu. Başka bir ifadeyle, Spartalıların eğitim konusundaki bireysel tercih ve özgürlükleri devletin çıkarları lehine yasaklanmıştı. Bu katı devletçi ideolojiye göre devletin denetimi bir Spartalı çocuğun dünyaya gelmiş olduğu tarihten itibaren başlardı. Bir annenin dünyaya getirdiği çocuğun yaşamaya uygun olup olmadığına karar verilmesi için babası tarafından kabilesinin yaşlılarına götürülmesinin nedeni buydu. Yaşlılar tarafından dikkatle incelenen çocuk eğer sakat ya da çelimsiz dünyaya gelmişse o çocuk reddedilir, Taygetos Dağı'nın eteğine götürülüp, orada ölüme terk edilirdi. Bebeğin hayatta kalabilmesi insaflı bir helotun ona rastlamış olmasına bağlıydı. Yeni doğan sağlam ve iri yapılı çocuklar, babalarına ait araziden pay verilmesi söylenerek, ailesine teslim edilirdi (Plutarkhos, *Lykurgos*,16). Çocuk yedi yaşına kadar ailesinin yanında kalır ve yedi yaşına girince ailesinden alınarak devlet denetimindeki eğitim sistemine dahil edilirdi. Süresi 13 yıl olan bu eğitim sisteminin iki aşaması vardı. İlk aşama 7-13 yaş aralığında alınırdı. İkinci aşama 19 yaşını doldurunca kadar devam ederdi.

Yedi yaşına giren Spartalı bir çocuk, aynı yaş gruplarından birine dahil edilirdi. Sürü (agelai) denen bu grupların hepsinden *paidonomos*

Levent Şahverdi Arşivi

adlı eli kamçılı bir gözetmen sorumluydu. Gruplara *paidonomos* tarafından *eiren* denilen bir önder tayin edilir ve bu önder onlardan iki yaş daha büyük olurdu. Ayrıca akranları arasından bir *mell-eiren* tayin edilirdi. Çocuklar eğitim sisteminin bu ilk aşamasından itibaren mensubu oldukları gruplarda barakalarda yaşamaya başlarlar, zor doğa koşullarıyla baş etmeyi öğrenirlerdi. Ayakkabısız, çıplak ayaklarla uzun yürüyüşler, farklı spor eğitimleri ve savaş talimleri yaparlardı. 13 yaşına girdiklerinde bedensel gücü öne çıkaran eğitimler almaya başlarlardı. Ayrıca zekâlarını geliştireceği düşüncesiyle onlara iyi birer hırsız olmaları öğretilirdi. Daha çok yiyecek hırsızlığı yapan çocuklar, hırsızlık yaparlarken yakalanmazlarsa başarılı sayılırlardı. Fakat yakalanırlarsa hırsızlık yaptıkları için değil, yakalandıkları için cezalandırılırlardı. Bu cezalarını kamçılanmak suretiyle çekerlerdi. Ayrıca hırsızlık yaparken yakalandıkları için yemekleri de bir günlüğüne aç kalacakları şekilde kısıtlanırdı. Bu nedenlerle çocuklar, hırsızlık yaparken yakalanmamayı hayati bir mesele haline getirebiliyorlardı. Nitekim Plutarkhos'un (*Lykurgos*, 17 vd) aktardığı bir öyküye göre bir yavru tilkiyi çalan Spartalı bir çocuk, tilkiyi diğer çocuklara göstermemek için giysisinin altına saklamış, tilki onun karnını pençeleri ve dişleriyle parçalamaya başladığı halde ses çıkarmamış ve sonuçta karnı ve bağırsakları parçalanmış halde bulunduğu yerde ölmüş.

Eğitimin en serti çocuklar 19 yaşındayken Artemis Orthia Tapınağı'na götürülüp orada dayanıklılık testine tabi tutulmaları suretiyle uygulanırdı. Akranları tarafından kırbaçlanmalarıyla gerçekleştirilen dayanıklılık testinde esas olan kırbaçlananın sessiz kalabilmesiydi. Bu test sırasında gençler, kendilerinden geçinceye kadar kırbaçlanırlardı (Plutarkhos, *Lykurgos*, 18). Spartalı çocuklara müzik ve devlet işleriyle ilgili bilgiler de öğretilirdi.

Spartalı genç 20 yaşına girdiğinde eğitimini tamamlamış, askerlik için uygun hale gelmiş olurdu. Eğitimleri süresince devlete bağlı, yaşlılarına saygılı davranmayı öğrenmiş olan gencin 20 yaşından sonraki yaşamı askeri karargâhlarda, kışlalarda devam ederdi. Fakat 30 (ya da 34) yaşına kadar siyasal haklara sahip olamazdı. Sparta'nın sert ve katı yaşam biçiminin bir dönemini oluşturan eğitim süreci, Spartalıları eski Yunanların en sağlam, dayanıklı, güçlü ve disiplinli askerleri, Sparta'yı da asker devleti yaptı. Kimi tarihçilerin dünyanın bilinen ilk sosyalist devleti diyerek de tanımladıkları Sparta, sahip olduğu asker devlet özelliği sayesinde İÖ 371 yılına kadar hiçbir savaşta yenilmedi.

XII.6. Sparta'da Evlilik ve Kadın

Eski Yunan yazarlarına göre Spartalı kızların eğitimini ve evliliğin kurallarını belirleyen de Lykurgos olmuştu. Kızların eğitimini de erkekler

Levent Şahverdi Arşivi

gibi devlet denetimine tabi kılan Lykurgos'un kurallarına göre kızlar da koşu ve güreş yapmak, disk ve mızrak atmayı öğrenmek zorundaydılar. Böyle bir eğitime duyulan gereksinimin nedeni güçlü ve sağlıklı çocuklar dünyaya getirebilmelerini sağlamaktı. Genç kızlar, erkekler gibi çıplak olarak katıldıkları geçit törenlerinde şarkılar söyler ve bu sırada genç erkekler onları görüp beğenme olanağına sahip olurlardı. Bu arada onlar da savaşta başarısız genç erkeklerle aşırıya kaçmadan alay ederler, başarılı olanlar için ise övgü şarkıları söylerlerdi (Plutarkhos, *Lykurgos*, 14). Genç erkekler evlenecekleri kızları bu sırada görüp beğenirlerdi. Düğünün bir düzenleyicisi olurdu ve o kişi bir kadındı. Genç erkek evleneceği kadını bir güç gösterisiyle zor kullanarak çekip alırdı. Sonra düğünü düzenleyen kadın gelir ve o, gelini evine götürür, orada saçlarını keser, ona erkek giysileri giydirir ve bunları yaptıktan sonra geceleyin gelini odasında bırakır giderdi. Bu arada damat, askeri karargâhındadır. Orada ortak sofradan yemeğini yedikten sonra gelinin yanına gider. Fakat damat tüm geceyi eşiyle birlikte geçirmez. Bir süre sonra askeri karargâhına gider ve her zaman yaptığı gibi orada arkadaşlarıyla birlikte uyurdu.

Spartalılar tekeşliydiler. Evliliği teşvik eden yasaları vardı. Bu yasaya göre evlenmeyen bir erkek, oy verme hakkından bir ölçüde kaybeder, kızların çıplak olarak yaptıkları dansları seyretme hakkından mahrum bırakılır, pazar yerinde (agora) kışın bile sadece bir gömlekle dolaşmak zorunda kalırdı. Ayrıca genç erkekler, kendilerinden büyük olanlara gösterdikleri saygıyı ona göstermezlerdi (Plutarkhos, *Lykurgos*, 15). Fakat Antikçağ yazarlarından anlaşılmaktadır ki kadınlar evli oldukları halde başka erkeklerle de birlikte olabiliyorlardı ve bu durum Sparta toplumunda ayıp sayılmıyordu. Plutarkhos'a (*Lykurgos*, 15) göre bunun nedeni Lykurgos'tur. Yani Lykurgos, evli kadınların erdemli ve saygın bir erkekle birlikte olabilmesine izin vermişti. Bunun nedeni ise yaşlı bir erkekle evli genç bir kadının birlikte olduğu başka bir erkeğin erdem ve saygınlığına sahip çocuklar dünyaya getireceğini, kadının kocasının da böyle bir çocuğa sahip olmaktan memnun olacağını öngörmüş olmasındandı. Ancak yine de evli bir kadının başka bir erkekle birlikte olması için kocasının iznini alması gerekliydi. Bu gelenek dolayısıyla Spartalılar zinanın ne olduğunu bile bilmezlermiş. Fakat Aristoteles (*Politika*, II.9), Spartalı evli kadınların bu özgürlüğünü "başıboşluk" diyerek eleştirir, böylesi bir özgürlüğün nedenini erkeklerin uzun süre savaşa çıkmış olmalarına bağlar. Ayrıca ona göre Lykurgos böyle bir geleneği değiştiremediği için muhafaza edilmesine boyun eğmek zorunda kalmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ATİNA

XIII.1. Arkaik Çağ Öncesinde Atina

Atina, Klasik Çağ'da sahip olduğu topraklar bakımından Sparta'dan sonra eski Yunan dünyasının en büyük kent devletiydi. Fakat iki kent devleti Arkaik Çağ'dan itibaren rakip kentler olarak yaşadılar. Bu rekabetin ve hatta düşmanlığın iki nedeni vardı. Bunlardan biri etnik köken bakımından farklı olmalarıydı. Spartalılar Dor kökenliyken, Atinalılar Miken (Akha) kökenliydi. İkincisinin Miken kökenli olması, onların Yunanistan'ın yerlisi (autokhthon) olmakla övünmelerinin nedeni oldu. Arkeolojik araştırmalar, bu övünçle haklı olduklarını işaret eden görsel

Resim 18, Atina Akropolisi

Levent Şahverdi Arşivi

kültür kalıntılarını ortaya çıkardı. Bu kalıntılardan anlaşılmıştır ki Atina Akropolisi (Resim 18), İÖ 5000 yılından itibaren kesintisiz kullanılan bir iskân merkeziydi. İÖ 2. binyılda oradaki yerleşme Mikenlerin eline geçti. Atina'nın sahip olduğu ilk büyük mimari yapılar, yani saray, akropolis ve akropolisin etrafını çeviren surlar, Mikenler tarafından İÖ 13. yüzyılda inşa edildi. Ancak ne bu yapıları inşa ettiren krallar ne de sonraki krallar hakkında herhangi bir bilgiye sahibiz.

Kimi tarihçiler, eski Yunan edebi eserlerinde sözü edilen efsanevi kralların Miken Çağı'yla ilgili olabileceğini düşündüler. Mitos ve efsane içinde kaybolmuş bu kral isimlerinden biri Erekhtheus, diğeri Theseus'tur. İlkiyle ilgili efsaneye göre tanrı Apollon tarafından Delphoi'daki rahibesi aracılığıyla verilen tavsiyeye uyan Erekhtheus, kızını kurban eder ve böylece Atina'ya saldıran Traklar ile Eleusis'i yener. Theseus ise Atina'nın söylencesel kahramanı olan kralıdır. Onunla ilgili çok ünlü efsanelerden birine göre Theseus, Girit'e giderek oradaki Minotauros'u öldürmüştür. Fakat kimi tarihçilere göre Theseus, Miken Çağı'nda değil, Karanlık Çağ sonlarında, Attika'daki köyleri birleştirerek (*sinoikosmos*) bir merkezden yönetilmeye başladıkları zamanda hüküm sürdü. Hatta onlara göre bağımsız köy topluluklarını birleştirerek Atina'yı polis haline getiren kral Theseus'tu (Thukidides, II.15). Bu iddiaların doğruluğunun olup olmadığını söylememizi imkân dahiline sokacak sağlam bir delil mevcut değildir. Fakat kentin (polis) kuruluşunu efsanevi kral Theseus'a mal eden geleneğin tarihsel bir gerçeği barındırmış olabileceğini işaret eden kayda değer bir delil mevcuttur ki bu, kentin Theseus tarafından kuruluşunun tarihi çağlarda bile kutlanmaya devam edilmiş olmasının bilinmesidir (Plutarkhos, *Theseus*,21 vd.). Eğer Atina'yı bir kent devleti (polis) haline getiren Theseus ise, onun İÖ 9. yüzyılda yaşadığı söylenebilir. Zira Atina'nın İÖ 9. yüzyılın öncesinde polis olduğunu düşünmemizi imkân dahiline sokacak bir delil ya da belge mevcut değildir. Atina monarşisinin kurucusu olarak itibar edilen Theseus sonrası kralların dönemi de bilinmiyor. Fakat Atina'da hüküm sürdüğü bilinen son kral Kodros'tu. Onun krallığından sonra Atina'da yönetim aristokratik hükümetlerin eline geçti. Bu hükümetin üyelerini oluşturan *arkhon*lardan ilerleyen satırlarda ayrıca söz edeceğiz.

Atina, 12. yüzyıldaki Dor istilasından etkilenmedi ya da bu saldırıları püskürtmeyi başarmıştı. Bunun en önemli delillerinden biri Miken dönemi surlarıdır. Bu surlar İÖ 7. yüzyıla kadar kullanılmaya devam etti. Bir diğeri İyonların Anadolu'ya göçü sırasında Atina'nın bir sıçrama tahtası olarak kullanılmış olmasıdır. Yunanistan'ın refah seviyesi bakımından en

Levent Şahverdi Arşivi

erken gelişmiş kentinin de Atina olduğu bilinmektedir. Atina, diğer kent devletlerinden daha yüksek düzeyde refah seviyesine geometrik desenli çanak çömlekler üretmek suretiyle İÖ 900 yılında ulaştı. Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere, Miken Çağı'ndan itibaren yaşamlarını bir kesintiye uğramaksızın sürdüren Atinalılar, egemen oldukları toprakları da bir kent devleti (polis) olarak kurulduktan sonra genişletmeye başladılar. Arkaik Çağ sonlarında onların hâkimiyet sınırları tüm Attika bölgesini kapsayacak şekilde genişlemişti.

XIII.2. Atina'nın Attika'sı

Atina hâkimiyetine giren Attika Yarımadası, Atina'nın içinde bulunduğu 2.500 km²'lik bir alanı kapsıyordu. Dört dağ silsilesi (Aigaleos, Hymnetos, Pentelikon ve Laureion dağları) Attika Yarımadası'nın dağlık ve engebeli yapısını oluşturuyordu. Bu dağlarla birbirinden ayrılmış üç ovası, yani Eleusis (batıda), Attika (ortada), Mesogaia (doğuda) ovaları yarımadanın toprağa bağlı ürünleri için en uygun düzlüklerini oluşturuyordu. Denize 5 km mesafede bulunan Atina kenti, Attika Ovası'ndaki üç tepeden birinin üzerinde kuruldu. Dört köşe görünümlü bir kaya olan bu tepe Atina'nın Akropolis'iydi. Kent merkezi daha sonra diğer iki tepeyi, yani Areopagos ile Pnyks tepesini de içine alacak şekilde genişledi. Eski Yunan tarih geleneğine göre kentin ilk Agora'sı, Akropolis'in kuzey yamacında efsanevi Atina kralı Theseus tarafından inşa edildi. Fakat Agora, zamanla artan Atina nüfusunun ihtiyacını karşılayamaz hale geldi. İÖ 7. yüzyılın sonlarına doğu Areopagos'un kuzeyinde, Çömlekçiler (Keramaikos) mahallesinin bir parçası olacak şekilde yeni bir Agora inşa edildi. Atinalılar, eski Agora'nın bulunduğu yerde tanrıça Demeter ile tanrıça Persephone'ye adanan bir tapınak (Eleusinion) yaptılar. Buradan da anlaşılacağı üzere Atina, bu gizem tapınağının asıl yurdu olan Eleusis kentini İÖ 7. yüzyıl sonlarına doğru ele geçirmişti. Atina'nın 20 km kadar kuzeybatısında bulunan liman kenti Eleusis, Atina sınırlarına dahil olduktan sonra, Eleusinion gizem ayinlerine katılmak isteyen Yunanlar, Yunanistan'ın her tarafından Atina'ya gelmeye başladılar.

Atina kentinin etrafı, güney tarafı dışında, üç yönden dağlarla kuşatılmıştır. Bu dağlar şunlardır. Aigaleos, Hymnos, Pentelikon, Lykabettos ve Parnes. Bu dağlar ile gümüş ve kurşun bakımından zengin olan Attika bölgesinin bir diğer dağı, yani Laurion Klasik Çağ'da Atina'nın denetimi altındaydı. Böylece her ne kadar dağlık olduğu için at yetiştirmeye ve çorak olduğu için tahıl tarımına uygun olmasa da Attika Yarımadası'nın Atina'nın hâkimiyet sınırlarına dahil olması, zeytin, incir ve üzüm bağcılığıyla Atina

Levent Şahverdi Arşivi

ekonomisi canlandırıldı. Mermer, gümüş ve kurşun bakımından zengin olan Attika dağlarının Atina ekonomisine katkısı ise çok daha büyüktü. Ekonomik katkısı bakımından bir diğer önemli kaynak, çanak çömlek üretiminin hammaddesini oluşturan kaliteli kil topraktı. Bu topraktan Atinalılar, ilkin geometrik bezemeli çanak çömlekleri ürettiler. Ancak Atina kilinin (Attika kili) uluslararası ticaretin en ünlülerinden biri haline gelmesi, "siyah figür" denilen vazolarıyla (Resim 19) mümkün oldu. İÖ 610 yılından itibaren üretilmeye başlayan siyah figür Atina vazoları, İÖ 6. yüzyılın ilk 30 yılı sona erdiğinde mükemmelliğinin zirvesine ulaştı.

İÖ 7. yüzyılın sonlarına doğru Eleusis'i ele geçirerek Attika bölgesine egemen olan Atina'nın Attika dışındaki kent devletleriyle siyasal ilişkileri de öyle görülüyor ki aynı yüzyılda başladı. Nitekim Atinalı Alkmaionidlerin Megara tiranıyla evlilik yoluyla akraba olmaları bu yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşti. Aynı ailenin bir başka üyesi olan Kleistenes, tiran Hippias'ın iktidarını sonlandırmak için Spartalılarla diplomatik ilişki kurdu. Spartalılar, Hippias'ın tiranlığını sonlandırmak için ilki İÖ 511, ikincisi İÖ 510 yılında olmak üzere Atina'ya iki kez saldırdılar. Daha önce de belirttiğimiz gibi Sparta kralı Kleomenes'in komutasında Attika'ya giren Sparta ordusu, ilk saldırısında başarılı olamadı. İkinci saldırısında ise Hippias'ın Atina'yı terk etmesini sağladı.

Spartalılar, İÖ 509 yılında Atina'ya yeniden saldırdılar. Bu saldırı sırasında yalnız değildiler. Zira hem Khalkis hem de Thebai, Sparta ile ittifak halinde Atina'ya saldırdı. Atinalıların Sparta ile ittifak yapan Khalkis ve Thebai ile sorunları yeni değildi. Thebai kentine ait toprakların bir kısmı daha önce Atinalılar tarafından ele geçirilmişti. Sparta ile itifak halinde Atina topraklarına saldıran Thebai, Atina'nın ele geçirdiği toprakları Kitairon Dağı'nı aşarak geri aldı. Khalkisliler, Euripos kıyılarını yağmaladılar. Spartalılar ise Attika'ya girerek Eleusis'e ele geçirdiler. Atinalılar bu ittifaka karşı Perslerden yardım istedi. Fakat Perslerin bu yardım karşılığında Atina'dan istedikleri taviz kabul edilemezdi. Bu nedenle Atina, Sparta ve müttefiklerine karşı tek başına savaşmak zorunda kaldı. Eleusis'i kuşatan Sparta'nın iki kralı arasındaki anlaşmazlık Sparta ordusunun geri çekilmesi için yeterli oldu. Diğer iki kent ise Atina karşısında başarılı olamadı. Hem Thebailılar

Resim 19,
Siyah Figür Vazo (Atina)

Levent Şahverdi Arşivi

hem Khalkisliler Atinalılara yenilerek geri çekilmek zorunda kaldılar. Khalkis yöresindeki bir bölge Atinalılar tarafından işgal edildi ve oraya 4.000 kişilik bir kolonici kafilesi yerleştirildi.

Atinalıların İÖ 7. ve 6. yüzyıllarda savaştığı Yunan kentleri buraya kadar saydıklarımızdan ibaret değildi. Ancak bunların arasında en önemlisi Megara ve Aigina'ydı. İÖ 6. yüzyılın başlarında Megara ile yapılan savaşların nedenlerinden biri, Salamis Adası'nın sahipliğiydi. Sonraki yüzyılın başlarında Pers hâkimiyetine karşı patlak veren İyonya isyanının etkin destekçileri arasında Atinalılar yoktu. Fakat bu isyanın bastırıldığı tarihten 13 yıl kadar sonra Attika'yı istila eden Pers ordusunu durdurup, onu yenecek kadar güçlüydüler.

XIII.3. Atina Halkı

Klasik Çağ Yunan dünyasında "halk" (demos) denilince yalnızca Atina'da yaşayan herkes anlaşılmıyordu. Sadece siyasal haklara sahip bulunan Atina vatandaşlarını tanımlamak için de "halk (demos) sözcüğü kullanılıyordu. Büyük toprak sahibi soylu doğumlular, tüccar ve zanaatçılar ile küçük toprak sahipleri ikinci tanımın kapsamında olan halktır. Atina'da yaşanan sosyal, ekonomik ve siyasal değişim onların, yani siyasal haklara sahip vatandaşların eseridir. Vatandaşlar, kabiler (Phylai) ve kardeş birlikleri (phratriai) ve kan bağına dayalı büyük aileler (genoi) şeklinde örgütlenmişlerdi. Oligarşik yönetim ile ilerleyen satırlarda söz edeceğimiz Atina'nın anayasal kurumları (ekklesia, areopagos, arkhai, boule, ostrakismos), onlardan oluşturuluyordu. Solon tarafından sahip oldukları varlıklarına göre yeniden sınıflara ayrılan da onlar, yani Atina'nın siyasal haklara sahip vatandaşlarıydı.

Atina halkının siyasal haklara sahip vatandaşları dışındaki iki sınıftan birini *metoikos*lar (metoikoi), diğerini ise köleler oluşturuyordu. En az 70 Yunan kent devletinin gerçeği olarak bilinen metoikoslar, sayısal olarak en fazla Atina'daydı. Onlar, Atina'ya dışarıdan gelen ve Atina'ya yerleşip orada daimi şekilde yaşayan ya da geçici ikamet eden yabancılardı. Atina'yı olağanüstü kozmopolit haline getirecek olan metoikoslar, özgürdü. Fakat siyasal haklara sahip olmadıkları için vatandaş da değildiler. Bu nedenle, hem seçme ve seçilme hem de bir Atinalı vatandaşın kızıyla evlenme hakkından mahrumdular. Fakat Atina vatandaşlarının sahip olduğu diğer tüm haklara sahiptiler. Ticaret yapabilir, sanayi işletmelerine sahip olabilir, gemici, yüklenici (müteahhit) ve bankacı olabilirlerdi. Atina vatandaşları gibi varlık vergisi ödemek ve kendi servetinden

Levent Şahverdi Arşivi

harcamak suretiyle kamu hayırı (leiturgia) yapmak zorundaydılar. Ancak ödedikleri yıllık varlık vergisi bakımından Atinalı vatandaşlardan farklıydılar. Zira "eisphoria" adıyla ödedikleri verginin miktarı daha fazlaydı ve ayrıca Agora'da ticaret yapabilmek için kişi başına ödenmesi gereken bir vergiye tabiydiler. Eğer vergi yükümlülüklerini yerine getiriyorlarsa köleleştirilemezler, köle gibi alınıp satılmazlardı.

Atina ordusunun hem deniz gücünde (*triearkhos*luk dışında) hem de kara gücünde askerlik yapmak *metoikos*lar için de zorunluydu. Fakat metoikoslar, Atina vatandaşlarından oluşturulan birlikler içinde yer alamazlardı. Onlar, kendileri için oluşturulmuş ayrı birliklerde askerlik yaparlardı. Metoikoslar Atina'nın kayıt dışı halkları da değildi. Her metoikos, bir Atina vatandaşı gibi Attika'nın mahalli birimlerinden (demos) birine nüfus kaydını yaptırmak zorundaydı. Ancak hem bu nedenle hem de özgür bir vatandaş olarak Atina'da yaşayabilmek için kendisine bir yasal hami bulmakla yükümlüydü. Atina'da metoikos olarak yaşamını sürdürenler yalnızca ticaretle ve sanayi ile uğraşanlar da değildi. Aralarında Aristoteles, Protagoras ve Lysias gibi adlarını filozof, hekim, hatip, şair ya da heykeltıraş olarak duyurmuş ünlü entelektüeller de vardı.

Atina halkının üçüncü sınıfını oluşturan kölelerden daha önce Onuncu Bölüm'de söz etmiştik. Atina'daki kölelerin orada anlattıklarımızdan farklı hiçbir yanı yok. Onlar eski Yunanların "barbar" dediği halklar ya da devletler arasındaki savaşlarda ele geçirilen ve bir mal gibi pazarlara getirilip orada köle alıcılarının beğenilerine sunulmak üzere teşhir edilen, alınıp satılan, babadan oğula miras bırakılan, bir eşya gibi hediye edilebilen insanlardı. Onların dövülmelerine ya da kötü muameleye maruz kalmalarına ses çıkarılmazdı. Fakat öldürülmelerine izin verilmezdi. Hayatlarıyla ilgili iki güvenceleri vardı. Bunlardan biri Teseus Tapınağı'na sığınmak, ikincisi bir başkasına satılmayı talep edebilme hakkıydı. Atina'nın özgür olan hemen her vatandaşı, onların alıcısıydı. Yani köleler evlerde, tarım alanlarında, kırsalda ve tarımda ucuz işgücü olarak istihdam edildiler. Devlet işleri, ticaret, sanayi ve maden işletmeleri köle istihdamına uygun diğer iş alanlarıydı. Her işe uygun görülen ucuz işgücü oldukları için fakir bir Atinalının bile bir köleye sahip olacak maddi imkânı olurdu. En kalabalık köle istihdamına ise sanayi ve maden işletmelerinde ihtiyaç duyarlardı. Örneğin kalkan işletmeciliği yapan hatip Lysias'ın 120 kölesi vardı. Maden işletmelerinde kiralık olarak çalıştırılan kölelerin sayısı ise çok daha fazlaydı. Örneğin Laureion maden ocağında çalıştırılan kiralık kölelerin sayısının 1.000 olduğu söylendi.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu köleler, her biri için günlük bir *obolos* alan Atinalı Lysias tarafından temin edilmişti. Buradan da anlaşılacağı üzere kiralık kölelik, özgür Atinalılar için bir gelir kaynağıydı. Köle sahipleri, kiraya verdikleri bir köle sayesinde günlük 2 ya da 3 *obolos* para kazanabiliyordu. Fakat bir işyerinde ya da tapınak inşasında yalnızca köleler istihdam edildiği gibi, köleler özgür işçilerle yan yana da çalıştırılabilirlerdi.

Atina kentinin sahip olduğu toplam köle sayısının en azından Klasik Çağ başlarında 100.000 civarında olduğu bilinmektedir. Bu rakam Atina'nın toplam nüfusunun üçte birine denkti. Ancak köleler de özgürlüklerini satın alma hakkına sahiptiler. Eğer paraları varsa, özgürlüklerini satın alıp azatlı olabilirler veya efendileri tarafından onlara özgürlükleri verilebilir ya da bir donanmada asker olarak onlara ihtiyaç duyulduğunda azat edilebilirlerdi. Fakat azat edilen köleler, (devlet tarafından verilen vatandaşlık dışında) vatandaş yapılmazlardı. Azatlı olarak sahip oldukları hakları metaikoslarla aynıydı. Atina'nın metoikosları gibi azatlı köleler de mal ve mülk edinebilir, bir zanaat ya da meslek sahibi olabilir veya ticaret ve sanayi işletmelerine sahip olabilirlerdi. Hatta savaşın kazanılmasına yaptıkları katkı dolayısıyla onlara vatandaşlık hakkı da tanınabilirdi. Vatandaş yapılarak ödüllendirme olaylarından biri, İÖ 409 yılında Arginusai Savaşı sonrasında yaşandı. Bu savaşa azatlı olarak katılmış tüm kölelere Atina vatandaşlığı hakkı verildi. Efendisi tarafından azat edilenlerin en iyi bilinen örneği ise Atinalı Poison'dur. Bir bankacı olan efendisi tarafından azat edilen ve onun azatlısı olarak tüm işlerini yürüten Poison, efendisi ölünce onun varisi oldu. Böylece o, bir işadamı olarak Atina vatandaşlarının en zenginleri arasında yerini aldı.

XIII.4. Atina'nın Anayasal Kurumları

Daha önce de söylendiği gibi, Karanlık Çağ'da Atina'nın da siyasal rejimi diğer kent devletlerine benzer şekilde monarşiydi. Eski Yunan tarih geleneğine göre Atina monarşisinin kurucusu, efsanevi kralı Theseus'tu. Fakat Theseus'un kurucusu olduğu hanedanın izini sürme olanağı bulunmuyor. Öte yandan Atina'da hüküm sürdüğü bilinen son kralın adı Kodros'tu. Onun İÖ 11. yüzyılda hüküm sürdüğü sanılmaktadır. Atina'da hüküm süren son hanedanın adının da *Medontidler* (Medontiadai) olduğu bilinmektedir. Fakat son kralın Kodros olduğunun bilinmesi dışında Atina'nın monarşik yönetiminin nasıl sona erdiği sorusunun kesin bir yanıtı yok. Yine de Atina'nın aristokratik oligarşisinin üyelerini halk tarafından bir yıl görev yapmak üzere seçilen *Arkhon*'ların (Arkhontes) oluşturduğu ve sayılarının 9 olduğu bilinmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Eski Yunan kent devletlerindeki oligarşik yönetimlerin kuruluş sürecinin nasıl işlediği bir önceki bölümde belirtildiği gibi tam olarak belli değildir. Fakat daha sonra da görüleceği üzere, Atina'nın Arkhonlardan birinin "basileus" unvanına sahip olması, sürecin kanlı bir savaşla ya da isyanla başlamadığının, krallarının yetkilerinin tedricen ellerinden alınmış olduğunun ve son kralın tek yetkisinin din işleriyle ilgili olduğunun işaretidir. Korinthos gibi diğer bazı kentlerle ilgili bilgiler, Atina'daki monarşik rejimden oligarşik rejime geçiş sürecinin İÖ 8. yüzyılda başlamış olabileceği olasılığını güçlendirir. Fakat sürecin İÖ 683/2 yılında son bulduğu ve bu tarihte ilerleyen satırlarda sözünü edeceğimiz üç Arkhon'un işe başladığı bilinmektedir.

Kralların yerini arkhonların almasıyla ilgili süreç, öyle görülüyor ki ilk önce kralların kraliyet hanedanı üyeleri arasından ömür boyu hüküm sürmek üzere seçilmleriyle başladı. Sonra kralın görev sırası 10 yıl ile sınırlandırıldı. Nihayet kralın görev süresi bir yıla düşürüldü. Aristokratlardan oluşan kralın danışma kurulu, yalnızca kralın görev süresini sınırlamakla kalmadı, ayrıca yetkilerini de tedricen elinden aldı. Önce kralın ordu komutanlığı yetkisine son verildi. Sonra adli işlerle ilgili yetkisi elinden alındı. Başrahipliği ise kralın elinden alınan son yetkisiydi. Aristokratik oligarşinin üst yönetimini oluşturan üç *arkhon*dan birine *arkhon basileus* (kral arkhon) denilmesinin nedeni budur.

Atina'da yürütme gücünü elinde bulunduran 9 Arkhon Atina oligarşisinin anayasal kurumlarından biriydi (Arkhai). Bu Arkhonlardan 3'ü Atina'da yürütmenin başıydı ve üstlendikleri görevleri tanımlayan şu unvanlara sahiptiler:

Arkon Eponymos, Arkhon Polemarkhos ve Arkhon Basileus.

Bunlardan ilki görev yapmış olduğu yıla adını veren Arkhon'du. Yıla adını veriyor olmasından da anlaşılacağı üzere *Arkhon Eponymos*, rütbe bakımından aristokratik oligarşinin en saygın kişisiydi. Ailenin güvenliği, mal ve mülkün emniyeti, Panatheneia ve Dionysos şenliklerinin organizasyonu ve yönetimi onun sorumluluğundaydı. *Arkhon Polemarkhos*'un görevi ise orduya komuta etmekti. Fakat onun bu yetkisi *arkhon*ların kura ile seçilmeye başladığı İÖ 487 yılında son buldu. Orduya komuta etme yetkisi, Arkhon Polemarkhos'a bağlı olan *strategos* unvanlı yüksek kamu görevlilerine emanet edildi. Sayısı 10 olan *strategos*lar bir savaş sırasında komutanlığı sırayla dönüşümlü üstleniyorlardı. *Arkhon Basileus*'un (Kral Arkhon) görevine gelince, onun görevi din işlerini yürütmekti. Atina'nın

Levent Şahverdi Arşivi

Areopagos Meclisi'ne başkanlık etme görevini de üstlenmiş olan Arkhon Basileus, din işlerinden sorumlu yüksek kamu görevlisi olarak başta gizem dinlerinin ayinleriyle tanrı Dionysos onuruna düzenlenen Anhesteria (şubat ayında üç gün boyunca kutlanır) ve Leneia (Ocak ayında bir günlük ayin) şenlikleri olmak üzere, dinsel tören ve ayinleri organize edip yönetiyordu.

Diğer 6 *Arkhon*'un aristokratik oligarşinin üyeleri olarak hükümette yer almaları buraya kadar sözünü ettiğimiz üç *arkhon* ile aynı zamanda olmadı. Onlar daha sonra, fakat İÖ 7. yüzyılın içinde aristokratik hükümetin üyeleri oldular. Adli işlerden sorumlu olan, mahkemelere başkanlık eden bu 6 *Arkhon*'a *Thesmotetai* (tekili: thesmotetes), yani *Yasakoyucular* denildi. Bunlar ve daha önce sözü edilen diğer üç Arkhon, Halk Meclisi tarafından bir yıl görev yapmak üzere seçildiler.

Atina'nın anayasal kurumlarından diğerini Areopagos Meclisi oluşturuyordu. Meclise *Areopagos* denilmesinin nedeni, toplantılarının Agora'nın batısındaki Ares tepesinde (Areios Pagos) yapılmış olmasındandı. Başlangıçta Atina'da hüküm süren kralların danışma kurulunu oluşturan Areopagos'un üyeleri, Atina'nın doğuştan soylu (*eupatridai*) yaşlı ve deneyimli vatandaşlarından seçiliyordu ve bunlar ömür boyu görev yapıyorlardı. Meclisin yönetim gücü İÖ 7. yüzyıla gelindiğinde olağanüstü arttı. Sahip olduğu bu gücü sayesinde Areopagos Meclis'i oligarşik yönetime geçişte önemli bir rol üstlendi. Bu nedenle oligarşik yönetimin anayasal kurumlarından biri olarak varlığını muhafaza etti ve Arkhonlara siyasi, hukuki ve dini konularda danışmanlık yapmayı sürdürdü.

İleride sözünü edeceğimiz Solon'un reformlarından sonra Areopagos Meclisi'nin üyelerini, daha önce Arkhon olarak görev yapmış üst düzey kamu görevlileri oluşturdu. Doğuştan soylulara karşı zenginleri temsil eden Areopagos'un yeni üyeleri, kendileriyle birlikte mensubu oldukları meclisin, yani Areopagos'un da itibarına zarar verdiler. Kleistenes'in anayasal nitelikli reformları arasında Areopagos'un yetkilerini kısıtlamasının nedeni bu oldu. Ancak İÖ 487 yılına kadar yine de bu meclisin üyesi olmak Atinalı siyasetçiler için cazipti. Bu tarihte meclis üyeliğinin cazibiyetini kaybetmiş olmasının nedeni Arkhonların en yetenekliler arasından değil de kura ile seçilmeye başlanmış olmasıdır. İÖ 462 yılında bir kez daha yetki budamasına maruz kalmasına rağmen Areopagos Meclisi hiçbir zaman tamamen lağvedilmedi. İS 4. yüzyıla kadar varlığını muhafaza etti. Fakat İÖ 5. yüzyıldan itibaren meclisin yetkisi cinayet davalarıyla sınırlandırılmış olarak kaldı.

Levent Şahverdi Arşivi

Atina'nın egemenlik gücünü elinde bulunduran bir başka anayasal kurumu, "Ekklesia" denen Halk Meclisi'ydi. Bu meclisin üyelerini, Atina'nın eşit oy hakkına sahip, yaşı 18 ve üzerinde olan tüm erkek vatandaşları oluşturuyordu. Fakat onların Arkaik Çağ'daki sayısı 5.000'di. Onlardan 5000'ler diye de söz edilmesinin nedeni buydu. İleride söz edeceğimiz *Ostrakismos* (Çanak Çömlek) mahkemesinin kurulduğu İÖ 6. yüzyılın sonlarına doğru Atina'nın siyasal haklara sahip vatandaşlarının sayısının 6.000'in çok üstünde olduğu bilinmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere 5000'ler, Atinalı vatandaşların tamamını kapsamıyordu. Anlaşılan Ekklesia'ya (Halk Meclisi) katılımla ilgili bir kısıtlama vardı. Muhtemeldir ki temsil kabiliyeti olmayanlar ya da siyasal haklarını kullanma konusunda isteksiz olanlar Halk Meclisi toplantılarına katılmadılar. Nitekim İÖ 403 yılında toplantıya katılan vatandaşlara bir obolos para verilmeye başlandığı bilinmektedir.

Ekklesia'nın (Halk Meclisi) toplandığı yer muhtemelen Atina'nın Agora'sı, yani pazar yeriydi. İÖ 6. yüzyılda, Solon'un reformları sonrasında Ekklesia'nın toplantı yeri Akropolis'in batısındaki Pnyks tepesi oldu. İÖ 6. yüzyıl sonlarına doğru bu tepenin üzeri teraslanarak düzeltildi ve bir tarafı inşa edilen istinat duvarıyla güçlendirildi. Düzeltilen alan üzerinde taş ve tahtalardan oturma yerleri ve bir konuşma kürsüsü (bema) inşa edildi. Atina vatandaşları, olağanüstü olanlar dışında, her yıl düzenli olarak 40 kez toplanan Ekklesia'da oy kullanmak için Pnysk Tepesi'ne gittiler. El kaldırmak suretiyle yapılan ve salt çoğunluğu gerektiren oylamanın sonucu kesindi.

Halk Meclisi'nin (Ekklesia) sahip olduğu yetkiler, halkı Atina'nın gerçek sahibi haline getirdi. Bu yetkilerin en önemlilerinden biri, savaşa ve barışa karar vermekti. Önce Areopagos'un, sonra ileride sözünü edeceğimiz Boule'nin hazırladığı tasarıları kanunlaştırmak da Ekklesia'nın, yani Halk Meclisi'nin yetkisindeydi. Ekklesia'nın diğer yetkileri şunlardı: Devletin güvenliğini tehdit eden, örneğin sürgün cezasını gerektiren davalarda mahkeme görevini üstlenmek, oligarşik hükümetin üyelerini (önce Arkhonlar, sonra Strategoslar) seçmek, devletin yürütme gücünü elinde bulunduran yüksek kamu görevleri ve kurumlarıyla ilgili her tür düzenlemeyi içeren kararları (*psephismata*) çıkarmak, Bule (Boule) Meclisi'nin üyelerini seçmekti. Boule Meclisi, ilk kez Solon tarafından kuruldu. O zaman üye sayısı 400 olan bu meclis, daha sonra Peisistratos ya da Kleistenes tarafında 500 üyeli yapıldı.

Levent Şahverdi Arşivi

XIII.5. Kylon ve Drakon

Daha önce de belirttiğimiz gibi oligarşik hükümet, sahip oldukları küçük ölçekli topraklarında tarım ve hayvancılık yaparak ayakta kalmakta zorlanan Atina'nın siyasal haklara sahip fakir vatandaşlarını acımasızca istismar etmeye başladı. İstismarın en acımasız aracı faizlerdi. Küçük toprak sahibi fakir Atina vatandaşları, büyük toprak sahipleri ya da sermayedarları tarafından yüksek faizle borçlandırıldı. Borçlu Atina vatandaşları borçlarını ödeyemeyince ipotek ettikleri toprakları elinden alınıp, köle olarak satılmaya başlandı. Metal paranın (sikke) icadından sonra çok daha güçlü bir şekilde uygulanan istismar, Atina'da sınıf çatışmalarına, hatta kan davalarına dönüşen kavgaların ve gerginliklerin nedeni oldu. Orta sınıfın üyeleri olan tüccar ve zanaatçıların ya da sanayicilerin sıkıntısı ise adaletin işletilmesinde sergilenen haksızlıklardı. Kanunların yazılı olmasını talep ediyorlardı. Tüm bunlar, hitabet yeteneğine sahip aristokrat kökenli kimi siyasetçilerin tiran olma arzularının kamçılanması anlamında gerekli koşulları yaratmıştı. Atina'da bu koşulları değerlendirerek tiran olmak isteyen ilk Atinalı Kylon oldu.

Tiran olma girişimini İÖ 632 yılında başlatan Kylon, Megara tiranı Theogenes'in damadıydı. Onun teşviki ve desteğiyle oligarşik hükümeti devirmek isteyen Kylon'un teşebbüsü, oligarşik hükümetin üyeleri tarafından başarısızlığa uğratıldı. Oligarşik hükümette Arkhon olarak görev yapan üyelerin en etkilisi Megakles'ti. O, doğuştan soylu (eupatridai) bir aile (genos) olan Alkmaionlardan (Alkmaionidai) idi. Akropolis'te kuşatılan ve orada Athena Tapınağı'na sığınmak zorunda kalan Kylon ve kardeşi, Megara'ya kaçmayı başararak canlarını kurtardılar. Akropolis'te kalan destekçileri ise tanrıça Athena Tapınağı'nın sunağına kutsal dokunulmazlık kazanmak için sığındılar. Fakat Megakles liderliğindeki bir grup, destekçilerin birkaçı hariç hepsini sığındıkları sunakta taşlayarak ya da katlederek öldürdü. Bu nedenle Kylon taraftarları ile Alkmaionlar daha sonra hep çatışma halinde kaldılar. Megakles, tapınağa sığınmış olanları katlettiği için lanetlenmiş olmakla suçlandı ve bu suçlama mahkemede haklı bulundu. Megakles ve mensubu olduğu ailesi, yani Alkmaionlar sürgüne gönderildi. Ölülerinin kemikleri mezarlarından çıkarılıp ülke dışına sürüldü.[81] Sürgün cezasına bu lanet dolayısıyla zaman zaman maruz kalan ailenin kimi üyeleri Atina tarihine damgasını vuran ünlü siyasetçiler oldular. Bunlardan biri daha önce sözünü ettiğimiz Kleistenes'ti. Tiran Hippias'ın Atina'yı terk etmek zorunda bıraktığı Spartalıları ayartan da Kleistenes'ti. Aynı ailenin bir diğer ünlü üyesi ise Perikles'tir.

81 Plutarkhos, *Solon*, 12. Herodotos V.71. Thukidides I.126.

Levent Şahverdi Arşivi

Kylon'un tiran olma girişimi Atina'nın oligarşi taraftarlarını korkuttu. Bu korku, Drakon adlı Atinalının İÖ 621 yılında yasaları derlemek üzere özel yetkilerle donatılmış bir yasakoyucu olarak tayin edilmesinin nedeni oldu. Fakat ondan istenilen bir anayasa değildi. Sorunları ortadan kaldıracağı düşünülen yasaları yapması ve yazıya geçirmesiydi. İÖ 5. yüzyıl ve sonrası eski Yunan tarih geleneğine göre Drakon, istenilen yasaları çıkararak, Atina'nın ilk yasakoyucusu oldu. Aynı tarih geleneği Drakon'un yasalarının sertliği konusunda hemfikir olmasına rağmen bu yasaların ayrıntılarından söz edilmez.[82] Öteyandan *oxones* denilen tahta levhalara yazılmış bu yasalarda başta tecavüz suçları ve adam öldürmeler olmak üzere, tembellik de dahil hemen her suçun karşılığının ölüm olduğu, kan davalarından kaynaklanan öç almalar ve adam öldürmelerle ilgili davaların Areopagos Meclisi'ne havale edildiği bilinmektedir.

Drakon'un sert yasaları bir dereceye kadar amacına ulaştı ve kan davaları azaldı. Fakat onun kanunları sert olmakla birlikte aristokratların lehine olacak şekilde hazırlanmış, Atina'nın fakir köylülerinin ve adalet talep eden orta sınıfın sorunlarını çözme anlamında hiçbir yararı olmamıştı. Sorunları çözülmeyen bu iki sınıfın aristokratlara karşı savaşta birlikte hareket etmeye başlaması, ikinci bir yasakoyucuya duyulan gereksinimi kaçanılmaz hale getirdi. Böylece Atina'nın anayasal düzenini yeniden şekillendirecek olan eski Yunan dünyasının en ünlü yasakoyucusunun, yani Solon'un yolu açılmış oldu.

XIII.6. Solon ve Reformları

Atina'da doğuştan soylu (*eupatrides*) bir ailenin üyesi olan Solon, Salamis Adası'na yaptığı başarılı seferden sonra, İÖ 594/593 yılında, Atinalılar tarafından "uzlaştırıcı" (diallaktes) ve "yasakoyucu" (nomothetes) unvanlarıyla olağanüstü yetkilere sahip Arkhon seçildi.[83] Bu yetkiler, devletin anayasal kurumlarını, yani arkhonları, meclisleri, kurulları, mahkemeleri, bunların sayılarını, toplanma zamanlarını ve mülkiyet koşullarını istediği şekilde düzenleme hakkını ona vermişti (Plutharkos, *Solon*, 16).

Hem gezgin, hem şair hem de filozof olan Solon, yapacağı anayasal düzenlemeler ve reformlarla ilgili bilgileri halka ulaştırma konusunda şairliğinden yararlandı. Yüzlerce olduğu söylenen yasa maddelerini Drakon gibi *oxones* denen tahta levhalara yazarak yayınladı ve yasalar *Pryteneion*'da muhafaza edildi. Daha sonra bu yasaların özetleri için

82 Aristoteles, *Politika*, II.12; *Athenaion Politeia*, VII.1. Plutarkhos, *Solon*, 17.
83 Plutarkhos, *Solon*, 1, 7, 14. Aristoteles, *Athenaion Politeia*, V.3.

Levent Şahverdi Arşivi

konik taş steller kullanıldı. Geçerlilik süresi ise 100 yıl olarak belirlendi (Plutarkhos, *Solon*, 25).

Solon'un hedefi iyi düzen (eumonia) kurmaktı. Bu nedenle onun yasaları hem devletin hem toplumun hem de doğrudan bireylerin yaşamını ilgilendirdi. İlgilendiği sorunlardan biri tembellik de dahil hemen her suça ölüm cezası veren daha önceki Drakon yasalarıydı. Solon, Drakon'un yasalarını, Areopagos Meclisi'ne gönderilenler dışında yürürlükten kaldırdı (Plutarkhos, *Solon*, 16). Ölüm cezalarının yerine para cezası getirdi. Örneğin hırsızlığın cezası artık ölüm olmayacaktı. Hırsız, çaldığının iki katını ödemeye mahkûm edilecekti. Solon'un öncelikli olarak ilgilendiği bir diğer sorun, sahip olduğu toprağını ve kendi bedenini ipotek ederek yüksek faizle borçlananların ve borçlarını ödeyemeyince toprakları ellerinden alınıp köle yapılanların durumuydu. Zira köle yapılan Atina vatandaşlarının çoğu ülke dışına satılmış, bir kısmı da Atina'da kalmıştı. Borçluların kimileri de köle olma tehdidi altında yaşamaktaydı. Solon, bu sorunları ortadan kaldırmak için tüm borçları silen bir kanun çıkardı. Onun tarafından çıkarılan bu kanun *seisaktheias* (yük boşaltma) adıyla anıldı (Plutarkhos, *Solon*, 15). Borçları nedeniyle topraklarını kaybedenlerin toprakları onlara geri verildi. Atina dışına köle olarak satılanların ücretleri devlet hazinesinden ödenerek geri getirildiler. Ayrıca, çıkarılan bu yasayla borçlanma tamamen yasakladı.

Solon'un borçlanmayla ilgili yasaları fakirler için bir koruma kalkanıydı. Fakat Solon'un fakirlerin lehine olan yasaları bunlarla sınırlı kalmadı. Onun yasaları, toprak mülkiyetinin fakirler lehine radikal sayılabilecek reformları da içeriyordu. Buna göre hiçbir Atina vatandaşı, belirli büyüklükte bir araziden daha fazlasına sahip olamayacaktı. Böylece fakirlerin zenginler tarafından istismar edilmesi kökten halledilmiş, Plutarkhos'un (*Solon*, 16) deyimiyle Atina vatandaşlarının ne zengin ne de fakir olmalarına izin verilmişti.

Drakon'un sert ceza yasalarını gayri insani olmaktan çıkaran Solon, aynı insani yaklaşımı kadınlar söz konusu olduğunda sergilemedi, erkekler lehine ayrımcılık yaptı. Zira onun yasalarının zina yaparken yakalanan bir kadına uygun gördüğü ceza ölüm iken, zinanın erkek tarafına uygun görülen para cezası oldu. Eğer bir erkek, bir kadının ırzına geçmişse 100 drahme para cezasına çarptırılırken, bu işi (eğer fahişe değilse) kadını ikna ederek yapmışsa 20 drahme para cezası ödemeye mahkûm ediliyordu. Ayrıca Solon, kadınların toplum içinde görünüşleriyle de ilgilendi. Buna göre, kadınların toplum içinde üç parça giysiden daha

Levent Şahverdi Arşivi

fazlasını giymesi, geceleri yolculuk yapmaları, yas tutarken saçlarını başlarını yolmaları, feryat figan etmeleri, bir başkasının cenazesinde inlemeleri yasaklandı. Solon'un ölmüş olanlarla ilgili bir yasağı ise tüm Atina vatandaşlarını ilgilendiriyordu. Buna göre hiç kimse mezar ziyaretinde ölüye öküz kurbanı yapmayacak (Plutarkhos, *Solon*, 21), ölünün arkasından kötü konuşmayacaktı. Aynı yasak yaşayan insanlar tapınaklarda, mahkemelerde, kamu binalarında ve şenliklerdeyken de geçerliydi. Onların da arkalarından konuşulmayacaktı. Bu yasakları çiğneyenlere kesilecek para cezasının toplam miktarı 5 drahmeydi. Bunun 3 drahmesi zarar gören kişiye, 2 darhmesi kamu hazinesine ödenecekti (Plutarkhos, *Solon* 21).

Solon evlilikle ilgili sorunları ortadan kaldırmaya yönelik yasalarında da fakirleri korumayı hedefledi. Zira bu yasalara göre, gelinin kendisiyle birlikte getireceği çeyiz, üç değişik giysi ile değeri yüksek olmayan ev eşyalarını içerecek, daha fazlasına izin verilmeyecekti. Böylece Solon, evliliği bir kazanç aracı ya da ücret meselesi olmaktan çıkarmış, sevgi, çocuk sahibi olma ve birlikte yaşama meselesi haline getirmişti. Ancak bir başka kanunla da ailenin sahip olduğu servetin evlilik yoluyla bir başka aileye geçmesine engel olmuştu. Zira bu yasaya göre bir mülkiyetin varisi olan kadın kocasıyla geçinemez ve ayrılmak zorunda kalırlarsa, sadece kocasının yakınlarından biriyle evlenmesine izin verilecekti (Plutarkhos, *Solon*, 20).

Solon'un yasalarından biri de vasiyetle ilgiliydi. Bu yasa öncesinde ölen kişi vasiyet bırakmaz, mal ve mülklerinin tümü ailesine kalırdı. Bu yasayla bir Atina vatandaşı mirascısını tayin etme hakkına sahip oldu. Bir yasak da tarlalardaki ağaçlar yüzünden çıkan anlaşmazlıkları ortadan kaldırmaya yönelikti. Bu yasaya göre, bir tarla sahibinin kendi tarlasına dikeceği ağaçlar, komşusunun tarlasına en az 5 m mesafede olmak zorundaydı. Eğer dikilen ağaç incir ya da zeytin ağacı ise bu mesafe 9 m olacaktı.

Solon, halkı çatışmalara sevk eden nedenin Attika topraklarının çorak ve yetersiz olmasıyla ilgili olduğunun da bilincindeydi. Bu nedenle, zeytinyağı dışında toprağa bağlı ürünlerin ihracını yasakladı. Ayrıca para, ağırlık ve ölçü sistemi bakımından Atina'nın Aigina'ya bağımlı olmasını sonlandıracak reformlar yaptı. Yeni sistem, Euboia sistemine göre belirlendi (Plutarkhos, *Solon*, 23 vd). Devletin ekonomik durumunu güçlendirmeye yönelik başka kanunlarıyla da Atina'ya göç ederek yerleşen yabancı (metoikos) zanaatçılara vatandaşlık hakkının verilmesini imkân dahiline soktu. Bir başka yasasıyla her Atinalı baba, oğluna bir meslek

Levent Şahverdi Arşivi

öğretmekle yükümlü kılındı. Buna göre eğer bir baba oğluna bir meslek öğretmemişse, oğulun babasına bakmak yükümlülüğü ortadan kalkmış olacaktı. Atina vatandaşlarının tembelliğini de hoş görmeyen Solon, Areopagos Meclisi'ni bu konuda yetkilendirdi. Bu meclisi her insanın geçim araçlarını denetlemek ve hiçbir işi olmayanları cezalandırmakla yetkili kıldı (Plutarkhos, *Solon*, 22). Solon, İstmia oyunlarına katılan yarışmacıları da ihmal etmedi. Bu yarışlarda başarılı olanlara devlet hazinesinden 100 drahme, birinci gelenlere ise 500 drahme verilerek ödüllendirilmesini yasa garantisi altına aldı.

Solon'un yüksek kamu görevleri, meclisler, kurumlar, mahkemeler ve sosyal yapıyla ilgili anayasal nitelikli reformlarına gelince: Bunların sosyal yapıyla ilgili olanı, diğerlerinden daha dikkat çekici ve hatta diğerlerinin yapısını belirleyeci özelliğe sahipti. Çünkü Solon, Atina vatandaşlarını gelirlerine göre dört ayrı sınıfa ayırdı. Bu sınıflardan ilkini yıllık tahıl geliri 500 ölçek (medimnos[84]) olanlar oluşturdu ve bu sınıfa *pentakosiomedimnoi* denildi. İkinci sınıfı at besleyebilenler ya da yıllık tahıl üretimi 300 ölçek (medimnos) olanlar oluşturdu. Onlara *hippeis* (atlılar) denildi. Üçüncü sınıfı oluşturanlar, yıllık tahıl üretiminden elde ettiği geliri 200 ölçek (medimnos) olanlar ya da geliri bir çift öküzü beslemeye yetebilecek düzeyde olanlardı. Bu sınıfın mensuplarına ise *zeugitai* denildi. Atina halkının geriye kalanı ise dördüncü sınıfı oluşturdu. Özgür, fakat mal varlığından yoksun olanları içine alan bu sınıfa *thetes* deniliyordu. Toprak sahibi olmayan tüccarların, zanaatçıların ve sanayicilerin saydığımız bu dört sınıftaki yeri ise her sınıfa üyeliği belirleyen tahıl miktarına denk düşen gelirlere göre tayin edildi.

Atina'da devletin yüksek kamu görevlerine ve kurumlarına seçilme hakkına bu dört sınıftan ilk üçü sahipti. Onlar gelirlerine göre vergi ödeyecek, askerlik yapacaklardı. İlk iki sınıfın üyeleri orduya atlı olarak dahil olurken, ordunun hoplit denilen ağır silahlı piyade birlikleri *zeugitai* adı verilen üçüncü sınıfın mensuplarından oluşturuldu. Fakat *arkhon* ve *tamies* denen devlet hazinesinden sorumlu yüksek kamu görevlerine seçilmek, birinci sınıfın ayrıcalıkları olarak kaldı. Diğer kamu görevleri ise ikinci ve üçüncü sınıfın üyeleri için uygun bulundu. Dördüncü sınıfa mensup olanlara gerektiğinde hafif silahlı piyadeler ya da donanmada tayfa olarak ihdas edilmek dışında askerlik muafiyeti tanındı. İlk üç sınıfın mensupları gelirleri oranında devlete vergi ödemek zorundaydılar. Fakat dördüncü sınıf, vergiden muaf tutuldu.

84 Bir medimnos 38 kg'a tekabül eder.

Levent Şahverdi Arşivi

Günümüzde bir devletin en önemli gelir kaynağı olan "dolaylı vergi" ise eski Yunanlarca bilinmyordu. Bu nedenle tüm vergiler dolaysız vergilerdi. Dördüncü sınıfa mensup olanların herhangi bir devlet memuriyetine seçilmesine de izin verilmedi. Fakat Solon, kendisinin kurduğu halk mahkemelerinin üyeliklerini dördüncü sınıf mensuplarına da açarak onların devlet işlerindeki rolünü yalnızca halk meclisiyle (ekklesia) sınırlı olmaktan çıkardı.

Solon'nun olağanüstü yetkilerle donatılmış olarak *arkhon* seçildiği tarihte Atina'nın mevcut anayasal kurumlarının sayısı üçtü. Daha önce sözü edilen bu kurumlardan birincisi Ekklesia denen Halk Meclisi, ikincisi başlangıçta danışma kurulu hizmeti sunması için kurulan Areopagos Meclisi'ydi. Üçüncüsü ise sayısı 9 olan arkhonluk (*arkhai*) idi. Solon bu kurumların sayıları ve yetkileriyle ilgili bir yenilik getirmedi. Fakat arkhonların seçiminde soylu doğumlu olmak koşulunu kaldırdı ve yerine zengin olmak koşulunu koydu. Areopagos ile ilgili temel yeniliği ise bu meclisin üyelerinin yıllık görevlerini tamamlayan eski arkhonlardan oluşmasıydı. Böylece cinayet, kundaklama ve kasten yaralama gibi davalara bakan bir mahkeme olarak da görev yapan Areopagos, soylu doğumlu (eupatridai) seçkinlerin tekelinde olmaktan çıkarıldı. Fakat Areopagos üyelerinin görev süreleri ilgili bir değişiklik yapılmadı. Eskiden olduğu gibi onlar da göreve seçildikten sonra ölünceye kadar Areopagos üyesi olarak kaldılar.

Solon Atina'nın mevcut anayasal kurumlarının sayısını iki yeni kurum ihdas ederek artırdı. Bunlardan biri *bule*, diğeri *heliaia* denen jürili halk mahkemesiydi. İlkinin üyelerini Atina'daki dört kabilenin (phyle) her birinden 100'er olmak üzere toplam 400 kişi oluşturuyordu. Böylece Solon, Atina'daki dört kabileyi eşit temsil ilkesiyle Atina'nın yönetimine dahil etmiş oldu. Fakat halk meclisi (*ekklesia*) kararlarını uygulayan, devletin günlük işlerini yürüten bu kurulla ilgili bilgilerimiz Solon dönemiyle ilgili olmaktan daha ziyade Atina demokrasisinin kurucusu olan Kleistenes dönemiyle ilgilidir. İleride ayrıca sözünü edeceğimiz Kleistenes tarafından İÖ 6. yüzyılın sonlarında kurulan Bule, 500 üyeliydi ve üyeler, yaşı 30 ve üzerinde olan Atina vatandaşlarından oluşturuluyordu.

Heliaia denen jürili halk mahkemesinin üyeleri, yaşı 30 ve üzerinde olan Atina vatandaşları arasından seçilen yargıçlar kurulunu (*dikastai*) oluşturdular. Plutarkhos'a (*Solon*, 18) göre, onların jürili halk mahkemelerine yargıç olarak seçilme hakkı önceleri önemsenmiyordu. Fakat sonradan bu mahkemenin önüne çıkmaya başladıklarında mahkemenin önemi kavrandı. Böylece devlete karşı işlenen suçlar ile kamu görevlilerinin yolsuzlukla ilgili suçlarına da bakan halk meclisi ile halkın

Levent Şahverdi Arşivi

sesi kurumsallaştırılmış, eski Yunan demokrasisini tanımlayan üç temel unsur garanti edilmiş oldu. Bu temel unsurlardan biri yasalar karşısında eşitlik (isonomia), ikincisi devlet yönetiminin üst düzey kamu görevlerine seçilme hakkı (isotomia) ve üçüncüsü konuşma özgürlüğüdür (isogoria). Tüm bunlardan da anlaşılacağı üzere Solon'un yasalarına ve reformlarına bir bütün olarak baktığımızda bir dereceye kadar mülkiyete karşı ve sosyal adaletçi olduğu söylenebilir.

Genel bir afilanıyla reformlarını sonlandıran Solon, kanunları ve reformlarıyla kurduğu iyi düzenin Atina barışını koruyacağından emindi. Bu nedenle, anayasal düzenin bozulmasına yol açabilecek baskılardan kaçmak için Atina'dan ayrıldı. Mısır'a, Kıbrıs'a ve Lidya'ya gitti. Geriye döndüğünde aradan tam on yıl geçmişti. Ancak toplumsal çatışmalar hâlâ son bulmuş değildi. Tüccarlar, zanaatçılar ve sanayiciler Solon reformlarıyla kendilerine tanınan siyasal hakların yetersizliğinden yakınmaya devam ediyorlardı. Onlar Atina'nın denize kıyısı olan bölgesinde yaşayanlar (*paraloi*) idi. Kentin iç kesimlerinde oturan büyük toprak sahibi aristokratlar (*pedieis*), topraklarının bir bölümünün Solon yasalarıyla ellerinden alınmış olmasından şikâyetçiydi. Şikâyetçi kesimlerin üçüncüsünü Solon'dan toprakların yeniden paylaşılmasını talep etmiş olan küçük toprak sahipleri oluşturuyordu. Onlar Atina'nın dağlık bölgesinin köylüleri (*diakrioi*) idi.

Bu üç toplum kesiminin kavgası onlarca yıl devam etti. Sağlıklı Arkhon seçimlerinin bile yapılamadığı gerilim ortamını tiran olmak adına fırsat olarak görenlerin olduğu en azından Damasias adlı biri dolayısıyla bilinmektedir. İki kez üst üste Arkhon seçilen Damasias'ın tiran olma girişimi boşa çıkarıldı. Tüm bunlara rağmen Atina, komşuları olan düşmanlarıyla da savaşlar yapmaya devam etti. Bu düşmanlardan biri Aigina kenti, diğeri Megara'ydı. İkincisiyle tarihinin en büyük savaşını İÖ 565'te yaptı ve o zaman Salamis Adası'nı Megaralılardan geri almayı ve ek olarak Megara'nın limanını fethetmeyi başarmıştı. Bu savaşta Atina ordusunun komutanı (*polemarkhos*) olan Peisistratos'un Atina'daki saygınlığı arttı. Peisistratos, elde ettiği saygınlığı dört yıl sonra hedeflediği tiranlık için kullandı.

XIII.7. Atina'nın Tiranları: Peisistratos ve Oğulları

Peisistratos'un tiran olmayı planladığı zamanda Atina'ya egemen durumda bulunan iki parti vardı. Bunlardan birincisi deniz kıyılarında yaşayanlar (*paraloi*), ikincisi kentin iç kesimlerinde oturan toprak sahibi aristokralar (*pedieis*) idi. İlkinin lideri Alkmaionlar ailesinden Megakles,

Levent Şahverdi Arşivi

ikincisinin lideri Lykurgos'tu. Peisistratos'un ailesinin toprakları Attika'nın doğusundaki dağlık kesimdeydi. Bu kesimin köylülerini (*diakrioi/ hyperakrioi*) örgütleyen Peisistratos, üçüncü bir lider olarak ortaya çıktı.

Herodotos'un (I.59) aktardığı bilgilere göre, Peisistratos, kendisini ve katırlarını, sanki bir düşman saldırısına uğramış gibi, yara bere içinde bırakarak Atina Agorası'na gelip, orada halka hitap etmeye başladı. Megaralılarla savaşlarını ve o savaştaki başarılarını anlattı. Sonra da kendisini dinleyen halktan 50 kişilik bir muhafız birliği istedi. Ona inanan halk, Peisistratos'un talebine aralarından bir birlik oluşturarak olumlu yanıt verdi. Peisistratos, ellerinde ağaçtan topuzlarıyla peşinden gelen bu birliğin yardımıyla Akropolis'i ele geçirip kendisini tiran ilan etti.

İÖ 561 yılında tiran olan Peisistratos'un ataları, Homeros destanlarının kahramanlarından biri olan efsanevi kral Nestor'a kadar geri gidiyordu. Solon da onun akrabasıydı. Fakat Solon onun tiran olmasına engel olmak için mücadale etti. Peisistratos tiran olduktan sonra kendisine karşı muhalif olarak mücadele eden Solon'a çok nazik davrandı ve onun reformlarına dokunmadı. Solon'un kısa bir süre sonra ölmesi ise Peisistartos'un tiran olarak konumunu güçlendirdi. Buna rağmen Peisistratos, ılımlı bir yönetim sergileyerek halkın memnuniyetini kazandı. Atina'nın iç kesiminde oturan toprak sahibi aristokratlar ile kıyı kesiminin tüccar, zanaatçı ve sanayicilerinin Peisistratos'a karşı birleşip onu kentten kovdukları İÖ 555 yılına kadar aralıksız altı yıl Atina'da hüküm sürdü.

Peisistratos, Atina'dan kovulduktan sonra beş yıl sürgünde kaldı. Bu arada onu kovan iki lider (Megakles ve Lykurgos) arasında anlaşmazlık çıktı. Herodotos'un (I. 60) aktardığı bilgilere göre Peisistratos, kendisine "çeyiz olarak tiranlığı kendisine versem kızımı alır mı?" diyerek ittifak teklifinde bulunan Megakles'i geri çevirmedi ve Megakles'in damadı olarak ve onun da desteğiyle İÖ 550 yılı ortalarında Atina'ya geri döndü. Mevcut hükümeti devirmeye yönelik planını ise zırh giydirilmiş bir kadını tanrıça Athena diye halka tanıtmak üzerine kurdu. Arabaya bindirilen kadın kente girip Akropolis'e doğru ilerlerken arabanın önündeki adamlar şöyle bağırdılar: "Atinalılar, Peisistratos'u bağrınıza basınız, tanrıça Athena onu Akropolis'ine getiriyor". Bu sözler kısa zamanda kentin her tarafında yayıldı ve halk, Peisistratos'un iktidarı ele geçirmesi için istediği desteği verdi. Böylece Peisistratos yeniden Atina'nın tiranı oldu. Fakat Megakles'in ailesinin lanetli olması, Peisistratos'un karısından bir çocuk sahibi olmak istememesinin ve ona kötü muamele yapmasının nedeni oldu. Böylece kendisine tiranlığın yolunu açan Megakles ile arası açıldı. Megakles, yeniden eski siyasi düşmanlarına dönüp onlarla ittifak yaptı.

Levent Şahverdi Arşivi

Böylece Peisistratos, tiran olarak iki yıl kadar hüküm sürdükten sonra İÖ 548 yılında yeniden sürgüne gitmek zorunda kaldı.

İkinci sürgün yaşamını Eretria kentinde geçirdi. Orada kaldığı on bir yıl boyunca Thebai, Naksos, Tesalya ile iyi ilişkiler kurarak Ege'deki nüfuzunu güçlendirdi. Trakya'daki Pangaion altın madenlerini ele geçirerek ve tiranlığı sırasında kendisine borçlu olan kentlerden para toplayarak çok para biriktirmeyi başardı. Sahip olduğu bol para ve Peloponnesos'tan temin ettiği paralı askerlerle İÖ 447/6 yılında Atina'ya dönmek için yola çıktı. Megara Savaşı'nda alınan mağlubiyetin üzüntüsünü yaşamakta olan Atina halkının büyük çoğunluğu Peisistratos'un Marathon Ovası'na gelişini karşılayarak ona katıldı. Peisistratos, muhaliflerini Atina yakınındaki Pallene'de yenerek yeniden tiran oldu. Megakles'in ailesiyle birlikte sürgüne gönderilmesini sağlayan Peisistratos, öldüğü İÖ 527 yılına kadar tiran olarak Atina'da hüküm sürdü.

Peisistratos'un halefi iki oğlundan büyüğü olan Hippias oldu. Hippias da kardeşi Hipparkos'u iktidar ortağı yaptı. Böylece Atina'daki tiranlık, kalıtsal bir monarşiye dönüştü. Kalıtsal monarşiye bir muhalif direniş olmamasının nedeni, Peisistratos'un oğullarına bıraktığı büyük servet, askeri güç ve taraftardı. Her ikisi de babaları gibi ılımlıydı. Fakat buna rağmen kalıtsal monarşinin Atina'da onay görmesi zordu. Zira Atinalılara göre onların tiranlığı halkın ya da kent yönetiminin yetkilendirmesiyle elde edilmiş değildi. Üstelik Hipparkhos, her ne kadar sanatı ve edebiyatı himaye etse de sahip olduğu mağrur karekteri dolayısıyla halk tarafından sevilmedi. İÖ 514 yılında Panatheneia şenlikleri öncesinde kendisine saldıran iki suikastçı tarafından öldürüldü. Suikastçılar anında öldürüldüler (Thukidides, I.20). Aynı gün Hippias'a düzenlenen suikast girişimi ise başarısızlıkla sonuçlandı.

Hipparkhos'un öldürülmesiyle sonuçlanan suikastlar, Hippias'ın ılımlı yönetimini sertleştirmesinin nedeni oldu. Yönetimde keyfiyeti alenileşti. Ölüm cezaları arttı. Halk silahsızlaştırıldı. Fakat onun sertleşmesi ve bu arada Perslerle mektuplaşma yoluyla ilişki kurması, halk desteğini yitirmesinin nedeni oldu ve bu durum, Peisistratos ailesinin düşmanları olan Alkmaionların işini kolaylaştırdı. Bu aileden Megakles'in oğlu Kleistenes, Hippias'ı devirmek için Sparta kralı Kleomenes'in desteğini almaya çalıştı. Fakat Kleomenes, bir önceki bölümde de belirttiğimiz gibi Alkmaionlar ailesinin lideri olan Megakles oğlu Kleistenes'in yardım isteğine önce Alkmaionların lanetli olması dolayısıyla olumsuz yanıt verdi. Fakat Kleistenes, Delphoi rahibesi sayesinde Spartalıları ikna etti. Sparta kralı Kleomenes'in Hippias'ı devirmeye yönelik ilk girişimi başarısızlıkla

Levent Şahverdi Arşivi

sonuçlandı (Herodotos, V. 70 vd). Fakat Kleomenes, ertesi yıl (İÖ 510) çıktığı ikinci seferinde amacına ulaştı. Atinalı demokratların yardımıyla Akropolis'te kuşatılan Hippias'ın teslim olması ve Atina'yı terk edip sürgüne gitmesi sağlandı. Peisistratos'un ailesi lanetlendi. Hipparkhos'u öldürdükten sonra öldürülen Harmodios ve Aristogeion adlı iki Atinalı vatandaşın tunçtan heykelleri yapılıp Agora'ya dikildi.

Hippias, bir Atina kolonisi olarak kurulan Sigeion'da sürgün hayatı yaşamaya başladı. Bu tarihte Sigeion Perslerin eline geçmişti. Hippias, orada Perslerle ilişki kurdu. Amacı Perslerin yardımıyla Atina'ya tiran olarak dönmekti. Bu nedenle İÖ 490 yılında Ege Denizi'ni aşıp Atina'yı ele geçirmek isteyen Pers ordusuna kılavuzluk yaptı. Ancak Perslerin Marathon'da Atinalılara yenilmesi, bu dönemde yaşlanmış olan Hippias'ın tiran olma ümidini tamamen sona erdirdi. Marathon Savaşı'ndan sonraki bir tarihte Lemnos (Limni) Adası'nda öldü.

Atina halkı arasında "kendi işine baksın, devlet yönetimini bana bıraksın" sözüyle de ünlü olan Peisistratos, başarılı bir siyasetçi, devlet adamı ve diplomattı. Fakat tiranlığı süresince, Naksos Adası'na düzenlediği bir askeri sefer dışında fetih politikasından uzak durdu. Kurduğu güçlü donanmasıyla Makedonya ve Trakya bölgelerinde ticari üsler kurmak için çabaladı. Ayrıca Trakya'daki Pangaion altın madenini ele geçirdi. Khalkidike'de Makedonya kralının iznini alarak Raikelos kolonisini kurdu. Tesalya, Argos, Thebai, Samos (Sisam) Adası, Delos Adası ve hatta tiranlara düşman olan Sparta ile iyi ilişkiler kurdu ya da ittifak yaptı. Ülkesindeki yönetimi ılımlıydı fakat muhaliflerine ya da olası muhaliflerine karşı iktidarını baskıcı bir yönetim anlayışıyla, güçlüleri zayıflatıp kişilikli insanları ezerek, ortalığa ajanlar salarak korudu. Hatta bilimsel tartışmalar ile yaşam biçimlerini bile denetim altında tutmaya çalıştı. Fakat daha sonra sözünü edeceğimiz gibi Peisistratos ve oğulları döneminde sanat, edebiyat ve mimari yüceltildi. Bu nedenle günümüz bilim insanları Peisistratos oğulları dönemi Atina yönetiminden aydınlanmacı mutlakıyetçilik diye de söz ettiler.

Daha önce belirttiğimiz gibi Peisistratos, Solon'un refomlarına dokunmadı. Ancak bazı yenilikler onun döneminde de yapıldı. Bunlardan biri, halkı askerlik ve vergi amaçlı olarak "naukraria" denilen bölgelere ayırmasıydı. İkincisi ordu masrafları için çıkardığı vergilerdi. Bu vergiler emlak üzerinden % 5 ile % 10 oranında toplandı. Üçüncüsü köylerin (demosların) davalarına bakması için gezici yargıçlardan oluşan köylü yargıçları teşkilatını kurmasıydı. Böylece halkın, davaları nedeniyle kent merkezine gelmesine gerek kalmadı. Bir diğeri fakir köylülerin borçlanmasını

Levent Şahverdi Arşivi

engellemek için onlara para yardımını garanti etti. Böylece tarımı geliştirmeye, köylünün gelirini artırmaya çalıştı. Bu parayı vatandaşlardan aldığı varlık vergisiyle temin etti. Arkhonların kendi taraftarları arasından seçilmesini önemsedi. Atina'nın ekonomisini, ticaretin önünü açacak önlemler alarak sağlamaya çalıştı. Bu önlemlerden biri, Atina kolonisi Sigeion'un (Çanakkale Boğazı'nın güneybatısında) yeniden ele geçirilmesi, ikincisi Khersonesos'un (Gelibolu) Atina'nın denetimine sokulmasıydı. Bu sayede Atina deniz ticaretinin Karadeniz ile bağını güçlendirip, tahıl sevkiyatını emniyet altına aldı. Atina üretimi olan şarap, zeytinyağı ve çanak çömlekler Ege dünyasıyla Karadeniz'in hemen her yerine ve Mısır'a ihraç edildi. Yunanistan'ın bazı kentleriyle iyi ilişkiler kuruldu. Bunların en önemlileri Sparta, Tesalya ve Argos'tu.

Peisistratos döneminde Atina'nın güzelleşmesi de ihmal edilmedi. Fakat Atina'daki yapıların onun döneminde mi yoksa oğulları döneminde mi olduğu kesin olarak bilinmiyor. Bu yapıların başında On İki Tanrılar Sunağı gelmektedir. Yollar, kilometre taşları ve tapınaklar ve onları süsleyen mermer heykeller Peisistratosların diğer inşa ve sanatla ilgili faaliyetlerindendi. Ayrıca Atina'nın su sıkıntısını giderecek önlemleri de aldı. Agora'daki dokuz musluklu çeşme (enneakrunos) onların döneminde inşa edildi. Sanat, edebiyat ve dört yılda bir kutlanan Panatheneia şenlikleri önceki zamanlardan daha fazla önemsendi. Sonuncusunun kutlamalarına spor, atletizm ve müzik de dahil edildi. Şiir yarışmaları düzenlendi ve bu yarışmalara Atina dışından şairler davet edildi. Bu davete yanıt veren iki şair bilinmektedir. Bu şairlerden biri Keoslu Simonides, ikincisi Teoslu (Sığacık) Anakreon'du. Homeros destanlarını Atina'ya getiren ve bu destanların şenliklerde rhapsodlar tarafından okunmasını sağlayan da Peisistratos'tu.

XIII.8. Kleistenes ve Atina Demokrasisi

Kleistenes, Atina'nın soylu doğumlu (eupatridai) bir ailesi olan Alkmaionların bilinen ilk ünlü siyasetcisi ve devlet adamının, yani Megakles'in oğluydu. Annesi ise Sikyon tiranı Kleistenes'in kızı Agariste'ydi. Adını anne tarafından dedesi olan Sikyon tiranı Kleistenes'ten almıştı. Soylu doğumlu aristokrat bir aileye mensup olmasına rağmen Atina siyasetinde demokratların lideri olarak sivrildi. Hiç kuşkusuz onun siyasi tercihinde etkili olan Peisistratos ve oğullarıyla mensubu olduğu ailesi (Alkmaionlar) arasındaki düşmanlıktı. Düşmanlık, Peisistratos ikinci kez tiran olduğunda zirve yaptı. Zira daha önce de belirttiğimiz gibi Perikles, Megakles'in kızıyla evlenmesine ve Megakles'in verdiği destekle ikinci

Levent Şahverdi Arşivi

kez tiran olmasına rağmen, tiran olduktan sonra Alkmaionlarla iyi ilişkiler kurmaktan kaçındı. Bunun nedeni Alkmaionların lanetli olmasıydı. Megakles'in kızından bir çocuk sahibi olmak istememesi ve ona kötü muamelede bulunmasının nedeni buydu. Kızına yapılan kötü muameleden haberdar olan ve bunu onur kırıcı bulan Megakles, Peisistratos'un ikinci kez sürgüne gönderilmesini sağladı. Peisistratos, sürgünden dönüp yeniden tiran olunca, Alkmaionları lanetli olmak suçlamasıyla mahkemeye verdi ve bu ailenin Atina'dan sürülmesini sağladı. Peisistratos öldüğünde Alkmaionlar sürgündeydi ve Kleistenes, Peisistratos'un oğlu Hippias'ın tiranlığı sırasında Alkmaionların lideriydi.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Kleistenes, Hippias'ın iktidarını sonlandırmak için Sparta kralının desteğini almaya yönelik büyük çaba harcadı. Çünkü Sparta kralı, lanetli olduğuna binaen Alkmaionlarla ittifak yapmak istemiyordu. Fakat Kleistenes, Delphoi rahibesini, tapınağın yeniden inşa edilmesine parasal katkıda bulunacağı sözünü vererek ayarttı. Kleistenes Delphoi rahibesinden Spartalılar Delphoi'ya tanrı Apollon'un tavsiyesini almak için geldiğinde onlara "Atina'daki Peisistratoslar tiranlığını devirin" diye yanıt vermesini istemişti. Rahibe Delphoi'ya gelen Spartalılara Kleistenes'in istediği şekilde yanıt verdi. Sparta kralı Kleomenes, Delphoi rahibesinin emrine uydu ve Atina'ya bir sefer düzenledi. Bir Sparta ordusu tarafından Akropolis'te kuşatılan Hippias, İÖ 510 yılında Atina'dan kovuldu.

Hippias'ın kovulmasından sonra sürgünden dönen Kleistenes, demokratların tarafında yer alarak, oligarşi yanlısı bir aristokrat olan İsagoras'ın liderliğindeki harekete muhalif oldu. İsagoras ve taraftarları, Spartalıların yardımıyla iktidar oldular (Herodotos, V.70 vd). Fakat onların iktidarı Spartalıların yardımıyla ele geçirmiş olması Atina halkının hoşnutsuzluğuna neden oldu. Çünkü bu şekilde Sparta, Atina'nın içişlerine karışmış oluyordu ve böyle giderse Atina Sparta'ya bağımlı hale gelecekti. Bu nedenle Kleistenes önderliğinde ayaklanan Atinalılar, Spartalıları kentten kovup, İsagoras'ı devirdiler. İsagoras'ı deviren halk, demokrasinin savunucusu olarak ortaya çıkan Kleistenes'i İÖ 508 (ya da 507) yılında Arkhon seçti. Halktan aldığı büyük destek, onun radikal reformlar yaparak demokratik rejimi (demokratia) kurabilmesinin önünü açtı.

Kleistenes'in demokratik rejimi kurabilmesi için öncelikle Atina halkının mevcut siyasal örgütlenmesini sonlandırması gerekiyordu. Zira Atina'daki siyasal yaşama hâlâ soylu doğumlu aile (genos) grupları, kardeş birlikleri (phratriai) ve Phyle (çoğulu Phylai) denilen kabileler egemendi. Sayısı 4 olan Phylelerin her birinin bir ismi vardı. Herodotos'un

Levent Şahverdi Arşivi

(V. 66) aktardığı bilgiye göre, İyon'un (İon) dört oğlunun adı olan bu isimler şunlardı: Geleon, Aigikoreus, Argades ve Hoples. Atinalıların nüfus kaydı bu dört Phyle'nin birinden olmak zorundaydı. Ancak bir Phyle'nin mensubu olanlar aynı yerde ikamet etmek zorunda değildi. Birbirlerinden ayrı ve hatta çok uzakta oturabiliyorlardı. Bu siyasal örgütlenmenin içinde adına *demos* (çoğulu *demoi*) denen ve Kleistenes öncesinde 100 civarında olduğu bilinen mahalli halk toplulukları ya da yönetim birimleri vardı. *Demarkhos* (demos başkanı) denen bir yöneticisi bulunan bu mahalli yönetim birimlerinde ikamet edenler, aynı Phyle'nin mensubu olmak zorunda değildi. Fakat nerede otururlarsa otursunlar aynı phylelerde olanlar arasında kan bağı vardı. Kleistenes, kan bağı temelinde kurulan Phylelere dayalı mevcut siyasal örgütlenmeyi, sözünü ettiğimiz demosları temel alarak yeniden düzenledi. Yeni düzenlemeye göre Phyleler Atina vatandaşlarının nüfus kaydının yapılacağı yer olmaktan çıktı. Kleistenes'in vatandaşlık verdiği çok sayıda *metoikos* ve azatlı da dahil tüm Attika vatandaşları bu *demos*lardan birine kaydedildi. Kleistenes'in döneminde sayısı 150 civarında (daha sonra 174) olan demoslar da yeni kurulan 10 Phyle içinde toplandı.

Kleistenes tarafından kurulan 10 Phyle, sürekli bölgesel denetimlere ya da yerel çıkarlara hizmet etmeyecek şekilde Attika'nın ekonomik yaşam koşulları farklı üç ana bölgesini temel alarak oluşturuldu. Söz konusu bölgelerden biri Atina kenti (asty) idi ve orada tüccarlar, sanayiciler oturuyordu. İkincisini gemicilik ve balıkçılıkla meşgul olanların yaşadığı kıyı bölgesi (paralia) oluşturdu. Tarım ve hayvancılık yapan toprak sahiplerinin oturduğu üçüncüsü ise iç bölge (mesegeios) idi. Kleistenes bu üç ana bölgenin her birini adına *tryttis* (çoğulu tryttes) denilen 10 bölüme ayırdı. Böylece toplam 30 yeni bölge (tryttes) elde edilmiş oldu. Bu 30 bölgenin 10'arlı olan her bölgesinden birer bölge (kıyı bölgesindeki 10 bölgeden bir, iç kesimdeki 10 bölgeden bir ve kent bölgesindeki 10 bölgeden bir olmak üzere) ad çekmek usulüyle birleştirdi. Böylece Kleistenes, ekonomik yaşam koşulları farklı her kesimi, yani tüccarları, zanaatçıları, sanayicileri, gemicileri, balıkçıları, tarım ve hayvancılık yapanları birer Phyle içinde bir araya getirmiş oldu. Delphoi Tapınağı'ndaki rahibe aracılığıyla tanrı Apollon'un önerisi alınarak bu Phylelerin her birinin bir adının ve kültünün olması sağlandı. Phylelere verilen adlar ise yarı tanrı adlarından seçildi. Bu yarı tanrılardan 9'u Attikalı, 1'i Salamisli idi.[85] Eski Phyle örgütlenmesinin karakteristiği olan kardeş birlikleri (phratriai)

85 Phylelere adlarını veren yarı tanrılar şunlardı: Aiantis, Aigeis, Akamantis, Antiokhis, Erekhtheis, Hippothontis, Kekropis, Leontis, Oineis, Pandionis.

Levent Şahverdi Arşivi

lağvedilmedi. Onların varlığı bazı yerel kültlerden sorumlu dinsel gruplar olarak muhafaza edildi. Başka bir ifadeyle dinsel görevler eskiden olduğu gibi soylu doğumluların (eupatridai) tekelinde kalmaya devam etti.

Kleistenes, Solon'un reformlarına müdahale etmedi. Attika vatandaşları, Solon'un gelirlerine göre belirlediği dört sınıflı toplumsal yapıyı korudu. Arkhonlar, Solon'un ilkelerine göre Attika vatandaşlarının en zengini ilk iki sınıfından seçilmeye devam etti. Mahkemeler ve üst mahkemelere seçilme konusunda da Solon'un ilkeleri korundu. Areopagos Meclisi'i aynen muhafaza edildi. Fakat Solon'un kurduğu Bule Meclisi'nin hem üye sayısı hem de üyelikleri değişti. Meclisin üye sayısı 500'e çıkarıldı. Üyelikler kurulan 10 phyleye eşit olarak dağıldı. Yani her phyle, Bule Meclisi'nde 50'şer üye ile temsil edildi. Her phyle kendi payına düşen 50 üyeyi demoslarından ve onların sahip oldukları nüfuslarına ve gönüllülük esasına göre her yıl kura ile seçti. Fakat 500'ler Meclisi de denen Bule'ye üye olarak seçilebilme hakkı bir ömür boyunca iki kez ile sınırlandırıldı. Böylece her Attika vatandaşına ömründe en az bir defa devlet işlerinin yönetiminde söz sahibi olabilme şansı tanınmış oldu. Zira Bule, her ne kadar hükümete danışmanlık yapması için kurulmuş olsa da Kleistenes'in reformlarından sonra tam anlamıyla devlet yönetiminin yürütme gücü haline gelmişti. Savaş, barış ve dış politika konularıyla ilgilenmek Bule'nin göreviydi. Limanların ve donanmanın bakımından, kamu yapılarından, bazı devlet kültleri ve sunularından, mali işlerin düzenlenmesinden Bule sorumluydu. Halk Meclisi'nin (Ekklesia) gündemini hazırlamak da Bule'nin göreviydi. Fakat bu görev Bule'ye siyaseti yönlendirme olanağı vermiyordu. Çünkü Halk Meclisi, önlerine getirilen konular ve sorunları kabul edebilir, reddedebilir ya da düzeltilmesini isteyebilirdi.

Bule (500'ler Meclisi) sorumluluğundaki işleri 50'şer kişilik gruplarla yapıyorlardı. Prytenaia (encümen) denilen bu grupların sayısı 10'du ve her bir Prytenaia, birbiri arkasına ve sıralı olarak 36'şar gün devletin işlerini yürütüyordu. Her Pryteneia'nın görev süresi bir gün ile sınırlı olan ve "ephistates" denen bir başkanı olurdu. Pryteneia'nın 50 kişilik üyesi her gün farklı bir kişinin başkanlığında yürüttüğü işleri için Atina Agorasının güney cephesindeki yuvarlak binada (tholos) toplanır, gün boyunca orada yer içer, gerektiğinde geceyi orada geçirirdi.

Solon, reformlarını tiran tehdidine karşı korumaya yönelik hiçbir önlem almamıştı. Kleistenes, bu anlamda Solon'dan farklıydı. Zira o, demoslar (demoi) temelinde kurduğu demokratik anayasasını tiran tehdine karşı koruyabilmek için bir mahkeme kurdu. Oylama, *ostrakon* (çoğulu ostraka) denen çanak çömlek parçaları üzerine ad yazmak suretiyle

Levent Şahverdi Arşivi

yapıldığı için bu mahkemeye *ostrakismos* (çanak çömlek) denildi. Bu mahkemenin kurulmasına ihtiyaç olup olmadığı ise her yıl 6. Prytenaia döneminde Halk Meclisi'ne (Ekklesi) sorulur ve o zaman meclis, mahkemenin kurulması gerektiğine ya da buna gerek olmadığına karar verirdi. Eğer Halk Meclisi'nde (ekklesia) ostrakismos kararı alınmışsa, Çanak Çömlek Mahkemesi (ostrakismos) denen Halk Mahkemesi kurulmuş olur ve bu mahkeme görevini yapmak için 8. Pryteneia'da yeniden toplanırdı. Ostrakismos denen bu halk mahkesi (ya da meclisi), toplantının yapıldığı günde meydana gelebilecek olumsuzluklar (deprem, güneş tutulması ya da yağmur) dışında ertelenmezdi. Mahkeme için toplantıya katılan vatandaşlar Çanak Çömlek parçaları (ostraka) üzerine kimin adını yazmışsa, o kişi tiran olmak istiyor demekti. Fakat tiran olmakla suçlanan kişinin mahkûm edilmesi için adının yazılı olduğu en az 6.000 oy kullanılması gerekiyordu. Eğer bir kişinin adının yazılı olduğu oy (ostrakon) toplamı 6.000'i bulmuşsa o kişi mal ve mülkleri müsadere edilmeksizin 10 yıllığına Atina dışına sürülürdü. Ostrakismos'un (Çanak Çömlek Mahkemesi) kararı, halkın kararı olduğu için temyizi yoktu. Sürgün cezası hemen uygulanırdı. Fakat Klaistenes döneminde hiç kimse tiranlık suçlamasıyla sürgüne gönderilmedi. Ostrakismos ile ilk sürgün cezası İÖ 486 yılında Hipparkhos adlı bir Atinalı için uygulandı.

Levent Şahverdi Arşivi

BİBLİYOGRAFYA

Antik Kaynaklar

Aiskhylos (Aeschylus), *Suppliant Maidens, Persians, Prometheus, Seven Against Thebes*, (çev.) H. W. Smyth, c. I, Londra: Loeb, 1922.

Apollodoros, *Bibliotheke*, (Apollodoros, *The Library*, çev. C. G. Frazer), c. I-II, Londra: Loeb, 1921.

Apollonius Rhodius, *Argonautikon* (*The Argonautica*, çev. R. C. Seaton) Londra: Loeb, 1912.

Appianos, *Rhomaika* (*Appian's Roman History* I-IV, ed. & çev. H. White). Londra: Loeb, 1912-1913.

Aristoteles, *Politika* (Aristotle, *Politics*, çev. H. Rocham), c. XXI, Londra: Loeb, 1969.

———, *Politika*, (çev.) M. Tunçay, İstanbul, 1975.

———, *Athenaion Politeia* (Aristotle, *The Athenian Constitution, The Eudemian Ethic, on Virtutes and Vices*, çev. H. Rackham). Londra: Loeb, 1935.

Athenaios, *Deipnosophiston* (*The Deipnosophists of Athenaeus of Naucratis*, çev. C. B. Gulick), Londra: Loeb, 1951.

Diodoros, *Bibliotheke Historike* (*Diodorus of Sicily*, çev. C. H. Oldfather), Londra: Loeb, 1947.

Diogenes Laertios, *Bion kai Gnomen ton en Philosophiai Eudekimesanton ton eis Deka to Ekton* (*Lives and Opinions of Eminent Philosophers in Ten Books*, c. I-II, çev. R. D. Hicks), Londra: Loeb, 1925.

———, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, (çev.) C. Şentuna, İstanbul: YKY, 2007.

Dionysos Halikarnassos, *Romaikes Arkhaiologias* (*The Roman Antiquities of Dionysius of Halicarnassus*, c. I-VII, çev. E. Cary), Londra: Loeb, 1960.

Euripides, (Euripides, c. I-V, çev. A. S. Way), Londra: Loeb, 1925, 1929, 1930, 1946.

Greek Antology, c. I –V (çev. W. R. Paton), 1917-1919, 1942.

Greek Epik Fragments. From the Seveth to the Fifth Centuries BC (ed. & çev. M. L. West), Londra: Loeb, 2003.

Greek Literary Papyri, c. I (çev. D. L. Page), Londra: Loeb, 1942.

——— ———, c. II (ed. & çev. D. A. Campbell), Londra: Loeb, 1990.

Herodotos, *Herodotou Historiai* (Herodotus, c. I-V, çev. A. D. Godley), Londra: Loeb, 1921, 1922, 1969, 1975..

———, *Herodot Tarihi*, (çev.) M. Ökmen), Ankara, 1979.

Hesiodos, *Ergai kai Hemerai* (Hesiod, *The Homeric Hymns and Homerica*, çev. H. G. Evelyn-White), 1914.

Levent Şahverdi Arşivi

———, *Theogonia* (Hesiod, *The Homeric Hymns and Homerica*, çev. H. G. Evelyn-White), 1914.
———, *Hesiodos, Eseri ve Kaynakları* (çev.) S. Eyüpoğlu ve A. Erhat, Ankara, 1977.
Homeros, *Iliados* (Homer, *Iliad*, çev. A. T. Murray), Londra: Loeb, 1928.
———, *Odysseia* (Homer, *Odyssey*, çev. A. T. Murray) c. I-II, 1945.
———, *İlyada* (çev.) A. Erhat ve A. Kadir, İstanbul, 1981.
———, *Odysseia* (çev.) A. Erhat ve A. Kadir, İstanbul, 1981.
Lyra Graeca, (ed. & çev. J. M. Edmonds), c. I-III, Londra: Loeb, 1922, 1924, 1927.
Minor Attic Orator, (c. I: çev. K. J. Maindment, c. II: çev. J. O. Burit), Londra: Loeb, 1950, 1962.
Olympian Odes, (c. I: Pindar, *Olympian Odes and Pythian Odes*, ed. & çev. W. H. Race), Londra: Loeb, 1997.
Ovidius, *Metamorphoseon* (Ovid, *Metamorphoses*, çev. F. J. Miller), c. I-II, Londra: Loeb, 1958.
Pausanias, *Hellados Periegesos* (*Description of Greece*, çev. H. R. Racham), c. I-VI. Londra: Loeb, 1958.
Pindaros, *Pythian Odes* (*The Odes of Pindar*, çev. J. Sandy), 1919.
Platon, *Politeia* (Plato, *Republic*, çev. P. Shorey), c. I-II, Londra: Loeb, 1937, 1942.
———, *Laches, Protagoras, Meno, Euthedemos* (çev. W. R. M. Lamb), c. IV, Londra: Loeb, 1952.
———, *Nomoi* (Plato, *Laws*, çev. R. G. Bury), c. I-II, Londra: Loeb, 1926, 1961.
———, *Euthyphro, Apology Crito, Phaedo, Phaedrus* (çev. H. N. Fowler), Londra: Loeb, 2005.
Plinius, *Historia Naturalis* (Pliny, *Natural History*. c. I-X, çev. H. Rackham [c.I-V, IX], & W. H. S. Jones [çev. VI-VIII] & D. E. Eichholz [çev. X]). Londra: Loeb, 1950-1952, 1962.
Plutarkhos, *Bioi Parelleloi* (*Plutarch's Lives* [Theseus and Romulus, Lykurgos and Numa, Solon and Publicola], çev. B. Perrin). Londra: Loeb, 1967.
———, *Ethika* (*Plutarch's Moralia*, çev. F. C. Babbitt), c. II-III, Londra: Loeb, 1962.
———, *Ethika* (*Plutarch's Moralia*, çev. H. N. Fowler), c. X, Londra: Loeb, 1960.
Sophokles, *Oidipous Tyrannos, Oidipous epi Kolonoi, Antigone* (Sophocles, *Oedipus the King, Oedipus at Colonus*, çev. F. Storr), c. I, Londra: Loeb, 1962.
———, *Aias, Elektra, Traxiniai, Philoktetes* (Sophocles, *Ajax, Electra, Trachiniae, Philoctetes*, çev. F. Storr), c. II, Londra: Loeb, 1913.
Strabon, *Geographika* (*The Geography of Strabo* I-VIII, çev. H. L. Jones). Cambridge 1930, 1960, 1967.
———, *Antik Anadolu Coğrafyası* (*Geographika*: XII-XIV), İstanbul, 1993.
Tacitus, *Annales* (*The Annals*, çev. J. Jackson), c. I-IV, Londra: Loeb, 1962.
Thukydides, *History of the Peloponnesian War*, (çev.) C. F. Smith, c. I-IV, Londra: Loeb, 1956-1959.
———, *Peloponnesoslularla Atinalıların Savaşı* I-II, (çev.) H. Demircioğlu, A. Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1972.
Xenophon, *Scripta Minora* (*Hiero, Agesilaos, Constitution of the Lacedaemonias, Ways and Means, on the Cavalry Comander, on the Art of Horsemanship, On Hunting*, çev. E. C. Marchant), Londra: Loeb, 1946.

Levent Şahverdi Arşivi

Günümüz Kaynakları

Akurgal, Ekrem, *Alt-Smyrna, I: Wohnschichten und Athenatempel*, Ankara, 1983.
———, *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul, 1989.
———, *Eskiçağ'da Ege ve İzmir*, İzmir, 1993.
———, *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara, 1998.
Akurgal, Meral, "Bayraklı Kazısı 1997", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 20-22 (1998), s. 33-47.
Alcock, S. E., "The Pseudo-history of Messenia Uplugged", *Transactions of the American Philological Association*, 129 (1999), s. 333-341.
Alexiou, S., *Minos Uygarlığı*, (çev.) E. T. Tulunay, İstanbul, 1991.
Almeida, J. A., *Justice as an Aspect of the Polis Idea in Solon's Political Poems: A Reading of the Sources in Light of the Researches of New Classical Archeology*, Leiden, 2003.
Ainian, A. M. & Leventi, I., "Aegean", *A Companion to Archaic Greece* (ed.) A. K. A. Raaflaub & H. Van Wees), Londra, 2009, s. 212-232.
Anderson, G., "Akmeonid 'Homelands', Political Exile, and the Unification of Attica". *Historia* 49 (2000), s. 387-412.
Andrewes, A., *The Greek Tyrans*, Londra, 1956.
———, "The Growth of the Athenian State". *The Cambridge Ancient History*, III/3 (1982), s. 360-391.
Antonaccio, C. M., "The Western Mediterranean", *A Companion to Archaic Greece*, (ed.) A. K. A. Raaflaub & H. Van Wees, Londra, 2009, s. 314-346.
Antonopoulos, J. N. H, "The Great Minoan Eruption of Thera Volcano and the Ensuing Tsunami in the Greek Archipelago". *Natural Hazards* 5 (1992), s. 153-168.
Arnheim, M. T. W., *Aristocracy in Greek Society*, Londra, 1973.
Archibald, Z. H., "Northern Greece", *A Companion to Archaic Greece*,(ed. A. K. A. Raaflaub & H. Van Wees), Londra, 2009, s. 294-313.
Arthur, M. B., "Early Greece: Origins of the Western Attitude towards Women", *Arethusa* 6 (1973), s. 7-58.
Artzy, M., "Routes, Trade, Boats and 'Nomads of Sea", *Mediterranean Peoples in Transition, Thirteenth to Early Tenth Centuries BCE*, (ed.) S. Gitin - A. Mazar - E. Stern, Kudüs, 2000, s. 439-449.
Asheri, D., *Distribuzioni di Terre nell'antica Grecia*, Turin, 1966.
Aubet, M., *The Phoenicians and the West: Politics, Colonies and Trade* (çev.) M. Turton, Cambridge, 1993.
Baysal, Y., "Batı Anadolu'da Son Araştırmalar: Ahhiyava Sorunu", *Anadolu* XV (1971), 72 vd.
Bean, G. E., *Anadolu'da Likya Bölgesi*, (çev.) H. Kökten, İstanbul, 1998.
———, *Eskiçağda Menderes'in Ötesi*, (çev.) P. Kurtoğlu, İstanbul, 1995.
———, *Eskiçağda Ege Bölgesi*, (çev.) İ. Delemen, İstanbul, 1995.
Beazley, J. D., *Attic Red-figure Vase-Painters*, I-II, Oxford, 1963.
Bendall, L. M., "A Reconsideration of the Northeastern Building at Pylos: Evidence for a Mycenaean Redistributive Center",*American Journal of Archaeology* 107 (2003), s. 181-231.
Bernal, M., *Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization*, Londra, 1987.
Betancourt, P. P., *The History of Minoan Pottery*, Princeton, 1985.

Levent Şahverdi Arşivi

Beye, C. R., "Male and Female in the Homeric Poems", *Ramus* 3 (1974), s. 87-101.
Bianchi Bandinelli, R., *Storia e Civilt a dei Greci: Origini e sviluppo della citt a. Il Medievo Greco*, Milan, 1978.
Bicknell, P. J., *Studies in Athenian Politics and Genelogy*, Stuttgart, 1972.
Biers, W.R., *The Archaeology of Greece*, Ithaca & New York, 1996.
Bickerman, .J., *Chronology of the Ancient World*, Londra, 1980.
Blanck, H., *Eski Yunan ve Roma'da Yaşam*, (çev.) İ. Tanrıkut, İstanbul, 1999.
Blegen, C. W., "Nestor's Pylos", *Proceedings of the American Philolsophical Society* 101/4 (1957), s. 379-385.
———, *Troi and Troians*, Londra, 1963.
———, "The Mykenaean Age", *Lectures in Memory of Louise Taft Semple*, (ed.) D. W. Bradeen - C. G. Boulter - A. Cameron - J. L. Caskey - T. Topping - C. R. Trahman - J. M. Vail, Princeton, 1967, s. 1-41.
Blundel, S., *Women in Ancient Greece*, Cambridge, 1995.
Boardman, J., "Early Euboean Pottery and History", *The Annual of the British School at Athens*, 52 (1952), s. 1-29.
Boadeker, D., "Epic Heritage and Mythical Patterns in Herodotos", *Brill's Companion in Herodotos*, (ed.) E. J. Bakker - J. F. De Jong - H. van Wees, Leiden, 2002, s. 97-116.
Bolmarcich, S., "Thukydides I.19.1 and Pelopnnesian Leage", *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 45 (2005), s. 5-34.
Bouzek, J., *Greek, Anatolia and Europe: Cultural Interactions during the Early Iron Age*, Jonsered, 1997.
Bowden, H., "Hoplites and Homer: Warfare, Hero Cult, and the Ideology of Polis", *War and Society in the Greek World*, (ed.) J. Rich ve G. Shipley, Londra, 1993, s. 45-63.
———, "The Greek Settlement and Sanctuaries at Naucratis: Herodotus and Archaeology". Şurada: *More Studies in the Ancient Greek Polis*, (ed.) M. H. Hansen ve K. Raaflaub, Stuttgart, 1996, s. 17-37.
Bowra, C. M., *Greek Lyric Poetry: From Alcman to Simonides*, Oxford, 1961.
Boyd, T. D. & M. H. James, "Urban and Rural Land Division in Ancient Greece", *Hesperia* 50 (1981), s. 327-342.
Bradfort, E., *Akdeniz. Bir Denizin Hikâyesi*, (çev.) A. Fethi, İstanbul, 2013.
Braidwood, R. J., *Tarihöncesi İnsan*, (çev.) B. Altınok, İstanbul, 1995.
Branigan, K., *The Foundations of Palatial Crete*. London & New York, 1970.
Barudell, F., *Memory and the Mediterranean*. New York, 2001.
Braudel, F., *Bellek ve Akdeniz. Tarih Öncesi ve Antikçağ* (çev.) A. Berktay, İstanbul, 2007.
Brea, B., *Sicily before the Greeks*. New York, 1957.
Buckhardt, J., *The Greeks and Greek Civilization*. Londra, 1998.
Burford, A., *Land and Labor in the Greek World*. Baltimore, 1993.
Burgers, J. S., *The Tradition of the Trojan War in Homer and Epic Cycle*. Baltimore, 2001.
Burn, A. R., *The Lyric Age of Greece*, Londra, 1960.
Cadogan, C., *Palaces of Minoan Crete*. Londra-New York, 1980.
Camp, J. M., *The Archeology of Athens*, New Haven, 2001.
Carawan, E., *Rhetoric and the Law of Draco*, Oxford, 1998.

Levent Şahverdi Arşivi

Carlier, P., "Anax and basileus in the Homeric Poems", *Ancient Greece from the Mycenaean Pakaces to the Age of Homer* (ed.) Deger-Jalkotzy, S. & I. Lemos, Edinburg 2006, s. 101-109.
Casson, L., *Antik Çağda Denizcilik ve Gemiler*, (çev.) G. Ergin, İstanbul, 2002.
Castleden, R., *The Mycenaeans*, Londra, 2005.
———, *Truva Savaşı*, S. Genç, İstanbul, 2011.
Catling, H. W., "A Late Bronze Age House or Sanctuary Model from the Menelaion, Sparta", *The Annual of the British School at Athens* 84 (1989), s. 171-175.
Cawkwell, G., "Sparta and Her Allies in the Sixth Century". *Classical Quarterly* 43 (1993), s. 364-376.
Chadwick, J., *The Mycenaean World*, Cambridge, 1976.
———, *The Decipherment of Linear B*, Cambridge, 1958.
Cherry, J. F., "The First Colonization of the Mediterrananean Island". *Jornal of Mediterranean Archeology* 3 (1990), s. 145-221.
Christien, J., "Iron Money in Sparta: Myth and History", *Sparta beyond the Mirage* (ed.) A. Powell & S. Hokins, Londra ve Swansea, 2002, s. 171-190.
Clough, S. B., *Uygarlık Tarihi. Dünyamızın Başlagıcından Bugüne Kadar*, çev.) N. Önol,, Ankara, 1965.
Coldstream, J. N., "Greeks and Phoenians in the Aegean", *Phönizier im Western* (ed.) A. G. Niemeyer, Mainz, 1982, s. 261-272.
Cook, J. M., *The Greeks in Ionia and the East*, Londra, 1962.
Crielaard, J. P., "Homer, History and Archaeology: Some Remarks on the Date of the Homeric World", *Homeric Questions: Essay in in Philology, Ancient History and Archaeology*, (ed.) J. P. Crielaard, Amsterdam, 1995, s. 201-288.
———, "Cities", *A Companion to Archaic Greece*, (ed.) K. A. Raaflaub & H. Van Wees, Londra, 2009, s. 349-372.
Crowther, N. B., "Elis and Olypia: City, Sanctuary and Politics", *Sport and Festival in the Ancient Greek World*, (ed.) D. Philip & D. Pritchard, Swensea, 2003, s. 61-71.
Çapar, Ö., "Ahhiyava Sorunu", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 14 (1982), s. 387-423.
Çelgin, G., *Eski Yunan Edebiyatı*, İstanbul, 1990.
Dalby, A., "The *Iliad*, the *Odyssey* and their Audiences", *Classical Quarterly* 45 (1995), s. 269-279.
Davies, J. K., *Democracy and Classical Greece*, Fontana, 1978.
De Angelis, F., "Trade and Agriculture at Megara Hyblaia", *Oxford Journal of Archaeology* 21 (2002), s. 299-310.
Deger-Jalkotzy, S., "Late Mycenean Worrior Tombs", *Ancient Greece from the Mycenaean Palaces to the Age of Homer*, (ed.) Deger-Jalkotzy, S. & I. Lemos, Edinburg, 2006, s. 151-179.
Demircioğlu, H., "Linear B Yazısının Çözülmesi ve Tarih", *Tarih Araştırmaları Dergisi* CI (1963), s. 219-234.
Desborough, V. R. d'A., *The Greek Dark Ages*, Londra, 1972.
Diakov, V.- Kovalev, S., *İlkçağ Tarihi* I (çev. Ö. İnce). Ankara, 1987.
Diamond, J., *Tüfek, Mikrop ve Çelik. İnsan Topluluklarının Yazgıları*, (çev.) Ü. İnce, Ankara, 2013.
Dickinson, O. T. P. K., *The Aegean Bronze Age*, Cambridge, 1994.
———, *The Aegean from Bronze Age to Iron Age*, Londra, 2007.

Levent Şahverdi Arşivi

Donlan, W., "The Social Groups of Dark Age Greece", *Classical Philology* 80 (1985), s. 293-308.

Dothan, T. & M., *People of the Sea: The Search for the Palestines*, New York, 1992.

Dover, K. J., *The Greeks*, Londra, 1980.

Dörpfeld, W., *Troia und Illion. Ergebnisse der usrabungen in den vorhistorishen un historischen Schicten von Ilion 1970-1984*, Atina, 1992.

Drews, R., "The Firs Tyrants in Greece". *Histora* 21 (1972), s. 129-144.

———, *The Coming of the Greeks Indo-European Conquests in the Aegean and the Near East*, Princeton, 1989.

———, *The End of the Bronze Age. Changes in Warfare and the Catastrophe ca. 1200 BC*, Princeton, 1995.

Ducant, J., *Spartan Education: Youth and Society in the Classical Period*, Swanse, 2006.

Dunbabin, T. J., *The Greeks and their Eastern Neighbours: Studies in the Relations between Greece and the Countries of the Near East in the Eighth and Seventh Centuries BC*, Londra, 1957.

Duruy, V., *Die Welt der Griechichen*, Münih-Berlin, 1971.

Eder, W., "Aristocrats and the Coming of Athenian Democracy", *Democracy 2500? Questions and Challenges*, (ed.) I. Morris & K. A. Raaflaub), Dubuque, 1998, s. 105-140.

Edwards, G. D. & R. D., "Red Letters and Phoenician Writing", *Kadmos* 13 (1974-5), s. 48-57.

Eliade, M., *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi* I-III, (çev.) A. Berktay, İstanbul, 2003.

Emlyn-Jones, C. J., *The Ionians and Hellenism. A Study of the Cultural Achievements of Early Greek Inhabitants of Asia Minor*, Londra, 1980.

Evans, A. J., *The Palace of Minos at Knossos*, c. I-IV, Londra, 1964.

Erhat, A., *Mitoloji Sözlüğü*, Ankara, 1972.

Finkelberg, M., *Greeks and Pre-Geeks. Aegean Prehistory and Greek Heroic Tradition*, Cambridge, 2005.

Finley, M. I., *The World of Odysseus*, Penguin Books, 1979.

———, *Early Greece: The Bronze and Archaic Ages*, Londra, 1981.

Fissher, N. R. E., *Slavery in Classical Greece*, Londra, 1993.

Fitzhardinge, L. F., *The Spartians*, Londra, 1980.

Fitzimons, R., "Architecture and Power in the Bronz Age Argolid", *Power and Architecture: Monumental Public Architectura in the Bronze Age Nera East and Aegean*, (ed.) J. Bretscneider, J. Driesen, K. Van Lerberghe, Leuven, 2007.

Forrest, W. G., "The date of the Lykourgoan Reforms ın Sparta", *Phoenix* 17 (1963), s. 157-179.

———, *The Emergence of Greek Democracy, 800-400 BC*, New York, 1966.

———, *A History of Sparta 950-192 BC*, Londra, 1968.

Forsdyke, S., *Exile, Ostracism, and Democracy: The Politicks of Expulsion in Ancient Greece*, Princeton, 2005.

Fox, R. L., *The Classical World. An Epic History of Greece and Rome*, Penguin Books, 2005.

Freeman, Ch., *Mısır, Yunan ve Roma. Antik Akdeniz Uygarlıkları*, (çev.) S. Kemal Angı, Ankara, 1996.

Levent Şahverdi Arşivi

French, E., "Who were the Mycenaeans in Anatolia ?", *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*. I-III, (ed.) E. Akurgal, Ankara, 1978, s. 165-170.
Friedrich, J., *Kayıp Yazılar ve Diller*, (çev.) R. Tekeoğlu, İstanbul, 2000.
Friedell, E., *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*, (çev.) N. Akça, Ankara, 1999.
Frost, F., *Politics and the Athenians. Essay on Athenian History and Historiography*, Toronto, 2005.
Gabriel-Leroux, J.-Contenau, G., *Eski Akdeniz ve Yakındoğu Uygarlıkları*, (çev.) N. Önol, İstanbul, 1996.
Gagarin, M., *Early Greek Law*, Berkeley, 1986.
Galenos, *Galen on the Natural Faculties* (*Galenou Peri Physkon Dynameon*; çev. A. J. Brock). Londra, 1916.
Garlan, Y., *Slavery in Ancient Greece* (çev. J. Lloyd), Ithaka, New York, 1988.
Gehrke, H.-J., "States". Şurada: *A Companion to Archaic Greece*, (ed.) A. K. A. Raaflaub & H. Van Wees, Londra, 2009, s. 395-410.
Glotz, G., *The Greek City and Its Institutions*, Londra, 1950.
Graham, J. W., *The Palaces of Crete*, Princeton, 1987.
Graham, A. J., *Colony and Mother City in Ancient Greece*, Manchester, 1964.
———, "The Colonial Expansion of Greece", *The Cambridge Ancient History* (2. baskı) III/3 (1982), s. 83-162.
Gray, V., "Herodotus and Images of Tyranny: The Tyrants of Corinth", *American Journal of Philology* 117 (1996), s. 361-389.
Graeves, A. M. G., *Miletos. Bir Tarih*, (çev.) H. Ç. Öztürk, İstanbul, 2003.
Graves, R., *The Greek Myths* I-II, Londra, 1960.
Guanella, H. & Matt, L. Von., *Ancient Crete*, Londra-New York, 1968.
Haas, J., *The Evolution of the Prehistoric State*, New York, 1982.
Hall, J. M., *A History of the Archaic Greek World ca. 1200-479 BCE*, Blackwell, 2007.
Hammond, N. G. L., "Illyrians and North-West Greeks". *The Cambridge Ancient History* (2. baskı), VI (1994), s. 422-443.
Hanson, V. D., *The Other Greeks: The Family Fram and the Agrarian Roots Western Civilization*, Berkeley, 1999.
Harden, D., *The Phoenicians*, Harmondsworth, 1980.
Harris, R., *The Origin of Writing*, Londra, 1986.
Hood, S., *The Arts in Prehistoric Greece*, New York, 1978.
Howatson, M. C. (ed.), *Oxford Antikçağ Sözlüğü*, (çev.) F. Ersöz, Oxford, 2013.
Hedeager, L., *Iron Age Societies, from Tribe to State in Northern Europe 500 BC to AD 700*, (çev.) J. Hines, Oxford, 1992.
Hedreen, G., *Capturing Troy: The Narrative Functions of Landscape in Archaic and Early Classical Greek Art*, An Arbor, 2001.
Higgins, R. A., *Minoan and Mycenaean Art*, Londra, 1967.
Hignett, C., *A History of the Athenian Constitution to the End of the Fifthy Century BC*, Oxford, 1952.
Hodkinson, S., "Social Order and the Conflict of Values in Classical Sparta", *Chiron* 13 (1983), s. 239-281.
Hood, S., *The Minoans. Crete in the Bronze Age*, Londra, New York, 1971.
Hornblower, S., *The Greek World 479-323 BC*, Methuen, 1983.

Levent Şahverdi Arşivi

Hölkeskamp, K. - J., "Written Law in Archaic Greece", *Proceedings of Cambridge Philological Society* 38 (1985), s. 87-117.
Hutchinson, R. W., *Prehistoric Crete*, Harmondsworth, 1968.
Huxley, G. L., *Acheans and the Hittites*, Oxford, 1960.
Immererwahr, S., *Aegean Painting in Bronze Age*, Philedelphia, 1990.
Işık, F., "Troya'nın Bilimsel Gerçeği", *Bilim ve Ütopya*, 121 (2004), s. 17-19.
İplikçioğlu, B., *Eskibatı Tarihi I. Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, Ankara, 1997.
———, *Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları*, İstanbul, 2007.
Jeffrey, L. H., *Archaic Greece. The City-States, c. 700-500 BC*, Londra, 1976.
Jones, D., *External Relations of Early Iron Age Crete, 1100-600 BC*, Dubuque, 2000.
Kale, H., "Anadolu'nun Kayıp Medeniyetleri-1: Ahhiyava", *Bilim ve Ütopya* 58 (1999), s. 8-20.
Kantor, Helene J., *The Aegean and the Orient in the Second Millenium B.C*, Blomington, 1947.
Kaya, M. A., "Lidya Krallığı", *Eski Anadolu Tarihi*, (ed.) K. Köroğlu, Eskişehir, 2011, s. 118-135.
———, *Türkiye Tarihi ve Uygarlıkları*, I. *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları. Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar*, İzmir, 2012.
———, *Türkiye Tarihi ve Uygarlıkları*. II. *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları. Pers Hâkimiyeti ve Hellenistik Dönem*, İzmir, 2012.
———, *İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Ankara: Pegem Akademi, 2016.
Kennel, N. & Luraghi, N., "The Peloponnese", *A Companion to Archaic Greece*, (ed.) A. K. A. Raaflaub & H. Van Wees, Londra, 2009, s. 239-254.
Kershaw,S., *A Brief History of Classical Civlization. From the Origins of Democracy to Fall of the Roman Empire*, Philedelphia-Londra, 2010.
Khurt, A., *The Ancient Near East c. 3000-330 BC*. c I-II, Londra-New York, 1995.
———, *Eskiçağ'da Yakın Doğu I-II, MÖ 3000-330*, (çev.) D. Şendil, İstanbul, 2009.
Kilian, K., "The Emergence of Wanax Ideology in Mycenaean Palaces", *Oxford Journal of Archaeology*, 7 (1988), s. 291-302.
King, C., *The Black Sea: A History*, Oxford, 2004.
Koask, S., "Western Neighbours of the Hittites", *Eretz-İsrael* XV (1981), s. 12-16.
Konishi, H., "The Origins of Greek Alphabet: A Fresh Approach". *Liverpool Classical Monthly* 18/7 (1993), s. 102-105.
Kraay, C. M., *Archaic and Classical Greek Coins*, Londra, 1976.
Korfmann, M. O., "Gerçekten Bir Troya Savaşı Olduğuna İnanıyormusunuz? Neden?", *Bilim ve Ütopya* (Röportaj, çev. V. Ataman), 121 (2004), s. 12-15.
Lambert, S. D., *The Phratries of Attika*, Ann Arbor, 1993.
Latacz, J., *Homeros, Batının İlk Ozanı*, (çev.) D. Çalış Sazcı, İstanbul, 2001.
Lavelle, B. M., *Fame, Money, and Power: The Rise of Peisistratos and 'Democratic' Tyranny at Athens*, An Arbor, 2005.
Lawrance, A. W., *Greece Architecture*, Penguin Book, 1973.
Lemos, I., *The Protogeometric Aegean: The Archaeology of the Late Eleventh and Tenth Centuries BC*, Oxford, 2002.
Levi, P., *Eski Yunan*, (çev.) N. Erdilek, İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, c. III, İstanbul, 1987.

Levent Şahverdi Arşivi

Levis, D., "The Tyranny of Peisistratidae", *The Cambridge Ancient History* (2. baskı) IV (1988), s. 287-302.

Liberman, G., "Plutarque et la 'Grande Rhetra'", *Athenaeum* 65 (1997), s. 204-207.

Lipka, M., *Xenophon's Spartan Constitution: Introduction, Text, Commentary*, Berlin, 2002.

Luce, J., *Ports of Trade: Al Mina and Geometric Pottery in the Levant*, Oxford, 2003.

Lupack, S., "Lacacees, Sanctuaries, and Workshops: The Role of the Religious Sector in Mycenaean Economics", *Rethinking Mycenaean Palaces: New Interpretations of an Old Idea*, (ed.) M. L. Galaty & W.A. Parkinson, Los Angles, 1999, s. 25-34.

MacGillivray, J. A., *Minotaur: Sir Arthur Evans and the Archaeology of the Minoan Myth*, Londra, 2000.

Malkin, I., *Religion and Colonization in Ancient Greece*, Leiden, 1987.

———, "Foundations", *A Companion to Archaic Greece*, (ed.) A. K. A. Raaflaub & H. Van Wees, Londra, 2009, s. 373-394.

Manning, S. M., *The Absolute Chronology of the Aegean Early Bronze Age: Archaeology, Radiocarbon, and History*, Sneffield, 1995.

———, *A Test of Time Volcano of Thera and the Chronology and History of the Aegean and East Mediterranean in the mid Second Millennium BC*, Oxford, 1999.

Mansel, A. M., *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara, 1984.

Marinatos, S., *Excavations at Thera*, c. I-VII, Atina, 1968.

Martin, T., *Ancient Greece: From Prehistoric to Hellenistic Times*, New Haven, 1996.

Martin, T. R., *Eski Yunan. Tarih Öncesinden Hellenistik Çağ'a*, (çev.) Ü. H. Yolsal, İstanbul, 2012.

McCarter, P. K., *The Antiquity of the Greek Alphabet and the Early Phoenician Scripts*, Missoula, 1975.

McGlew, J. F., *Tyranny and Political Culture in Ancient Greece*, Ithaka, New York, 1993.

Mee, C., "Anatolia and the Aegean in the Late Bronze Age", *The Aegean and the the Orient in the Second Millenium BC*, (ed.) E. Cline & D. Harris-Cline, Londra, 1998, s. 137-148.

Meiggs, R., *The Athenian Empire*, Oxford, 1992.

Mellink, M. J., "Archaeological Comments on Ahhiyawa-Achaeans in Western Anatolia". *American Journal of Archaeology* 87 (1983), s. 138-141.

Mikalson, J. D., *Athenian Popular Religion*, Chapel Hill, 1983.

Morgan, C. & Hall, J. M., "Achaian Poleis and Achaian Colonisation", *Introduction to an Inventory of Poleis*, (ed.) M. H. Hansen, Kophenag, 1996, s. 164-232.

Morgan, C., "Early Iron Age". Şurada: *A Companion to Archaic Greece*, (ed.) A. K. A. Raaflaub & H. Van Wees, Londra, 2009, s. 43-63.

Morris, H. J., *An Economic Model of the Late Mycenaean Kingdom of Pylos*, Ann Arbor, 1986.

Morris, I., "The Absolute Chronology of the Greek Coloniaes in Sicily", *Acta Archeologica* 67 (1996), s. 51-59.

———, "Archeology and Archaic Greek History", *Archaic Greece: New Approaches and New Evidence*, (ed.) N. R. E. Fisher & H. Van Wees, Londra, 1998, s. 1-92.

———, "The Eighth-Century Revolution", *A Companion to Archaic Greece*, (ed.) A. K. A. Raaflaub & H. Van Wees, Londra, 2009, s. 64-80.

Levent Şahverdi Arşivi

Morris, S. P., *Daidalos and the Orins of Greece Art*, Princeton, 1992.
Moskati, S., *Fenikeliler*, (çev.) S. Gül, Ankara, 2004.
Mountjoy, P. A., "The Destruction of the Palace at Pylos Reconsidered", *The Annual of the British School at Athens* 92 (1997), s. 109-135.
Möller, A., *Naukratis: Trade in Archaic Greek*, Oxford, 2000.
Murray, O., *Early Greece*, Londra, 1980.
Mylonas, G. E., Mycenae and the Myceneaean Age, Princeton, 1966.
————, *Eleusis and the Eleusian Mysteries*, Princeton, 1974.
Myres, J. H., "A History of the Pelasgian Theory". *The Journal of Hellenic Studies* XX-VII (1907), s. 170-225.
Nafissi, M., "Sparta", *A Companion to Archaic Greece*, (ed.) K. A. Raaflaub & H. Van Wees, Londra, 2009, s. 117-137.
Nelson, M. C., "Minoan and Mycenaean Stone Revement", *Krioi kai Limenes: Studies in Honor of Joseph and Maria Shaw*, (ed.) P. P. Betancourt - M. C. Nelson - H. Williams, Leuven, 2007, s. 17-22.
Nevett, L. C., *House and Society in the Ancient Greek World*, Cambridge, 1999.
Niketas Khoniates, *Historia*, (çev.) F. Işıltan,Ankara: TTK, 1995.
Oliva, P., *Sparta and her Social Proplems*, Amsterdam, Prag, 1971.
Oost, S., "Cypselus the Bacchiad", *Classical Philology* 67 (1972), s. 10-30.
————, "The Megara Theagenes and Theognis", *Classical Philology* 78 (1973), s. 186-196.
Osborne, R., *Demos: The Discovery of Classical Attica*, Cambridge, 1985.
————, *Greece in the Making*, 1200-479 BC, Londra, 1996.
Ostwald, M., "The Reform of the Athenian State by Cleistenes", *The Cambridge Ancient History* (2. baskı, IV (1988), s. 303-346.
Özdoğan, M.-Başgelen, N. (ed.), *Türkiye'de Neolitik Dönem*, İstanbul, 2007.
Özgünel, C., "Batı Anadolu ve İçerlerinde Myken Etkinlikleri", *Belleten* XLVII/187 (1983), s. 697-744.
Palmer, L. R., *Mycenaeans and Minoans. Aegean Prehistoty in the Light of the Linear-B Tablets*, Londra & Newyork, 1965.
Parker, V., "The Dates of the Messenian Wars", *Chiron* 21 (1991), s. 27-47.
Patterson, C. B., *The Family in Greek History*, Cambridge, 1998.
Pearson, L., *Early Ionian Historians*, Oxford, 1939.
Podlecki, A. J., *The Early Greek Poets and Their Times*, Vancouer, 1984.
Powell, D., *The Villa Ariadne*, Londra, 1973.
Prent, M., *Creten Sanctuaries and Cults: Contunity and Change from Late Minoan IIIc to the Archaic Period*, Leidon, 2005.
Pritchett, W. K., *Studies in Ancient Topography*, Berkeley, 1985.
Pugliese Carratelli, G., *The Western Greek*, Londra, 1996.
Raaflaub, K. A., "Homeric Society", *A New Companion to Homer*, (ed.) I. Morris & B. Powell, Leiden, 1997, s. 624-648.
————, "Poets, Lawgivers, and Beginning of Political Reflection in Archaic Greece", *The Cambridge History of Greece and Roman Political Thought*, (ed.) C. Rowe & M. Schafield), Cambridge, 2000, s. 23-59.
Rhodes, P. J., *Athenian Boule*, Oxford, 1972.

Levent Şahverdi Arşivi

Robinson, J. H. - Breasted, J. H. - Smith, E. P., *History of Civilization. Earlier Ages*, New York, 1960.

Roebock, C., *Ionian Trade and Colonization*, New York, 1959.

Roosevelt, Ch. H., *The Archaeology of Lydia from Gyges to Alexander*, Cambridge, 2009.

Rose, P. W., "Class", *A Companion to Archaic Greece*, (ed.) K. A. Raaflaub & H. Van Wees, Londra, 2009, s. 468-482.

Sacellariou, M. D., *The Polis-Stade: Definition and Origin*, Atina, 1989.

Salmon, J. B., "Political Hoplites?", *Jornal Hellenic Studies* 97 (1977), s. 84-101.

Sanders, N. K., *The Sea Peoples. Warriors of the Ancient Mediterranean, 1250-1150 B.C*, Londra, 1985.

Schallin, A.-L., *Islands under Influence: The Cylades in the Late Bronze Age and the Nature of Mycenaean Presence*, Göteborg, 1993.

Schaps, D., *The Invention of Coinage and the Monetization of Ancient Greece*, Ann Arbor, 2004.

Scheidel, W., "Demographic and Economic Development in the Ancient Mediterranean World",. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 160 (2004), s. 743-57.

Schliemann, H., *Mycenae: A Narrative of Researches and Discoveries at Mycenae and Tiryns*, Londra, 1878.

Schofield, L., *The Mycenaeans*, Los Angeles, 2000.

Schwartz, E., "Tyrtaios", *Hermes*, 34 (1899), s. 428-468.

Sealey, R., *A History of the Greek City States, 700-338 BC*, Berkeley, 1976.

Semple, E. C., *The Geography of the Mediterranean Region: Its Relation to the Ancient History*, Londra, 1932.

Sevin, V., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* I, Ankara, 2001.

Shaw, J. W., *Minoan Architecture. Meterial and Tecniques*, Roma, 1971.

Shelmerdine, C., "Mycenaean Palatial Administration", *Ancient Greek from the Mycenean Palaces to the Age of Homer*, (ed.) S. Deger-Jalkotzy & I. Lemos, Edinburg, 2006, s. 73-86.

Shelton, K. S., "Citadel and Settlement: A Developing Economy at Mycenae. The Case of Petsas House", *Political Economies of the Aegean Bronze Age*, (ed.) D. J. Pullen, Oxford, 2010, s. 184-204.

Singor, H., "War and International Relations", *A Companion to Archaic Greece*, (ed.) A. K. A. Raaflaub & H. Van Wees, Londra, 2009, s. 585-603.

Simpson, R. H., *Mycenaean Greece*, Park Ridge, 1981.

Smith, J. A., *Athens under the Tyrants*, Bristol, 1989.

Snodgrass, A. M., "The Hoplite Reform and History", *Journal Hellenic Studies* 85 (1965), s. 110-122.

———, *The Dark Age of Greece. An Archeological Survey of the Eleveth to the Eight Centuries BC*, Edinburg, 1971.

Soloviev, S. L., "Tsunamigenic Zones in the Mediterranean Sea", *Nutural Hazards*, 33 (1989), s. 183-202.

Solovyov, S., "Karadenizde Yunan Kolonileri", *ArkeoAtlas* 7 (2010), s. 106-125.

Sowerby, R., *Yunan Kültür Tarihi*, İstanbul, 2012.

Levent Şahverdi Arşivi

Stahal, M. & Walter, U., "Athens", *A Companion to Archaic Greece*, (ed.) K. A. Raaflaub & H. Van Wees, Londra, 2009, s. 138-161.

Stanton, G. R., "The Tribal Reform of Kleistenes the Alkmeonid", *Chiron* 14 (1984), s. 1-41.

Starr, C. G., *The Economic and Social Growth of Early Greece, 800-500 BC*, Oxford, 1977.

Staveley, E. S., *Greek and Roman Voiting and Elections*, Londra, 1972.

Stein-Hölkeskamp, E., "Polykrates", *Grosse Gestalten der grişechischen Antike: 58 historische Portraits von Homer bis Kleopatra*, (ed.) K. Brodersen), Münih, 1999, s. 105-112.

Stein-Hölkeskamp, E., "The Tyrants", *A Companion to Archaic Greece* (ed.) A. K. A. Raaflaub & H. Van Wees), Londra, 2009, s. 100-116.

Stobart, J. C., *The Glory That was Greece*, Londra, 1964.

Tartaron, T. F., "Aegean Prehistory as World Archaeology: Recent Trends in the Archaeology of Bronze Age Greece", *Journal of Archaeological Research* 16 (2008), s. 83-161.

Taylour, W., *The Mycenaeans*, Londra, 1983.

Tekin, O., *Eski Yunan Tarihi*, İstanbul, 1995.

———, "Eskiçağda İonia", *Toplumsal Tarih* 113 (2003), s. 94-97.

———, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul, 2008.

Thaler, U., "Ahhiyawa and Hatti: Palatial Perspectives", *Mediterranean Crossroads* (ed.) S. Antoniadou & A. Pace, Atina, 2007, s. 291-323.

Thomas, C. G., "The Mediterranean World in the Early Iron Age", *A Companion to Archaic Greece*, (ed.) A. K. A. Raaflaub & H. Van Wees, Londra, 2009, s. 22-40.

Thomson, G., *Tarih Öncesi Ege* I-II, (çev.) C. Üster, İstanbul, 1998.

Thorley, J., *Athenian Democracy*, Londra, 1996.

Tomlinson, R. A., *Argos and Argolis: From the End of the Bronze Age to the Roman Occupation*, Londra, 1972.

Traill, J. S., *Demos and Trittys: Epigraphical and Topographical Studies in the Organization of Attica*, Toronto, 1986.

Tsetskhladze, G. R., "Greek Colonization of the Black Sea Area: Stages, Models, and Native Population", *The Greek Colonisation of the Black Sea Area: Historical Interpretation of Archeology*,(ed.) G. R. Tsetskhladze, Stuttgart, 1998, s. 9-68.

———, "The Black Sea", *A Companion to Archaic Greece* (ed.) K. A. Raaflaub & H. Van Wees, Londra, 2009, s. 330-346.

Türkoğlu, O., *Efes'in Öyküsü*, İstanbul, 1999.

Ulf, C., "The World of Homer and Hesiod", *A Companion to Archaic Greece* (ed.) K. A. Raaflaub & H. Van Wees, Londra, 2009, s. 81-99.

Ünal, A., *Hititler Devrinde Anadolu* I-II, İstanbul, 2002.

Ventris, M. G. F. & Chadwick, J., *Documents in Mycenaean Greek*, Cambridge, 1959.

Wallace, R. W., "Date of Solon's Reforms", *American Journal of Ancient History*, 8 (1983), s. 81-95.

———, "Charismatic Leaders", *A Companion to Archaic Greece* (ed.) A.K. A. Raaflaub & H. Van Wees). Londra, 2009, s. 411-426.

Wallinga, H., *Ships and Sea-Power before the Great Persian War*, Leiden, 1993.

Levent Şahverdi Arşivi

Warren, P. M., "Proplems of Chronology in Crete and the Aegean in the Third and Earlier Second Millenium B.C.", *The American Journal of Archaeology*, 84 (1980), s. 487-499.

———, *Aegean Civilisations*, Oxford, 1989.

———, "The Date of the Thera Eruption in Relation to Aegean-Egyptian Interconnectios and the Egyptian Historical Chronology", *Timelines: Studies in Honour of Manfred Bietak*, c. I-III, (ed.) E. Czerny, vd, Leuven, 2006, s. 305-321.

Wason, M. O., *Class Struggles in Ancient Greece*, Londra, 1947.

Wees, H. Van., "The Myth of the Middle-Class Army: Military and Social Status in Ancient Athens", *War as a Cultural and Social Force* (ed.) T. Bekker - Nielsen & L. Hannestad, Kopenhag (2001), s. 45-71.

Whiley, J., "Crete", *A Companion to Archaic Greece* (ed.) K. A. Raaflaub & H. Van Wees), Londra, 2009, s. 273-293.

Whitehead, D., *The Demes of Attika 508/7-ca. 250 BC: A Political and Social Study.* Princeton, 1986.

Whitley, J., "Social Diversity in Dark Age Greece", *The Annual of the British School at Athens*, 86 (1991), s. 341-365.

———, 1998, "From Minoans to Eteocretans: The Praisos Region 1200-500 BC", *Post-Minoan Crete* (ed.) W. G. Cavagnagh & M. Curtis & J. N. Coldstream & A. W. Jhonston, Londra, 1998, s. 27-39.

Willets, R. F., *Everyday Life in Ancient Crete*, Londra ve New York, 1969.

———, *The Civilization of Ancient Crete*, Berkeley, 1977.

Wilson, J.-P., "Literacy", *A Companion to Archaic Greece* (ed.) K. A. Raaflaub & H. Van Wees), Londra, 2009, s. 542-563.

Woodard, R., *Greek Writing from Knossos to Homer: A Linguistic Interpretation of the Origin of the Alphabet and the Continuity of Ancient Greek Literacy*, Oxford, 1997.

Wright, J. C., "The Social Production of Space and the Architectural Reproduction of Society in Bronze Age Aegean during the 2nd Millenium B.C.E.". *Construction Power: Architecture and Social Practice* (ed.) J. Maran, H. Schwengel, U. Thaler, Hamburg, 2006, s. 49-73.

Younger, J. G., *The Iconography of Late Minoan and Mycenaean Sealstones and Fingerrings.* Bristol, 1988.

Levent Şahverdi Arşivi

Ege ve Eski Yunan Tarihi, Ege dünyasında doğmuş, gelişmiş ve nihayetlenmiş bir Eskiçağ uygarlığının tarihidir. Bu uygarlığın merkezini Ege Denizi adaları ve Ege Denizi'ni doğudan ve batıdan çevreleyen ülkeler, yani bugünkü Türkiye'nin Ege Denizi'ne kıyısı olan bölgeleriyle Yunanistan oluşturur. Fakat etki ve yayılım alanı bakımından anlaşılması gereken, hemen hemen tüm Akdeniz dünyasıdır.

İki cilt olarak planlanan *Ege ve Eski Yunan Tarihi*'nin bu ilk cildinde Ege ve Yunan dünyasının tarih öncesi devirlerinden Klasik Çağı'na kadar olan binlerce yıllık bir zaman dilimi konu ediliyor.

Siyasetten edebiyata, felsefeden bilime, sanattan mimariye hemen her alanda yarattığı özgün kültürlerle Batı uygarlığının temellerini oluşturan Ege ve Eski Yunan dünyası tarihinin bütün disiplinler için faydalı olacağını umuyoruz.

ISBN: 978-605-9241-88-5

kitapsan
26 001

Levent Şahverdi Arşivi